

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

MATICA HRVATSKA GRUDE
S U S R E T I
2022.

Broj 16.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude
www.maticahrvatska-grude.org

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Andrijana Mlinarević-Cvetković

Dominika Andrijanić

fra Ante Marić

Gordana Iličić

Ivan Šimić

Jozo Marić

Ljubo Grizelj

Mario Bušić

Mladen Leko

Natalija Palac

Petar Majić

Srećko Mikulić

Srećko Tomas

Stjepan Glavaš

(† Tihomir Glavaš)

(† Vinko Čuljak)

Zvonimir Glavaš

Željko Andrijanić

Grafička urednica

Andrijana Mlinarević-Cvetković

Edita Grubišić

ISSN 2303-5072

16

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2022.

SADRŽAJ

Uvodnik - DON ILIJA DRMIĆ	9
KNJIŽEVNOST.....	19
Odabrane pjesme – MARIJA BOŠNJAK	21
Odabrane pjesme – s. BERNARDINA CRNOGORAC	29
Odabrane pjesme – MARKO ČULJAK	32
Odabrane pjesme – MARIO GRIZELJ	39
Pjesničko djelo Vesne Parun – FABIJAN LOVRIĆ	42
Odabrane pjesme – NIKOLA ŠIMIĆ TONIN	64
Odabrane pjesme – PEJO ŠIMIĆ	73
KULTURA	85
Tragovi kulture u Hercegovini popraćeni duhanom kroz ikavski izričaj – DOMINKA ANDRIJANIĆ	87
Uz fra Antin 70. rođendan – MARIO BUŠIĆ	101
Znameniti Drinovčanin (poznati i zaslužni) – PETAR MAJIĆ	132
Zvona i zvonici Franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru – FRA ANTE MARIĆ	164
Drinovci dobili monografiju (Na dlanu ruke Njegove) – SREĆKO TOMAS	178
Uspjelo „Slavonsko-hercegovačko silo” u Osijeku – SREĆKO TOMAS	198
UČENIČKI POKUŠAJI.....	211
Dječak veselog osmjeha – PETAR BUŠIĆ	213
Ubili su mog fra Arkandela i sve profesore – PETAR BUŠIĆ	214
Mudrost osmjeha a ne podsmjeha – MARTINA GRIZELJ	216
Što se iza osmjeha krije? – MARTINA GRIZELJ	217
S prijateljem nikad nisi sam – IVAMARIJA LUKENDA	218
Djeca su dar, tako i s njima postupajte – DOLORES PANDŽIĆ	221
Moje djetinjstvo – ANTE PRLIĆ	222

Hercegovina, moja domovina – LUCIJA PRLIĆ	223
Nasilje – LANA VRANJEŠ	224
Komadić raja – LOVRE VLAŠIĆ	226
Snaga osmjeha – MIRKO VLAŠIĆ	227
Usporedba megalita sa današnjim spomenicima – RUŽICA MAJIĆ	228
Lijepa li si, domovino moja – PETRA SUŠAC	230
Usporedba megalita sa današnjim spomenicima – LUKA VUKOJA	232
KRONIKA	235
Kronika Matice hrvatske Ogranak Grude (2021. – 2022.) – MARIO BUŠIĆ	237
OSVRT NA SUSRETE 15	263
Susreti 15 – Osvrt – DOMINIKA ANDRIJANIĆ	265
Osvrt na Grudski godišnjak „SUSRETI 15“ – PAULA TOMIĆ	268
OKRUGLI STOL O IVANU ALILOVIĆU.....	275
Omiljen zbog jednostavnosti, a poštovan kao prognanik prof. Ivan Alilović – FRA ANDRIJA NIKIĆ	277
Hercegovina i hercegovci tragom zapisa Ivana Alilovića – MILKA TIĆA	300
Kulturni opoziconar u socijalističkoj Jugoslaviji Ivan Alilović – SREĆKO TOMAS	309
BLAGOSLOVLJEN KUŽNI ANĐELIJIN GROB U GORICI.....	321
Blagoslovljen kužni Anđelijin grob u Gorici (događaj u čast i slavu Svih Svetih i na spomen naših vjernih mrtvih) – MARKUS BOHRERMANN	323

Slika smo zemaljskoga i nebeskoga

Imali smo prigodu nekada pročitati ili čuti ovaj odlomak iz Pavlove Prve Poslanice Korinćanima, koji glasi:

“Tako je i pisano: Prvi čovjek, Adam, postade živa duša, posljednji Adam - duh životvorni. Ali ne bi najprije duhovno, nego naravno, pa onda duhovno. Prvi je čovjek od zemlje, zemljan; drugi čovjek - s neba. Kakav je zemljani takvi su i zemljani, a kakav je nebeski takvi su i nebeski. I kao što smo nosili sliku zemljanoga, nosit ćemo i sliku nebeskoga. (1 Kor 15,45-49).

Ovaj Pavlov tekst je gotovo jasan, ali njemu se može pristupiti na određeni način širega motrilačkog opisa da bi nam bio još jasniji, jer se u njemu mnogo toga krije, o čemu možemo razmišljati i čime ćemo obogatiti svoj duh. Naime, Bog je stvorio čovjeka od tvari udahnuvši u tu oblikovanu tvar živu dušu, te je tako postao čovjek kao veliko tjelesno i duhovno biće. Samo je Bog moćan spojiti mrtvu tvar i živu dušu, i to u prvom trenutku začeca, te tijelo i duša zajedno opstojе sve do smrtnoga razdvajanja kada tijelo stavljamo u grob, a duša nam nezamjetno nestaje, odnosno odlazi svome Tvorcu izravno i odmah. Ponovno će se sastati i spojiti o uskrsnuću tijela. To je i uvjerenje i najviše vjera, te znanje.

Biblija upotrebljava za tijelo hebrejski izraz basar što znači meso, put, tijelo, čovjek. U grčkom jeziku je odgovarajući pojam soma. Za čovjeka nećemo reći da ima basar, nego čovjek je jednim svojim dijelom basar, tjelesnost, zatim grješnost, slabost, nedostatak, bilo tjelesni ili čudoredni. Za hrvatsku riječ srce hebrejski jezik ima izraz leb, a grčki kardia. Pojam basar označava tjelesnu, vanjsku stranu čovjekova života, a leb, *kardia* unutarnju. Osim toga, čovjek je živa duša, životni dah, život, hebrejski nefesh, a uz tu riječ imamo i ruah, grčki *psihe*. I kada Bog uzima ruah, nefesh iz tijela, čovjek umire. Biblija isto tako ne kaže da čovjek ima nefesh, nego on jest nefesh skupa s basar. Označuje čovjekovu vitalnost, životnost, cjelovitost čiji je spoj vrlo bitan i on je vrhunsko

djelo samoga Boga, koji spaja tvar i dušu smislivši biće zemaljsko, pa nebesko - čovjeka: muškarca i ženu.. I kipar može od materije, kamena oblikovati lik nekoga čovjeka da mu se divimo, ali ne može u to svoje djelo udahnuti duh, dušu da bi progovorio njegov kip i da bi prohodao, kako je govorio Michelangelo di Lodovico Buonarroti (1475.-1564.) nakon što je isklesao kip svoga *Mojsija*. Mi zadivljeni kipom zaključujemo da to nije nastalo samo od sebe, nego ga je netko načinio, napravio, a to je njegov stvaratelj, umjetnik koji ga je lijepo i umješno oblikovao. Još više se divimo promatrajući čovjeka, te zaključujemo da je čovjek zaista veličanstveno biće, naravno i žena, jer:

“Na svoju sliku stvori Bog čovjeka,
na sliku Božju on ga stvori,
muško i žensko stvori ih. (Post 1,27).

Čovjek i žena nisu mogli sami od sebe nastati, nego ih je stvorio sam Bog dajući dušu u to tijelo - u općem smislu ista tijela, a u pojedinačnom opet različita, svako ima svoje posebnosti, a dobivši dušu, dobili su život koji Bog ima u punini. Mi trebamo znati da ne može netko nešto dati ako sam to nema. Bog ima i daje. I mi što imamo vrijedna u duhu, možemo to i dati svima uokružujući sebe. Mnogo toga možemo kao ljudi, kao osobe, muške i ženske, ali nemoćni smo da se ne začnemo u majčinoj utrobi i da ne umremo za utrobu zemlje i da ne budemo za stvarnosti neba (raj, čistilište, pakao).

Kada promatramo čovjeka sa svih gledišta, sa svih znanstvenih motrišta, pa k tome i vjerskoga, teološkoga i filozofskoga viđenja, zaključujemo da je to *velebna ustanova*, koju je i nemoguće do kraja ni sagledati, ni proučiti, pa kada bismo sve to tobože učinili, te potom rekli: “Sada smo posve završili s čovjekom glede znanstvenoga i svekolikoga duhovno-vjerskoga aspekta. Više se o čovjeku nema što znati ni reći.“ To se nikada neće, a i ne može zbiti, jer je čovjek tolika veličina da ju je nemoguće u totalitetu obuhvatiti, i to do srži. Ograničeni čovjek ne može dokučiti svojim razumom veličinu koja je iznad njega, ali može je slutiti u jakoj vjeri i radosnom drhtaju razuma, racija (čovjek je ens tremendum - drhteće biće od uzbuđenost što postoji u Bogu). Samo Bog može sve znati o svome djelu, a Boga možemo zamisliti koliki je i kakav je, kao što možemo zamisliti umjetnika motreći njegov kip; nećemo zacijelo reći da je umjetnik neko božanstvo, jer njegov kip nema u sebi dušu. Da je čovjek veličina nad veličinama, i Psalmist u svome Psalmu 8. pjeva:

“Ti ga učini malo manjim od Boga,
slavom i sjajem njega okruni.

Vlast mu dade nad djelima ruku svojih,
njemu pod noge sve podloži...“ (Ps 8,6-7).

Ovo je polazna činjenica u razmišljanju o čovjeku, kojoj dodajemo i to da je Bog Stvoritelj dao čovjeku svoga duha u dostatnoj mjeri, sjetite se talenata (ili pročitajte: Mt 25,14-30; Lk 19,11-27), kako bi po njemu mogao biti u ovome stvarnome svijetu *živo biće s tijelom i duhom*, te da bi se time mogao služiti za vrijeme svoga darovanog ovozemnoga života. Uvijek zanimljivo: Tijelo, tvar sjedinjeno s duhom i obrnuto!

Astronauti Neil Alden Armstrong, Michael Collins i Edwin Eugene Buzz Aldrin su recitali ili izmolili ovaj psalam u cijelosti kada su na Ilindan 20. srpnja 1969. stupili na tlo Mjeseca (neki smatraju da je odlazak na Mjesec suvremeni tihnicizirani mit, što ne smeta navedenom Psalmu jer on je sam u sebi i po sebi istina). Zacijelo su oni tada spoznali da tvarni svemir može biti pun duha, prožet duhom, te da se duh može družiti s tvari, čak u njoj bdjeti, baš onako kako postoji u čovjeku od začeca do preminuća, te će po tome onda preobraženo tijelo opet biti u nebu združeno s duhom.

Sve ovo nadaje misao da mi ne znamo što je to tvar iliti materija. To znanstvenici moraju malo bolje proučavati. Pavao reče: “Ali ne bi najprije duhovno, nego naravno, pa onda duhovno.“ (1 Kor 15,45-49). Ovo se odnosi samo na čovjeka, koji je stvoren u “naravnom“, tj. stvarnome, s/stvarnome, materijalnome svijetu, a potom je uslijedio čin darivanja “duhovnoga“, zapravo istovremeno se zbivalo stvaranje, ali forma, oblik treba biti prvo - “naravno“, a domalo slijedi udahnuće duha - “duhovno“. Kada nestane “duhovno“ u čovjeku, onda ostaje “naravno“. To se zove smrt prividna pobjednica, ali nju je Krist pobijedio.

“Uistinu, ako grijehom jednoga smrt zakraljeva - po jednome, mnogo će više oni koji primaju izobilje milosti i dara pravednosti kraljevati u životu - po Jednome, Isusu Kristu. Dakle, grijeh jednoga - svim ljudima na osudu, tako i pravednost Jednoga - svim ljudima na opravdanje, na život! Doista, kao što su neposluhom jednoga čovjeka mnogi postali grješnici tako će i posluhom Jednoga mnogi postati pravednici. A zakon nadodje da se umnoži grijeh. Ali gdje se umnožio grijeh, nadmoćno izobilova milost: kao što grijeh zakraljeva smrću, da tako i milost kraljuje pravednošću za život vječni po Isusu Kristu Gospodinu našem.“ (Rim 5,17-21).

Kada razmišljamo upravo o ovoj činjenici Božjeg darivanja života - duha i duše u prvom trenutku začeca u utrobi majčinoj, moramo se sjetiti da nitko od nas začetih i rođenih s tijelom i dušom ništa ne zna ni o čemu od toga trena začeca, pa zatim kroz 9 mjeseci razvojnoga boravka u majčinoj utrobi, unatoč

tome što mu je Stvoritelj upisao u gene mogućnost spoznaje svijeta u koji se rađa, ali ta se mogućnost postupnim rastom i razvojem pojavljuje i ostvaruje tek kada dijete iziđe iz majčine utrobe. U tom stanju života u majčinoj utrobi postoji rast i osjećaji, ali i sveukupno oblikovanje djeteta, žive duše. Nakon rođenja imamo razvojna razdoblja kroz koja smo svi prošli. Psalmist izvrsno pjeva u 139. psalmu o čovjeku, a uklapa se u ovo razmišljanje:

“Jer ti si moje stvorio bubrege,
satao me u krilu majčinu.
Hvala ti što sam stvoren tako čudesno,
što su djela tvoja predivna.
Dušu moju do dna si poznavao,
kosti moje ne bjehu ti sakrite
dok nastajah u tajnosti,
otkan u dubini zemlje.
Oči tvoje već tada gledahu djela moja,
sve već bješe zapisano u knjizi tvojoj:
dani su mi određeni dok još ne bješe ni jednoga.“

Dakle, Bog, stvoritelj čovjeka, zna sve o svome stvorenju, dušu mu je do dna poznavao, kosti mu ne bjehu skrivene dok je nastajao u tajnosti, dok je tkan u dubini zemlje, čak mu je i dane sve izbrojio koji su čovjeku određeni i dodijeljeni: “...dani su mi određeni dok još ne bješe ni jednoga.“ (Ps 139,13-16).

U svemu tome začecu, rastu u utrobi i porodu moguće su i pogreške, pa imamo osobe koje se rode s nedostacima, što ih medicina polagano otklanja, a s nekim nedostacima osoba mora proživjeti uz pomoć drugih svoj životni tijek. Tu ne smijemo okrivljivati Boga, nego valja promišljati o našim ljudskim uzrocima i propustima, koji su kadgod jasni, a najčešće nejasni i nepoznatljivi. Najnoviji slučaj s jednim djetetom povezan je s rakom koji je zahvatio mozak, te je voljom svoje majke usmrćen u 6 mjesecu svoga života pod njezinim srcem, a potom je u komadićima abortiran, po/bačen. Ovaj je dječčić nevin, a nevinima mjesto je u Raju. Oni koji su to izvršili svi se moraju neizmjereno kajati jer su u Paklu i valja se obratiti s nakanom da nikada više ni u kojem slučaju i obliku neće to učiniti. Oni su umrli, a dječčić živi! Sjetimo se gornjega navoda iz Pavlove poslanice Rimljanima: “...kao što su neposluhom jednoga čovjeka mnogi postali grješnici, tako će i posluhom Jednoga mnogi postati pravednici.“ Abortus je teži čin nego rođenje djeteta, pa makar i bolesna.

Ovdje samo usputno pripominjemo da čovjek, muškarac sudjeluje u činu začeca na jedan način, a žena na drugi, te isto tako u činu nošenja i čuvanja začetoga ploda i pogotovo u samome rađanju, kao i u odgoju, što nam otkriva velikoga Boga i njegovu smislenost prije stvaranja muškarca i žene.

Vratimo se još jednom ovoj činjenici našega neznanja. Ona se može prisposodobiti sa zrnom pšenice. Ako stvorimo sve uvjete za to zrno, koje u sebi "ne zna" za budući kruh, ali ne zna ni za mogućnost da može biti kruh - koja je upisana u njegovu srž, što će ga slasno pojesti ljudi i ostala živa bića, to ne znači da nije smisleno stvoreno i obdareno klicom života što se očituje u rastu do novoga zrnja. To smo mi ljudi svojim umom iskustveno zaključili vođeni i Božjim duhom. To zrno kao biljka koja ima određeni stupanj života za razliku od životinje koji ima veći stupanj života i pogotovo čovjeka koji ima najveći stupanj života u ovome svijetu, i kasnije ne razmišlja o sebi na način kako mi ljudi razmišljamo i zaključujemo. Ni životinje ne promišljaju život na način razumnoga i osjećajnoga bića čovjek. Zrno strune i isključuje do svoje veličine i donosi obilat rod. Da bi se to i dogodilo, zrno mora biti u posebnim uvjetima i na kraju mora strunuti, nestati, pretvoriti se u zemlju, u prah i pepeo. Evo kako Isus u određenom kontekstu govori o sudbini zrna i čovjeka:

"Zaista, zaista, kažem vam:
ako pšenično zrno, pavši na zemlju,
ne umre,
ostaje samo;
ako li umre,
donosi obilat rod." (Iv 12,24).

Čovjek je stvoreno biće da u ovome prolaznom zemaljskom životu, koji ovdje istina smrću završava kao i sav naš ljudski ovozemni hod, gdje tijelo ostaje da strune u grobu, kao spomenuto zrno, ali čovjekov duh i duša nastavlja život s onu stranu ove vidljive stvarnosti. Smrt nastaje onoga trena kada se duša odijeli od tijela i to se jasno vidi, odnosno to je sama očitost koju ne treba dokazivati. Tijelo ostaje i pretvara se u grobu u prah i pepeo, a duh je sav pred Bogom, samo s velikim iskustvom života na planetu Zemlji. To možemo prisposodobiti sa stikom kojim pokupimo sve što je napisano i na druge načine utisnuto u kompjutoru, te tamo negdje to pregledamo. Duša je naravno mnogo viša stvarnost koja je toliko velika da je tijelo pokretala u raznim pravcima na ovom planetu u velikom svemiru. A kada čovjek umre, tj. kada duša napusti tijelo, pripovijeda u pjesničkoj formi naš Antun Branko Šimić ovako:

SMRT

I smrt

će biti sasma nešto ljudsko.

Na ležaju se tijelo s nečim nevidljivim rve

i hropti i smalaksava i stenje

i onda stane. Ko kad mašina stane. I stoji.

Ni makac.

I ljudi u to što se zbilo gledaju ko u neki svršen poso

i podižu se kao kad se podižu od stola

i sluškinje se uprav tad najviše uzrade.

Mati će živinski kriknuti

otac začutati

i buljiti nijemo cijelog dan

Svega ovoga bio je svjestan sv. Pavao, i još više od ovoga, jer je on imao i viđenje pred Damaskom kada je čuo glas Onoga koji ga je pozvao u svoju službu, koju je i prihvatio i izvršio do kraja posvjedočivši mučenikom smrću Isusa Krista. Stoga on piše: "Prvi čovjek, Adam, postade živa duša, posljednji Adam - duh životvorni." (Usp. 1 Kor 15,45-49). Vidite kako on povezuje prvoga stvorenoga čovjeka Adama s posljednjim Adamom. Prvi je tjelesni ali sa živom dušom, on je zemljan, on je od praha i pepela, tijelo je podložno bolesti, nemoći, truljenju, smrti - čim iz njega iziđe duh, duša, on se ne miče. On trune u zemlji, ali zahvaljujući ovome drugome Adamu, tj. Kristu, koji je Duh Životvorni, koji je Čovjek s Neba - on neće strnuti u grobu, nego će uskrsnuti trećega dana s preobraženim tijelom, zemljani čovjek će uskrsnuti sa svojim preobraženim tijelom i pridružiti će se svome duhu, duši i tako će trajno u Nebu biti Živa Duša. Ali za ovu zbilju valja se boriti svakoga daha i dana. Tada će se obistinirati ova Pavlova misao: "I kao što smo nosili sliku zemljanoga, nosit ćemo i sliku nebeskoga." (Usp. 1 Kor 15,45-49). Treba imati vjeru da se ovo shvati i prihvati. Poslušajmo kako to Isus govori:

"Ako vam rekoh zemaljsko

pa ne vjerujete,

kako ćete vjerovati

kad vam budem govorio nebesko?

Nitko nije uzašao na nebo

doli onaj koji siđe s neba,

Sin Čovječji." (Iv 3,12-13).

Na drugome mjestu Isus je rekao, a Ivan Evanđelist zapisao:

“A Isus nastavi:
‘Vi ste odozdol,
ja sam odozgor.
Vi ste od ovoga svijeta,
a ja nisam od ovoga svijeta’.” (Iv 8,23).

Pavao govori “tijelo i krv ne mogu baštiniti kraljevstva Božjega i raspadljivost ne baštini neraspadljivost“ (1 Kor 15,50). To znači tjelesni čovjek, opterećeni čovjek zemaljštinom, to uključuje svu čovjekovu dobru i grješnu dramu u ovome svijetu, ne može biti dionik Kraljevstva Božjega, jer raspadljivost, a to je i naša krv i naše tijelo, ne mogu baštiniti neraspadljivost, koja je u Nebu. U Nebu nema truljenja, ni moljaca, niti ičega što rastače. A razlog tome jest ovaj koji navodi veliki mistik Pavao: “Jer ovo raspadljivo treba da se obuče u neraspadljivost i ovo smrtno da se obuče u besmrtnost.” (1 Kor 15,53). Drugim riječima rečeno, čovjek treba umrijeti, poput zrna strunuti u zemlji da bi se o uskrsnuću mrtvih dogodila ova preobrazba, tj. da se raspadljivo “obuče“ u neraspadljivost i smrtno da se “obuče“ u besmrtnost. Glagol obući vrlo poznat, jer se svakoga dana oblačimo, muškarci i žene, žene češće i s ukusom.

I ako nam se na trenutak navuče na srce i um blaga sumnja, dovoljno je da nas u večernjim satima, kada je vedro, jednim pogledom u Nebo “prođe blaga svjetlost zvijezda“, kako pjeva spomenuti naš pjesnik Šimić. Ipak čujmo cijelu njegovu pjesmu s naslovom *Opomena*:

Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!

Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!

Da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledima
rastajao od zvijezda!
Na svom koncu
mjesto u prah
prijedi sav u zvijezde.

Ovo je pjesničkim, poetskim stilom rečeno ukratko, i to ono o čemu se može dugo raspravljati i pisati. Svakako, ovdje su glavne riječi: **čovjek, zvijezde, smrt** koja nije izrijekom rečena (nego ovako: “kad se budeš zadnjim pogledima rastajao od zvijezda“, a to se događa u pjesničkoj mašti prigodom smrti, koja je samo zemaljska, te za tren duša je u onostranoj zbiljnosti: raj, čistilište, pakao, da ostanemo u Pavlovu duhu razmišljanja).

don Ilija Drmić

KNJIŽEVNOST

MARIJA BOŠNJAK	
Odabrane pjesme	21
S. BERNARDINA CRNOGORAC	
Odabrane pjesme	29
MARKO ČULJAK	
Odabrane pjesme	32
MARIO GRIZELJ	
Odabrane pjesme	39
FABIJAN LOVRIĆ	
Pjesničko djelo Vesne Parun	42
NIKOLA ŠIMIĆ TONIN	
Odabrane pjesme	64
PEJO ŠIMIĆ	
Odabrane pjesme	73

ODABRANE PJESME

Marija Bošnjak rođena je 25. lipnja 1998. god. Osnovnu školu završila je u Sovićima, a srednju u Grudama. Apsolventica je na Fakultetu zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru. Rodom je iz Sovića pokraj Gruda, a živi i radi u Mostaru kao fizioterapeutica s neurološkim bolesnicima u Rehabilitacijskom centru "Život". U slobodno vrijeme piše pjesme i objavljuje ih na društvenim mrežama. U pripremi joj je prva knjiga pjesama.

JEDINSTVEN SI

U životu sam uvijek imala neki savjet.
Neku poruku. Nešto što sam slušala.
Uputu kako živjeti. I živjela sam po njoj.
Slijedila sam pravila.
Nepisana pravila.
Živjela sam po nekim tuđim bojama, riječima i djelima, ali ne i po svojim.
Imala sam neke tuđe riječi, neke tuđe stilove i neka tuđa očekivanja ali ne i svoja.
A htjela sam imati nešto svoje, nešto što me čini drukčijom. Takva.
Drukčija, ali svoja.
Htjela sam biti.
Slušala sam i živjela.
Gledala sam druge i živjela.
Nekako kao da nisam po svom.
Zar je došlo do toga, da ne možemo biti svoji?
Postalo je tiho. Ništa nisam čula. Ništa nisam vidjela. Samo sam osjećala.
Hodala sam.
Hodala sam svojim koracima, novim. Tako čvrsto.
Utabanaj si ih i ti.

Čovjek si.
Svoj si.
Zar nije čar u tome?

DJEVOJČICA (Dopusti sebe sebi)

Znaš što, djevojčice?
Kada ti pogledam u oči vidim ogromnu hrabrost i dug put.
Djevojčice, vidim jak karakter.
Nekako se izgubim u tvojim očima.
Vidim sve.
Vidim i tugu.
Poneku suzu koju si puštala onda kada si bila sama.
Tražila si izlaz.
Tražila si sebe.
A nikako se nisi pronalazila.
Nekako si se baš bila izgubila.
I odlutala.
I šutjela.
Čitavo vrijeme.
Izgubila si i karakter.

Kao da se sve izgubilo.
A onda, djevojčice.

jednoga dana sam ti pogledala u oči i vidjela sam.
Vidjela sam te ponovno.
Vidjela sam odsjaj sreće.
I ljubavi.
Djevojčice, vidjela sam tebe.
Vidjela sam tebe onakvu kakvu sam te ostavila.
Ponosnu.
Karakternu.
Jaku.
Djevojčice, ostani.
Ne puštaj sebe.

Dopusti sebe sebi.
Živi.

HRABRA ŽENA

Guši me nešto kao onaj kamen na dnu,
ne da mi da dišem ni da se okrenem,
ne da mi da se branim i da izronim.

Ne dopušta mi da isplivam.
Pritišće me.
Zarobljena sam.
Branim se.
Borim se svim silama.

Ali.

Živa sam.
Dišem.
Plivam i ronim sama.
Dišem.
Živim.
Ah, živote.

Eto me.
Čekaj me.

Stižem
Trčim.
Čekaj me.
Živote.

(Posvećeno jednoj hrabroj ženi Petri, hvala na tvojoj priči)

MAMA

Hej ti, što i danas kad smo odrasle ulaziš u sobu samo da vidiš jesmo li pokrivene.

Tuče li nam srce mirno i jesmo li dobro.

Hej ti, što svako jutro ustaješ prije nas da nam napraviš doručak i onu tvoju mirisnu kavu.

Ili da našu treću spremiš za školu.

Uz pitanje kad ste legle?

“Mogle ste i malo prije. da se barem malo naspavate. “

Hej ti, što si hrabra i puna snage. Puna si.

majko naša. Ne vidimo hrabrije.

Srce ti tuče sto na sat, glava te zaboli od svega ili ti se u očima skupe neke kapljice, a mi vidimo samo jedno. Vidimo heroinu. Našu.

Koja je istrčala, digla se iz najdubljih voda i hodala.

I padala je. I padale smo.

Skupa.

Ali..

Uvijek ustajale.

Digle smo se. Sa svim onim ožiljcima.

I sa svim ranama. A ima ih.

Skupile su se i oblikovale njega. On je u nama. Uvijek. On je za nas. Mi smo za njega.

Mi smo tu da se borimo i ne odustajemo. Da se dignemo i hodamo.

I volimo.

I molimo.

I uvijek tebe, majko poštujemo.

Jedno smo. Jedna duša i jedno srce.

Sva naša srca ispod tvoga kucaju.

Znamo.

I kuca i njegovo. U nama.

U tebi, majko.

Hodam, hodaju mi i sestre i ti mi hodaš, majko.

Hodamo skupa. U svim nevoljama, ali i onda kada nam se osmijeh razvuče.

Dijelimo radost. A ima je. Još uvijek postoji. Ono svjetlo. Onaj tračak. Blješti nam u oči.

To je naše svjetlo. Ono postoji.

Ti si svjetlo, mama.

A mi skupa smo jedno veliko sunce. Mi.

Zablještimo.

I plešimo.
I svirajmo.
I pjevajmo.
I mi živimo.
Onako punim. I onako sa svim srcem.
Život je lijep.
A ti, majko još ljepša.
Hvala ti.
Sretan rođendan.

Tvoje Jopa, Ana i Dora.
(Za jednu divnu mamu koja nije više s nama)

ON DOLAZI

Žubori. Svira. Divno pjeva.
Plavom bojom krasi svod, koji je oblikovao svojim rukama. Vješt看 rukama,
čudesnim.
Uzeo i stvorio sva jezera, rijeke i potoke.
Iznad njih izgradio brda.
velika i čudesna.
Bog moj, sve moje. Ptice se vraćaju pjevajući, leptiri, oblijeću oko jezera plešući u
krug.
Budi se. Svijet se budi.
Onakav kakav je bio na početku svega. Pustimo ga malo.
Neka svira, neka pjeva, neka pleše.
Priroda se ponovno probudila.
Neka se i ona veseli.
Bog nas priprema za nešto bolje, nešto veće. Kličimo mu iz svega glasa.
On dolazi, da nas spasi.
Čudesan je On. Velika su čudesa Njegova.
Čekaj, čovječe, dolazi da spasi nas.

OČE

Bila sam u ponoru i zvala sam te.

Ali...

Zvuk je odzvanjao..

Vikala sam i gubila glas.

I borila se.

Tražila sam ti ruku. Ruku da me povuče i izbavi.

A dobila sam nešto bolje. Nešto jače. Dobila sam sama svoje ruke da se borim i ne odustajem.

Da plivam.

I da isplivam.

Da mirujem i volim.

I da budem sretna.

Hvala Ti.

Što sam tako malena, a tako velika.

TVOJE VRIJEME

Vrijeme ti je znaš jedna posebna štoperica.

Navijena na najbrže.

Sekunda za sekundom.

S krikom plača, sve počinje.

I tako odrasteš.

U djevojčicu ili dječaka.

U ženu ili muškarca.

Svi mi.

Drukčiji, obojani sa svojom dozom karaktera i potpisani svojim potpisom.

Dvije sestre, moja majka i tvoja dobile su nas.

Nisam znala da ću dobiti tako posebnu osobu.

Zbog čega?
Sestru već imam.
Ali jesam.
I to tako snažnu.
I vrijednu.
I lijepu.
I pametnu.

A ti sad koračaš stopama odraslih.
Lagano si počela i zoveš mene da ti pomognem..
Da te uhvatim za ruku i držim.
I znaš, čast mi je.
Ne bih ništa mijenjala.
Znaš samo Petra, nismo se birale ali je zato ono što mi ne biramo i najbolje.

A ja ću biti tu.

A ti, voli i uvijek se Bogu moli.
I onda kad je teško
Tada najviše.

I vrijeme ide..
I teče..
A ja znam da naše prestaje u ovom trenutku.
Samo na trenutak.
Sa pečatom dara Duha Svetoga.
Sa potpisom na trajno.

Svoja si.
Odrasla si.
Ponosno hodaj.

A ja ću ti pomoći na tom putu.
Da te podignem ili da skupa sa tobom padnem.

Hvala ti što si me ipak izabrala.
Velika mi je čast.
Volim te.
Tvoja Nina.

ODGOVORI SEBI

“Onako iskreno, reci.
Što te čini sretnom?”

- Ne znam.

Rekla bih nešto sitno.

Neke male stvari. Nisam vam ja od nekih kula i zidina.

Više sam od onoga malog kamena na obali.

Miran i spokojan.

Ali dovoljan.

Dovoljno mu je samo malo vode i ostalog pijeska..

Ne volim bajke ni priče, volim realnost.

Onako stojeći na zemlji.

Bez ikakvih filtera i figa u džepu.

I volim svoj mali svijet.

Onaj koji kruži oko mene.

Onaj koji me svakodnevno još više spušta na zemlju govoreći kada sam u krivu.

Bolje nego da me hvale i vječito podižu.

Oni su moj pijesak.

(To sam vam ja)

Marija Bošnjak

ODABRANE PJESME

SANJAR SLOBODE

U duši vatra trijebi misli.
Ledenjak godina pukotinu udiše,
prsten slobode brusi
za zaruke zemlji Hrvatskoj
i narodu momu za spomen,
prije nego mu Udba,
zjenice ispije.

U slutnji slobode,
ostavlja pozdrav svomu vremenu.
Pogledima, daleko,
razmotava hrvatski stijeg,
u slobodi.

Tvoj znamen,
u kamenu vremena,
opečaćen otmicom
i krvlju,
VIDIKOVAC naraštajima.

(Našem u nestalom bratu Stjepanu s ljubavlju.)
Makarska, 21. siječnja 2019. god.

TVOJE IME, NAŠA BOL

(Nestalomu, usmrćenomu našem bratu Stjepanu)

Zaronjeni u Tvoj nestanak,
ranjenim pogledom,
iz daljine vremena gledamo da se,
nad Tvojim kostima zemlja grči.

U dolini
suza krila traži,
u visinu da je dignu,
da Ti kosti sunčeve zrake dodirnu,
podignu,
da vidiš svoju muku,
potoke krvi,
korake,
da čuješ svoj jauk i
vidiš nas,
na putu.

Naša bol
mnogostruku tajnu dodiruje.
U žilama njezinim Ti si skriven.
Puzimo za Tobom, kroz vrijeme,
Tvojom i našom mukom,
a Tebe nema.

Bol razmotava Tvoju tajnu,
šutke iz daljine mjerka
i ponovno tone u se,
u žile svoje.

U bdijenju,
Naše duše dube sjećanje.
Moleći za Te,
slažemo vrijeme,
slušamo svijećin govor
iz plamenih zjena,
o Tebi.

U sjenama vremena,
jedre životi junaka,
Stjepana i Prijatelja,
iz virova se propinju,
u odanosti tebi, Hrvatska!

s. Bernardina Crnogorac

ODABRANE PJESME

Marko Čuljak (Imotski, 1984. -) poeziju piše od rane mladosti, a intenzivnije od srednjoškolskih dana. Jednim dijelom potaknut vlastitim osjećajima, a isto tako poticajnim riječima od strane prof. Ivana Juroša, tadašnjeg ravnatelja Srednje ekonomske škole Imotski, poezija je postala neizostavni dio Markova promišljanja i izražavanja. Studij novinarstva i život u Mostaru su samo produbili spomenuto. Tada su po prvi put javno objavljene dvije Markove pjesme u studentskom mjesečniku Fenix, a nastao je dovoljan broj pjesama da u nakladi Matice hrvatske Grude iziđu dvije zbirke pjesama ovog autora: „Što je meni poezija?“ (2012.) i „Iščekujući dolazak iz daleka“ koja je izišla četiri godine kasnije. Njegove pjesme su se više puta nalazile i na stranicama godišnjaka „Susreti“.

Najčešće teme Markovih pjesama su prolaznost, smrt, vječnost, grješnost i ispovijedi, ali i one o kojima mu je najdraže zboriti a to su prošlost, bliski ljudi iz nje i njihovi rast, borba i suživoti sa kamenom koji je „najprije isklešao čovjeka, a onda čovjek kamena“.

TIŠINA

Kako ću istjerati
Istinu na čistinu
Kad sam najveći lažov
I izrekao sam upravo najveću laž
Pa ću od nje još veću
Svi oko mene
Svi su iskreni
A najviše se pjene upravo na istinu

ORAO I JA

Šetajući poznatim stazama jutros
Uznemirio sam jednoga orla
Preletio mi je preko glave
Ne bi bježao da čita misli

Pratio sam ga pogledom dok nije nestao u daljini
Sve je ovo njegovo, sve dok pogled seže
Do Drinovačkog brda i Pita, Maliča i Svetog Jure. Sve
Poznato, domaće, njegovo i naše

Jutros sam uznemirio orla
Zahvalio mu se na stihovima i poželio
Da nekada u budućnosti njegovi
I moji potomci
Sretnu se na istom mjestu
Istih motiva i želja
Bogu Božje, caru carevo
Orlu visine
I meni ovaj pogled (ovdje)

BITI VAL ILI STIJENA KOJU UDARA

Tisuće njih iz dana u dan redaju se na stijeni
Snažno, nemilosrdno, bez popusta
Hirovito da se svaki pjeni
Hući, vrišti, daje sebe cijeloga
Svu silinu razbija od kamen
Ne zna za novi, ne sjeća se prošloga
Do atoma se rasprši u plamen
Od vode, od siline, od reda
Poslan na putovanje od pučine majke
Samoubilački na stijeni završava put
S misijom da joj ostavi ožiljke
Ogoli je do prošlosti, skine joj skut

Da mu se osjeti snaga u utrobi zemlje
Tako svaki, tako snažan, lijep i ljut

Dok stijena stoji od postanka na mjestu
Otkidaju joj dio po dio mesa
Mrveći se polako i sigurno
Pod naletima tog bijesa
Pa dođe netko i zastane na tren
Popne se na vrh i osjeti strah
Ili s pučine ugleda prizor njen
Ne bi bila klisura da se nije dala u prah
Da ne stoji čvrsto ni valovi ne bi stali
Niti bi bio lijep njihov završni plam
Ne bi ljudi pred stijenom zastali
Ti si utvrda ljepote, ne tek obični kam

PIŠI MI

Piši mi

Davno izgubljeni suputniče
Ispred kuće imam poštanski sandučić
I poštari svi me znaju

Odavno ni jedne riječi od tebe
Prazan je moj poštanski sandučić
Poštari naučili odmahnuti glavom
Ni pitanje više ne postavljam

Još malo vremena je ostalo
Nemoj da ostane na uspomenama
I pobjedi tišine
U moj se poštanski sandučić uselio pauk

Napiši barem svoju novu adresu
Ja ću pismo

IMA LI KAMEN DUŠU

Nema, odmah da vam kažem.
Dopustite mi reći i ovo.
S Kamena su moji poticali ka polju
u škrtost koju bi Božja suza natopila
da smanji suze dječice sklupčane oko ognjišta.
S brda su moji koturali kamenje da bi formirali Dragu,
da ne bi plavila ono malo blaga.
Kameni steći, eno ih gore, čuva ih sveti Ilija.

U podnožju kamena se skrilo od bure,
a bura ih je šibala kad bi se penjalo na nj.
Onda bi ih onako rumene od vjetra i kapljice vina,
išibane od gordosti i po nekom pravilu
pripremalo na ispovijed.
Nije se radilo na svetog Antu i Josipa.
Malo zbog svetosti običaja, malo zbog odmaka i odmora
od Kamena.

Kameni zidovi su danas napušteni,
ali je među njima graja i galama.
Male stope iskaču do guvna prije no pođu brati duvan.

Oformio je ove ljude kamen, a ne potjerao.
Ili ih je isklesao pa pustio.
Očvrstnuo ih i poslao u svijet s vještinama
među druge i drugačije.
Neka upoznaju vještine s kamena,
osobine isklesanih srca seljaka,
plemenitost iz jada naučenog poštenja.

Ovdje je prije kamen isklesao čovjeka,
a onda čovjek kamena.

Ima li kamen dušu?
Možda nema, ali ako naliješ još jednu ljutu
i malo bolje razmisliš... najbolje
dođi pa ga pitaj.

KAD NE BUDE NAS VIŠE

Velike riječi su samo riječi
I one će postati šapati ili tiše
Kad ne bude vremena ni drugog da liječi
Kad ne bude ni nas više

I svi zanosi u jutarnjem skoku
I posljednji pad pod životnim križem
Jedna suza u Svevišnjem oku
Bit će znam da polazim i stižem

Onda se mnogo zaboravi
Prošla je tako i prošlost cijela
Pamti se po dobru čovjek pravi
Po dobru se pamte dobra djela

U vječnosti koja nikad proći neće
Pod okriljem svjetlosti sa Svevišnjeg lica
Gdje jedan dobar drugoga sreće
Ako je na zemlji niknula dobra klica
(Nakon smrti tetka Blage)

JESI LI BIO ČOVJEK?

Svojim putom idu i lisice i ptice
Dom ima i smijeh i grijeh
Samo da ćemo mrit nije mit

Sve ostale krilatice svijeta
Duge noći zime i baršunasta ljeta
Ne nude nikakvu bit

Iz uzburkanog oceana želja
Kap će poći u beskraj
I dobiti pravorijek

Kako je građeno od temelja?
Je li prolaznik zaslužio sjaj?
Jesi li bio čovjek?

NE MORAŠ BITI PISAC

Ne moraš biti pisac
Život je roman
Čitatelji su svi koji te znaju
I žele upoznati
Jedni sude prema koricama
Drugi ostanu do kraja
Treći te stave na policu da skupljaš prašinu
Bit će i takvih koji odlože vatru s tobom

Netko će nekada reći –
Znam, pročitao sam jednom tu knjigu
I sjećam se kako je dobra
Bit će i onih –
Odustao sam prije kraja prvog poglavlja, gubljenje vremena

No, za one koji vjeruju u Boga, jako bitno
On je jedini relevantni kritičar
Pročitao je i tvoju i cijelu knjižnicu zna napamet

PUKOTINE

Srastao sam sa svojim pukotinama
Neotuđivo su utisnute u me
U nutrinu bića, u životopis
Ispunjaju me kako samo one znaju

Što bih ja bez svojih pukotina
Bez ožiljaka na glavi i duši
Jedan se ne vidi od kose
Drugi je poznat meni i Bogu

Jedan boli na promjenu vremena
Drugi se otvara pred ispovijed
Duša moja krvari od istine
Dok se moja savjest daje na procjenu

Davelo me tako do ovoga danas
Dovest će me i pred gotov čin
I moje pukotine uvijek slobodno dišu
Bez njih ne bih bio ja

POVRATAK

Zora je svanula
Sunce obasjava put prema kući
Bijela linija na cesti kao da precrtava ožiljak duše
Tuđina ga je umetnula u nju

Ne pitaj kako je tamo
Ne budi naivan
Čovjek plače i na odlasku i na povratku
A samo bezdušni ne vide razliku
Između nesretnih i suza radosnica

Marko Čuljak

ODABRANE PJESME

ZAHVALNOST

Tko zahvalnost ima, bogat je čovjek;
ne materijalnim nego stanjem duha.
Sve nedaće života slomiti ga ne mogu;
blagoslov u njemu raste poput kruha.

To je dar s kojim duša časti nebo,
s čim pokazujemo da ponizni smo ljudi.
Zahvali za život, za radost, za ljubav;
tko zahvalnost ima, taj se sretan budi.

Budi ono što jesi i bori se za sebe.
Bori se za druge, al' kad uspjeh dođe; klekni.
Kad dobiješ što želiš, kad druge razveseliš,
pokaži da si čovjek, zahvalnošću nebo stekni.

Pruži ruku drugom, pomози, ne daj oholosti vlast;
tko voli kišu, znat će cijenit dugu.
Svakom podaj osmjeh, ljubav i blizinu
jer zahvalnost služi, a ne traži slugu.

JESEN

Kad ljeto prođe i vrućine odu
polako i tiho s lastama na jug;
ona dođe s mirisom kiše
i lišćem zaodjene naš životni krug.

Časti smokvama i groždem i slatkim šipkom;
darežljivo je to godišnje doba.
U čaše lijeva vino i rakiju,
da ju svačije srce s radošću proba.

Nema više vreline i okusa mora,
sad nas polako magle jutrom bude.
Vjetar svira ariju s lišćem
koje šarenilom boja raduje ljude.

Miris kiše i svježina noći
polako nas odijevaju u tople kapute.
Zaljubljeni hodaju držeći se za ruke,
a u vrtu mirišu dunje žute.

SUZE

Najskuplje kapi što izvire iz duše
kad u srcu samo ostane bol.
Krenu zbog tuge, rijetko zbog radosti;
čovječe, sjeti se da pred Bogom si gol!

Dođu polako s gorčinom ili tugom
kad nemoćni smo da mjenjamo stvari.
Klize niz obraze, olakšavajući bol,
kad srce nam pati, od nemoći krvari.

Te malene kapi simbol su čistoće
koja otkriva da smo samo ljudi.
Da život je dar, a Bog je Bog;
nakon suza se duša s mirom budi.

MIRIS DJETINJSTVA

Bili smo nekad đaci,
što punili smo riznicu djetinjstva.
Jedinice i petice, note i slova;
slike sunca i mjeseca.

Prve ljubavi su budile jutra;
bili su uzdasi i lica rumena.
Na klupi sad stoje dva
urezana imena.

Sad nova djeca dolaze
i krađu radost danima.
Kao žedan kamen kraj izvora
ostao je miris djetinjstva.

MIR

Ako mir tražiš, dođi;
u svijetu ga naći nećeš.
Nije u buci, gužvi i žurbi;
u stazama svijeta kojima se krećeš.

Ako tražiš mir, pusti nemir!
Pusti ono što te muči i steže.
Pogled je varljiv, a zaključci brzi;
mir nije u svijetu koji radost veže.

Ako tražiš mir, traži slobodu.
Od svega što liči na zlato, a hrđa.
Mir nije Imati već Biti,
ne graditi palaču, već biti tvrđa.

Ako tražiš mir, traži ga u sebi,
u srcu ti je skriven odavno.
Naći ćeš ga u tišini duše,
gdje ne prolazi već stanuje trajno.

Mario Grizelj

PJESNIČKO DJELO VESNE PARUN

Predgovor

Tema ovog rada jest monografski prikaz, bolje reći izbor iz odabranih pjesama Vesne Parun, i to iz razloga što autorica ima objavljenih oko stotinjak naslova, a još stvara, te sam odredio propratiti kronološkim redom ono što je najvrjednije u do sada objavljenim knjigama.

Pišući ovaj rad nisam mogao ne dotaknuti povijesne preobrazbe književnih pravaca, kako pjesništva namijenjenog djeci, tako i onog namijenjenog odraslima, iako su neke prihvatljive i za jednu i za drugu dobnu granicu.

Interesantan je književni rad namijenjen djeci, koji nisam mogao izostaviti, te sam pjesme Vesne Parun komparativno analizirao s nekim drugim autorima (kao Stanislav Femenić).

Književnim djelom Vesne Parun počeo sam se baviti 1981. godine, interesom o pjesmi *Ti koja imaš nevinije ruke*, a upoznao sam i samu pjesnikinju, te smo se sretali na književnim susretima, a posljednjih godina u Stubičkim Toplicama. Tako je, u razgovoru, potekla ideja da pokušam napisati neku vrstu polazne platforme odakle bi bilo lakše krenuti u izučavanje cjelovitog djela pjesnikinje, što će biti ogroman posao, ako bi se išlo kronološkim redom po bibliografskim jedinicama.

Selekcija činjenica je neizbježna.

Pjesništvo Vesne Parun zavređuje potpuniju recepciju i iscrpniji rad na vrednovanju cjelokupnog opusa, u kojemu podjednako dobro pronalaze svoje mjesto pjesme za odrasle, pjesme za djecu, priče i biografski podaci, što bi skupno obuhvatila monografija. Njezina djela se mogu shvatiti dvojako; kao vjerni dokumenti vremena u kojem su nastali i kao reakcija na vrijeme koje je u

---

¹ Ovo je prvi dio rada, Doktorske disertacije autora Fabijana Lovrića o Vesni Parun. Fabijan Lovrić: Pjesničko djelo Vesne Parun, Doktorska disertacija (monografija), mentor: akademik Milivoj Solar, Zagreb, 2008.

njima prikazano. Pristup tradicionalne kritike, kroz političke prijepore, te čisto književne, oprečno su iznosile književne vrijednosti i identitet same autorice. Do sada su kritičari: Dalibor Cvitan, Dubravko Jelčić, Tomislav Ladan, Nikola Miličević, Zvonimir Mrkonjić, Vlatko Pavletić, Ante Stamać, Stanislav Šimić; uglavnom pisali o pjesmama i zbirkama pjesama namijenjenih odraslima. Važnost pjesništva za djecu, Vesne Parun, bitno je za mlađu, osnovno-školsku populaciju, te nikako ne bi trebalo ostati izvan znanstvenog interesa, a uzmemo li u obzir, kako upravo toj dobnoj cjelini treba ponuditi metodički obrađenu lekturu, nadam se kako će moj rad pomoći u cjelovitijoj recepciji stvaralaštva ove autorice. Crpeći motive zavičajnog okružja, mita, folkloru i usmene predaje, Vesna Parun je stvorila osebujan i prepoznatljiv svijet djetinjstva na otocima, a posebice na Zlarinu gdje je rođena.

Rad bi se temeljio na analizi već dosta opsežnog korpusa analitičko-kritičkih tekstova o autorici, te na čitanju i gonetanju značajnijih ostvarenja. U ovakvom radu su nezaobilazne teorije književnosti domaćih i stranih autora, opća literatura koja za sada čini oko 35 naslova, važnija literatura o Vesni Parun oko 65 naslova, bibliografija izdanja djela Vesne Parun oko 25 naslova, knjige stihova za djecu i kazališnih djela oko 15 naslova, te 15 naslova eseja o Vesni Parun, a što će još, tijekom rada biti dopunjeno novim naslovima koji će se pojaviti kroz suradničke odnose s mentorom ili kao rezultat osobnih potreba, a sve bibliografske jedinice predočene abecednim redom u popisu literature.

Karakterističnost rada bi se odnosila na nacionalnu, hrvatsku književnost u kojoj Vesna Parun zauzima veoma značajno mjesto, gdje bi bilo interesantno analitički ukazati na njezino viđenje iz ženskog rakursa, stvaralaštvo književnice koja ima veoma bogat život, čija je očita umreženost u vjerske, kulturalne, zemljopisne i jezične različitosti i sličnosti, iznjedrila obiman književni opus. Disertacija bi mogla poslužiti kao polazište i kao osnova komparatističke studije o vrstama ženskog stereotipa nacionalnih književnosti, upućujući na kulturalne, vjerske i političke sličnosti i razlike među njima. U užem obuhvatu teorijskih postavki ograničio bih se na ključna djela same autorice kroz komparativan stav prema kritici iz osobnog pogleda.

Koristio bih se tekstovima istaknutih znanstvenika iz oblasti teorije književnosti i teorije kritičkog mišljenja, te recepcijama autora koji su pisali o životu i djelu autorice.

Uže područje rada će sadržavati zapažanja i ukazivanja na vrijednosti estetskog, odgojnog i obrazovnog u djelu Vesne Parun, koristeći izvore recentne suvremene kritike. Paradigma patrijarhalne obitelji na otocima, otok Zlarin, upotpunio bih antropološkim značajkama u odnosu žene i muškarca, iz čijeg je okrilja i sama autorica. Kršćanski odgoj je uvelike odredio odnos stvaralačkog i životnog puta, čineći nesvakidašnje zaplete u odlukama, u što se uplitala

stvarnost političkih gledišta kao opreka slobodi izraza i izboru slobode življenja. Ograničavajući se na ključna djela i utvrđivanje njihovih izvora i zajedničkih polazišta, pokušao bih razmotriti tezu o identitetu, imaginarnoj konstrukciji, te u oprečnosti i suglasju životnih tokova potražiti vrijednosti koje ne odvajaju stvaralački rad od samog životnog puta, za koji mislim kako je ključan i vidljiv kod ove književnice. Naglasak će biti na promjenjivu definiciju uloge, položaja i značenja žene u određenom zemljopisnom i socijalnom razdoblju, te ulozi i značaju u obitelji.

Središnji dio disertacije obradio bi kompleksne recepcije u odnosu na djelo Vesne Parun. Mnoga od njih oslanjaju se na prepoznatljive likove i stereotipe koji su pokušaj, manje ili više, preslika ličnog stava prema životnom okruženju., te spajanju personifikacije i osobnosti, te zapravo reflektiraju duboko ukorijenjeni strah da žena može pobjeći hegemoniji patrijarhalnog društva što bi značilo anarhično rušenje simboličkog poretka baziranog na oprekama, iz kojega se buni slobodarski duh svjestan književne vrijednosti. Stereotip je siguran jer predstavlja zatvorenu, ograničenu i lako upravljivu personifikaciju: osoba, nasuprot tome, predstavlja ono što je samovoljno i problematično, dakle, potencijalno opasno. Ovakvih oprečnosti je u životu književnice napretek. Zato treba usporedno dekodirati život i djelo, ukazivati na sličnosti i oprečnosti, kako bi se što izravnije i što uvjerljivije, na bazi teorijskih postavki ukazalo na vrijednosti književnog opusa, kojega suvremena, recentna kritika i nije iscrpnije zahvatila. Zato ću početi od zbirke *Zore i vihori* (1947.); knjiga stihova za djecu *Tuga i radost šume* (1958.); kazališnih djela *Marija i mornar* (1960.), pa sve do posljednjih autobiografskih djela, koristeći se analitičkim metodama teorije književnosti.

Moj cilj je istraživanje opusa Vesne Parun u domeni značajnijih djela, te uočiti i vrednovati metode kojima se služi u slikanju doživljajnog svijeta kroz utjecaje i umreženosti životnih potreba, iskustvenog i imaginarnog, kako bi se upozorilo na nove vrijednosti i nove odnose u što bržem otkrivanju mogućnosti i određivanja nekih problemskih pitanja. Pitanja odgojnog, iskustvenog, veoma su bitna, jer; upravo treba ukazati na mogućnosti etičkih i estetskih vrijednosti što će produbiti interes za čitanjem, interes za razvojem misli, uz određen kritički sud o vrijednostima. Uronjena svojim stvaralaštvom u bajku, folklornu priču i mit, te imajući veoma bogat, raznovrstan i iskustven životni put, književnica je dala značajan doprinos ne samo nacionalnoj književnosti, nego šire, što treba i konkretno ustvrditi kroz ovaj rad.

Rad će se ograničiti na književnoteorijsku analizu, tako da će metodološki postupci biti zasnovani na pokušajima kritičke analize i interpretacije najprije teorijskih tekstova već navedenih autora, a zatim uočavanjem i otkrivanjem novih mogućnosti u vrednovanju književnog opusa, dati konstrukcije koje će

primjerima ukazivati na samu bit postavljenog problema. Čitanjem djela same autorice, te kritičkim i esejističkim vrednovanjem recentnih autora u nas, kroz naraciološko i kronološko iščitavanje, treba analitički odgovoriti problemu, te ponuditi jasan sud o vrijednostima obimnog djela ove autorice.

Rad ću podijeliti na tri dijela, gdje ću u prvom iznijeti značajnije napisano o stvaralaštvu ove autorice, kroz osobno viđenje, te upozoriti na neke vrijednosti. U drugom dijelu ću analitički dekodirati vrijednosti i navesti izvore, dok ću u trećem dati konačan sud, zaključak, na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.

Na nekoliko mjesta sam upozorio o vrijednostima i posebnostima autoričinih motiva i razloga pjesničkih slika kojima se autorica služi. Gotovo u svakoj knjizi pjesama pronaći se mogu slični motivi, način razmišljanja koji pouzdano kazuje o kome je riječ, tko je tvorac pjesama.

Mnogo sam doznao od živućih pjesnika koji su se intenzivnije družili, češće susretali Vesnu Parun, (Mladen Bjažić, Josip Palada, Tomislav Marijan Bilosnić, Drago Štambuk...) pa su govorili o njoj ponukani mojim interesom.

Zahvaljujem se mentoru, akademiku Milivoju Solaru na stručnom usmjeranju i savjetima oko izrade ovog rada.

Vrijeme u kojem se pojavila prva zbirka ove autorice, *Zore i vihori*, uz knjigu Jure Kaštelana, *Crveni konj*, početak je poslijeratnog pjesništva i međaš modernog pjesništva. O nekim, antologijskim pjesmama, pisano je dosta, ali nikada dostatno kritički čvrsto određeno i u cijelosti posvećeno samoj pjesnikinji. Obično je to neki zajednički sud o zajedničkim zbirkama pjesama, dok se njoj samoj, njenim pjesmama poklanjalo malo pažnje. Njena osobnost, osjetljivost i emocionalni svijet ostao je izvan interesa, pojam dobrote mjerilo je za druge. Tekovine kulture i tradicije dale su temelj temama ove pjesnikinje, a iskustvo otočkog života vječne snove i strpljenje čekanja.

Doticaj s pjesmama, ne samo književnog interesa, nego kroz školski sustav, kroz priču o pjesmama i pjesništvu, davao je određeni uvid i sud o pjesmama ove autorice. Kritički sudovi početaka, ili prvih nekoliko zbirki, pobudile su interes, ali, kasnije, sigurno i zbog političkih trenutaka, ostavile su ovu pjesnikinju izvan interesa. Mlađi su počeli pisati o generaciji bliskosti, a stariji kritičari su već potrošili svoj interes. Tako je Parun ostala izvan domene kvalitetne kritike, posebice one koja bi valorizirala tako velik opus. Prvijenac, zanosan, mladalački drzak i dostatno agresivan do dekadencije, isijavao je liričnost kojom se nisu mogli podičiti suvremenici, a kada tako govori žena, onda je to bilo previše. Ustvari, ona je željela biti ista, po pravima i slobodi na život, jezik, izraz, kreativan odnos spram književnosti. Kreativnost je zahtijevala žrtvu, a pjesnikinja se nježno znala žrtvovati rasplamsavajući strasti mladosti. Upravo te odlike dale su krila stihovima koji su oduševljavali, unosili nemir, mijenjali raspoloženja,

ali donosili nove spoznaje. Tako slobodna, do naivnosti, našla se pred raskolom dobra i zla. U tom tjesnacu se nije mogla snaći. Ostala je vječno začuđena odnosima svijeta, odnosima čovjeka spram čovjeka i, nikada to nije razumjela. Što je zlo uvijek nasuprot dobra? A ona je ušla u taj svijet biserno čista, koraljno nevina, južnjački mirisava. Kao takva, željela je izgraditi svijet poštovanja, a bila je objekt. Gubila je povjerenje i dobrota joj je izmicala, čak se rugala njenim nevinim zagrljajima. Rat i poraće ostavljaju traga na emocionalnom životu pjesnikinje, bolest od koje se uspjela spasiti i ponovno zapjevati svoj djetinji san. Osjetljiva na istinu, a s druge strane beskrajno slobodna duha, trpi tuđe i svoje osjetljivosti, a u književnom smislu nastavlja naslovima: *Crna maslina*, *Vidrama vjerna*, *Ropstvo*, *Koralj vraćen moru*, *Ukleti dažd* i drugi, čineći nesvakidašnju umreženost antropološkog, osjetilnog, mitološkog, imaginacijskog, folklornog i iskustvenog svijeta ponesenog sa Zlarina. U svemu tome ideja o čistoj ljubavi ostaje vječna. U nju upliće senzualnost, putenost, naslućeni erotizam koji razbuktava maštu čitatelja. Način na koji to ostvaruje čini poveznica vanjskog i unutarnjeg: vanjskog u obliku prirodnih fenomena i pojavnosti, igre svjetla i sjena, sunca, zora i vihora, mora, flore i faune, dok unutarnji svijet, doživljajni, ostvaruje poretkom semantičkoga slijeda riječi u rečenici, koristeći se počesto arhetipskim, zavičajnim idiomom, *arhaične će ljiljane produžiti do zbilje*, što je primijetila i Benčić – Rimay (*I bude šuma*, 2005.). Krajolici su sastavnice u kojima se tema realizira ili je okvir za postizanje određenog efekta, metaforičnog značenja kako bi se što upečatljivije govorilo slijedom pjesničkih slika, vizija koje pobuđuju, ili donio određeni sud o književnim vrijednostima ove autorice.

Periodizacija i književne osobnosti dvadesetog stoljeća do pojave Vesne Parun

Dvadeseto stoljeće hrvatskog pjesništva izraslo je iz domoljubne snage senjskog „uskoka“, Silvija Strahimira Kranjčevića, neponovljivog vizionara i brižnika hrvatskoga puka, pjevajući o vječnim temama ljudskog života. Na njegov realizam naslonila se moderna lirika, iako se ne mogu zanemariti gigantski otkucaji ruskih realista: Turgenjeva, Gogolja, Tolstoja i drugih ruskih književnika, kao niti iskustvo europskih spoznaja koje je usvojio Matoš. Taj najsvjetliji period hrvatske književnosti lirski je ponio Dobriša Cesarić, dok je svojom svemirskom veličinom misaono razmicao granice Tin Ujević. Na takvim zasadima iznikla je književna osobnost Vesne Parun.

U prvim godinama njezinog života, kada je imala šest godina, 20. lipnja 1928. godine, dogodio se atentat na hrvatske vođe u beogradskom parlamentu, što je uzrokovalo niz promjena u političkom i književnom smislu. Nastala su kolebanja, a hrvatski književnici koji su pisali ekavicom, definitivno su prešli na ijekavicu. Skinuta je maska o jednom narodu i jednom jeziku. Svi kasniji

pokušaji jezičnoga jedinstva i autonomije, osuđeni su na neuspjeh. Takvim postupkom književnici su došli na udar jer se vraćaju hrvatskoj političkoj misli i tradiciji, uzimajući stvaralačke poticaje koji izbijaju iz njih.

Značajna pojavnost u književnom smislu je pojava Milana Šufflaya (1884. – 1931.): znanstvenik, erudit, povjesničar, albanolog svjetskoga glasa, autor vrsnih stručnih i geopolitičkih studija, bio je i književnik, ne samo što je svoje studije i eseje (*Hrvatska u svjetlu svjetske historije i politike*, 1928.), pa i kratke novinske komentare pišući literarnim darom, ali i kao romanopisac. U svom romanu, *San budućnosti*, ispričao je ono što mu se dogodilo u mitrovačkoj kaznionici, noću 9. – 10. prosinca 1922., tempirajući priču na godinu 2255. Zbog svojega rada nije ostavljen na miru, kako bi radom dočekaio biološki kraj, nego je umro od ruke atentatora u Zagrebu 18. veljače 1931. O tom činu očitovala se Liga za ljudska prava u Berlinu Međunarodnoj ligi za ljudska prava u Parizu „protiv apsolutističke vladavine kralja Srbije, kao i protiv užasa i strahota, što ih ta vladavina nad hrvatskim narodom počinja“, a potpisali su ga Albert Einstein i Heinrich Mann. Bez vidljivih rezultata.

Novi književni stil podsjeća na realizam, ali obogaćen tekovinama artistskih iskustava prve moderne i prevodilačkih, pretežito ekspresionističkih tendencija koje su se mogle uklopiti u tvorbu novog izraza. Ljubomir Maraković nazvao je taj stil modernim objektivizmom, u čijem se okrilju začinje suprotan stil utilitarizma naklonjenog socijalističkim potrebama, čiji je ideolog Bugarin, Todor Pavlov. Tako se početkom tridesetih u Hrvatskoj nazire podjela književnosti na građansku i lijevu, koja će se prometnuti u revolucionarnu i „proletersku“. U prvoj skupini je većina hrvatskih književnika, dok su u drugoj prosječno talentirani ali su to nadoknađivali propagandom. Primjer je Miroslav Krleža, poznati ljevičar i komunist, ali nedvojbenoga dara. On se nije pridružio pokretu koji je pvela njegova partija, pa je došao u sukob s njom.

Socijalna tendencioznost razvijala se u dvije suprotnosti. Jedna se bavila gradskom, a druga seoskom sredinom. Prva se javila iz redova komunističke ideologije, druga iz seljačkoga pokreta braće Radić. Pojavu hrvatske seljačke književnosti povezao je Tomislav Prpić s provansalskim književnim pokretom u Francuskoj, a jedinstveni cilj im je da se stvori narodna književnost: „Njeni su predstavnici seljaci, njezin je predmet selo, koje će ti književnici-seljaci donijeti neposredno dajući sebe“ (Prpić).

Antun Radić je na početku XX. stoljeća pokrenuo časopis „Dom“, unio je u selo i prve stvaralačke poticaje. Iz običaja i folkloru izrasli su prvi iskreni, nevješti književni stvaraoci., koji su stekli ugled i izvan korpusa sela. Takav je bio Mihovil Pavlek Miškina (1887. – 1942.), objavivši prvi rad već 1920. godine. Pisao je pripovijetke i prozne zapise: „Za svojom zvijezdom“ 1926., „Trakavica“ 1935., „Krik sela“ 1937. Kako je primijetio Ivo Frangeš, Miškina u prvoj knjizi

govori kao jedan od domobrana o kojima je istodobno pisao Krleža u knjizi „Hrvatski bog Mars“. Pisao je bez literarnog uljepšavanja i sam priznavajući svoje slabosti: „Ono što je napisano slabo je, teško i neizgrađeno, jer mi je život bio gorak i jaram tvrd i pretvrd“. Svoja politička opredjeljenja napisao je u: „Početak hrvatskoga seljačkoga pokreta“ 1937., „Narod i inteligencija“ 1937., „Zašto hrvatski seljak nije komunist“ 1938., te još neke brošure. Ostaje činjenica kako je književnu darovitost najbolje izrazio kajkavskim pjesmama.

Uz Miškinu, istakao se Mijo Stuparić (1881. – 1956.), pjesnik, pripovjedač i romanopisac. Prethodio je i Miškinu i Radiću: objavivši prvu pjesmu 1896. godine, a prvu zbirku „Pjesme“ 1910. Objavio je zbirku pripovjedaka „Ispod Garičke planine“ 1939., od kojih su neke pisane kajkavskim, zatim romane: „Joco Udmanić“ 1937., „Pismenost“ 1940. U ovom krugu bili su poznati: Stjepan Novosel (dramski pisac), Mara Matočec i Stanko Škare.

Tridesetih godina hrvatska književnost doživjela je novi uspjeh. Desetine pjesnika, prozaika i dramatičara, uz koje su i esejisti, osvajali su čitateljstvo kao nikada prije. Između njih, Krleža je vodeće ime. U desetljeću koje slijedi tiskao je čitavu biblioteku pjesama, novela, romana, drama, eseja, polemika i pamfleta, sve do 1941. Njemu uz bok pojavljuje se, po književnoj javnosti, Mile Budak (1889. - 1945.) dolazeći iz suprotne političke opcije.

Prije Prvog svjetskog rata Budak je bio suradnikom pravaških listova, a nakon višegodišnje šutnje javio se knjigom novela iz ličkog života „Pod gorom“ 1930. Slijedili su romani: „Raspeće“ 1931., „Na ponorima“ 1932., knjiga novela „Opanci dida Vidurine“ 1933. Ponovno zatišje nastupa političkim atentatom koji je izvršen 7. lipnja 1932. oko podneva, u kućnoj veži u Ilici 10. Nekoliko jakih udaraca čeličnom šipkom po glavi Budak je preživio. Tim povodom 209 najuglednijih hrvatskih književnika, znanstvenika, crkvenih dostojanstvenika, novinara, potpisali su i objelodanili „Protest i apel“ kojim osuđuju izvršitelje i nalogodavce zločina. Nakon oporavka Budak uzima znatnog udjela u Ustaškom pokretu, a nakon pet godina književne šutnje, u Italiji je, u nepunih šest tjedana, napisao svoje kultno djelo, veliki roman „Ognjište“. Djelo je tiskano u četiri knjige (1938.), a kritika je visoko ocijenila njegovu vrijednost. Josip Horvat ga je čak nazvao hrvatskom Iljadom. Od toga trenutka Budak je stekao slavu ravnu Krležinoj. U idućih sedam godina objavio je desetak novih knjiga u petnaestak svezaka. Napisao je ukupno 16 djela u 25 svezaka koje se mogu svrstati u četiri velike cjeline. U prvoj su djela koja se bave ličkim selom i njegovim običajnim, antropološkim značajkama, a čine ga: „Ognjište“, „Musinka“ 1941., pripovjetke „Pod gorom“, „Opanci dida Vidurine“, „Vučja smrt“ 1941. Druga cjelina nije dovršena, a izašli su od planiranih šest svezaka, tri romana: „Kresina“ 1944., „Gospodin Tome“ 1944., „Hajduk“ 1945., dok je četvrti „Bazalo“ sačuvan u rukopisu i nije do

danas objavljen. Treću tematsku skupinu čine djela s gradskim, zagrebačkim, društveno-kritičkim temama. Središnje djelo je veliki roman „Rascvjetana trešnja“ 1939. u koje su integrirana prva dva njegova romana „Raspeće“ i „Na ponorima“, a pridružuju mu se još roman „Direktor Križanić“ 1938. i pripovijetke „Na Veliki petak“ 1939. Četvrtu cjelinu čine romani: „San o sreći“ 1940., „Na vulkanima“ 1941., te dnevničko-memoarska proza „Ratno roblje“ 1941. Ovu cjelinu povezuje autobiografski obol.

U svojoj složenosti „Ognjište“ je djelo koje autentičnom naracijom, psihologijom i obratom etičkih vrijednosti, pokazuje kako poroci i krijeposti u životu počesto imaju izmjenjive vrijednosti. Takav detalj je kada Anera izjavljuje da bi uz živa Mićana mogla Lukanu roditi sina, kao dar za sva dobra koja joj je učinio. Takvom filozofijom života Budakova Lika je osoban toponim za sebe, s vlastitim svjetonazorom i slikovitim jezičnim idiomom.

Djela pisana u gradskoj sredini nikada nisu dostigla vrijednosti priča iz Like, ali se i njima mora izreći vrijednost. Budak je jasno razlikovao socijalni osjećaj i socijalističku ideologiju marksizma. Kao i mnogi književnici (kao i Vesna Parun), Budak je progovorio sam pred izaslanstvom Društva hrvatskih književnika na čelu sa Slavkom Kolarom, koje ga je 2. svibnja 1941. posjetilo kao ministra prosvjete: „Međutim, kad bi taj marksistički ideal u onom svom poštenom dijelu, kako ga propovijedaju njegovi propovjednici, bio zaista ostvarljiv, možda bih i ja bio prvi za njega. Jer i ja volim mali puk, i ja sam patio u životu“. Budak je jedan od rijetkih koji je uspješno dogradio hrvatsku tradiciju, slijedeći najvrednija djela hrvatskog realizma.

Određeni polarizam sjever-jug, što u hrvatskoj književnosti postoji od XVII. Stoljeća, nakon Budaka i njegove zavičajnosti, izbacio je u sam vrh hrvatske književnosti: Slavku Kolaru (1891. – 1963.) i Vjekoslava Kaleba (1905. – 1996.).

Kolar je tumač tamnih strasti i nejasnih sila, a vidljivo je to u knjizi novela, „Ili jesmo – ili nismo“, 1933. i „Mi smo za pravicu“, 1936. Okušao se i kao satirik „Natrag u naftalin“, 1946. i „Glavno da je kapa na glavi“, 1956. Koristeći se narodnim dosjetkama uronio je u dušu kajkavskog seljaka, izražavajući slobodarski duh, tako snažno, kao nitko prije njega. U svima nama živi po jedan Klasnić. Treba spomenuti i njegov uspješan dramski opus: „Narod je strpljiv“, 1947., „Sedmorica u podrumu“, 1949., „Svoga tela gospodar“, 1957.

Vjekoslav Kaleb se javio knjigom novela „Na kamenju“, 1940. i odmah zauzeo jedno od prvih mjesta u hrvatskoj prozi. Njegova djela tematski su vezana za Zagoru, ali je njegov književni postupak bio ono što je vidno uzbuđivalo čitatelje. Njegove misaone cjeline bile su odraz ljudi kamena, ne sasvim izrečene, ali naslućene u rečeničnim konstrukcijama, a jakim psihološkim nabojem. Njegovi junaci ne govore mnogo, ali rječito kazuju o

sebi i odnosima i kada šute. I drga njegova knjiga novela „Izvan stvari“, 1942. potvrdila je njegov književni talent. Tu je i antologijska novela „Gost“. Nakon Drugog svjetskog rata počinje pisati u duhu socijalističkih ideja: „Brigada“, 1947., roman „Ponižene ulice“, 1950. Ova dva djela nisu bila na nivou ranijih, ali dva nova romana: „Divota prašine“, 1954., i „Bijeli kamen“, 1954. povratili su povjerenje čitalačke publike. Prvi od ova dva čak donosi okus Hemingwaya, te se s pravom smatra najboljim hrvatskim romanom s građom iz građanskog rata 1941. – 1945.

Prvom knjigom novela „Nepoznata Bosna“, 1937., Novak Simić 1906. – 1981. najavio je psihološki pristup temi i likovima, a razvijao ih je u novelama „Suton Tašlihana“, 1937., i romanu „Voćnjak“, 1938. unoseći lirske elemente u odnose patrijarharne Bosne. Njegovi pjesnički počeci socijalne tematike u „Knjizi drugova“, 1929. nisu ga napuštali, te je 1940. objelodanio zbirku pjesama „O čađi i travama“. Ipak se mora reći kako je ponajbolji u pjesmama u prozi. Nakon Drugoga svjetskog rata neke je romane prerađivao: „Brkići iz Bara“, 1947. i „Vićnjak“, 1965., ali je obrađujući urbanu temu čovjeka u takvoj sredini „Braća i kumiri“, 1955. polučio uspjeh.

Zvonimir Šubić (1902. – 1956.) iz Srebrenice, pripovjedač i romanopisac, zaokupljen stvarnošću i aktualnim temama društva i pojedinca u društvu, objelodanio je: „Fazlića potok“ 1934., „Heroj u papučama“ 1935., „Pred spomenikom“ 1947., dok je povijesnu temu opisao u romanu „Kad se carstva mijenjaju“ 1955. Objavio je roman „Kaljuga“ 1937., a posthumno su objavljene pripovijest „Seljaci“ 1957., i knjiga „Bez krivice kriva i druge pripovijesti“ 1963. Njegov tradicionalan stil imao je neospornu vrijednost.

Dešava se kod nekih autora svojevrsan zaborav, ne izazvan ničim, kao kod Slavka Batušića (1902. – 1979.), možda i zbog svestranosti u kojoj ga je u prvom redu držala dostojanstvena kultura, kultura s mjerom i odgovornošću. Najdublji trag ostavio je kao putopisac u knjigama: „Kroz zapadne zemlje i gradove“ 1932., „Od Kandije do Hammerfesta“ 1937., „Od Siene do Harlema“ 1941., u kojima traži izvore novih uzbuđenja emocionalnom snagom intelektualca. U svemu imao je nesvakidašnju stilsku razinu, u kojoj je počesto uplitalo prošlo i sadašnje, imajući određeni strah od budućnosti: „Zov Hrvatima“ i „Mostovi na rijeci Bidassoa“. Romani „Na dragom tragu“ 1933., i „Argonauti“ 1936., zagrebačka su perspektiva duhovnog pogleda. Knjigom novela „Čuda i čarolija“ 1931., nastavlja tradiciju Gjalskoga, Matoša, Galovića, Donadinija i drugih pisaca hrvatske fantastike. Iz tog djela, novela „Pred kineskim zidom“ postaje nezaobilazna činjenica u svim antologijama hrvatske fantastične proze. Njegovu vrijednost potvrđuju i naslovi: „23 pjesme“ 1938., „Komorni trio“ 1938., „Laterna magica“ 1958.

Tridesetih godina XX. stoljeća pojavio se u književnosti Vjekoslav Majer (1900. – 1975.), izgradivši poseban senzibilitet prema malom čovjeku u velikom gradu. Pisao je feljtone, pjesme, romane, a svoju književnu fizionomiju ocrtao je zbirkom pjesama „Pjesme zabrinutog Evropejca“ 1934., iskreno zabrinut za sudbinu svijeta. Romani „Pepić u vremenu i prostoru“ 1936. i 1938., „Dnevnik Očenašeka“ 1938., „Život puža“ 1938., pripovijest „Iz dnevnika malog Perice“ 1942., uvode čitatelja u svijet malih, nevinih ljudi sredine beskućnika, pijanaca, nezaposlenih radnika. Tu su i likovi koji naivno, ali uvjereno, kao Očenašek, piše pismo predsjedniku Rooseveltu, unoseći elemente zagrebačkoga humora.

Slijedeći Matošev trag, piše i jednu od svojih ponajboljih pjesama „Plinska laterna na Griču“ posvećenu Matošu. Isto to čini i u zbirci „Svirač i svijet“ 1938.

Ne dodirnuvši gornje granice svoje darovitosti, veliki talent svoga naraštaja, pojavio se Luka Perković (1900. – 1948.) knjigom proze „Novele“ 1935. i knjigom pjesama „Drugovanje s tišinom“ 1938. Ostvarivši vrijedne, antologijske novele („Djed“ i „Škrinja“ itd.) ostaje zabilježen kao autor jezgrovitosti i gnomičnosti. Bio je znalac francuske književnosti, što je pokazao dobrim književnim studijama. Prevladao je regionalizam te se bavio opće-ljudskim temama. Najbliži mu je bio A. B. Šimić.

Rođen u Mostaru i pišući o patrijarhalnom životu muslimanske sredine, doprinos hrvatskoj književnosti pridonio je i Alija Nametak (1906. – 1987.). S puno stvaralačkog zanosa pisao je novele „Bajram žrtava“ 1931., „Dobri Bošnjani“ 1937., „Za obraz“ 1942., „Dan i Sunce“ 1944. Najbolje je prikazao begovsku Bosnu koja je nestajala u vrijeme kada je on postajao zrela osoba. Piše u sadašnjosti, kao i Gjalski, ali s dubokom čežnjom za prošlošću. Nametak je progonjen zbog hrvatstva, kojega se niti u tamnici pod komunističkom vlašću nije želio odreći. Sve je to iznio u knjizi novela „Trava zaborava“ 1966., „Tuturuza i šeh Meco“ 1978. Posmrtno su tiskane njegove memoarske knjige „Sarajevski nekrologij“ 1994. i „Sarajevske uspomene“ 1997. Važan je i njegov rad na usmenoj književnosti bosansko-hercegovačkih muslimana „Junačke narodne pjesme“ 1967., „Od bešike do motike“ 1970., „Narodne pripovijesti“ 1975.

Živjeti u provinciji ne znači nemati pogled na širinu i gibljivosti svijeta. Takav je bio Stjepan Mihalić (1901. – 1984.), poznat kao dramatičar „Grbavica“ 1929., „Bukovački“ 1936., „Patent“ 1951., „Mama Mag“ 1956., romani su mu bili najvrednija djela „Zapaljena krv“ 1933., „Rakovac u Vinovrhu“ 1939., „Teleći odresci“ 1956., „Elegija“ 1963., „Ižota“ 1981., novele „Novele“ 1932., „Knjiga o Mlaku i drugima“ 1937., „Šest priča iz moga grada“ 1941., romane tiskane posthumno „Lule kuma Gatalina“ 1991., „Godine“ 1991. U svom zavičajnom prostoru bio je suveren kao Faulkner u svom Jugu. Stilski, pisao je

između satire i groteske, što je okrunio romanom međuratnog i poslijeratnog vremena Drugog svjetskog rata „Lule kuma Gamulina“.

Nakon Josipa i Ivana Kozarca, Živka Bertića i Joze Ivakića, svoj književni prostor izgradila je Mara Švel – Gamiršek (1900. – 1975.) pišući o slavonskom selu. Najuspjelije knjige su joj „Šuma i Šokci“ 1940., „Portreti nepoznatih žena“ 1942., „Hrast“ 1942., „Ovim šorom, Jagodo“ 1975. Pisala je iz osobne perspektive o životima ljudi koji služe zemlji kako bi živjeli od zemlje. Pisala je tako uvjerljivo da su joj nakon prvih knjiga pridodali „šokačka Selma Lagerlöf“. Još tada je vidjela eksploataciju slavonskih šuma od stranih ljudi, propadanje sela i seoskih gazdinstava. U opisima posjeduje i lirsku i dokumentarnu dimenziju, što čini posebnu vrijednost njenom stvaralaštvu.

Za Đuru Vilovića (1889. – 1958.) kaže se kako je najkontroverzniji pisac novije hrvatske književnosti. U središtu pozornosti bio je tridesetih godina XX. stoljeća. Kao svećenik, što je zbog izazovnih tema kojima se bavio napustio, odmetnuo se i od Crkve i od hrvatstva. Neko vrijeme proveo je među srpskim četnicima, pa je 1947. suđen u procesu protiv Draže Mihajlovića, kao njegov bliski suradnik. Desetak njegovih knjiga: „Esteta“ 1919., „Međimurje“ 1923., „Majstor duša“ 1931., „Tri sata“ 1935., „Zvono je oplakalo djevicu“ 1938., zbirke novela: „Zagaljeni život“ 1923., „Mandorlato“ 1924., „Hrvatski sjever i jug“ 1930. u kojima je pokazao spremnost na eksperiment u svakom trenutku rasvijetljavajući kreativan odnos prema književnoj riječi. Uspješan je njegov roman za mladež „Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin“ 1934.

Mato Hanžeković (1884. - 1955.) objavljuje utopistički roman moralnih preokupacija „Gospodin čovjek“ 1932., s temom o izabranim ljudima koji preživljavaju opću kataklizmu i stvaraju novi svijet. U kasnija djela upleo je sve tri sredine u kojima je živio: slavonsku, bosansku i zagrebačku, posvetivši im slijedom naslove: zagrebačkoj „Bijeli grijesi“ 1938., slavonskoj „Sa zlatnih polja“ 1910., bosanskoj „Novele“ 1932. Idejno i estetski ova djela su nastavak našeg realizma, a najbolje ocijenjeno je njegovo djelo „Pisma iz Lubarde“ 1923. s prizorima arkadijskog oduševljenja.

Jedan od najpopularnijih književnika za djecu, Mato Lovrak (1899. – 1973.) javio se naslovom „Djeca Velikog sela“ 1933. koje je kasnije naslovio „Vlak u snijegu“ koji je od 1946. tiskan u više desetaka izdanja, te do danas ostao jedan od najpopularnijih romana za djecu, čak i kao igrani film. Njegovi junaci su stvarni, prepisani iz djetinjstva koje je proživio u igri i odrastanju u prirodnom okružju, želeći imati odgovornost i počesto zbog te želje zapadaju u različite nelagodnosti, ali kada je najteže, teret odgovornosti preuzimaju krajnje odgovorno i proračunato. Zbog takvog odnosa vođenja fabule, popularni su i njegovi romani: „Družba Pere Kvržice“ 1933. i „Neprijatelj br. 1“ 1938. Pisao je i romane za odrasle: „Slamnati krovovi“ 1963., „Gimnazijalac“ 1969.,

„Preparandist“ 1972. I u njima ostaje vjeran svijetu djece i djetinjstvu kao osnovnoj značajki kojom se prepoznaje njegovo djelo. Pa i on sam.

Pisac samosvojnog dara, Ivo Kozarčanin (1911. – 1941.), objavio je u nepunih deset godina šest knjiga: dvije knjige pripovijedaka „Mati čeka“ 1934., „Tihi putovi“ 1939., dvije knjige lirike „Sviram u sviralu“ 1935., „Mrtve oči“ 1938., i dva romana „Tuđa žena“ 1937., „Sam čovjek“ 1937. U ostavštini je ostalo još napisanog, a posthumno je objavljena knjiga „Mrlje na suncu“ 1971. Ovaj znakoviti posthumni naslov, došao je baš kao metak stražara koji je piscu oduzeo život. Uzmemo li u obzir mladost i plodnost, talent i napisano, prerana smrt je oduzela hrvatskoj velikog pisca. Svojim lirskim stilom imao je utjecaja na neke pjesnike (npr. Slavko Špoljar).

Sve što je bio Ivo Kozarčanin, bio je i Ivan Goran Kovačić (1913. – 1943.), ali i sve različitosti koje su ih dijelile. Na žalost, i jednom i drugom je nasilno prekinut život. Živjeli su po trideset godina, za deset godina rada stvorili su nezaboravno i nezaobilazno djelo u hrvatskoj književnosti. Goran je za života objelodanio pjesme u zajedničkoj zbirci pjesama „Lirika“ 1932., s Josipom Hitrecom i Vladimirom Jurčićem, te knjigu novela „Dani gnjeva“ 1936. Posebnu književnu svježinu donijele su njegove kajkavske pjesme u zbirci „Ognji i rože“ 1945., objavljene posthumno, kao i „Eseji i ocjene“ 1946. Njegov slobodni duh završio je tužno, od četničkog noža. Mora se priznati njegova cjelovita uronjenost u književnost, njegova čvrsta veza s književnicima kao što su: Nazor, Cesarić, Tadijanović. On je pisao o njima, a oni su kolegijalno uzvraćali.

U hrvatskoj književnosti XX. stoljeća pojavio se suptilni i nenadmašni lirik, koji je strpljivo gradio svoj književni svijet spregom fenomena prirode i ljudskih stremljenja, ljudskih nada i osjetila, ljudske čežnje za ljepotom i pravednošću, Dobriša Cesarić (1902. – 1980.). Gotovo svaka njegova pjesma je biser u nisci kojom se okrunio. Već prvom knjigom pjesama „Lirika“ 1931., zavrijedio je Akademijinu nagradu. Njegov jednostavan ritam, leksika koja osvaja mekoćom, nudili su čitatelju iznenadne, prepoznatljive slike života. objavio je ukupno petnaest knjiga, a najvažnije su: „Spasena svjetla“ 1938., „Izabrani stihovi“ 1942., „Pjesme“ 1951., „Osvijetljeni put“ 1953., „Slap“ 1970. Pjesme su to bez kojih se ne može zamisliti hrvatska književnost, ili, bez koje bi bila jako osiromašena.

Slikajući idilu sela, djetinjstva i dana provedenih u školi, ušao je u književni svijet Dragutin Tadijanović (1905. – 2007.), stvarajući izvorno i sebi svojstvenim ritmom. Njegovo rodno Rastušje svijet je bez kojega se ne može, ono je konstanta života i paradigma svih paradigmi: „... Prolazim / Poljima rosnim / Gdje mlad vjetar njiše teške klasove / Visokog žutog žita,...“. Ljepota arkadije, seoske idile, trajno su mjerilo meta jezika ovog autora. Autentičnost ne dopušta odmak od te idile, što potvrđuju zbirke pjesama: „Lirika“ 1931.,

„Sunce nad oranicama“ 1933., „Pepeo srca“, 1936., „Dani djetinjstva“ 1937., „Tuga zemlje“ 1942., „Pjesme“ 1951., „Blagdan žetve“ 1956., „Prsten“ 1963., „Priateljstvo riječi“ 1981., „Svjetiljka ljubavi“ 1984., „Kruh svagdanji“ 1986., „Čarolije“ 1994. Znakovit je urednički rad ovog autora, po kome je uređeno nekoliko desetina izdanja pojedinačnih, izabranih i sabranih djela hrvatskih pisaca. Svoja sabrana djela priredio je u pet svezaka, a izašla su: 1995., 1998., 2002.

Unoseći nesvakidašnje blisku duhovnost, suputstvo s Bogom, s Isusom, u hrvatsku književnost ulazi Nikola Šop (1904. – 1982.). Moderni kršćanin književnih pogleda na usud čovjekov, uljudbom rješava dogme, približivši čovjeka Bogu i Boga čovjeku kako bi u jedinstvu dobili snagu za borbu protiv nevolja. Takav odnos unosi u svoje zbirke: „Pjesme siromašnog sina“ 1926., „Isus i moja sjena“ 1934., „Od ranih do kasnih pijetlova“ 1939., „Za kasnim stolom“ 1943., bajkovita pjesnička proza „Tajanstvena prela“ 1943. Njegov religiozni senzibilitet omogućio je svjetlost pjesmama ovog autora u zbirkama: „Kućice u svemiru“ 1957., „Astralije“ 1961.

Ponekad stvarnost nema šapat blizine kojom oplemenjuje stvaralaštvo, ali zato talent i bogatstvo mašte čine ono što pjesnika čini vladarom riječi i pjesničkih slika kojima stvara dojmljiv svijet pjesničkog jezika. Takav je bio Frano Alfirević (1903. – 1956.) kojemu se nije ispunilo postati mornar, ali je ostao vječiti putnik, željan uzbuđenja u nepoznatim daljinama, što potvrđuje i njegova zbirka „More i daleki gradovi“ 1941. Svi ti gradovi možda postoje samo u njegovoj mašti. Volio je Dalmaciju i Bosnu. Putovao, sanjao i pisao kao putopisac i esejist: „Putopisi i eseji“ 1942. što je odraz njegove impresije i vjere u slobodu duha.

Vladislav Kušan (1904. – 1985.) također je bio privržen umjetničkoj slobodi, te kao nastavljatelj tradicije hrvatske lirike što je najbolje potvrdio pjesmama, u kojima se baudelaireovski motivi prelijevaju kroz izvorne doživljaje. Njegovi srijemski motivi poprimili su rafiniranost pjesnika, toplih ugođaja i nesvakidašnjeg baštinika riječi. Tragajući za igrama izgubljenog djetinjstva ostvaruje znakovite zbirke pjesama: „Lišće na vjetru“ 1932., „Ponoćne ispovijesti“ 1937., „Zaćarane tmine“ 1942., dok je studije i eseje o umjetnosti probrao u knjigama: „Ars et artifex“ 1941., i „Imago mundi“ 1982.

Na tragu ekspresionizma kao socijalni pjesnik, krenuo je u književni svijet iz Slavonije i Vladimir Kovačić (1907. – 1959.), govoreći intimističkim tonom, nostalgije, ljubavi i zavičajnog krajobraza: „Otrovano proljeće“ 1938., „Ceste i jablani“ 1952. Ciklus „Šokačke varijacije“ donio mu je popularnost.

Pišući za dnevne novine, književne i kazališne kritike, razvio se Vlado Vlasisavljević (1900. – 1943.), u prvom redu kao pjesnik nostalgičnih raspoloženja „Kruha i srca“ 1938. Problem kod ovog pjesnika je suvišak metafora, što je

gušilo protočnost misli. Njegova neosporna vrijednost potvrdila se u knjizi proze „San i java“ 1941.

Sredinom tridesetih godina objavio je prvu zbirku pjesama jedan od dvanaestorice iz „Hrvatske mlade lirike“, Nikola Polić (1890. – 1960.), esejist, pjesnik. Vjerujući u moć i trajnost poezije, on svojoj zbirci daje naslov „Jučerašnji grad“ 1936. Ako pjesma ima elemente zanimljive fabule, jezičnu svježinu i protok misli, onda ima i trajnost. Svoju nakanu dokazao je muzikalnošću stihova, što mu je priskrbilo naziv „klavirska lirika“ kako je pisao Goran Kovačić. Traga ostavljaju i njegovi feljtoni objavljeni u knjizi „Marginalia“ 1921.

Pišući vezanim stihom, Olinko Delorko (1910. – 2000.) pojavio se kao vrstan lirik „Zgode poremećene sreće“ 1942. Nastupivši u „Lirici šestorice“ 1931. s Tadijanovićem, Marijanom Matijaševićem, Vladimirom Kovačićem, Ivom Frolom i Branom Perovićem, oblikovao je i učvrstio svoj pjesnički put. Uspjeha su imale i njegove zbirke „Rastužena Euterpa“ 1937., „Razigrani vodoskoci“ 1940., „Uznosite slutnje“ 1944., „Izgaranja“ 1958., „Dolaze oblaci“ 1978., „Sve tišim glasom“ 1995. ostvarujući impresivan pjesnički put od sedamdeset godina. Od svojih početaka do kraj, ostao je vjeran klasičnim vrijednostima. Uspješni su njegovi sudovi i razmišljanja o umjetnosti „Radost i bol čitanja“ 1978., „Dnevnik bez nadnevaka“ 1996., a prevodio je s talijanskog: Dantea, Petrarca, Michelangela, Quasimoda, Ungarettia. Između svega bavio se i narodnim stvaralaštvom koje je prikupio u knjizi „Ljuba Ivanova“ 1969., a priredio je i „Narodne pjesme otoka Hvara“ 1976.

Prekretnica u interesu za književnost nastaje tridesetih godina, kada prodire kultura romanskih naroda, a na cijeni je talijansko, francusko i španjolsko pjesništvo. Tako se uz Delorka poticajno javljaju: Bonifačić, Cettineo, Vida, a među njima i Antun Nizeteo (1913. – 2000.). U njegovim pjesmama „Zelena harfa“ objavljenim u zajedničkoj zbirci s Ivanom Dončevićem, Ivom Kozarčaninom i Radovanom Žilićem „Lirika“ 1935., a kasnije u zbirci „Uspavanka vremenu“ 1938. uglavnom je prevladao izrazito mediteranski senzibilitet. Iako izrazit lirik, nije pisao samo pjesme. I kao novelist objavio je uspješnu knjigu „Nevjesta na otoku“ 1939. Na svom književnom putu prekinut je 1945. i sve do 1996. živio u emigraciji gdje mu je u Buenos Airesu tiskana knjiga „Bez povratka“ 1957. Radi se o novelama nastavljenim na zbirku „Nevjesta na otoku“. Prevodio je i pisao o književnicima talijanskog i francuskog govornog područja.

U potpunosti je svijetu mediterana pripadao i Antun Bonifačić (1910. – 1986.), potvrdivši to zbirkama: „Pjesme“ 1926., „Pjesme“ 1932., „Pjesme“ 1938. Pisao je i romane „Krv majke zemlje“ 1935., „Mladice“ 1938. obuhvativši temom društvena pitanja, kao i studije „Ljudi Zapada“ 1929. Kao i mnogi toga

vremena, 1945. napušta domovinu, ali ne prestaje s književnim radom te 1974. objavljuje „Sabrane pjesme“. U Buenos Airesu objavljuje „Neka bude svjetlost“ 1950. Svojoj domovini posvetio je zbirku eseja „Vječna Hrvatska“ 1953.

Utjecaj na razvoj književnosti tridesetih godina dvadesetog stoljeća imali su i prozaisti, a jedan od njih je i Hasan Kikić (1905. – 1942.) koji je poginuo u sukobu partizana i četnika. Pisao je socijalne teme, o teškom djetinjstvu u Bosni, što je opisao u romanu „Provincija u pozadini“ 1945. Objavio je dva manje nadahnuta romana „Ho-ruk“ 1936., „Bukve“ 1938., te brošuru s pogledom na građanski rat u španjolskoj „Što se događa u Španiji“ 1937.

Iz Bosne se javio svojim radovima, o temi prvoga svjetskog rata, na prostoru zavičaja, Ante Neimarević (1891. – 1965.) napisavši trilogiju (1914. – 1918.) od čega je za piščeva života objelodanjen samo prvi dio (1914. – 1937.). Ipak, stvaralačku originalnost otkriva satiričnim romanom o Prvom svjetskom ratu čije potpuno izdanje izlazi (1914. – 1918., 1976.), otkrivajući onoga koji prvi piše na satiričan način o tragediji kao što je rat i stradanje. Pisao je uporno i lagano, tako da njegov roman, pisan dvanaest godina, „Propast svijeta“ 1969. potvrđuje njegovu literarnu jezgrovitost. Njegova djela su sasvim iznimna u hrvatskoj književnosti, a svoj osebujan rad upotpunio je pripovijedkama „Kako su živjeli seljaci“ 1940. i komedijom „Zbrka oko načelnika“ 1946.

Uz Miroslava Krležu, Milana Begovića i Josipa Kulundžića dramskim opusom se nametnuo Miroslav Feldman (1899. – 1976.). Njegovo bogato književno djelo počinje ekspresionistički, groteskom „Vožnja“ 1927. ironizirajući Freudova učenja o psihoanalizi. Nastojeći ostvariti realističnost u pisanju objavljuje naslove: „Zec“ 1932., „Profesor Žić“ 1934., „Na uglu“ 1935., „Srna“ 1936. da bi se priklonio efektu scene „U pozadini“ 1939. i završio razinom agitacijskog plakata „U mraku“ 1940. Njegov doprinos hrvatskoj drami neprijeporan je, ali je njegov pjesnički opus ostao na rubu.

Geno Senečić (1907. – 1992.) objelodanio je „satirični kino-roman“, „Film naših dana“ 1933. u kojem dinamično mijenja pripovjedačka motrišta pričajući o snobizmu, korupciji i lažnom moralu zagrebačkog visokog društva, te tako nastavlja zasade: Josipa Kosora, Kalmana Mesarića i Stanka Tomašića. Široku popularnost je stekao kao dramski pisac. Započeo je s dramatizacijom Matoševa života „A. G. M.“ 1934., a nastavio komedijama: „Ferdinand“ 1936., „Radnički dol“ 1938., „Slučaj s ulice“ 1937., „Neobičan čovjek“ 1939. U razdoblju Nezavisne Države Hrvatske bio je u diplomatskoj službi kao konzularni ataše Poslanstva u Bratislavi i Generalnog konzulata u pragu, odakle je objavio „Logaritmi i ljubav“ 1953.

Nezaobilazna i znakovita pojava je čakavaca u hrvatskoj književnosti. Prvi je Mate Balota (1898. – 1963.), istarski težak, mornar i kamenorezac, rudar i robijaš, sveučilišni profesor, znanstveni pisac, pjesnik i memoarist, izvorni

glas Istre, istarskog idioma. Njegova jedina zbirka „Dragi kamen“ 1938. donosi dašak Istre, one težačke, radničke, drevne i neotuđive u jeziku i ljepoti krajobraza. Zanimljivi su i njegovi memoari: „Stara pazinska gimnazija“ 1950., „Puna je Pula“ 1954., monografija „Flacius“ 1938., „Matija Vučić Ilirik“ 1960. Svojim pravim imenom Mijo Mirković potpisao je veći broj gospodarskih studija.

Drugi čakavac, Drago Gervais (1904. – 1957.) javio se zbirkom „Čakavski stihovi“ 1929. Ostvario je nevelik, ali vrijedan opus pišući u deminutivima. Trideset godina kasnije objavljuje „Istarski kanat“ 1951., ali nije imao uspjeh prve zbirke. Objavio je komedije. „Reakcionari“ 1950., „Radi se o stanu“ 1951. Zapaženija je vodviljska komedija „Karolina Riječka“ 1951. i čakavski pučki igrokaz „Duhi“ 1953.

Kada se pojavio svojom prvom knjigom „Lirika“ 1922., Nikola Pavić (1898. – 1976.), nije obećavao mnogo. Preseljenje u Međimurje iz Zagreba, radi posla, dalo je novi glas kajkavskog idioma, izvorno i svjež: „Pozableno cvetje“ 1923., „Popevke“ 1940. Negdje drugdje ne bi mogao dati ovakvu autentičnost. Imao je sreću biti na izvoru i prepoznati ljepotu koja je bila oko njega.

Pjesnik mediteranskog senzibiliteta Ante Cettineo (1898. – 1956.) s nekoliko pjesničkih zbirki: „Zvezdane staze“ 1923., „Za suncem“ 1932., „Zlatni ključ“ 1933., „Laste nad uvalom“ 1935., „Epitafi i poeme“ 1957. bio je suvremen s osloncima na renesansno pjevanje. Vrijedna je njegova čakavska knjiga „Magarčićev ekloge“ 1954. Pisao je i romane „Grebene se rone“ 1928., „Meštar Ivan“ 1932. prikazujući život Dalmacije i Splita.

Oni koji vole diskretnu poeziju i njezinu vrijednost u tišini čitanja, pronaći će to u pjesmama Dore Pfanove (1897. – 1987.), koja je objavila knjige pjesama „Pjesme I“ 1932. i „Pjesme II“ 1938. U vremenskoj periodizaciji bliski Pfanovoj su: Ivo Lendić (1908. – 1982.) i objavio dvije zbirke pjesama: „Lirika“ 1930. i „Angelusi“ 1936. Umro je kao emigrant u Argentini. Branko Klarić (1912. – 1945.) u posljednjih deset godina života objavio je šest knjiga: „Misa poetica“ 1936., „Darovi vječnosti“ 1939., „Sklopljenih ruku“ 1940., „Svjedočanstvo zemlje“ 1943., „Srebrni kovčeg“ 1943., „Svečano bogoslužje“ 1945. što je poezija duboke vjere, dotjeranog stiha i skladne pjesničke forme. Formu je njegovao i Jeronim Korner (1909. – 1976.) što je vidljivo u knjigama: „Blistavi rub“ 1932., „Ljubav neba“ 1935., „U hramu cistercija“ 1938. Umro je u tuđini kao emigrant.

U vrtlozima rata 1941. – 1945. nestao je Hvaranin iz Brusja, Sibe Miličić (1886. – 1944.). Od 1913. živio je u Beogradu, a kao bečki student objavljuje „Pjesme“ 1907. Kao istaknuti pjesnik srpskog modernizma napisao je i: „Knjiga radosti“ 1920., „Knjiga vječnosti“ 1922., novele s psihoanalitičkim raščlambama ljudi s otoka „Borovi i masline“ 1926., „Žena i čovek“ 1927.,

roman „Veličanstveni beli brik Sveti Juraj“ 1928. Obraćeničkom poemom „Apokalipsa“ 1941. vraća se hrvatskoj misli. Nestao je u talijanskom zarobljeništvu objavivši „Deset pjesama o partizanima“ 1944. u Bariu.

Mnogi Hrvati, između različitih zanimanja i književnici, ostavili su život u tuđini. Vinko Krišković (1861. – 1952.), političar, književnik, prevoditelj, pisac studija i eseja „Engleski eseji“ 1937. Prevoditelj i komentator Shakespearea u pet knjiga. Uz njega je i Dušan Žanko (1904. – 1980.) kritičar kršćanske orijentacije drukčijeg ideološkog usmjerenja. Zatim Albert Haler (1883. – 1945.) estetičar i znalac Crocea. Najvažnija su mu djela: „Gundulićev – Osman – s estetskog gledišta“ 1929., „Iz tuđih književnosti“ 1941., „Doživljaj ljepote“ 1943., „Novija dubrovačka književnost“ 1944. Ne zna se ni mjesto ni vrijeme njegove pogibije.

U teškom i nepredvidivom ratnom vohoru, mnogi su neznano nestali, različito rođeni, na različitim mjestima, različito odgajani i obrazovani, različito talentirani i različito ambiciozni, različito senzibilizirani za život i prekretnice. Neki su dali nezaobilazan književni opus, neki su jednostavno zagubljeni u tragu krvi. Neki su objavili po jednu knjigu, ali u vremenu u kojem su nastale te knjige, vrijedne su ne samo spomena, nego i divljenja. Aleksa Kokić (1913. – 1940. / umro od bolesti) objavio je zbirku pjesama „Klasovi pjevaju“ 1936. Gabrijel Cvitan (1904. – 1945.) objavio „Glas zemlje“ 1937. August Đarmati (1906. – 1981.) objavio je dvije zbirke pjesama „Lirika“ 1936. i „Cvjetovi nad provalijama“ 1941. Nakon poduže stanke objavio je „Na putovima vječnosti“ 1967., „Negdje daleko“ 1970., „Iznad omeđenih krugova“ 1977. Ivo Ladika (1912. – 1984.) počeo je kao pejsažist „Lirika“ 1930., a nastavio je kao socijalni pjesnik „Čistilište srca“ 1940., „Ljubav i otrov“ 1954., „Danas i sutra“ 1957. Tražeći osobni izraz, veći uspjeh doživljava proznim djelima: „Humoreske“ 1957., „Dnevnik gimnazijalke“ 1963., „Eros i more“ 1974. Javljao se i kao kritik „Mihovil Pavlek Miškina“ 1952., „Krleža kao lirik“ 1940. Josip Velebit (1911. – 2000.) „Putnikova pjesma“ 1940., uvodi ga u svijet književnosti, tako da je odmah bio uvršten u antologiju „Između dva rata“ 1942. Otjeran u šutnju, pred smrt se javio zbirkom „Ipak se kreće“ 1996.

- Zagubljeni književnici – imaju zastupljenosti u svim književnim vrstama. U prozi su to Zdenka Jušić – Seunik (1905. – 1989.): „U godini kušnje“ 1933., „Svojim putem“ 1937., „Jedna žena“ 1942. i 1944. (dva dijela) uzimajući tematski okvir autobiografske priče. Mila Miholjević (1898. – 1997.) počela je dramom „Iva i Tončić“ 1931. Kratki roman „Na njivama“ 1937. govori o moralnim dilemama u seoskoj obitelji. Objavljuje i zbirku novela „Za svjetlom“ 1941.

Ponekada se život gorko našali. Fedy Martinčić (1902. – 1982.) objavila je romane: „Njezina sudbina“ 1928., „Igra života“ 1930., „Zmijski skot“

1936., za koji je primila nagradu Društva hrvatskih književnika, ali uz mnoga negodovanja, odustala je od književnih nastojanja. Rikard Simeon (1911. – 1977.) počeo je kao socijalno orijentirani pisac: „Krvavi kruh“ 1938., „Jamari“ 1939. Povukavši se iz književnosti, znanosti je dao dva oveća sveska „Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva“ 1969. Posebnu sudbinu je imao i Ante Dukić (1867. – 1951.), iz okolice Kastva. Počeo je objavljivati u novinama, ali je tek 1925. objavio roman „Iz dnevnika jednog magarca“, „Pogledi na život i svijet“ 1929., „Od osvita do sutona“ 1932., „Marija Devica“ 1935., „Naš domaći glas“ 1936., „Zov Kvarnera“ 1944.

Nesretnu sudbinu je imao i Rikard Nikolić (1879. - ?). Počeo je kao pjesnik „Kroz svjetlost i sjenu“ 1912., nastavio kao pripovjedač „Djeca majke zemlje“ 1917., romanom „Lomnom stazom“ 1917. i „Ustajale vode“ 1926., dramski tekst „Za svietao život“ 1944., pisao je libreto za operu Jakova Gotovca „Kamenik“ 1944., pripovjetke „Smireni“ 1944. U Winnipegu (Kanada) tiskan mu je roman „Bljesci u sumrak“ 1953.

Danas uglavnom nepoznat i kritički nepriznat, osim napora Živka Jeličića i Splitskog književnog kruga, ostao je pripovjedački opus Marka Uvodića Splićanina (1877. – 1947.). Uvodić je bio suradnikom splitskog humorističnog časopisa „Duje Balavac“, ispisao je oveći ciklus novela „Libar Marka Uvodića Splićanina“ 1940. djelo pisano splitskom čakavštinom. Druga knjiga mu je izašla posthumno „Drugi libar Marka Uvodića Splićanina“ 1952.

Samotni književni lik bio je Mato Blažević (1893. – 1953.), brijač iz Bosanskog Šamca, javio se u književnosti romanom sa srpskog i talijanskog bojišta u Prvom svjetskom ratu „Zaboravljeni grobovi“ 1937., „Izgubljene bitke“ 1944. Zanimljivo je kako je prvi roman nagrađen nagradom Srpske kraljevske akademije, a drugi, nagradom Matice hrvatske.

U spomenutom vremenu i književna kritika imala je svoj razvojni put, a vode je Josip Bogner (1906. – 1936) primjenjujući estetske kriterije. Najviše se bavio hrvatskom modernom „Studije i portreti“ 1993. izašla je knjiga pola stoljeća nakon njegove smrti. Drugi kritičar je Stanislav Šimić (1904. – 1960.), ali je pisao i pjesme „Čitanka za sve društvene razrede“ 1939., „Gnjevi i pjev“ 1956., ali u skladu sa svojom rugalačkom naravi. Komparatistički usmjeren u – Obzoru - se javljao Ivo Hergešić (1904. – 1977.) pišući različite kritičke tekstove bogatim stilom: „Hrvatske sudbine“ (?), Francuska lirika od 1800. do danas“ 1931., „Poredbena ili komparativna književnost“ 1932., „Zola i naše doba“ 1933., „Strani i domaći“ 1935., „Zapadnjački pogledi na književnost“ 1935., „Hrvatske novine i časopisi do 1848.“ 1936., „Razgovor o Europi – kulturno-politički eseji francuskih pisaca“ 1944., „Književni portreti“ (prva knjiga 1955. ; druga knjiga 1957.), „Shakespeare, Moliere, Goethe“ 1957., „Zapisi o teatru“ 1985. samo su neke od knjiga ovog autora.

Josip Horvat (1896. – 1968.) najviše se istakao kao kazališni kritičar koji se javljao u „Obzoru“ i „Jutarnjem listu“. Široka kultura otvarala mu je mogućnost lakoće i određenosti izraza. Pisao je sinteze o hrvatskoj politici i kulturi: „Politička povijest Hrvatske I. i II.“ 1936. – 1938. . „Kultura Hrvata kroz 1000 godina I. i II.“ 1939. i 1942., monografije o istaknutim ličnostima: „Supilo“ 1938., „Ante Starčević“ 1940., „Ljudevit Gaj“ 1975., povijesne monografije: „Prvi svjetski rat 1914. – 1918.“ 1967. i memoare: „Zapisi iz nepovrata“ 1983., „Živjeti u Hrvatskoj“ 1984., dnevnik „Preživjeti u Zagrebu“ 1989., memoarsko-biografska knjiga „Hrvatski panoptikum“ 1965. Po načinu pisanja eseja pripada prvoj skupini.

Likovni esejist i putopisac Ljubo Babić (1890. – 1974.) istakao se pišući i kao književnik raznorodne tematike proze, ali i pjesama. Plodovi te aktivnosti sadržani su u desetak knjiga: „Umjetnost kod Hrvata“ (prva povijest novije hrvatske umjetnosti), „Majstori preporoda; Između svjetlosti i sjene; Oblici umijeća; Pregled poviesti umjetnosti; Zlatni viek španjolskog slikarstva; Prikazi i uspomene“. Sva su mu djela objelodanjena u četiri omašna sveska njegovih „Djela“ 1943. i 1944. Važna je i njegova duhovna autobiografija koja se lako čita i kao autohtono djelo „Između dva svijeta“ 1955.

Posebno trusno, porozno i tragično, bilo je razdoblje između dva svjetska rata. Malobrojni narod Hrvata doživio je najtragičniju sudbinu. Podčinjen politički, ekonomski, kulturno, lišen slobode, egzistira na margini biološke egzistencije. Velike sile donijele su sobom totalitarizam koji nije priznavao vrijednosti antropoloških značajki malih naroda. Na kraju, i Europa je bila podijeljena između velikih, a kada je djelidba došla na male, njih nije niti bilo. U takvim odnosima Hrvatska je poprimila šarenilo svih koji su imali snage zagristi u njezino meso. Sve to je utjecalo na kulturni identitet koji, ne snalazeći se, nemajući mogućnost izlaza, počinje osobnim sukobima izazvanih prihvaćanjem ili odbijanjem određene ideologije.

Slom kraljevske Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske 1941. učinili su raskol u politici, pa i u književnosti. Na jednoj strani bila je inteligencija građanske orijentacije, na drugoj pripadnici revolucionarne ljevice. Nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. revolucionari su krenuli u neizvjesno iskustvo rata, na jednoj strani protiv sila osovine, a samim tim i protiv Hrvatske i zagovornika potpisanog mira. Izrazito antihrvatski bila je i Komunistička partija, čiji su članovi bili, većinom, zavedeni pogrešnom ideologijom. Građanski intelektualci su prihvatili hrvatsku državu koja je nastala političkom voljom naroda. Zato su i mnogi nacionalno izrazitiji intelektualci prišli ustaškom pokretu. Drugi su razlikovali državu od političkih orijentacija pa su djelovali na polju znanosti, književnosti, kulture, snage hrvatskog duha, ali su se odmakli od političke aktivnosti.

Bilo je to moguće jer je kultura bila prilično autorativna i samostalna u djelovanju, ali je imala i poseban ugled. Izlazili su književni časopisi: „Hrvatska revija“, „Hrvatski narod“, „Nova Hrvatska“, „Spremnost“, nakladničke kuće kao „Hrvatskoga izdavačkoga bibliografskoga zavoda pod vodstvom hrvatskog enciklopedista Mate Ujevića. Nisu se podnosili otvoreni istupi protiv države i ustaške vlasti. Tako je u Zagrebu strijeljan August Cesarec, nakon neuspjelog bijega iz Kerestinca, sudio mu je prijekni sud kao intelektualnom začetniku oružanog ustanka protiv države. U jasenovačkom logoru izgubila su život još trojica književnika: Grgur Karlovčan (1913. – 1942.) pjesnik: „Srce nad ravnicom“ 1933., „Lice dana“ 1940. ; Mihovil Pavlek Miškina i Stevan Galogaža (1893. – 1944.), a kraće vrijeme bili su zatvoreni u Staroj Gradiški, Antun Barac i Ilija Jakovljević. Barac je imao sreću doživjeti slobodu, vratio se katedri i započeo plodnu suradnju u novinama i časopisima, pa je 1944. postao i članom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, dok je Ilija Jakovljević prešao partizanima i komunistima koji su ga kasnije proganjali i otjerali u smrt.

Navedeni uzroci podijelili su jedinstvo hrvatske književnosti na dvije cjeline, ne samo politički, nego i estetski, bez ikakvih dodira. Jedna je u Zagrebu, a druga u partizanima. U Zagrebu je plodan književni život, izdavaštvo koje je poticano i pomagano. Antikomunistički orijentirani književnici slijede tradicije hrvatske književnosti. Neki već stariji književnici nastavljaju ili inteziviraju svoje stvaralaštvo: Budak, Nazor, Begović, Tin Ujević, Krklec, Nametak, Muradbegović, Nizeteo, Mulabdić, Bašagić, Švel, Strozzi, Wiesner, Tadijanović, Cesarić, Alfrević, Bonifačić, Benešić, Barac, Maraković, Delorko, pa i neki koje još nismo spominjali (Salih Alić, Jakša Kušan). U prve redove je izbio Zvonimir Remeta (1909. – 1964.) romanima: „Grieh“ 1942., „Tako svršava“ 1943. i „Sentimentalna reportaža“ 1944. Psihoanalitički pogled u ponor ljudske duše u koje su se zapleli obični ljudi, motivi su ovog autora. Sudac po zanimanju krenuo je u svibnju 1945. prema Zapadu, ali je zarobljen i nakon mučenja u kolonama smrti i smrtne presude, bio je pomilovan i upućen na višegodišnju robiju. Posljednje godine proveo je kao pravnik u blizini Sarajeva. U rukopisu su ostala tri djela: „Zadnji časovi“ i „Moja obrana“ 2003.

Otkrivajući intimni svijet svojih junaka Remeti je bliska Sida Košutić (1902. – 1965.) iako se razlikuje od njega svojom književnom osobnošću, djelima: „Portreti“ 1928., „S naših njiva“ 1944., „Plodovi zemlje“ 1937., „Bijele tišine“ 1940., „Mimoza sa smetišta“ 1942., „Vjerenička žetva“ 1942., „Jezero mrtvih“ 1956.

Po zanimanju sudac, kao i Remeta, nije dosegao svoj puni stvaralački domet, Ante Dean (1904. – 1960.): „Gradska godina“ 1932., „Ljudi na raskršću“ 1937., „U sjeni“ 1942. U svojim djelima je tražio mogućnost psihološkog prodiranja u ljudsku nutrinu i, sve što je događaj bio neznatniji, to je stil jači

i dotjeraniji. Pisao je i drame: „Oporuka“ 1944., „Žižak“ 1945. Nakon 1945. Ante Dean gotovo da i nije sudjelovao u književnom životu.

Enver Čolaković (1913. – 1976.) prošao je kroz iskušenja, a važnija djela su mu: „Legenda o Ali-paši“ 1944. dok je drugi dio ovoga romana izašao 1970. bavio se i prevodenjem i anonimni je prevoditelj djela Ervina Šinka s mađarskoga. Prošao je Križni put od Bleiburga do Zagreba, poslije proganjan i onemogućen u radu. Posthumno su mu objelodanjene „Izabrane pjesme“ 1990., „Lokljani“ i „Iz Bosne i o Bosni“ 1991., „Mali svijet“ 1991., a njegova ostavština još nije rasvijetljena.

Nedovršenu književnu putanju imao je i Bunjevac Marko Čović (1915. – 1983.) „Doktor filozofije“ 1937., novelistička zbirka „Žito zove“ 1941. Djela su najavljiivala rođenog pripovjedača zavičajne ravnice. Od 1941. – 1945. zauzet je javnim dužnostima kao tajnik ministra Mile Budaka, a potom kao glavni urednik „Hrvatske revije“. Emigracijski je objavio knjigu političkih uspomena „Nejugoslovenska Jugoslavija i Hrvati“ 1975.

Samo jedan roman objavio je Mate Orišković (1901. – 1945.) „Mejrina krv“ 1939., o popu Marku Mesiću, ličkom ustaniku protiv Turaka. Roman je napisan ikavicom, a zna se da je napisao i drugi roman „Pod kamenim zvonikom“ ali ga nije uspio tiskati. Ubijen je u svibnju 1945., a rukopis izgubljen. Ličanin Jure Pavičić (1906. – 1946.) čije su rodno selo četničko-partizanski ustanici sravnili sa zemljom, istakao se knjigom novela „Krčevina“ 1940. Kao politički emigrant skončao je u Rimu pod nejasnim okolnostima. Iste godine i istu sudbinu imao je Zlatko Milković (1911. – 1946.) koji je netragom nestao u Parizu. Njegova dva romana čine tematsku cjelinu: „Zrinjevac“ 1933., „Tamnica“ 1942. Objavio je i dva biografska romana „Buđenje“ 1939., „Braća Seljan“ 1940., novele „Na vrelu“ 1942. koje se tematski naslanjaju na romane „Zrinjevac“ i „Tamnicu“.

Samouk ulazi u svijet književnosti Ivan Triplat (1911. – 1965.) romanom „Krug“ koji govori o ljudima zagrebačkog predgrađa. Njemu blizak je Ivan Sopta (1906. – 1945.) također samouk. Javlja se romanima „Na cesti“ 1936., „Nemirni mir“ 1940., zbirkom novela „Dani jada i glada“ 1937. Njegove teme su snažno prožete nacionalnim osjećajem što je platio životom, kao i Marijan Matijašević (1910. – 1945.) pjesnik i dramatičar: „I licu gnjevnom“ 1936., objavio je dramu „U brodolomu“ 1944. Matijaševića je 8. svibnja 1945. odvela komunistička vlast iz stana u Zagrebu i tada mu se gubi svaki trag.

Među proznim piscima ovog vremena zanimljiva je pojava Stjepko Trontl (1887. – 1980.) o kojemu je pisao Goran Kovačić ističući njegovu novelu „Mrtve ševe“ iz knjige „Pet cigareta“ 1937. Objavio je i pjesme „Kaleidoskop“ 1942. Zapaženiji od njega je Marko Fotez (1913. – 1976.). Započeo je pjesmama „Lutanje“ 1942. ali je zanimljiviji kao putopisac: „Mozaik“ 1944. i kazališni esejist „Kazališni feljtoni“ 1943., „Theatralia“ 1944., zatim monografija

„Stjepan Miletić“ 1943. Vještom scenskom adaptacijom „Dunda Maroja“ otkrio je draž komediografije Marina Držića i vratio ga na suvremenu hrvatsku i svjetsku scenu.

Ivo Balentović (1913. – 2001.) javio se pjesmama u prozi: „Život za opanke“ 1936., „Krvavi ples“ 1939., „Polomljene grane“ 1942., „Balkanske priče“ 1956., „U sjeni zaborava“ 1969. Neki su trajali isuviše kratko, samo tri godine trajao je književni vijek Jerka Skračića (1918. – 1945.), ali je objavio novele „Osunčani otoci“ 1944., „Stihovi“ 1945., stekao je i nagradu Matice hrvatske za novele. Nestao je u svibnju 1945. negdje kod Blaiburga. Veliki gubitak za hrvatsku književnost je nasilna smrt Dražena Panjkote (1924. – 1943.). Javio se zbirkom „Uštap u magli“ 1942. Pao je od partizanske ruke.

Fabijan Lovrić

ODABRANE PJESME

UKRAJINA

Iz dana u dan gledamo smrt u Ukrajini.
Okoti od tmine ubijaju djecu, žene, ljude...
Ubijaju domove, ubijaju sela, gradove...
A ukrajinski čovjek svoju hrabrost širi svijetom.

Svaka ta slika odzvanja bolom u očima,
u srcima,
u mislima...
A ukrajinski čovjek svoju hrabrost širi svijetom.

Rusija davi Ukrajinu
u suzama,
krvi i dječjim leševima...
A ukrajinski čovjek svoju hrabrost širi svijetom.

Slava Ukrajini
U zori pobjede
Niknut će novi gradovi
One koje su izgubili biti će upamćeni.

Pamtit će se
prenositi svima
kako je ukrajinski čovjek
svoju hrabrost širio svijetom.

RAMA U KNJIŽEVNOME STVARALAŠTVU RAJKA GLIBE

Uramljen u Rami

Nemoguće je ne ponijeti tragove rodnoga kraja u sebi. Znam da kraj koji Rajko Glibo nosi u sebi uistinu ne postoji više, ali ga on svejedno ljubomorno čuva onakvim. *Uz dolove Uzdol zove!* Po brjegovima i dolima rasute kućice daleko jedne od drugih, za u dovik... za u nečuj, gluho i daleko... sačuvane zasebnosti filozofije življenja. Rajko Glibo cijeli život piše jednu knjigu, čiji mu naslov neizmjerne znači, *Mudrost Rame... Rama... ni... Bosna... ni... Hercegovina... već... ono ... „I“ između Bosne i Hercegovine, na pola puta od jedne i od druge, ili sama između njih dvije... Kraljevstvo Rame... Danas je možda Rama na korak hoda bliža Hercegovini, Mostaru, Hercegovackome Dubrovniku (D. Horvatić), pritužena onim Bosanskim u sebi... Pišući svojedobno, prije gotovo deset godina, o hrvatskoj književnosti u Rami i o Rami u hrvatskoj književnosti, prozborio sam i o pučkom stvaralaštvu, i o baroknim propovjednicima, kao što je fra Jeronim Filipović, i o piscima XIX. i XX. Stoljeća poput Jukića, Vladića, te Nazora, zatim o Aralici i Tenžeri (koji je slučajno rođen u Prozoru), ali nisam mogao navesti nijedno današnje književno ime koje djeluje u Rami. Kada bih danas pisao takav članak ili esej, nedvojbeno bih spomenuo ime Rajka Glibe, autora koji se posljednjih godina afirmirao kao znanstvenik, publicist i pjesnik (1)... „Ja sam onaj koji jesam“ čista prisutnost, tu među vama, proživjevi sve ono što i vi, ali goreći brže, neracionalnije, bez plaćanja teških poreza konfora...(Veselko Tenžera.)... Mala Rama, otvorena, golema hrvatska rana, krvari... Istinski uramljen u toj i takvoj Rami, koliko su Bog i Bosna na njegovoj strani!? (2) Stigmatiziran rođenjem, umjesto križem na čelu, krštenim znakom, slovom U u anatomiji mržnje ustrojene i ustrojavane uz neka druga slova stoljećima, ideologijom zavade vladanja, stvaranjem predstavnika državne nacije i vjere...biljegom usuda, pogledom progona, retorikom odstrjela, slijedom fratarskoga uzusa još od turskoga vakta...predio slikan teško prohodnim planinama. Okvir Rame zatvara Čvrstica i Vran i daju crtu zatvorenosti ramskome čovjeku. Dolinom Neretve i Rame blagost se u krikom galeba čuti, preko Raduše i Makljena, grezost bosanske silnosti, gorštačke isključivosti, materijal u sazidi čovjeka ovoga kraja... Zamjetna je neobičnost u govoru *Ramaca*, pomoćni glagol: *biti: ja bih, ti bi, on bi, a množina: mi bi, vi bi, oni bi*, u njih je *bi*, za sva lica aorista... Mudrost ramskog čovjeka koji je na usmeno-književnoj tradiciji i kršćanskom odgoju i svjetonazoru u suživotu s drugom kulturom, uspio sačuvati i formirati svoj iskon, svoju baštinu, jak, snažan i otporan sa sviješću za svoje...Zato čudi - ne čudi više od dvjesto svećenika, časnih sestara i bogoslova rođenih u Rami, pa i živi blaženik provincial Bosne Srebrne fra Mijo Džolan...Usjek kroz koji se ulazi*

s juga u samu varoš i danas je, pored proširenja, toliko uzak, da se grad tek vidi kada se taj usjek prođe, *kroz prozor...* sa vijencima sela kotlinom oko vještačkoga jezera, trodione Rame, slijednice *bosanskoga tronošca* (I.Andrić) sa *starinicima* i inima... *Hod kroz nedohod...* *Slutnjak* je (Rajko) iznjedren iz prostora poezije, zrcala kulture. Kućani, Maglice, Podbor, Družinovići, Šlimac, Jaklići, Varvara, Orašac, Meopotocje, Parcani, Heljdovi, Tošćanica, Došćica, Homatlije, Ščipec, Here, Kute, Dobroša, Duge, Zahum, Konjdolac, Proslap, Šerovina, Mluša, Grevići, Ustirama, Tošćanica, Hudutsko, Lizoperci, Čelice, Ljubunci, Ploča, Rumboci, Ometala, Gmići, Donja Vast, Ripci, Lug, Gračac, Šćit, Uzdol... koliko poetike u nazivlju sela, jezičnih zvukovnica. Zamjetnost posebnosti novoskovanih riječi pjesnika Rajka Glibe neosporno dolazi s ovoga pojila, riječi, čari svjetloslovnoga snopa glasovlja Rame, razlomnice svjetova, drugamo nesličnosti, sama sebi dvojnjak, pjesnikovo staro/novo neiznošeno riječi ruho... Apologija je i kadenca odlaska u neponovljivosti (Rajka) smisaonost bliskosti u kontnuitetu s mudrostima Rame. Pjesničke obnovljivosti, proniknuća i nadrastanje vanjštine životne grezosti, Geteovski vapaj za svjetlosti, prije nego se ugase svjetla sutonskih sjećanja: *Legende u zrcalu znanosti*, *Ramska kraljica*, *Momak s opuha*, *Turčinova jabuka*, *Jukića cure*, *Kopčić oko Dunava*, *Mijina glavica*, *Mučka pogibija* *Mijata Tomića*, *Marina pećina*, *Mašeta*, *Borak*, *Kasunbeg Kopčić*, *Begovi Kopčići*, *Bešićka*. (3) Omagljen obzor, dozivan i zapisivan, rascijepljenim čovjekom, u *beskućnikovoj kući*, kući pjesnika, sakupljanjem povjesnih ostataka, do cvata čuđenja, oljuđivanja, sjećom dilema, ljudske stamenosti... Džinovskoga konusa, prozorski je potok provrtio točno u sredinu, čulnog zanosa, u kraju gdje se nikada razviti nije moglo veće gradsko mjesto, odvojenoga puta, koji izlazi na *mejnik*, nisko razvođe, između Vrbasa i Rame. Od početka svih stvari, žive su pjesničke spona, zvjezdonoše, roditi se u ovome kraju a ne biti pjesnik, častitelj pjesmom...nepodobnjak u čarima pjesničke ordinacije, samosvojnik, spram kontraglasova čardaka i na nebu i na zemlji, ljudskoputih kameleona...Povijesne naplavine Rame daju pisanju tegotan tonaliteta, narodno mu je pjesnički predak, pjesma zreo plod, tjelesnosti riječi, slikovna ogrlica riječi, mimohodi mašte u pjesmi, noćnih počinaka sa smrću... Književnost Rajka Glibe, književnost je s ključem, ključevi su u *Zrncima ramskoga sunca*, mudrost Rame i u jednom i u drugom... Svjestan svoga koda, radi svjesno što osjeća... Andrić je za njega smjernica držanja, oslonac mu franjevački pisci, zdenci čiste bosanske duše, čuvatelji naroda od odnarođivanja... Recidivi se vuku iz sustavnih napadaja Rame, verbalni, izravni i ini...i u ravnodušnosti svjetova, spram ove trpnje, slikovne i pojmovne, čulne ili predajne... Nutarnje stvaralačko bogastvo, izramljeno je iz Rame, povezano umjećem gradbe stihova, rađanjem znakovlja, valovima slobodnoga stiha, u ram domovinskoga uskrsnuća, usustavljajući se poetskom oblikovnosti, zašto

ne reći zasadama i mudrostima Rame, u kojoj se krije ključ sklada, ali i *tercine nespokoja*, sonetni *lirskokazi* njegovoga stoljeća i njega, spram zviždaljke vremena, što zvuk crpi s Prozorske *Sahat-kule*, *moć nemoćnika*...

Zrnca Ramskoga Sunca

Obnavljanjem mitskoga, *bez da se zagrebe* u realne osnove, pisci se *grdno zavaravaju* zakonitostima romansiranja, jer prvo mora biti percepcija pisanja, odlika književnoga jezika, kao vodilja stvaranja, zakonitost proznoga štiva, glava, trup, rep... Slijedom traga muzejske građe rasute po arhivima, književno je rastao i penjao se Rajko Glibo, pozvan napraviti nešto, zatečen spoznajom da selo Uzarići kod Širokog Brijega ima više fakultetski obrazovanih ljudi nego li cijela općina Rama... Zloguki prorok ne valja biti, Rami neće pomoći nitko, dok sami prema kulturi širom ne otvore vrata, bez nauka obojena i opolitičena usprkos *šarenih vremena*, vremena *brzih doktora*... Vrijeme nikada nije bilo naklonjeno Ramljacima i Rami...Postoje samo dvije liste za Ramu, lista graditelja Rame, i lista razgraditelja Rame. Davnašnji je izlazak u prostor Rame Rajka Glibe, vrlinom umjetnosti, kemijom umjetničkoga življenja nasuprot utamničenja životnih vrijednosti...

O Rami se piše malo, povjesničari je izbjegavaju, *brzi doktori uglavnom nemaju živaca*, za studiozan rad...Četiri istovjetna toponima s ramskim, u Izraelu, Rama i Ramajana slučajnost ili,...udomljavanje isluženih rimskih legionara u Rami....i.t.d....*Nema mjesta na cijelome južnoslavenskome prostoru, da ga Turci i Bošnjaci, mrze kao što mrze Ramu, zato što su golemi turski gubici nastali tijekom turskoga pokoravanja toga kraja...*i još jedna povjesnica iz pera Rajka Glibe; *Ramljani odlučni do zadnjega braniti Ramu u pomoć pozivaju Stjepana Kosaču, on dolazi nabusit, i u ime očuvanja od Turaka, otuđuje blago povijesne Rame, a Ramljake ostavlja na milost i nemilost Osmanlija.*(4) Da ne bi ostala neispričana i riječju *starinika Ramca*, Rama se pobrinula sama iznjedrivši *Ramske legende*, knjige koja neosporno zakiva za književno nebo ime Rajka Glibe, a iza te knjige po drugim krajevima javljaju se knjigopisne legende: *Zagrebačke legende...i...* Za ponorne dubine vezivnih niti, srednjovjekovne, povijesne zamagljenosti; *Intrigantni nomen, Rex Ramae*, zemljopisnoga mozaika, s povijesnim natuknicama, misaonim dokučnicama, *Rame kao Ramajane*, podcrtanost istraživačkom spoznajom, do tragova mistike, i povijesne Rame, *Ramskih hrvatskih toponima, Ramskih stećaka, Ramskih hrvatskih prezimena, Ramske dopjevnice* sustabla zavičaja. Pjesnik joj daje: oči slobode, Rame kao Ramajane, europskih endema, *noćobdijine kajde*, suznog monologa potiranja: ramskih bećaraca, ramske gange, dvostihovnih usmenoknjiževnih zapamćenja..., boje teksta unutrašnjega raspoloženja, umjetnička disanja koja naginju pjesmi i u proznome tekstu, prepoznatljivost

su stvaralaštva, osvjetljenoga iznutra *Zrncima ramskoga sunca* (5) Pjesništvo nije znanstvena disciplina, ne dokazuje pokusima, dokazi pjesništva su u budućnosti, čuvari *dokaza* su čitatelji, a književna kritika recepcija i korektor spoznaje o percepciji autora, uvida u ukupno djelo - ostavštinu. *Pjesma je istina* (Aristotel). Mjera trenutačne slobode, pjesma ne smije biti...

Kod Rajka Glibe, istraživača, se ne zna gdje prestaje povjesnik u proznosti, a gdje počinje književnik s imenom, gdje je *mejnik* jednoga od drugoga... Prvi nam donosi povjesno neoborivi podatak iz Beogradskoga vojnoga arhiva, da *Mijat Tomić nije ubijen u Doljanima gdje nisu dopustili da mu se u tome kadiluku sudi, zbog ramskih gorštaka, i veličine u narodu Mijata Tomića, prebačen je u Sarajevo, i nitko mu za grob ne zna...* Stećak u Doljanima s ispisom: *Hrvatski nacionalni junak Mijat Tomić...bez kostiju je ispod stećka.* (6) Jatak bega Kopčića, zaslužnik zašto isti nije skraćen za glavu ne pojavljivanjem u Trvaniku na dočeku novoga vezira, a izostao je samo on, od turskih velikaša, štitonoša od odmazde istoga, čovjek za prljave poslove Kopčića, hercegovački *Marko Kraljević*... U knjizi Dubravka Horvatića lik Mijata Tomića predložen je kao zabavno štivo na tragu narodne predaje...Vrijeme je to kada se cijenilo junaštvo, a nacionalno se još nije osvijestilo, osovilo. Rajko Glibo je nakon Aralice najzorniji u iznjedranju ramskoga povijesno-kulturnoga blještavila spoznajnosti povijesno-književnoga blaga pa i ukaz njegov o Divi Grabovčevoj prenesen Tompsonu, za nezaboravnu hrvatsku suvremenu pop-skladbu *Diva Grabovčeva* Prvi ustvrđuje da je nanositelj zla Divi Grabovčevoj krvi bega Kopčića, neosporno poturčenoga Hrvata...Toliko je očuđenosti u životnome i stvaralačkome hodoljublju Rajka Glibe od otkidanja od Prozora, ka sjemeništu u Zadar, poratnome Zadru pedesetih, nadopuna četvorici Vladića, uzora kraja, neiscrpnome životnome hodu po mukama, ka postignuću sebe, o grku zalogaju, *gdje svoga nema i gdje brata nije* (7). Potaknut od salezijanca Stanislava Belaja, u grad Zadar, dezorganizirani grad Zadar, sa strahom od razine kojoj ne pripada, razine uniznosti, glasnogovornika, zagovornika hermetičke poezije, industrijskih političkih pjesnika, bezrepih kompetentosti, kulturnoga života po receptu, po zadanome obrascu; *Drug Tito na čelu kolone, (Nazorova linija manjeg otpora)*, životnih postignuća linijom partije, kojoj je stalno bio na zubu, i zbog obilježenosti (U)Rame, i među sjemeništarce ubačenih udbaša. Kasnije ista sudbina kroz daljnju nadogradnju usud njegov ide za njim, posebno od profesora koje bi obradila udba, a isti postali poligon za nadobudnu nadobrazbu njihovih kadrovika partizanstva na drugu, na užrb Rame najhrvatskijega hrvatskoga kraja, indijske točke obilježenosti na čelu, obilježenošću Ramom, Ramom kao Ramajanom... Jao onom tko izgubi misao tla pod nogama, smisao svoj s rodnim krajem... koliko je sličnosti s onim ramskim potokom s početka teksta i književnim izvorom i tokom Rajka Glibe, oba izviru u Rami, i teku Ramu...U

pratnji petrovca Mate Križanca, u čast prve mise u obnovljenoj župnoj crkvi, Svetoga Ivana Krstitelja, dolazi australski nadbiskup, uvodni svećenik pred više od deset tisuća župljana, fra Milenko Džatlo, pomalo neuobičajeno počinje misu stihovima Rajka Glibe: *Uz dolove Uzdol zove...*

Riječ za čudo

Ljudovanje otvorenošću djeteta, s one strane ruba, stvarnoga, to da se da živome čovjeku...?! Život pjesnika Rajka Glibe, zapis je o gordom uzdignuću čovjeka pitke ljudske riječi. Pjesme su njegove vječnosti... lirski plamsaji raskošne stvaralačke maštovitosti, zanimljiv tematski svijet.

U neponovljivom tonalitetu glazbe života, povlači pjesnik mrežu od riječi, između obala dana i noći, misaono duboke riječi pjesmi, versifikatorski rafinirane, svijetle, obasjavajući iznutra pjesmu kao zasebna svjetla, rađajući probrane smaragde riječi: *usahlo nebo; silnice ljepote; svjetlo okupanog cvijeća; ulice duše; oči silnica zla; žuđeni ugođaj; mejnici djetinstva; doziv listopadski boja; bol noću obojena; ljekovite šetnje; isprošena pozornost; izvraceni obzor; obale nedovršene pjesme; nadolazak sjaja; naviljak osjećaja; mostovi stihova; prazni pretinci smijeha; žmirkave samoće; dvorane svjetla; sretni nesretnici; nečujno čuđenje; ulančeni krugovi; identifikacijsko gledanje; između jučer i danas; pismenjак; sraz sa tišinom; umirena sjećanja; krov raspomamljeni; prebiranje uvala; marginalizirani proroci; zrnca sunca; kuća riječi; iskušenje koda; anonimne muke; svjetlom napet; lirsokazi... do u nebo propeti, naramci stihovlja, leksičkoga blaga...*

Dozivke, Zastajkuše, Svjetlucavke, Slučajke..., naslovi zbirke za odabir uz rame naslovu Mire Petrovića (*Zemlja za cvijeće*), naslovi za ozbiljnost zasebnoga analitičkog pristupa, sa smislom za suptilnu analizu pjesničkih reportaža, novostvorenih riječi, slika i misli, u jedinstvu poetskoga izraza, izvedbene urednosti prvoga metajezičnoga razreda.

Književno jasan i prepoznatljiv je biljeg, Glibin književni uzlaz, refleksne egzistencijalističnosti stvaralaštva, višeznačajni književni rad, suptilne misaone aktivnosti, književne kulture u svome jezičnom izrazu, koje traži imaginativno bogatog i senzibilnog suptilnog čitatelja. Inkorporiranje pripadnosti, *kroatocentričnosti*, u Ramu uramljenoga, dvojnosti življenja, esencijalna ocjena omeđenosti, za pjesnika ne stoji, pjesnik pripada svima koji ga čitaju: *Nema te moći koja može ubiti dobroga pjesnika. (Rajko Glibo, misao Krešimira Šege, izrečena 7. 1. 2009.)*

Stilizirani epiteton, poetični sklopovi riječi Glibina pjesničkoga rukopisa, zvijezde zvjezdanim pjesničkim kozmosom. Koliko leta iznad grobnih mjesta života, doživotne robije, dan za danom dok proždire, zvijer-postelja. Korak za korakom, umjesto klouća, književno za Šimićevu nagradu djelo, probuđenog

iz gluhog i dalekog onkraja, pjesnika, s imenom pjesnika na usnama (Fabijana Lovrića), prva riječ, riječ upita o recenziji stihovezne zbirke, vezene nitima bolesničke postelje. Lirske minijature poezije zreloga izraza, evokacije surove neminovnosti, prolaznosti za u nečuj ubita oka, u početak točke, lajtmotiv domišljanja s dubokim smislom pjesničkog sazvučja pred zlokobnim tutnjem životnoga neba nad njim

Dođe smrt i sjede (P. Gudelj), ustade i ode, drugačiji, se odnositi i na Boga. Rajko Glibo nije ostavio trag u hrvatskoj književnosti, Rajko Glibo je ostavio i ostavlja književni put. Svjedočanstvo tomu je i zbirka što se čuti, razvijanje pjesama između stanki od antibiotika, kisika, inzulina...životne zadatosti, tvorbe dozidavane, zbirke, *stihovani romani života (Žaklina K.)*, životni pjesmopis umjetničko pomjeranje ka gore, laštenje riječi do blještavog sjaja pjesme.

U početku bi riječ. Rajko, svratište riječi za upjesmititi se, liječnicima za prstom na čelu načiniti križ, prekrižiti se... pjesme odagnaše bolest.

Čitajući natuknicu prije autoriziranoga teksta za Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine, s crticom na kraju: *Mala želja*:

Ova će knjiga svjetlo dana ugledati posmrtno. Ostaje želja da zrnca sunca iz nje pajdaši po peru u svom vremenu pročešljaju, zbate sa njih prašinu i osunčaju ih. Svaki sud o pjesmi začinjen je raspoloženjem prosuditelja i čitatelja sa kojim prilaze pjesmi. Zato svakom od njih dobro raspoloženje želim, ja koji odlazim i pjesme koje ostaju.

Glibina ljudska i književna putanja

Glibo, Rajko, pripovjedač, pjesnik, dramski pisac, pisac udžbenika i esejist (Donja

Vast kraj Prozora, 24. listopada 1940.). Osnovnu školu završio je u Uzdolu i Prozoru, Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju pohađao je u Zadru (1956.-1959.), Višu pedagošku školu završio je u Mostaru (1968.), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1972.), Magistrirao iz povijesti i teorije književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1986.), gdje je doktorirao temom *Strukturne osobitosti narodne književnosti i književno stvaralaštvo Ive Andrića* (1990.). Dakle: redovni profesor na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, istraživač na polju filologije. Kao znanstvenik objavio je knjigu *Lutkarstvo i scenska kultura*, to je prvi udžbenik za taj kolegij na fakultetima u BiH i Republici Hrvatskoj, zatim knjigu *Medijska kultura* (priručnik) i studiju *Domoljublje i otpadništvo Ive Andrića*. Sudjelovao je s priopćenjima na pet kongresa SUFKJ i sedam međunarodnih znanstvenih skupova. Objavio je pet knjiga pripovijedaka, šest knjiga poezije i pet drama. Član je *Hrvatskoga filozofskog društva*, *Društva hrvatskih književnika HKD Napredak* i matičar je *Matice*

hrvatske u Zagrebu. Pjesme, pripovijetke, monodrame i radio-drame objavljuje u periodici i časopisima širom Hrvatske i BiH. Dobitnik je deset književnih nagrada za priču, tri za poeziju te jednu za monodramu i 2008. Šimićeva nagradu za zbirku *Očitovanja* i ukupno književno djelo.

Djela (beletristika): *Ramkinje, Sarajevo 1988; Promicanje (pjesme), Sarajevo 1989; Biogradski lirskokazi (pjesme), Zagreb 1995; Suputnice i supatnice, (pjesme), Zagreb 1995; Ramske legende, Zagreb 1997; Učiteljsko iverje (novele), Zagreb 1997; Slutnje s Rakitja (pjesme), Zagreb 1997; Doživke (pjesme), Vinkovci 2000; Sneni proplamsaji (pjesme), Zagreb 2003; Prozorke (pripovjetke), Prozor-Rama 2004; Zrnca ramskog Sunca (duhovna monografija), Prozor-Rama 2004; Hrvatska književnost BiH u XX. Stoljeća, urednik-autor uvoda, napomena, predgovora, pogovora, Sarajevo 2006.*

Pjesnik i književni teoretičar, Rajko Glibo načini svoj književni stećak.

Zaključak:

Svojim znanstvenim i književnim opusom hrvatski književnik iz Rama dr. sc. Rajko Glibo potvrđuje da je izrastao i razvijao se na zasadama usmenonarodne književnosti svoga zavičaja, koji je stoljećima slovio kao Eldorado kratkih usmenoknjiževnih oblika, ali i svih drugih oblika te književnosti...

Od mladosti do kraja života dosljedno je ispoštovao zavjet hrvatskog književnog nobelovca Ive Andrića: «Urami se u Rami, i Bog, i Bosna, bit će na tvojoj strani.»

WISDOM OF RAMA IN LITERATURE RAJKA GLIBE

Conclusion

The scientific and literary work of Croatian writer from Rama dr. Rajko Glibo confirms that his growth and development were based on a spoken folk literature of his homeland which for centuries stood as a kind of Eldorado of short-length spoken literary forms, as well as all other forms of afore-mentioned literature.

From his youth to the end of his life, Rajko Glibo was consistently fulfilling a vow taken by Croatian writer and the Nobel prize winner Ivo Andrić who said: Be one with Rama, and God and Bosnia will be on your side.“

Ključne riječi: biti, bogat, bećarac, čari, čitatelj, čuđenje, duša, ganga, Glibo, imaginativan, mudrost,, narod, odnarođivanje, pjesnik, pjesnički, povijest, povjesni, Rajko, riječ, Rama, ramski, stvaralaštvo, zvijezda, zvjezdani.

Key words: be, wealthy, Slavonian folk song (bećarac), magic, reader, astonishment, soul, traditional Croatian folk song (ganga), Glibo, imaginative, wisdom, nation, loss of national identity, poet, poetic, history, historical, Rajko, word, Rama, from Rama, opus, star.

Literatura

{1.} Dubravko, Horvatić – proslov u knjizi. Glibo, Rajko. *Biogradski lirskokazi*. Zagreb : K. Krešimir, 1998. Str. 7.

{2.} Zavjet Ive Andrića kao moto u knjizi. // Rajko Glibo. *Ramske legende*. Zagreb : K. Krešimi, 1997.

{3.} Glibo, Rajko. *Ramske legende*. Zagreb. : K. Krešimir, 1997. Str. 29. - 108.

{4.} Glibo, Rajko. *Zrnca ramskog sunca*. Prozor-Rama. : Matica hrvatska, 2005. Str. 106.

{5.} Ibid. (sintagme pobrane iz više tekstova).

{6.} Glibo, Rajko. *Mihovil Tomić i begovi Kopčiči u Folklor Bosne i Hercegovine*. Sarajevo : Svjetlost, Sveska 1. 1991. Str. 127. - 145.

{7.} Šantić, Aleksa. *Ostajte ovdje*. Lirska pjesma iz srednjoškolskih čitanki iz vremena odrastanja Nikole Šimića – Tonina.

Nikola Šimić - Tonin

ODABRANE PJESME

BILJEŠKE O PJESNIKU

Pjesnik Pejo Šimić rođen 15. srpnja 1952. godine u selu Foči kraj Dervente, u koju se njegov pradjed Ivan doselio iz Drinovaca u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Pejo je osnovnu školu pohađao u rodnoj Foči i susjednom Johovcu, gimnaziju u Rijeci, a potom se vratio u rodni kraj. Šimićev kulturni rad je iritirao tadašnju komunističku vrhušku pa mu je bilo “preporučeno da u miru” napusti Foču, što je on zbog vlastite sigurnosti i učinio.

Još kao srednjoškolac objavljivao je pjesme u desetak listova u BiH i Hrvatskoj, a priznanjem Republike Hrvatske još učestalije, tako da je objavljivao u Večernjem listu, Glasu Koncila, Hrvatskom slovu, Vijencu, Maruliću, Posavskoj Hrvatskoj, Velebitu, Svjetlu riječi, Tomislavu, Požeškoj kronici, Vinkovačkom listu, te u dvadesetak zbornika i monografija. Na pjesničkim manifestacijama osvojio je 15 što prvih što drugih nagrada. Zanimljivo je da je prvu književnu nagradu dobio za prozu 1970. u Rijeci. Član je Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne.

Nije ga obeshrabrio gubitak doma i zavičaja. Šimić počinje surađivati s Hrvatskim kulturnim društvom Napredak, Imotskom krajinom te ograncima Matice hrvatske: Imotski, Posušje, Rijeka, Split, Požega, Slavonski Brod, Osijek i Grude, a u zadnje vrijeme s veteranima IV. gardijske brigade i Hrvatskom udrugom Benedikt iz Splita.

Dvije Šimićeve zbirke, nažalost, nikada neće razveseliti štovatelje njegove poezije. *RASPETA HRVATSKA* zaplijenjena je 1971. godine, a *POSAVSKI VIDICI* su spaljeni 1992. godine u Foči zajedno s roditeljskom kućom.

Njegov pravi pjesnički vrisak odjeknuo je devedesetih u vrijeme Domovinskog rata.

Djela

ZOV HRVATA BOSANSKOG POSAVLJA Zagreb, 1992. /1993. Četiri dopuna izdanja

ZEMLJO MOJA Zagreb, 1993.

U VRTLGU SNA Zagreb, 1994.

SUZA A ZGARIŠTU Rijeka, 1995.

ČEŽNJA Zagreb, 1996.

DAH SUDBINE Zagreb, 1997.

VAPAJI Zagreb, 1999.

LICEM U LICE Zagreb, 2001.

IZMEĐU SVJETLA I TAME imotski - Posušje, 2009.

OLUJNA VREMENA Rijeka, 2011.

DUŠA MI GORI Split, 2013.

SPOZNAJA Rijeka, 2018.

SVE MOJE LJUBAVI Imotski, 2018.

U NJEDRIMA NADE Rijeka, 2019.

NEBESKE VIBRACIJE Oijek, 2021.

RANJENA ZEMLJA Rijeka, 2021.

HVALOSPJEV LJUBAV Zadar, 2022.

Tridesetak Šimićevih pjesama je uglazbljeno, a najveći odjek imala je pjesma *SVI SU MOJI BOŽIĆU U BOSNI* u izvođenju *BORISA ĆIRE GAŠPARCA* 1995. na festivalu u Međugorju.

Sve Šimićeve zbirke protkane su s četiri prepoznatljive niti ljubavi: prema Bogu, Domovini, ženi i majci.

ŽENA I ZEMLJA

Ako misli opstati u vremenu i prostoru
I ispuniti svoju ovozemaljsku misiju,
Čovjek mora ženi i zemlji ugoditi.
Jedino je njih Bog blagoslovio
Da mogu novi život začeti i roditi.

BORE I OŽILJCI

Kad jednoga dana stanemo pred zrcalo istine
A oči nam otkriju duboke bore i ožiljke,
Bilo bi ih suludo maskirati i kriti.
To su istinski tragovi života - prsti sudbine.
Negdje je zapisano – tako mora biti.

No, spoznaja bi mogla biti opora i kruta.
Kada progledamo i na izbrazdanom licu
Prepoznamo puno više tragova od onih
Koji nam svakodnevno s osmijehom prilaze
Nego od onih koji nas u širokom luku
Izbjegavaju i zaobilaze.

SILNICI

Vi koji sebe smatrate Bogom danim moćnicima,
Drznuli ste se biti Stvoritelju korektiv,
Te pod svaku cijenu vlasnici i kreatori života.
Ma vi ste pred licem Stvoritelja mizerija, jad,
Griješ, zabluda i ljudska sramota.

Silnici, Prije nego krenete u svoje bezumne pohode,
Bilo bi poželjno osvrnuti se na povijest.
Nikome nije uspjelo ugasiti posljednju svijeću!
Nema takvog pepela iz kojega se neće feniks dići,
Ni močvare u kojoj nisu zapjevali ptiči!

Dok svojim „moćnim“ žezlom umjesto ljubavi
Danonoćno sijete mržnju, smrt, egzodus i strah,
Zaboravljate, da će u mračnom podzemlju ove doline suza
I vaša moć zauvijek skončati - u vječni pepeo i prah.

TRAGOVI ŽIVOTA

Spremam se pred lice Svevišnjeg.
Kad god se osvrnem na tragove
Prijeđene životne dionice, vidim kako su uklesani
Na liticama gorskih visova, plavetnilu jezera,
Klasju žitnih polja, mirisu ocvalih makova,
Žuboru rijeka i huku morskih valova.

Duša mi se ispuni ovozemaljskim poslanjem
I ozonom Stvoriteljeve blagodati.
Trebalo je proći kroz bure i oluje,
Ponore i vjetrometine i ne okrznut ostati.

U ovom opustošenom kolopletu
Ljudskih vrijednosti sve manje sam kročio
Svojom životnom niti, a da bih uopće opstao,
Bio sam prisiljen bezbroj puta
Kročiti onuda kuda mi je nametnuta životna ruta.

Nikada nisam molio Boga za lagodan
I bezbrižan život, nego da mi da snage i razbora
Da kroz vrijeme u kojem živim ne okaljan prođem,
I kada kućne sudbonosni čas, da uzdignute glave
I čista obraza - pred lice Svevišnjeg dođem.

LUBAV I ČEŽNJA ZA SLOBODOM

Iskonska čežnja za slobodom
Je ljubav prema Domovini i rodnoj grudi.
Čežnja za blagostanjem i srećom
Svih njenih ljudi.

Ljubav prema vlasti, dominaciji,
Žezlu, kruni, častohleplju i moći,
Isključivo je samoljublje vlastitog ega
I pogubni hod niz liticu u mračnoj sljepoći.

S BOGOM U TIŠINI

Od kad sam uočio razliku između dobra i zla,
Stalno se pitam, zašto smo ovakvi kakvi jesmo?

Zašto smo unatoč kvazi podjelama

U konačnici u grijehu isti

I lijevi i desni i vjernici i ateisti?

Čovječe, zašto lažeš, ubijaš i kradeš?

Ima li smisla blaženstvo raja i prokletstvo pakla?

Čemu s gore Sinaja Deset Zapovjedi?

Odmetnuo, si se drzniče, od svog Stvoritelja.

Misliš da za tebe ni državni, ni Božji zakon ne vrijedi?

Kotač transformacije dobrano se zakotrljao.

Znanost je na njemu kroz vrijeme

Daleko u budućnost dosegla,

I na svom galopirajućem putu egoizma

Bezobzirno od čovječnosti pobjegla.

Kome to, čovječe, prkosiš?

Povijesti, sadašnjosti ili samome sebi?

Od silne najezde katedri i doktorata,

Sve manje je blagostanja, spokoja i mira

A sve više gladi, gramzljivosti, nepravdi i rata.

Ma možeš se ovjenčati najprestižnijim titulama

I okruniti kraljevskom krunom,

Nikada nećeš u naručju sreće lebdjeti u visini,

Kao kad otvorene duše provedeš

Bar trenutak - s Bogom u tišini.

ŠOKICE, MOJ ANĐELE

Umoran sam vino pio,
Iz podruma šokačkoga.
U njedrima žitnih polja
Ispod sunca slavonskoga.

Točila ga Vila na Orljavi,
Bijelom rukom kao pjena.
Opoji me vino Markotino,
Opoji me ljubav njena.

Zaigralo srce moje
Od kapljice duša gori,
Zapjevale usne vrele
Zadrhtale grudi bijele.

Šokice, moj anđele
Još natoči rujnog vina!
Da popijem pa da umrem
Na tvom srcu, na grudima.

Zlatne kapi, graševine
Kad napoje grlo moje,
Sve što imam, sve ću dati,
Da poljubim usne tvoje.

PROĐI ZEMLJOM ČINEĆI DOBRO

Sve mi se više čini da živimo
U zadanom vremenu i prostoru
U kojem smo došli do točke
Poremećenih ljudskih vrijednosti
Gdje čovjek svakodnevno ispaljuje pucanj
U vlastitu nogu – i u lice Stvoritelju Bogu.

U suludom stampedu rata i mira, života i smrti,
Plemstva i ropstva, sunca i tame.
Uvijek sam birao sunce!
Nema takvoga mraka kojem se ne nazire kraj,
Niti postoji tako mračni pakao
Iz kojeg bar jedan puteljak ne vodi u raj.

Iako smo na ovoj planeti
Samo prolaznici kroz vrijeme.
Jedina bića kojima je Bog podario razum.
Zašto onda ne prođemo zemljom čineći dobro,
Jer i sami ćemo zemlja postat.
Pa neka nas pamte po dobroti oni što će poslije nas
Na toj istoj zemlji ostat!

ISKUŠENJE

Bože moj, kažeš da si me stvorio
Na svoju sliku i priliku.
Te da obitavaš u mojemu tijelu i duši,
Zašto onda dopuštaš da me zlo u tom istom tijelu
Isrpljuje, mrcvari, proganja i guši?

Kada su me gazile crne strane života
Ostavljenoga, napuštenoga i samoga,
Na vjetrometini između ponora i neba.
U očaju bih se znao upitati
Gdje si sad nebeski Oče, kad mi pomoć treba?

Znam, reći ćeš, dao sam ti razum i ponudio iskušenje
Dvije staze na životnom putu od točke A do točke B.

Da biram svjetlost a protiv tame da se borim.

Ili da se prepustim olujama iskušenja

I već na zemlji kao odbačena baklja izgorim

BUDI LUČONOŠA U TAMI

Iz života koji živimo vidljivo je

Kako galopirajuće nestaju, ljubav,

Razumijevanje i tolerancija

A nasilno se u sve ljudske pore

Useljavaju egoizam, nasilje i dominacija.

Nažalost, sve to čini čovjek čovjeku.

Čovjek, koji je na ovoj planeti iznjedrio

Ropstvo, ratove, migracije i imperijalizam.

Zato ti budi onaj drugi čovjek koji će

Njegovati Bogoljublje, domoljublje i humanizam.

Ako ti se učini da si neznatan, sićušan i mali,

I obuzme te mrak, beznade i malodušnost,

Glavu gore! Izdigni se iz močvare i budi Lučonoša.

Jer oni koji donose drugima svjetlost u tami

Nikada neće ostati u mraku usamljeni i sami.

GRIJESI STRUKTURA

U stihijskom stampeđu egoizma i častohleplja,
Čovjek je uništio sve pred sobom.
Zemlju, zrak, kopno i more.
Homo sapiensu, pokazao si pravo lice.
Gledam te u oči - Ne može biti gore.

Lumeni rade na žurnoj sanaciji.
Uočili su da je voda došla do grla
I polako prodire u uši i usta.
Zemlja je u isto vrijeme prenapučena,
Kontaminirana, Duhom osiromašena i pusta.

Ima li koga na ovoj planeti da se pospe pepelom
I kaže mea culpa ili ova civilizacija
Zaista ide prema svojem kraju?
Nadajući se da ćemo zaobilaznim putem
Mimo Božjeg prsta s anđelima pjevati u raj.

Čini mi se da su centri moći
Pronašli salomonsko rješenje,
Da korigiraju grijeha struktura,
I pokazali bar mrvicu dobre volje
Za neko sutra slobodnije, sigurnije i bolje.

I to na način da u ime viših ciljeva
Pustimo viruse, jedni u druge uperimo cijevi.
Da konačno riješimo status quo,
Agoniju, i ne održivo stanje.
Lakše će se disati – kad nas bude manje.

OD ADAMA I EVE

Povijest nas uči kad neki narod izabere vladara,
Preda mu sve ovlasti i pretvori ga u „božanstvo“
Taj će se u svojoj objesti prometnuti u monstruma
I dovesti na rub ponora cjelokupno čovječanstvo.

Nažalost od naših davnih predaka Adama i Eve
Neki narodi su u sudbonosnim trenutcima
Ponavljali istu pogrešku i birali ropstvo,
Pa bi umjesto istinskog „duxu populi“ iznjedrili idiota,
Da bude „gospodar“ svjetla i tame - smrti i života.

I što reći, povijest kao povijest, opetovano se ponavlja
U svakom stoljeću na svakom kontinentu,
Bar jedan se monstrum rodi,
Koji dobije mandat da u vremenu i prostoru
Bude prijetnja životu i smrti - sreći i slobodi.

Pejo Šimić

KULTURA

DOMINKA ANDRIJANIĆ

Tragovi kulture u Hercegovini popraćeni duhanom kroz ikavski izričaj 87

MARIO BUŠIĆ

Uz fra Antin 70. rođendan 101

PETAR MAJIĆ

Znameniti Drinovčanin (poznati i zaslužni) 132

FRA ANTE MARIĆ

Zvona i zvonici Franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru 164

SREĆKO TOMAS

Drinovci dobili monografiju (Na dlanu ruke Njegove) 178

Uspjelo „Slavonsko-hercegovačko silo” u Osijeku 198

TRAGOVI KULTURE U HERCEGOVINI POPRAĆENI DUHANOM KROZ IKAVSKI IZRIČAJ

Uvod

Rad se temelji na tragovima kulture u Hercegovini koji su popraćeni duhanom kroz ikavski izričaj, u prethodnim godinama, odnosno 19. i 20. stoljeću. Istražene su značajke o hercegovačkom duhanu s naglaskom na njegove karakterističnosti koje prikazuju nekadašnji način života i njegove kulturne osobitosti. Posebno su razmotrene sadržajnosti u općini Grude, budući da su navodi potkrijepljeni primjerima i usmenim pričama iz tog mjesta.

O duhanu i njegovim povijesnim osobitostima, podrijetlu, razvoju, uporabivosti, pisali su poneki istraživači, pa se smatra kako u radu nije nužno ponovno to navoditi. Stoga se kroz rad posebno učinila poveznica kulture i jezika, odnosno osvrt je učinjen na kulturne posebnosti u Hercegovini koje su popraćene duhanom, a iskazane su kroz ikavski govor tog područja.

Poznato je da je štokavska ikavica sastavnica hercegovačkog područja, a u prethodnim vremenima zamjetna je njezina izražajnost u raznolikim oblicima. Time su duhan i ikavica znatno obilježile Hercegovinu, pa su prikazane međusobne kulturne i jezične posebnosti i njihov suodnos na tom području.

Budući da je duhan znatno obilježio hercegovačko područje u prethodnim vremenima, često su se čule mnogobrojne priče o “suhom žutom zlatu”, pa su se time usmeno prenosile među generacijama. Poneki mlađi naraštaji katkad imaju osjećaj kako su djelomično živjeli u tim vremenima, s obzirom koliko su, kroz pripovijedanja starijih, upoznati s povijesnim razvojem duhana i njegovim posebnostima.

Kroz rad je razmotrena pojavnost duhana, njegova prisutnost i bitne značajke koje su obilježile život nekadašnjih hercegovačkih stanovnika. Uvidjela se njegova posebnost i kroz ikavsku izražajnost. Time se izrazilo i poštivanje

prema starijim generacijama. Ujedno se teži očuvanju kulturne i jezične baštine na hercegovačkom području.

Duhan uz ikavicu na hercegovačkom području

Duhan

*O Ilindanu zaliva se duvan,
nit' vodon, nit' kišon Božjon
već uznojnin tilon iščađenin.
Znojna muka s krvi se miša,
oštar kamen ne probija dlana,
pritvori ga motika u stinu,
sve za list zelena duvana.¹*

Duhan je za Hercegovinu bio radost i muka, nazadovanje i napredovanje, život i smrt. Nedvojbeno je ostavio neizbrisivi trag u životu jednog naroda i njegova područja. Predstavljao je svakodnevni način življenja i obilježio dugi niz godina u određenom prethodnom razdoblju.

Smatra se da hercegovački duhan potječe sa Zapada, a njegovo sjeme stiglo je preko Dalmacije i Dubrovnika u Hercegovinu. Naziv hercegovački duhan ima opravdanost, jer je na hercegovačkom području njegova proizvodnja bila najprostranija. Navodi se kako je bilo pokušaja za uzgoj hercegovačkog duhana u Srbiji i Rumunjskoj, ali to nije uspjelo. Stoga se hercegovačka vrsta duhana sa svojim specifičnim kvalitetama, mogla proizvoditi isključivo u Hercegovini i to na određenom hercegovačkom proizvodnom području. Čak u istom mjestu postoji različita njegova kakvoća, iako je riječ o istoj vrsti, ali pogoduje mu različita vrsta tla, kako su to stariji znali uvidjeti i kazati.

“Duhan je kao poljoprivredna kultura, kao roba i kao sredstvo za življenje prisutan u Hercegovini gotovo tri stoljeća. Za vlastite potrebe ili za prodaju uzgajao se u Hercegovini u vrijeme Turske, ali je organizirana proizvodnja počela prije oko 140 godina dolaskom Austrougarske na ove prostore. Tada počinje nova era u uzgoju duhana u nas. Bio je to začetak tržišne poljoprivrede u Hercegovini. Ovisno o prirodnim uvjetima ali još više o ekonomskim i društvenim okolnostima, imala je proizvodnja duhana u proteklom razdoblju uspone i pa-

---

¹ Stihovi autora rada nastali tijekom proučavanja i pisanja o hercegovačkom duhanu s posebnim osvrtom na područje općine Grude.

dove. Bilo je velikih oscilacija u proizvodnji od godine do godine, ali se uvijek na duhan gledalo kao na prvu kulturu.”²

Mediteranska klima, blizina Jadranskoga mora i drugi čimbenici pogodovali su razvoju tzv. hercegovačkog ravnjaka. Međutim, teško obradiva zemlja, prevelik krš i mnoštvo kamena, premalo ljetnih padalina predstavljali su katkad i nepogodne prilike za razvoj i obradu duhana u Hercegovini. Unatoč takvim, naizgled, nepogodnostima, biljka je uspijevala te radom, naporom i znanjem postizala plodne rezultate.

Poveznicu čine tadašnja politička i povijesna događanja na bosanskohercegovačkom području. Time se prikazuje cjelovita slika duhanske proizvodnje te nedaće koje su stoljećima obilježavale navedeno područje i njegove žitelje.

Međutim, po stručnim mišljenjima, nekadašnji hercegovački duhan bio je među boljima po kvakvoći u Europi. Hercegovci ga od milja zovu “suho žuto zlato” ili drugim kruhom, jer je prehranio u teškim i gladnim godinama hercegovačke stanovnike. “Tamo di je ponestalo žita, suvo žuto zlato nadomistilo je gladna usta”, kako stariji Hercegovci vole kazati.

Počesto se govorilo kako nema duhana koji se može uživati bez primjesa i miješanja, kao što to može hercegovački ravnjak. Poznato je da su još i Maye, prvi poznati uživatelji duhana, miješali ga s raznim drugim korijenjem i travama. Stoga su Hercegovci opravdano nazvali svoj duhan hercegovačkim zlatom.

Usmene predaje i pjesme

U Hercegovini su poznate usmene predaje o nastanku duhana i prenose se generacijama, pa su i mlađi naraštaji upoznati s njima. Katkad poneki pripovjedač nadoda ponešto svojih rečenica, a u usmenoj književnosti je to uobičajeno, ali njihova glavna odlika, ukupnost svojstava i bitnost su jednake.

“Uloga jezika bitna je podjednako za usmenu i pisanu književnost. Stoga i u istraživanju usmenih književnih tvorevina valja imati na umu da izvan jezika, odnosno izvan govora – usmena književnost ne postoji; o njoj se, naime, ne može govoriti kao o književnosti sve dok se ona ne realizira u individualnom govoru.”³

---

² Jure Beljo, Marko Ivanković, Nevenko Herceg, “Gospodarsko i socijalno značenje uzgoja duhana u Hercegovini”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 71.

³ Zečević, Divna, *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, hrcak.srce.hr/file/62541 (21. kolovoza 2022.), str. 36.

Usmene predaje o nastanku duhana prema pripovijedanjima kazivača koji su podrijetlom iz Hercegovine, točnije Gruda, napisane su na ikavici, jer je taj govor njihova sastavnica na tom području. Uporabivost ikavice kroz njihove rečenice je nužnost, jer prebacivanjem na ijekavski govor, gube svoju izvornost te značenje, vrijednosti i svrhu. S ikavskim govorom njihova sadržajnost postaje znatnija. Također, morfologiju, fonologiju i sintaksu, kao i rječnik, potrebno je prilagoditi govoru tog vremena, jer time su predaje vjerodostojnije.

O podrijetlu duhana usmena predaja govori kako je “duvan biljka koja je potekla s Istoka, a stvorija ga je prorok Muhamed kako bi za ljude bija utjeha i neka ugoda. A otkud Muhamedu duvan?! Šeta je Muhamed jednog dana sam kraj mora. Odjedanput ugleda isprid sebe zmiju, a ona je bila smrznuta. Odman ju je uzeja u ruke i puva u nju kako bi se odledila. Dok je tako puva, ona oživi i ugrize ga. Muhamed sav začuđen pita je šta ga ujla, a on joj spasija život. Kaže mu ona na to, kako je to uradila neka vidi kako su ljudi zahvalni kad in dobro uradiš i pomogneš. Zatin on, šta je brže moga, ustin isisa otrov iz rane i pljune to iz usta na zemlju. Nakon nekog vrimenta tu naraste biljka koju su nazvali duvan. Kaže se kako duvan ima blagodat i sveca i otrov zmiije.”

Postoji i druga predaja o nastanku duhana koja je suprotna prethodnoj. “Priča se kako je duvan stvorija vrag i š njin trova ljude. Posija vrag nekakvu biljku. Prolazija tudan neki čovik i pita ga on, je li znade šta je to šta je posijano. Čovik nabraja razna simenja, ali nije moga pogodit, otiša kući i sve reka svojoj ženi. Ona bila znatiželjna, ko žena, i otišla kod vraga vidit šta je to, a dositila se i plana. Kad je došla počela gazit nogan po usivu, a vrag kad to ugleda, skoči i poče vikat na nju da mu ne gazi duvan. I tako ona ode kući i rekne svon čoviku da se biljka šta je vrag posadija zove duvan. Tada je žena još rekla kako će bit teško svakon ko god bude sadija i gojija tu biljku, jer je to od vraga, pa neće imat ni odmora, ni mira.”

O duhanu su ispjevane i mnogobrojne usmene lirske pjesme, posebno gange⁴. Svjedoče koliko je to teško razdoblje bilo. U njima su opisana nekadašnja vremena te su ih stariji ostavili budućim generacijama kao sjećanja na nedaće s kojima su se susretali pod tadašnjom vlasti i iscrpljivanjima njihova duha i tijela, kao i duhanskim djelatnostima.

“Iako je većina toga oblika duhovno-kulturnog izražavanja našega usmeno-književnog stvaralaštva ostala nezabilježena i propala jednom zauvijek, ipak, mora se naglasiti, i onaj manji, sačuvani, zapisani njegov dio, svjedoči o velikom i neprocjenjivom bogatstvu kulturno-usmeno-književnoga stvaralaštva

---

⁴ Ganga je tradicionalna pjesma koja pripada usmenoj svjetovnoj lirici. Njezine su karakterističnosti jednostavna melodija i snažno pjevanje te dvostih. Jedan vodeći glas govori riječi, dok ostali raspjevano prate - gangaju.

naših predaka pa i nas samih koji smo u svemu tome sudjelovali ili još uvijek sudjelujemo.”⁵

Navest će se poneke tradicionalne pjesme odnosno gange koje su se zadržale na grudskom području, a povezane su s duhanom. Moguće ih je i u suvremenosti čuti. Starije generacije sjećaju ih se i rado ih zapjevaju, iako pjesme u sebi nose manje lijepo načine života. Kada ih se upita za njih, s posebnim doživljajem ih kažu, a stječe se dojam kako ih ponosno izreknu te izraze radost što mlađi naraštaji izražavaju zainteresiranost za njih.

*Dva su moj ubijena brata,
noseć duvan kroz Sovička vrata.*

*Patkaj duvan razaberi žuti,
da se manje procinitelj ljuti.*

*Godine me nisu zastarile,
već bosanska brda i planine.*

*Mila majko, stanica me suši,
brzo ćeš me nazvat pokoj duši.*

*Moj dragane, i bija i propa,
u drugoga na nadnici kopa.*

*Da me nije srušila motika,
ne bi bilo jačega čovika.*

*Di si pajdo izučija gangu,
duvan goneć u Grude na vagu.*

*Nema gange bez Bekijke mlade,
ni duvana ko u Mamićana.*

Poveznicu gange i hercegovačkog čovjeka može razumjeti samo onaj tko je rođen u hercegovačkim krajevima, jer se to ne može opisati riječima, to se jedi-

---

⁵ Anđelko Mijatović, “Izvodi iz recenzije dr. sc. Anđelka Mijatovića”, u: Ante Kraljević, *Ganga s izvora glas*, Udruga za očuvanje kulturne baštine i istobiti “Davorija”, Grude – DAN, Zagreb, Grude – Zagreb, 2017., str. 146.

no može osjetiti. “Odnos Hercegovaca prema gangi najbolje ilustriraju stihovi hercegovačkog pjesnika fra Stanka Vasilja, koji u pjesmi *Našoj gangi* piše:

U tebi gango mi nosimo sebe

Ovakve kakvi jesmo....

Sve ostale pjesme cijenimo, a tebe volimo.”⁶

Djela usmene književnosti su “proizvodi onih darovitih pojedinaca koji umiju osjetiti snagu važnih čimbenika ljudskog života i znaju ih primjereno priopćiti. Tvorac ovakvih djela radi iz unutrašnje potrebe, prvenstveno zbog svoje duševnosti, ali i za potrebe svih onih korisnika koji o predmetu mniju približno isto”⁷. Usmeni književni oblici predstavljaju bitne značajke u književnosti općenito, pa ih je potrebno zapisivati i time očuvati.

Životne nedaće povezane s duhanom

Katkad je s duhanom dolazilo i do nezakonitih činjenja. Proizlazi upit; što je izazvalo i koji su uzroci tih nedopuštenih djelovanja i postupaka?! Odgovor se pronalazi u nekoliko riječi; muka, gladna usta hercegovačke djece, političko i ekonomsko ugnjetavanje stanovnika Hercegovine. “Ne nosin ti duvan za zarađu već za to da priranin dicu. U države ne mogu radit, jer me majka Ercegovka rodi, a opet se triba živit.”

Raznovrsna istraživanja o duhanu otkrivaju kako su se hercegovački fra-njevci na različite načine borili za poboljšavanje vrijednosti duhana, povoljnije tadašnje gospodarske i društvene okolnosti, kao i socijalne prilike. Primjerice, zanimljiva su istraživanja o fra Didaku Buntiću i duhanu, odnosno njegova djela koja prikazuju koliko se borio za tadašnje težake i njihove radove povezane s duhanom. Posebno se osvrnuo na socijalne poteškoće i nepravde s kojima su se susretali tadašnji proizvođači duhana.

“Fra Didak Buntić je uložio veliki trud u borbi oko duhanskog pitanja u Hercegovini u obje države, za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine SHS. Tadašnjim vlastima ukazivao je na nepravde koje su se činile proizvođačima duhana i sve je činio da se nepravde otklone i isprave. Najviše je nastojao zaštititi prava seljaka na pravednu cijenu duhana.”⁸ Iz toga nadalje proizlazi;

⁶ Jure Beljo, Marko Ivanković, *65 godina od utemeljenja Duhanskog instituta Mostar i 90 godina duhanske pokusne službe u Bosni i Hercegovini 1927. – 1952. – 2017.*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 244.

⁷ Stipe Botica, *Biserno uresje*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 5.

⁸ Marinko Šakota, “Duhan u djelima Didaka Buntića”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 201.

kada bi bila odgovarajuća cijena duhana, ne bi bilo nezakonitih činjenja, takvi načini bili bi zasigurno rijetkost.

“Moj brate, cvokoću zubi u bosanskoj planini, a misa je kod kuće s dicon. Šta li rade, imaju li išta izist, je li jin studeno, kako je moja čuvarica ognjišća? Jopet drugi dija glave misli kako moran prinit ovo brime duvana priko ove ladne planine, one studene rike. Omrzle noge više ni ne osićan, ali moran. Valja priranim gladnu dicu i staru čeljad doli u kući. O Divice Marijo, ćeraj od mene vilance i od sva zla obrani me, a jopet na času smrti zovni me.”

Muka je pokretala hercegovačkog čovjeka, gladna usta mnogobrojne djece vapila su za koricom kruha koju im roditelji, “mater i ćaća”, kako se u Hercegovini kaže, nisu mogli osigurati, a morali su. Tako je život izabrao njih, a ne oni život. Bili su prisiljeni krenuti teškim stazama i opasnim putevima da bi prehranili i osigurali goli opstanak na kamenitom hercegovačkom području.

Vremenske nepogode, opasni putevi, ali najviše ugnjetavačko represivna vlast bile su opasnosti na koje su nailazili. Nerijetko, hrabri nosači duhana završavali su ustrijeljeni po raznim bosanskohercegovačkim planinama i zatočeni u tamnicama, ali nisu ih slomili. “Bože moj, samo da me ne uvate vilanci ni žandari, pa da mi kosti trunu u tamnican njijovi zatvora, da me biju i govore da jin odan kuda idu braća moja. Veda me, ako triba, uzmi k sebi u Kraljevstvo Tvoje. O Bože moj, molija bi te nešta; sačuvaj i narani ono moje i Tvoje dice šta će ostat iza mene, ako mi se nešta dogodi dok nosan ovi duvan.”

Čovjek bi znao reći: «Šta ću. Mora se puten Bosne ili Slavonije, dica zivaju, ali umisto rane gutaju zraka. Nego noge u opanke i vrcen u Slavoniju. Napuni torbu do vrva, zeru rane u zovnicu, Boga na pomoć i Divicu Mariju da me čuva od vilanaca. Prodaću duvan i kupit žita, a i koju paru stavit na stranu, pa naranit gladne naslidnike. Naranit ji i u viri odgojit, pa poslat na velike škole da ji vilanci ne love po brdin. Kostu da ne trunu već u miru dicu odgajaju, svetu viru u nji usađuju i na dobro da budu na zemlji, a uvijek da se site svi duša šta jin to dadoše.”

Vjera i pjesma su zacjeljivale dušu i um, a duhan je osiguravao egzistenciju, odnosno pružao materijalnu potporu i počesto predstavljao jedini izvor novčanih prihoda. “Vira, ganga i pisma su ranile dušu, a duvan tilo.”

“Tradicijska se kultura, sa svim svojim pojavnim oblicima, nalazi samo u etnografskoj kao znak/izgled prošlih vremena. Tu je dobrodošla i za njim se poseže kad se želi pokazati prirodno stanje davnih i dalekih vremena, kad se želi dokumentirati mjesna duhovnost, kad se pokazuju slojevi nacionalnog kulturnog identiteta i sl.”⁹ S gledišta u novijem vremenu, tragovi kulture i civilizacije

---

⁹ Stipe Botica, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1998., str. 113.

u Hercegovini popraćeni su duhanom. Također, povezani su i narodnim običajima.

Narodni običaji uz težačke radove

Uz duhanske radove bili su vezani mnogi narodni, hercegovački običaji koji su duboko urasli u opću duhovnu i društvenu atmosferu tog područja. Mnoge prisutne poteškoće i surova borba za opstanak tijekom prethodnih vremena, nisu slomile ljude koji su i u najtežim životnim prilikama znali osjećati radost života. Običaji su izgledali poput zvijezde vodilje popraćeni duhanskim radovima, a odvijali su se na jednak način svake iduće godine.

“Običaji su jedan od značajnih etničkih osobitosti svake etničke odnosno društvene zajednice po kojima se odvijao cjelokupan narodni život. To su iskustvom i navikama stvarane nepisane odredbe i zakoni koji su odgovarali potrebama života jedne društvene zajednice, te ulaze u stalnu uporabu i postaju neophodni u životu ljudi, utječući djelomično i na cjelokupan život i rad te zajednice. Vremenom se običaji mijenjaju i gube svoj prvobitni smisao i značaj, ali se mnogi i održavaju i onda kada prestaju razlozi za njihov opstanak i kada ljudi koji ih se pridržavaju više ne znaju njihov smisao, nego jednostavno to obrazlažu da su tako radili i njihovi stari, te oni to nastavljaju.”¹⁰

Kada se pojavi večernji suton nad selom, težaci prestaje sa svojim duhanskim radovima i vraćaju se kući. To je njihova najveća radost koju istinski osjećaju, jer znaju da ih poslije napornog rada čeka odmor. Iako naizgled kratkotrajan, u trajanju od nekoliko sati, do odlaska na počinak, za njih je predstavljao radost, jer su utjehu pronalazili u pjesmi, šali i veselju.

U Grudama i okolici stariji su često pripovijedali kako je izgledao njihov završetak dan, nakon obavljenog težačkog rada. Ukratko će se predstaviti njihova zbivanja koja su vremenski kratko trajala, odnosno u večernjim satima, ali su obilježena raznolikim i raznovrsnim događajima.

Kad se težaci vraćaju iz polja, pred kućom ih dočekaju djevojke ili žene kako bi im pomogle pri umivanju i tako im iskazale poštivanje. Nakon što se preobuku u čistu odjeću, idu u stojnu kuću i sjedaju oko ognjišta. Potom slijedi zajednička molitva koju mole svi ukućani, pa nakon toga večera. Molitva je bila neizostavna svakog dana, jer su vjerovali kako je uz Božju pomoć sve lakše u životu. Nakon večere u kući je bilo sijelo. Djevojke i žene najčešće pletu ili predu, a muškarci razgovaraju, dok djeca slušaju njihove priče o doživljajima.

---

¹⁰ Dinka Alaupović-Gjeldum, “Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata”, u: *Ethnologica Dalmatica*, sv. 8, Split, 1999., str. 149.

Počesto je netko od težaka znao gusliti¹¹. Uobičajeno je bilo zapjevati guslar-sku davoriju, a zatim nastavi junačku pjesmu, primjerice o hajduku Andriji Šimiću. Prisutnima je završetak pjesme bio najzanimljiviji; obično hajduk u pjesmi brani sirotinju, pa takav prizor snažno djeluje na njih, jer su se zasigurno na određeni način poistovjećivali s obranjenima.

Andrija Šimić je “za našu sirotinju bio ne samo junak, nego i njihov branitelj i zaštitnik. Iako je odgojen među haračlijama i živio među vucima i hajducima po šumama, nije izgubio dobre ljudske vrline, nego su ga one čak re-sile. Andrija je bio utjelovljenje osjećaja hrvatskog čovjeka protiv grube sile i nepravde, simbol slobodarskog duha i buntovništva Hrvata protiv tuđinskog jarma”¹². O njemu su pjevane i posvećene mu mnogobrojne pjesme, i u neka-dašnjim vremenima, i u suvremenosti.

Što je tadašnjem narodu više trebalo, nego netko tko će biti uz njih i su-osjećati s njima, njihovom neimaštinom i nedaćama koje im je način života donosio. Bilo im je bitno i njihovo podrijetlo, nacionalna pripadnost koju nisu smjeli isticati. Unatoč svemu, pjesma im je bila neizbježna, pratila ih na svim životnim koracima i time predstavljala sastavnicu njihova življenja.

“Šta su i više tirali, ljudi su, uz pomoć Božju, bili jači i snažniji. Oni i ubi-jaju, pritvaraju, muče, odvođe od nemila do nedraga, a oni sve više pivaju. Ori se ganga na svakom koraku. Ganga i pisma bile su jače od sablje, ubojitije od puške. Razumija ju je čovik koji je u njoj rasta. U to vrime ništa jin rvacko nisu dali reć i pribilježiti, ali pamet i mozak, šta jin dade Bog, zapisali su u glavi.”

Pri listanju ili patkanju¹³ duhana skupljala bi se sijela. Pratiteljica njihova rada bila je uvijek pjesma koja ih je duhovno uzdizala, krijepila, davala nadu i vjeru u bolju budućnost. Obično bi djevojka, koja je sazvala sijelo za patkanje duhana, prva počela pjesmu u kojoj je priželjkivala i dolazak svoga mladića. Uz pjesmu su se pričale razne pripovijetke, doživljaji i šale koje su patkarima duhana bile hrana. Vrijeme im je ugodno i brzo prolazilo.

U novije vrijeme većina običaja ostali su kao sjenke na priče naših starijih koji su u njima ostavili sebe, a sjećaju ih se s ozračjem na licu. Katkad se čini kako čovjek koji živi u današnjem vremenu, ne osjeća istinsku radost života kao što su je osjećali njegovi preci, jer je sve više automatiziran, a sve manje

---

¹¹ Gusle su u zapadnom dijelu Hercegovine bile nezamjenjivo glazbalo. Taj oblik pučke zabave dandanas se očuvao u odgovarajućim oblicima.

¹² Mijo Milas, *Hajdučka legenda Andrija Šimić*, Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, Split, 2015., str. 5

¹³ Razvrstavanje duhana po kvaliteti, “ljepšeg od lošijeg”. To nije bio težak posao, jer se obavljao u kasne jesenske dane, a radili su ga muškarci i žene. Tko je god patkao duhan, morao je dobro znati razvrstati boje duhana, a istovremeno se pazilo i na veličinu listova. Patkanje se u Hercegovini razvilo do umjetničkog obika.

humano biće. “To su oni koji privatno, ljudski i intimno, žale što više nema starih običaja unutar kojih se najčešće pričalo, pjevalo, izvodilo. Samo takvi su, s rezignacijom, mogli reći:

Nema više volova vilaša,

Običaja i starih gangaša.

(Imotsko područje. Vl. rpk. 1991a, str. 131.)”¹⁴

Mnogobrojni nekadašnji običaji s odmicanjem vremena djelomično se gube. Podrazumijeva se kako su novija vremena donijela i drukčije načine života, pa ih je nemoguće provoditi dosljedno i u njegovu izvornom obliku. Međutim, moguće ih je očuvati u odgovarajućim oblicima, ne dopustiti njihov zaborav i iščeznuće, odnosno njihov nečujni nestanak s pogleda i u obrisu.

Znanje u predahu duhana

Duhan je u nekadašnjim vremenima bio jedini izvor novčanih prihoda većini stanovnika hercegovačkog krša, proiziđao iz znoja, muke, krvavog rada od izlaska do zalaska sunca. Trebalo je uraditi tvrdu zemlju pomiješanu s kamenom i prženu suncem. Isklesan radom na polju, u svakodnevnoj mucu s kršem, prenoseći kamen po kamen, čovjek je stvarao obradivo tlo od kojeg se trebalo živjeti. U ranoj mladosti osjetio je što znači suza, krv i znoj. Predah između jutarnjeg rada iskorištavao je učeći i potičući nova znanja.

Roditelji su počesto govorili djeci: “Moje dite, motika ti je prvi učitelj. Kad nju izučiš, undan moreš i u velike škole. Šta ćeš, tako mora bit. Zato jami, okopaj duvan, pa će ćaća prodat i poslat tebe na velike škole da ti svoju dicu više ne moraš od motike i duvana školat i živit, već od pameti svoje.”

Iako su duhanske djelatnosti nosile sa sobom poteškoće, teret, obveze, brige, nevolje i druge neprilike, starije generacije na svoja nekadašnja vremena, ipak gledaju s ponosom i sjećanjem na nešto drago, bez sjete. Smatraju kako su im radovi povezani s duhanom, osim što su im omogućavali izvor prihoda, naučili su ih životnim vrijednostima “da se upornim i teškim radom, odricanjem, učenjem i molitvom može preživjeti i stvoriti uvjete za život dostojan čovjeku”¹⁵. Kao što narodna izreka kaže; poslije kiše dolazi sunce, upravo je i njima na njihovim životnim koracima poslije tegoba, došao pogodniji način života.

¹⁴ S. Botica, *nav. dj.*, str. 114-115.

¹⁵ Frano Ljubić, “Od proizvodnje duhana moglo se preživjeti i naučiti kako živjeti”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 183.

Generacijama su se hercegovački mladići i djevojke školovali zahvaljujući duhanu. Mnogi ga smatraju pogubnim, u ponekim situacijama odnosio je živote poput tihog ubojice, ali za Hercegovca je ta biljka bila hraniteljica, pomoćnica i izvor napretka, školovanja i kulture. Na školovanje, posebno "visoke škole", kako su ih tada zvali, odlazilo se s duhanom, jer je predstavljao materijalnu vrijednost koju su roditelji mogli djetetu dati i pustiti ga kao lastu u nepoznati svijet.

"Mladi formiraju snagu duva, inat i prkos didova, znanje priživljavanja od onog šta se zateklo, gladni usta koje su ranili snagon duva. Krvavo i znojen tila natopljeni duvan bili su jin najbolji učitelji. Naučili su ji onomu šta će jin u budućnosti zacilit dušu i spasit tilo."

Naučio ih je poniznosti, strpljenju i mucu do ostvarivanja cilja, ubiranju plodova svoga rada. Zbližio ih je s ljudima, ali i upozorio na kukolje u žitu. Hercegovački kamen, drača, duhan i nedaće nekadašnjeg života istrenirali su njihovu osobnost, stvorili su obrazovanoga, mladoga čovjeka. Naučili ga da se samo na mucu i poniznosti stvara nešto što se pamti, što daje plod od kojeg se živi.

Generacije obrazovanih s hercegovačkog područja uspjeli su završiti svoje obrazovanje zahvaljujući duhanu. Kada je dolazilo vrijeme učenja i ispita, hercegovački student se vraćao u svoj rodni kraj i tu smjenjivao motiku i knjigu, knjigu i motiku, naizmjenično. Samo je tako mogao nastaviti dalje, omogućiti još jednu godinu studija, steći novo znanje i pokušati sebi djelomično olakšati način života. Motika, duhan i upornost osigurali su titule profesora, pravnika, doktora i ostalih umova. "Mili brate, ko bi reka da motika načini učena čovika."

Književnik Ivan Alilović, rođen u Ružićima pokraj Gruda, u svojoj knjizi o duhanu i životu naroda u Hercegovini prisjetio se svojih dana iz mladosti koji su povezani s duhanom, jer ga je kroz cijeli ovozemaljski životni put pratio ukorak. Iako iscrpljujući način života, zasigurno ga je naučio cijeniti životne vrijednosti. Tematika u njegovim djelima bila je počesto povezana s njegovim zavičajem. Time njegova pisana djela svjedoče o kulturnoj baštini grudskog područja.

"Davno, dok sam još bio dječak, morao sam raditi sve poslove o duhanu i od njega živjeti. Kada je monopolska uprava 1933. oduzela mome ocu Petru, kao i mnogim drugim, dozvolu za sadnju duhana u trajanju od pet godina i kaznila ga globom i zatvorom, jer tobože nije ispunio broj zaduženih duhanskih listića, ja sam tada kao završeni pučkoškolarac, umjesto da nastavim srednju školu, morao sam produžiti rad na nadnici u svojih suseljana i najteže poslove u proizvodnji duhana. Pa iako sam privatno počeo učiti srednju školu i uzimao knjigu u ruke, obično kad bih ostavio motiku, tako da sam pod teškim uvjetima uspio završiti i fakultet, opet stjecanjem okolnosti, bavio sam se kroz

cijeli život, s kraćim i duljim prekidima, poljoprivrednom obradom duhana i od nje živio.”¹⁶

Kada su čovjeka mnogi izdali, ugnjetavali i politički progonili, duhan ga je zagrlio, othranio, obrazovao i spasio. Za Hercegovca on ne predstavlja konzument uživanja, nego mu je omogućio prehraniti djecu, osigurati im budućnost u određenom pogledu. U određenom vremenu pokazao se spasonosan za navedeno područje te ostavlja trag kulture i života.

Zaključak

U nekadašnjim vremenima na hercegovačkom području duhan je imao znatnu ulogu, a njegov dolazak promijenio je lice i naličje tog područja, jer je predstavljao posebnosti u načinu života njegovih žitelja. Teška politička i gospodarska zbivanja u tadašnje vrijeme pogodovala su širenju duhana, koja su za hercegovačkog čovjeka bila od vitalnog značenja. Unatoč nedaćama koje su zahvatile njegovo područje i tijekom života, Hercegovci nisu posustali. Vjera je rasla u srcu i duši, a duhan je rastao na hercegovačkom tlu hraneći gladna usta.

U sili napada, pokušajima sloma jednog naroda veliku ulogu odigrao je upravo duhan, pružio je čovjeku ruku pomoćnicu na njegovom životnom putu. S pomoću narodne pjesme, gange, jedinstvenog načina izražavanja, iskazivali su svoju radost, poteškoće, osjećaje i potrebitosti svoga bića. U njoj je sažeta djelomično povijest Hercegovine i njezina čovjeka, ali ona istinska kakva je i bila. Narod je opjevao, a pjesnici i pisci zapisali povijest jednog naroda. Pjesma je ujedno otjerala strah, iskazala prkos, zaljubila dušu i opisala život.

Unatoč svim nedaćama koje su hercegovačkog čovjeka pratile na životnom putu, ostao je dosljedan sebi, svojoj domovini i svome hrvatskom narodu, uvijek hodajući ponosno i uzdignute glave svojom Hercegovinom. Tvorevina koja ga je toliko omalovažavala, zatirala i progonila, nestala je kao noć u svitanje, u kojoj je čovjek bio kao krijesnica u noći. Ono što je izgledalo neuništivo, raspalo se na komadiće, a njegov trud ugledao je svjetlo dana. Na tom putu pomogli su mu vjera, muka, umor, kamen i duhan od kojih je crpio snagu te dočekao ono za što je iskoristio svaki atom svoje energije.

Uz duhanske značajke, štokavski ikavski govor ostavio je posebnosti na hercegovačkom području. Vremenskim odmicanjem zamjetna je manja prisutnost ikavice. Uočava se, u novije vrijeme, njezina skromna zastupljenost u prepoznavanju kulturnih i književnoumjetničkih vrijednosti. U suvremenijoj književnosti i općenito u društveno-kulturnim zbivanjima, kao i u svakodnevnoj

---

¹⁶ Ivan Alilović, *Duhan i život duhana u Hercegovini*, Hrvatsko kulturno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1976., str. 5.

uporabivosti, većinom se koristi službenom ijekavicom, pa se rijetko pozornost posvećuje ikavici. Međutim, međusobna je povezanost ikavice u književnosti, društvu i kulturi, pa je potrebno ukazivati na njezine značajke.

Suho žuto zlato, kako su ga nazivali, unaprjeđivao je razinu društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja na hercegovačkom području. Tragovi kulture i civilizacije u Hercegovini popraćene duhanom kroz ikavski izričaj, iz prethodnih godina i stoljeća, znatni za to područje i njegove žitelje i u sadašnjosti. Predstavljaju kulturnu i jezičnu baštinu koja je bila sastavnica života nekadašnjih generacija. Stoga ih treba njegovati i očuvati, a nikako pustiti zaboravu, jer predstavljaju važnosti koje su obilježile jedno hercegovačko razdoblje i njegovu tradiciju.

Literatura

ALAUPOVIĆ-GJELDUM, DINKA, “Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata”, u: *Ethnologica Dalmatica*, sv. 8, Split, 1999., str. 149-168.

ALILOVIĆ, IVAN, *Duhan i život naroda u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1976.

BELJO, JURE, IVANKOVIĆ, MARKO, HERCEG, NEVENKO, “Gospodarsko i socijalno značenje uzgoja duhana u Hercegovini”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 70-82.

BELJO, JURE, IVANKOVIĆ, MARKO, *65 godina od utemeljenja Duhanskog instituta Mostar i 90 godina duhanske pokusne službe u Bosni i Hercegovini 1927. – 1952. – 2017.*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017.

BOTICA, STIPE, *Biserno uresje*, Mladost, Zagreb, 1990.

BOTICA, STIPE, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.

LJUBIĆ, FRANO, “Od proizvodnje duhana moglo se preživjeti i naučiti kako živjeti”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 166-185.

MIJATOVIĆ, ANĐELKO, “Izvodi iz recenzije dr. sc. Anđelka Mijatovića”, u: Ante Kraljević, *Ganga s izvora glas*, Udruga za očuvanje kulturne baštine i istobiti “Davorija”, Grude – DAN, Zagreb, Grude – Zagreb, 2017., str. 146-147.

ŠAKOTA, MARINKO, “Duhan u djelima Didaka Buntića”, u: *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Duhan u Bosni i Hercegovini – ju-*

čer, danas i sutra, Federalni agromediteranski zavod Mostar, Mostar, 2017., str. 186-203.

ZEČEVIĆ, DIVNA, *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, hrcak.srce.hr/file/62541 (21. kolovoza 2022.).

Dominika Andrijanić

UZ FRA ANTIN 70. ROĐENDAN

Fra Ante Marić župnik u župi Sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici i Sovićima

Uvod

Ovaj rad za fra Antin 70. rođendan je zapravo čestitarski.¹ Čestitka njemu za godine koje je doživio, za okrugli rođendan. Ali i čestitka svima onima koji su imali prigodu fra Antu sresti u životu i doživjeti susret s njim, bio on dulji ili kraći. Posebna čestitka i zahvala za sve ono što je učinio u župi sv. Stjepana Prvomučenika od Imote u Gorici i Sovićima gdje je bio župnik u ratnom vremenu od 1991. do 2000. godine. Fra Ante Marić je po majci Goričanin. Njegova mati Anđelka rođena je u Gorici u zaseoku Galići, i krštena u staroj crkvi u Gorici. Potječe iz obitelji Galić po nadimku Vulušić. Anđelka je umrla na Božićni Stipandan 26. prosinca 1999. godine za vrijeme fra Antina boravka u Gorici. I zbog toga ovaj rad želi zahvaliti i fra Antinim roditeljima pok. Marijanu i pok. Anđelki kao i cijeloj obitelji Marić. Ovakav čovjek i svećenik, veliki pastoralac, književnik i radnik, idejni začetnik mnogih projekata i utjelovitelj mnogih ideja može poteći samo iz prave hrvatske i istinske kršćanske obitelji. A to su Marići, po nadimku Bazići!

Pokazat ćemo u sljedećim poglavljima u crticama što je sve fra Ante uradio u devet godina svoga boravka i rada u Gorici i Sovićima, kao zapravo i u čitavoj općini Grude, u to ratno doba.

---

¹ Ovaj je rad prvenstveno napisan za zbornik: Čuvar, zaštitnik i anđeo knjige. Zbornik radova posvećen fra Anti Mariću uz njegov 70. rođendan., Mostar, 2022., str. 11-41.

I.

Pastoralni rad u župi Gorica

Dne 2. rujna 1991. godine u župi sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici bila je primopredaja. Župu su napustili, otišavši na nove dužnosti, župnik fra Vlatko Kozina i kapelan fra Bernard Marić. U župu su stigli za župnika fra Ante Marić i za kapelana fra Vinko Mikulić Bajević.

Oba su bili puni elana, mladi s iskustvom pastoralnog rada, jer su obuku prošli u velikoj samostanskoj obitelji širokobriješkog franjevačkog samostana i župe Uznesenja Blažene Djevice Marije na Nebo. Čim su došli, pred njima se prostrela župa s više od 3.000 vjernika, s mjestima Goricom i Sovićima koja su smještena od kraja grudske župe, od početka Bobanove Drage pa sve do granice s Vinjanima Donjim. Župa je u najvećem dijelu uz glavnu cestu Sovići-Gorica-Imotski. U njoj se slave svete mise u dvjema crkvama: u novoj župnoj crkvi u Gorici, koja je izgrađena početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, i u područnoj crkvi u Sovićima koja se gradila istovremeno kad i ova župna u Gorici. I u Gorici i u Sovićima se redovito slave svete mise s nakanom za pokojne svako jutro. Također nedjeljom i svetkovinama svete su mise rana i pučka u župnoj crkvi, te jedna sveta misa u područnoj crkvi. Osim ove dvije crkve postoji još stara crkva sv. Stjepana Prvomučenika u Šamatorju u Gorici koja svoju povijest vuče od ranokršćanskih vremena, te zvonik u Bobanovoj Dragi koji je sagrađen 30-ih godina prošloga stoljeća.

Svake godine pred svetkovinu Uskrsa, zatim zaštitnika župe sv. Stjepana Prvomučenika² pred svetkovinu sv. Petra i Pavla i pred svetkovinu Božića redovito se podjeljuju sakramenti svete ispovjedi i svete pričesti, i obilazak starih i nemoćnih u cijeloj župi. Iako su svi svećenici u ovoj župi gajili poseban odnos prema starima i bolesnima, nekako se taj odnos s dolaskom ove dvojice mlađahnih fratara popravio. Fra Ante je uvijek bio nasmijan i veseo, pa bi i one teške bolesnike znao utješiti i vratiti im osmijeh na lice u toj njihovoj bolesti. Svi bi ukućani od onih najmlađih do najstarijih bili tim osmijehom i veselošću napojeni. A fra Vinko bi svojim fratarskim šalama ostavljao dojam da fratri nisu uvijek preozbiljni i zatvoreni, nego da su najprije ljudi druželjubivi i iskreni. Ovako stoji zapisano u Kronici župe Gorica-Sovići: „17. 3. - Počeli su kućni posjeti staroj i nemoćnoj čeljadi i preduskrasna ispovijed za njih. Danas smo obišli Goricu i Soviće do Sulića kuće, odnosno do Vokićeva prodajnog središta. Mnogo je bolesne i nemoćne, osamljene stare čeljadi. Usrećuje ih

---

² U Gorici se, za sve župljane Goričane i Sovićane, sv. Stjepan Prvomučenik slavi 3. kolovoza od davnina. Tada je zapravo spomendan Našašća moćiju ovog prvog Kristova mučenika.

fratrski posjet. Uz ispovijed i pričest porazgovaramo, popijemo kavu, budemo zajedno.“³

U ovoj su župi još od 40-ih godina prošlog stoljeća postoji župni zbor koji su vodili fratri, a od 50-ih godina 20. stoljeća prisutne su u župi časne sestre⁴, koje su redovito u župi, osim svih onih kućanskih poslova, učile djecu vjeronauk i vodile mali i veliki župni zbor. Ljudi su ovdje skloni pjevanju, imaju staro Kulturno umjetničko društvo Sloga Gorica koje je osnovao Stjepan Radić još 1923. godine. U tom je društvu bila sekcija tamburaša i tamburaški orkestar, a poslije se iz njega razvio i gorički bend. Nije onda bilo teško iz takvoga ambijenta zapjevati i u crkvi. Iako vremena zlokobnoga komunizma mnoge stvari nisu dopuštala dapače strogo su branila, ipak su zborovi u župi funkcionirali.

Kad su došli u župu sv. Stjepana Prvomučenika fra Ante i fra Vinko su zatekli dobar i uvježban zbor i onaj veliki i onaj dječji. Trudile su se oko toga puno časne sestre. Posebno u to vrijeme bijaše aktivna oko zbora sestra Marija Vučić, a nakon nje dulje vrijeme sestra Anita Čuvalo, i sestra Elizabeta Soldo.

Fra Vinko Mikulić se posebno brinuo oko ministranata u župi. Sastanke su imali subotom u Sovićima u 10 sati i u Gorici u 11 sati. Bilo ih uvijek na broju oko 50. Tada su ministranti na ministrantskim natjecanjima redovito osvajali jednu od medalja, kako u znanju tako i u športskim vještinama. U župnoj kronici stoji zapisano: „Ministranti sa svojim iskaznicama, izdanim samo onima koji su redoviti na sastancima subotom, sudjeluju 16. Lipnja na Ministrantskom natjecanju u Tomislavgradu. Ima ih 51, Fra Vinko je i strog i pravedan. Uistinu ih je lijepo vidjeti u majicama na kojima su uzdah stoljeća ove Župe „Slava Bogu i sv. Stipanu“ i grb HR Herceg-Bosne. Oni to i osjećaju. Da vrijede. Zato su dolazili svake subote. Ponekad ih i po petnaestak ministrira i na jednoj i na drugoj sv. misi u Gorici, po četiri ili šest u Sovićima. Vratili su se sretni s Ministrantskog natjecanja jer su drugu godinu zaredom najbolji u Hercegovini, što zasigurno nije malo.

Nekoliko dana poslije 21. Lipnja ministranti kreću na Široki Brijeg i ondje, između 18 momčadi koje su se natjecale na među-provincijskoj razini, osvajaju četvrto mjesto. Vidi se na njima kako drže da su zaslužili više, no rezultat znaju športski prihvatiti, uviđaju svoje propuste. Rodilo se i mnogo lijepoga,

---

³ Fra Ante Marić, Župa Gorica – Sovići 1999., Župni ured Gorica, str. 31.

⁴ U župi Gorica-Sovići 1954./55. godine djelovala je sestra Alfonza Knezović. Nakon nje časne su sestre u Gorici djelovale stalno od 1961. godine do trajnog napuštanja ove župe 2015. godine prema nalogu njihove provincijalne uprave.

ovogodišnji je susret donio mnoga prijateljstva, osobito s ministrantima iz Rijeke iz Gospe Lurdske.⁵

I časne su sestre i fratri ove župe predavali vjeronauk u školi i u župi u vremenu od 1991. do poslije 2000. godine, kad su u školi ovaj predmet preuzeli vjeroučitelji-civili. Od pada komunizma i dolaska demokracije, vjeronauk se preselio u školu, najprije kao jedan od obveznih predmeta, a zatim kao izborni predmet, te je tako ostalo do dana današnjega. U početku se raspravljalo na dugo i široku je li pravi potez da vjeronauk bude u školama, treba li zadržati s tim zajedno i vjeronauk u župi. I danas se tu i tamo o tome razgovara. Međutim, ostala je praksa da vjeronauk bude školski predmet, a da se u župama organizira dodatno vjeronauk za prvopričesnike i krizmanike.

Fra Ante je predavao vjeronauk u Osnovnoj školi fra Stipana Vrljića u Sovićima i u Srednjoj školi Antuna Branka Šimića u Grudama. U školi u Sovićima je predavao učenicima 6., 7. i 8. razreda, a srednjoškolcima u 3. razredu u više odjela. On je redovito držao predavanja na Tečaju pripravu za sakramentalni brak u Posušju, Grudama i ponekad u Imotskom.

U mjesecu prosincu 1999. u župi je osnovana Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići. Samu je ideju o osnivanju neke udruge koja bi okupljala mlade ljude u župi dao Mario Bušić. Fra Ante je pronašao u Šematizmu fra Petra Bakule da je u Gorici nekad bila Bratovština, ali je bila prestala s radom. Tako je fra Ante i potakao i davao sugestije i na koncu prihvatio s radošću osnivanje ove udruge i dao joj ime Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika. Skupština je održana 3. prosinca 1999. godine, na kojoj je izabrano vodstvo ove vrijedne Bratovštine. Na Skupštini je usvojen Statut, a poslije toga je Bratovština registrirana, kao pravna osoba, udruga građana, u Ministarstvu pravosuđa i uprave Županije Zapadnohercegovačke.⁶ Bratovština i dandanas djeluje u župi. Organizira mnoge kulturne, duhovne i humanitarne programe kroz cijelu godinu. Radi u sekcijama, surađuje sa župnim uredom i drugim udrugama u župi. Od 2004. godine postoji i klapa Bratovština Gorica-Sovići, koja sudjeluje na mnogim klapskim susretima diljem naše hrvatske domovine i inozemstva. Treba spomenuti da je fra Ante Marić održao prvo predavanje u Bratovštini svim njenim članovima pred Božić 1999. godine. Fra Vinko Mikulić je određen tada pa sve do danas duhovnim voditeljem Bratovštine, a i on i fra Ante su njeni doživotni počasni članovi. S fra Vinkom i fra Antom jedno vrijeme je u župi boravio i fra Mladen Hrkać.

⁵ Fra Ante Marić, Pastoralno-duhovna djelatnost, Župa Gorica – Sovići 1997., Župni ured Gorica, str. 50.

⁶ Usp. Damir Markić, Cjelokupan rad Bratovštine. Poseban osvrt na sekcije u Bratovštini, Ljetopis Bratovštine Svetoga Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići (1999.-2019.), Gorica, 2019., str. 105-107.

U Šamatorju u Gorici također su izgrađeni spomen znak za sve poginule u Drugom svjetskom ratu i poraću i Domovinskom ratu, prvi u Herceg-Bosni. Spomen-znak je uradio akademski slikar Drago Bušić Šarić iz Gorice. On je izradio i zdenac s česmom u obliku kaleža i hostije. Na hostiji su u mozaiku ispisana imena svih kapelana i župnika kapelanije i župe Gorice do 1991. godine. U groblju je i mauzolej prvom i jedinom predsjedniku Hrvatske Zajednice i Hrvatske Republike Herceg-Bosne mr. Mati Bobanu, rad akademskoga slikara Anđelka Mikulića, a tekst je autora fra Ante Marića.⁷

Veliki fratar i svećenik, u ratnom vihoru, bio je dični gvardijan u Franjevačkom samostanu u Imotskom, poštovani pokojni otac fra Vinko Prlić. On je redovito dolazio u Goricu, kao i legenda našega zavičaja pokojni poštovani otac fra Vjeko Vrčić. Njih dvojica kao i drugi fratri imotskog samostana i okolnih župa održavali su veze, poput svog predšasnika fra Stipana Vrljića, sa starom Imotom. Dolazili su u Goricu i Soviće, a fra Ante i fra Vinko su išli u Imotski. Pomagali su jedni drugima, družili se, bili jedno i zajedno.

II.

Fra Ante Marić i fra Vinko Mikulić Bajević u Domovinskom ratu

Fra Ante i fra Vinko su stigli u Goricu u kasno ljeto 1991. godine. Rat u Domovini Hrvatskoj već se bio razbuktao. Nije bilo vremena za veliko razmišljanje, nego za djelovanje *hic et nunc*. Zasukali su rukave obojica fratara. Fra Vinko je krenuo u pastoral s vojskom, kao vojni kapelan. Fra Ante je radio u župi. Organizirao pastoral u župi punim mahom. Budući da se župa nalazi podalje od prve crte bojišnice i uz granicu Hrvatskom, bila je pogodna kao pravo malo veliko središte za karitativno djelovanje, kako u Hrvatskoj tako i u Herceg-Bosni. S prvim ispaljenim mecima, u župu kao i u cijelu općinu Grude počeli su pristizati i izbjeglice iz prostora ugroženih srpskom, a kasnije i muslimanskom agresijom. Posebice prognanici iz Slunja, zatim Hrvati iz Srednje Bosne. Svi su bili lijepo dočekani, smješteni i o njima se skrbilo na najbolji mogući način.⁸

Najljepše svjedočanstvo o fra Antinu i fra Vinkovu radu zapisano je u župnim kronikama Gorice i Sovića kao i u mjesnom listu Hrvatska gruda. Međutim, taj su rad ponajviše u svojim srcima i dušama osjetili oni koje su ovi fratri pastorizirali u to teško ratno vrijeme. Fra Vinka su pamtiti i još uvijek pamte

⁷ Usp. Fra Ante Marić, *Varia* 2, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 584.

⁸ Fra Ante Marić, *Crkva – narod Božji u vihoru rata*, Hrvatska gruda, Broj 8-9, Godina II, Grude, veljača-ožujak 1993., str. 14.

bojovnici HVO-a, s njima je redovito išao na teren⁹, a fra Antu su upamtile mnoge majke i očevi, prognani i domaći stanovnici općine Grude i šire jer im je ulijevao nadu. Majkama je išao kazivati za ranjavanje i pogibiju njihovih sinova i muževa. Često je bio rame za plakanje gdje bi u dugim razgovorima tješio neutješne roditelje čija su djeca izgubila svoj život na obroncima hrvatskih i hercegovačkih litica braneći vlastito ognjište, svoj zavičaj, svoju zemlju. Vodili su sprovede poginulim braniteljima, umrlim župljanima, mladima stradalim u prometu, poznanicima i prijateljima.

Tražili su pomoć i pomagali su na sve strane, to svjedoči ovaj isječak iz ratne župne kronike iz godine 1993.:

„Ponajprije zahvaljujemo Njemačkom uredu za humanitarnu pomoć (Deutsche humanitäre Hilfe - DHH) s ispostavom u Zagrebu. Nezaboravno mjesto pripada gđici Inge Mance čije smo neograničeno povjerenje uživali. Već na početku godine, zahvaljujući malteškom vitezu g. Joachimu Krauskopfu poslali su nam deke, posuđe te rabljenu odjeću za naše prognanike. Nekoliko puta DHH nam je slao pomoć u osnovnim živežnim namirnicama. Mnoge smo tone te hrane prosljedili posredstvom Crvenog križa u Grudama prognanicima na području cijele općine, zatim u Mostar i Klinički bolnički centar Firule u Splitu. Među našim zagovarateljima u DHH-u najvažnija je gđa Smilja Paradžik.

Štovanje i zahvalnost zaslužuju Dobrotvorno društvo PLIVA, Zaklada „Ante Bruno Bušić“ i PLIVA d. d. Zagreb. Njihovi su djelatnici znali naše probleme i pomagali gdje god su mogli. Istaknuli bismo posjete svim ranjenim hrvatskim braniteljima od Splita i Makarske do Ratne bolnice u Mostaru te pomoć za prognanike u našoj Župi. Sav prijevoz humanitarne pomoći što ju je darovao DHH obavljali su, u organizaciji DDP-a, hrabri vozači PLIVE.

Gđi Ute Schubert s kojom nas je upoznao naš župljanin fra Makso Vlašić zahvaljujemo za dvije veoma vrijedne pošiljke humanitarne pomoći koje su podijeljene prognanicima i obiteljima stradalih u ratu na području grudske općine.

Župa je posredovala kumstva za 108 djece ratne siročadi iz Mostara, koja je u Offenburgu kod njemačkih obitelji ostvario naš prijatelj i dobrotvor g. Mijo Vidović.

---

⁹ Iz župe u kojoj su u ratu djelovali fra Ante i fra Vinko zapovjednik je grudske brigade Viteza Rafaela Ranka Bobana Marinko Sosa Zvijezda, koji je nekoliko puta ranjen na bojišnici u ratu. Iz ove je župe i predsjednik Hrvatske Zajednice i Hrvatske Republike Herceg-Bosne mr. Mate Boban, kao i mnogi drugi znameniti Goričani i Sovićani, koji su obilježili hrvatsku povijest.

Zahvaljujemo brojnim pojedincima, fratrima, svećenicima, ljudima iz naše Župe koji su mogli i htjeli pomoći svojim poznanstvima, prijevozom pomoći ili novčanim prilozima.

Potkraj veljače, posredstvom don Milivoja Galića, njemački je Caritas Župi darovao i dopremio 22 tone sjemenskog krumpira. Podijeli smo ga svima u Župi. S velikom zahvalnošću spominjemo s. Tereziju Galić (Šćepinu) koja je našim prognanicima pomogla pošiljkom higijenskih potrepština. Četiri su nas puta posjetili vjernici iz talijanske župe „Parocchia di S. Domenico“ (Padova). Predvođeni g. Mariniem svoju su pomoć predali izravno u osnovnoj školi gdje su smješteni prognanici. Pomogli su nam i dobri ljudi iz Opuzena s kojim nas je povezala obitelj Talajić. Dobili smo od Caritasa svježe voće i dječju hranu...

...Za potrebe naših vojnika na bojištu, ali i za prognanike na području Župe, bilo nam je nužno terensko vozilo. Odazvao se g. Nikola Marić (fra Antin brat) pokrenuvši akciju prikupljanja novca te su on i još 52 ljudi nabavili „range rovera“ i predali ga Župi.¹⁰

I mnogo bi se moglo toga još napisati o ovoj dvojici velikih ljudi i fratara koji su u Domovinskom ratu bili sa svojim pukom jedno i zajedno, i nisu sjedili skrštenih ruku i izvlačili se izgovorom „rat je“ za nerad, nego su činili ono što su mogli i Bog je blagoslivljao njihov trud i rad. Znali su da je *vjera bez djela mrtva* (Jak 2,25), zato su radili i mnoga djela su im ostala vidljiva.

III.

Kronike župe Gorica-Sovići

Kronika¹¹ je riječ koja znači određeni zapis bitnijih zbivanja koji su zapisani po redu, kako su se događali.

U pismohrani župnog ureda u Gorici postoji bilježnica s naslovom „Crkveni ljetopis za župu u Gorici“. Župnik fra Blago Babić počeo je zapisivati događaje u taj „Crkveni ljetopis za župu u Gorici“ godine 1916. Nakon fra Blage župnici su redom nastavili pisati kroniku ove župe po ovom redosljedju: fra Božo Ostojić, fra Blaž Jerković, fra Silvestar Vasilj, fra Serafin Dodig, fra Berislav Mikulić, fra Kamilo Milas, fra Veselko Sesar, fra Dobroslav Begić, fra Zoran Senjak, fra Vladimir Kozina, fra Ante Marić, fra Ante Ivanković mlađi, fra Željko Grubišić i fra Stipe Marković.

¹⁰ Fra Ante Marić, Karitativna djelatnost, Župa Gorica – Sovići 1993., Župni ured Gorica, str. 16-17.

¹¹ Riječ dolazi od grčke riječi *χρονικά* (*hroniká*), iz *χρόνος* (*hrónos*), a znači vrijeme. Usp. Grčko-hrvatski rječnik (priredili: Oton Gorski i Niko Majnarić), Školska knjiga, Zagreb, 1983., str. 459.

Fra Petar Sesar, župnik u Gorici od 1933. do 1934. godine nije ništa zapisao u ovaj **župni** ljetopis. Također nedostaju zapisi iz II. Svjetskog rata kad je župnik bio fra Božo Bubalo (bio župnik u Gorici od 1943. do 1949. godine). Ovdje postoji vidljiv trag u „Crkvenom ljetopisu za župu u Gorici“ iz razdoblja II. Svjetskog rata, za župnikovanja fra Bože Bubala, da su listovi istrgani iz kronike. **Župnici, koji su bili u Gorici nakon fra Bože Bubala**, nisu zapisali zašto nedostaju ti listovi iz ljetopisa. Možemo samo pretpostaviti da su teška ratna vremena, i još teža poratna vremena, bila opasna za pisanje kronike. Isto tako za vrijeme župničke službe fra Srećka Granića od 1960. do 1967. godine nema zapisa u kronici.

Fra Ante Marić, kad je bio župnikom u Gorici i Sovićima, od 1991. do 2000. godine vodio je kroniku, a izdavao ju je za cijelu župu i širu javnost od 1993. godine. Fra Ante Ivanković mlađi koji je bio župnik u Gorici od 2000. do 2005. Nastavio je izdavati kroniku od 2000. do 2002. godine uključivo. Nakon toga kronika nije više izlazila. Fra Željko Grubišić je bio župnik u Gorici od 2005. do 2013. godine. On je započeo izdavati župni listić dva puta mjesečno, a s tom je praksom nastavio i sadašnji župnik fra Stipe Marković koji je došao na župu u Goricu i Soviće 2013. godine.¹²

Kako rekosmo prva Kronika župe Gorica-Sovići izašla je 1993. godine, a opisivala je vrijeme u 1992. godini. Urednik je kronike bio fra Ante Marić, a izdavač ove i svih sljedećih bio je župni ured Gorica. Ova prva kronika izašla je na šest stranica koje su bile prelomljene (premotane) po visini. Imala je uvod, zatim Kroniku župe, u kojoj su opisana događanja u župi poredana prema nadnevcima u 1992. godini. Zatim je tu rubrika *RAT... RAT... RAT...*, potom Karitativna djelatnost, Duhovni život i na koncu Riječ umjesto planova za budućnost.

Na samom početku ove kronike fra Ante je zapisao sljedeće:

„Godina prošla tugom i ponosom tiho zamiče domovima i obiteljima Hrvata i Hrvatske. Baklja joj u ruci podrhtava, jer mnoge božićne svijeće umjesto za obiteljskim stolom mora zapaliti na obiteljskom grobu.

Paleći ove godine svoju božićnu svijeću činili smo to za tisuće poginulih ruku i srdaca koji su nam omogućili ovaj Božić u našem domu, za tisuće nestalih, za tisuće osakaćenih, palimo je za naš narod hrvatski.

I Godina Gospodnja 1992. Godini Gospodnjoj 1993. glas predaje: „U tebi će nastaviti život taj tisućljetni narod. Gord i ponosan. Narod čiji su preci i praunuci na istoj zemlji živjeli i krv lili braneći svoje.“

---

¹² Opširnije o ovome u Ljetopis Bratovštine Svetoga Stjepana Prvomučnika Gorica-Sovići (1999.-2019.), Gorica, 2019., str. 112-113.

Svem puku naše Župe i svim prognanima koji su u Župi našli utočište želimo mi fratri i časne sestre za ove blagdane poželjeti sreću, život, slobodu i samostalnost!¹³

Fra Ante je nastavio izdavati kroniku župe. Već sljedeće godine bila je veća i opširnija, a tako je bilo i nadalje. Kako su godine prolazile, kronika je prelazila u pravu knjigu.

Kronika župe za 1993. godinu mala je već 33 stranice. Svaka je imala zapis kroničara svih događanja u župi iz dana u dan, od 1. siječnja do 31. prosinca. U kronici za 1993. godinu bilo je i više autora. Osim fra Ante u njoj su svoje radove ostavili Marino Sosa Zvijezda, fra Vinko Mikulić, Jerko Prlić Ješa, Zrinka Topić. Naslovi ove kronike su: Kronika župe, RAT ... RAT ... RAT, Postrojba nastala voljom naroda, Pravi su borci istinski vjernici, Liječnik u ratu, Riječ prognanika, Naši poginuli vojnici, Nestali vojnici naše župe, Ranjeni vojnici u ratnoj godini 1993., Civilne žrtve, Karitativna djelatnost, Obnova, Duhovni život. Tu je svoje mjesto pronašla pjesma Josipa Pupačića: Nas sedam braće. U ovoj je kronici Popis poginulih i nestalih u II. svjetskom ratu i poraću (iz župe Gorica-Sovići).

Kronika župe u 1994. godini broji 28 stranica. U ovoj se kronici nalaze rubrike Kronika župe, RAT ... RAT ... RAT ..., Naši ranjeni u 1994. godini, Karitativna djelatnost, Obnova, Duhovni život i dopuna Popisa poginulih i nestalih u II. svjetskom ratu i poraću.

Kronika za 1995. godinu ima 50 stranica. Na početku je uvodnik, zatim Kronika župe, Ratni preokret, Iz ljubavi činiti dobro, Obnova za prošlo i buduće, Duhovnost, Zrnca prošlosti, Našastar i Fra Augustin Marić.

Župna kronika za godinu 1996. ima 68 stranica. Uz neizostavni uvodnik u njoj je tematski obrađeno: Kronika župe, Duhovnost, Obnova i Tragovi prošlosti. Osim fra Ante u ovoj su kronici pisali Tihomir Glavaš, Željko Galić i Marko Čuljak.

U kronici za 1997. godinu napisano je 90 stranica o sljedećim temama: Kronika župe, Pastoralno-duhovna djelatnost, Obnova (crkva sv. Petra i Pavla u Sovićima, Mrtvačnica, Arheološki radovi u Šamatorju, Prve orgulje), Arheološko nalazište Šamatorje, Svećenici, redovnici i redovnice iz Gorice i Sovića, Svećenici koje su ubili partizani, In memoriam mr. Mate Boban. U ovoj su kronici pisali: fra Ante Marić, fra Vinko Prlić, Tihomir Glavaš, Veronika i Mirko Polunić.

Kronika župe Gorica–Sovići za 1998. godinu ima 114 stranica. Rubrike su sljedeće: Kronika župe, Duhovnost (Kako su naši stari slavili Božić), Obnova (Mrtvačnica, Sovićka crkva sv. Petra i Pavla, Nova crkva, stara crkva i župni

---

¹³ Župa Gorica-Sovići u 1992. godini, Župni ured Gorica, str. 1.

dvor, Ostale djelatnosti, Izvori žive vode u župi, Šamatorje (Arheologija i kulturno nasljeđe Šamatorja, Crkve svetog Stjepana Prvomučenika u Gorici od ranog kršćanstva do danas), Zrnca prošlosti (o. biskup fra Alojzije Mišić, Kronika fra Blage Babića iz 1916. godine, Likaruša). U ovoj kronici su pisali: fra Ante Marić, Tihomir Glavaš, Damir Markić i Mario Bušić.

Župna kronika za 1999. godinu imade 111 stranica. Ova je kronika uvezana mekim, a jedan dio tvrdim uvezom. Inače su sve druge kronike uvezane mekim uvezom. I u ovoj kronici nabrajamo rubrike po redu: Kronika, Duhovnost, Obnova, Zrnca naše prošlosti, Šamatorje. Pisali su fra Ante Marić, Damir Markić i Tihomir Glavaš.

Posljednja kronika koju fra Ante Marić kao urednik potpisuje zajedno s novim župnik fra Antom Ivankovićem mlađim jest kronika župe za 2000. godinu. Ova kronika ima 80 stranica. Istoga je formata, a slike su u boji. Dijeli se u rubrike: Kronika župe 2000., Prilog: Kronika Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika u 2000.

IV.

Arheološka iskapanja u Šamatorju u Gorici

Da je stara crkva u Šamatorju u Gorici poznata i povjesničarima i arheolozima, bilo je mnogima iz znanstvene javnosti odavno dobro poznato. Međutim nitko se do fra Ante Marića nije ozbiljnije zainteresirao za to, a nekmoli što konkretno poduzeo i učinio. Čitajući Šematizam fra Petra Bakule¹⁴, i još starije zapise iz spisa fra Stipana Vrljića i župne kronike imotskoga samostana, fra Ante je dobro znao da je tu pravo arheološko blago koje će kasnije i Goricu kao i cijelu župu proslaviti na sve strane. Naravno da fra Ante nije ništa učinio na svoju ruku. Odmah je pozvao najvršnjega arheologa hrvatskih hercegovačkih prostora prof. Tihomira Glavaša¹⁵, pozvao je stručnjake iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita, vlasti Republike Hrvatske, Županije Zapadnohercegovačke i općine Grude. Kazao im planove. I svi su bili jedinstveni u zaključku da staru crkvu i prostor oko nje treba arheološki istražiti, zaštititi i konzervirati te dati javnosti na uvid. Do tada su arheološki ulomci iz Gorice i Sovića ukrašavali vitrine mnogih muzeja u Hrvatskoj i BiH.

¹⁴ Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule, s latinskog originala iz godine 1867. preveo dr. fra Vencel Kosir, Mostar, 1970.

¹⁵ Tihomir Glavaš je preminuo 2. listopada 2021. godine u svojoj 70. godini života. U staroj crkvi u Gorici održana je komemoracija pok. Tihomiru Glavašu, 21. listopada 2021. godine.

Kad su se svi složili, i kad su pribavljena sva dopuštenja mjerodavnih tijela, arheološki su radovi u Šamatorju u Gorici započeli 22. ožujka 1995. godine.¹⁶

Čim su radnici počeli kopati, najprije na sjevernoj strani u odnosu na staru crkvu, naišli su na zidove. Bili su to rimski zidovi, neke pomoćne crkvene prostorije iz ranokršćanskog vremena. Bliže crkvi pronađeni su zidovi ranokršćanske bazilike, lijepe trobrodne bazilike, iz 4.-6. stoljeća. Bijaše to prava poslastica i za arheologa Tihomira Glavaša i za fra Antu Marića, a i za radnike koji su iskopavali. Svi su bili zadivljeni pronalascima. Svako malo hrvatski troplet, novčići, nakiti, grobnice i grobovi, ploče s natpisom i dr.

Najveće divljenje izazvao je pronalazak ranokršćanske krstionice s križolikim krsnim zdencem u baptisteriju ranokršćanske bazilike. Ovako o tome piše arheolog Tihomir Glavaš u svom dnevniku iskapanja:

„Petak, 7. srpnja 1995. god.

Danas smo prekopavali prostor apside i naosa na sjevernoj strani grobljanske crkve. U iskopu dubokom 0,20 m, koji je išao do razine popločenja oko crkve, nije bilo nikakvih nalaza. Nešto malo ispod ili u toj razini bili su temelji sjevernoga zida građevine. U iskopu je svijetlosmeđa zemlja s primjesama pijeska. U zapadnoj je polovici prostorije otkriven gornji rub križolike piscine koju smo i očekivali na toj poziciji (naravno ako se radi o starokršćanskoj bazilici). Očišćen je dio unutrašnjosti piscine koja je obložena “hidrauličnim” malterom. Ulomke smo takva maltera pronašli u gornjim otkopnim slojevima naravno u tomu kvadratu te smo na osnovi tih zapažanja i očekivali takav današnji nalaz. Unutrašnjost je piscine bila ispunjena građevnim kamenom od kojega su neki komadi iz substrukcije same piscine. Stoga smo te kamenove (za koje smo pretpostavili da potječu iz piscine) i ostavili za potrebe konzervacije. Osim toga, pronašli smo i nekoliko manjih ulomaka hidrauličnoga maltera i tri manja ulomka antičkoga stakla.

Subota, 8. srpnja 1995. god.

Danas smo u potpunosti očistili unutrašnjost baptismalne piscine. Nakon čišćenja možemo konstatirati da je piscina bila križolika, da su joj sjeverni i istočni krakovi oštećeni, dok su zapadni i južni dobro sačuvani. Dno je također razoreno, ali je u sjevernom kraku ostao manji njegov dio pa se može utvrditi njezina dubina. U južnom je kraku bio odvod koji je sada oštećenjem nešto proširen. Piscina nije postavljena simetrično na perimetralne zidove krstionice, nego je nešto zakrenuta. Već sada možemo konstatirati da postoje svi potrebni

---

¹⁶ Usp. Tihomir Glavaš, Dnevnik arheoloških istraživanja lokaliteta Šamatorje i Grotuša u Gorici kod Gruda, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 14.

elementi za potpunu rekonstrukciju baptismalne piscine do razine podnice u krstionici.¹⁷

Cijela stara crkva je bila iskopana i arheološki istražena. Također i dijelovi koji se nalaze izvan crkve s istočne, južne, zapadne i sjeverne strane su otkopani i istraženi.

Ovdje donosimo još jedan zanimljiv pronalazak u Šamatorju u Gorici:
„Utorak, 23. svibnja 1995. god.

Danas smo prenosili zemne ostatke fra Augustina Marića (G 2) u zajedničku grobnicu gdje su ukopana dvojica fratara (Vlašić i Zeljko). Nad grobom te dvojice bila je postavljena betonska ploča. Sjevernu polovicu te ploče razbili smo i u nju prenijeli ostatke iz groba G 2. U G 2 bio je pokopan franjevac čiji je skelet bio u dosta očuvanom stanju. Od cijeloga je skeleta glava bila najslabije očuvana. Nismo našli gotovo ništa od nje osim jednoga zuba, ali je kapuljača, kojom je glava pokojnika bila prekrivena, u dosta dobrom stanju. Habit je također bio dosta dobro sačuvan. Bilo je čak i potpuno zdravih njegovih dijelova. Uzeo je župnik jedan takav dio. U grobu nije bilo nikakvih nalaza. Pokrovne su ploče na tom grobu bile neuobičajeno velike i teške, a grobna raka pravilno konstruirana od većih kamenova.¹⁸

Pronađeni su, kako je već napisano, temelji ranokršćanske bazilike (4.-6. st.), zatim temelji starohrvatske crkve (9.-11. st.), potom različiti slojevi od srednjega vijeka do najnovijeg doba. Svi pronađeni pokretni predmeti konzervirani su i postavljeni u Hrvatsku franjevačku arheološku zbirku sv. Stjepana u Gorici na oči cijeloj javnosti. Nepokretni pak dijelovi, a to su temelji spomenutih crkava kao i oltar iz ranokršćanskoga doba, krstionica i grobnice (grobovi) konzervirani su i vidljivi u staroj crkvi i oko nje.¹⁹

U to se vrijeme istraživalo i u goričkim zaseocima, u Grotuši i na Grabarju. U Grotuši se iskapało od listopada do prosinca 2001. godine i to na lokaciji kod kuće Piksija Ćorića. Tu su pronađeni ulomci keramike i rimskog pokrovnog crijepa i komadi olovnih vodovodnih cijevi²⁰, zatim rimski zid i mozaik.

---

¹⁷ Tihomir Glavaš, Dnevnik arheoloških istraživanja lokaliteta Šamatorje i Grotuša u Gorici kod Gruda, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 48-50.

¹⁸ Ibidem, str. 33.

¹⁹ Usp. Mario Bušić, Crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici od ranoga kršćanstva do danas s osvrtom na obred sakramenta krštenja u ranokršćansko doba, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 423-452.

²⁰ Olovne je vodovodne cijevi još prije pronašao Boro Bošnjak pok. Vence iz Gorice, te ih je tada predao fra Anti Mariću. Danas se nalaze u stalnom postavu Hrvatske franjevačke arheološke zbirke u Gorici.

Na Grabarju su pronađeni ostaci jedne rimske kuće. U njoj je otkrivena čatrnja i mnoštvo predmeta koji ukazuju na mogućnost da je zgrada bila metalurško-kovačka radionica. Iznad stare crkve, također na Grabarju, u dvorištu Jerke Bušića-Nikšića, pronađen je prekrasan mozaik zasigurno iz neke bogate rimske građevine.²¹

V.

Obnova stare crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici

Jedan od prethodnih župnika goričke župe jasno je rekao da bi najbolje bilo ovu crkvu srušiti i na njezinim temeljima drugu podići, jer je ova bila jako trošna i prijetila je opasnost da se samo od sebe sruši. Kad je nakon nekoliko godina došao i vidio što je fra Ante Marić uradio, zahvalio je Bogu i provincijalu da su ga premjestili s ove župe. Fra Ante je ovu crkvu od krova do temelja obnovio. Ova dična crkva svetoga Stjepana Prvomučenika od Imote svetinja je velika ovomu narodu i hodočasničko mjesto jer se ovdje sveti Stjepan slavio od onih vremena kad je crkva bila progonjena od pogana i poganskih vlasti kroz povijest.

U ožujku 1999. godine počeli su radovi unutar stare crkve. Najprije je trebalo sve predmete iz nje iznijeti i obnoviti ih. Tu je svakako najveći „predmet“ bio oltar koji je stručno demontiran, iznesen i odvezen u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Split gdje su marljive ruke Mirana Palčoka i Marka Rogošića sve lijepo obnovile.²²

„Popis namještaja crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici što se prevozi na obnovu i restauraciju u Split, da bi nakon završetka spomenutih radova ponovo bio vraćen! Popis je u svrhu neometanog prijevoza kroz granicu na prijelazu u Hrvatsku u Gorici i Vinjanima Donjim do Splita, te nakon obnove i konzervacije u Splitu natrag do Gorice

1. Podnožje drvenih oltara (2)
2. Nizdužne polovice drvenih oltarnih stupova (2)
3. Drveni oltarni stupovi (2)
4. Pokrovni veliki kapiteli drvenih oltarnih stupova-veći (2)

---

²¹ Mario Bušić, Crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici od ranoga kršćanstva do danas s osvrtom na obred sakramenta krštenja u ranokršćansko doba, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 426.

²² Usp. Marko Rogošić i Miran Palčok, Restauratorski radovi u crkvi sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici, Župa Gorica-Sovići 2002., Župni ured Gorica, str. 75-77.; fra Ante Marić, Radovi na obnovi i kulturno povijesnoj zaštiti u minuloj 2002. godini, Župa Gorica-Sovići 2002., Župni ured Gorica, str. 78-81.

5. Pokrovni veliki kapiteli drvenih oltarnih stupova-manji (2)
6. Ukasni kapitel od kornog baznog luka (1)
7. Drveni kapiteli stupova mali (4)
8. Drvene baze za oltarne stupove (2)
9. Drveni oltarni tabernakul (svetohranište)
10. Barokni oltarni anđeo iz drveta na stalku
11. Barokni drveni oltarni anđeo
12. Fresko na dasci iz friza crkvenog kora, 2 anđela i franjevački grb
13. Sv. Ivan Krstitelj iznad krstionice, drveni kip
14. Slike anđela na platnu (2)
15. Kandila metalna (2)
16. Luster-svijećnjak- kristalni (1)
17. Metalni čirjaci (8)
18. Drveni čirjaci (1)
19. Križevi metalni na stalku (3)
20. Križevi mali drveni (2)
21. Kasa metalna za milostinju (1)
22. Kadionica (1)
23. Svićogas i metalni komadi od crkvenih predmeta (nekoliko komada)
24. Zvonce malo (1)
25. Kameni kapiteli od oltarnih stupova (4)
26. Kameni kipovi anđela od glavnog oltara (3)
27. Kamenica za vodu od žbuke i betona (1)

Popis predmeta započinje rednim brojem 1 a završava rednim brojem 27.²³

Zidovi crkve su i izvana i iznutra bili oprani jakim tlakom vode i kamen je nakon toga fugiran.

Onda se unutrašnjost stare crkve arheološki istražilo. Velik je to bio posao. Na crkvi je promijenjen krov. Umjesto drvenih greda izlivena su betonske koje su učvrstile konstrukciju crkve, njenu statiku. Također je izliven i betonski kor, te je obložen drvetom da se vrati u stanje kakav je zapravo bio i prije obnove. Sva ta armiranja i betoniranja crkvu su učvrstila tako da je nakon svega toga bila kao nova. Valja spomenuti da je obnovu stare crkve projektirao Ivo Vojnović iz Splita, a statiku je izradio Vinko Galić Mijatov iz Gorice. Urađen je novi zvonik s preslicom na koji su postavljena tri zvona. Stavljani su kameni oluci.

---

²³ Fra Ante Marić, Fra Petar Bakula (1816. – 1873.) župnik u Gorici i graditelj crkve sv. Stjepana Prvomučnika, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 494.

Unutra su također obnovljene i konzervirane slike fra Mirka Ćosića: Milosrdni Otac i Isus prijatelj djece. Radovi na obnovi stare crkve su uglavnom završeni do Stpanjdana, 3. kolovoza 2002. godine.

Uz staru crkvu sa sjeverne strane, gdje se nalazi ranokršćanska krstionica izgrađena je sakristija, koja prije nije postojala. Ona i izgleda kao dodatak crkvi. Time se ponajprije zaštitila krstionica (krsni zdenac) u baptisteriju ranokršćanske bazilike od propadanja.²⁴

Fra Petar je iznad ulaznih vrata u staru crkvu ugradio kamenu ploču na kojoj je uklesano:

SVETOM STIPI PARVOM MUČENIKU
OVA CRKVA NEK BUDE ZA DIKU:
KOJU TRUDOM PROŠNJAM I DAVANJIM
POMAŽUČJIM BISKUP I MISNICI
NAČINIŠE ERCEGOVSKI SINCI
GORIČANI, SOVIĆI S GRUGINIM
GODI. GOSPOD. 1856
F. PETAR BAKULA IZREZA R. V

Stara je crkva u Šamatorju u Gorici izdržala mnoge nedaće, velika razaranja, potrese, kao i ljudski nemar. Treba iskreno zahvaliti fra Anti Mariću i fra Vinku Mikuliću što je ova crkva danas ostala onakva kakva je zapravo i bila projektirana 1856. godine. S tim da je sada istražena, učvršćena, obnovljena, za mnoga buduća ljeta, svim Goričanima i Sovićanima na diku i ponos. Slava Bogu i Svetom Stipanu Prvomučniku od Imote!

VI.

Obnova crkve sv. Petra i Pavla u Sovićima

U sovićkom polju, u zaseoku Šimići franjevci, župnik fra Veselko Sesar i kapelan fra Nedjeljko Martinović izgradili su crkvu zajedno s cijelim vjerničkim pukom ove župe, a osobito sela Sovića. Crkva je sagrađena u teškom vremenu 1968. - 1971. godine. Zapravo se gradila kad i nova župna crkva u Gorici. Prije nje je na tom mjestu bio Zvonik koji je izgrađen 1937. godine te kapelica u kojoj se katkada slavila sv. Misa. Nije bilo lako u to vrijeme dobiti dopuštenje

---

²⁴ Ibidem, str. 522.

za gradnju vjerskog objekta, ali su ovi fratri svojom mudrošću to uspjeli. I doista je zablistala crkva, područna, posvećena sv. Petru i sv. Pavlu, apostolskim prvacima.

Do najnovijeg vremena bilo je na njoj zahvata i većih i manjih, a najveći su izvedeni u godinama 1998. i 1999. Pod vodstvom fratara fra Ante Marića i fra Vinka Mikulića danas je crkva punim sjajem zablistala kao nekoć, kao kad je tek napravljena i još ljepša. Napravljeno je predvorje i proširena je za još jednu lađu koja je do tada služila kao dvorana za vjeronauk. Zvonik i predvorje obloženi su kamenom bračkim i posuškim. A sve po projektu Borisa Bobana Prekića izrezala je radionica kamena Zvonimira Galića Vicića, a rukama su to svojim uradili Jerko Martić, Ljubo Bogut i Mirko Sosa. 12 vitraja za svoju crkvu darovali su franjevci i svjetovni svećenici iz Sovića, a njihovo umjetničko ostvarenje dano je goričaninu Dragi Bušiću koji ih je uradio.

“Sv. Petar apostol” – don Ivan Vlašić

“Sv. Pavao apostol” – don Vojislav Vlašić

“Sv. Stjepan Prvomučenic” – fra Stipe Biško

“Sv. Ilija prorok” – fra Krsto Vlašić

“Sv. Franjo Asiški” – fra Jozo Grubišić

“Sv. Ante Padovanski” – fra Pio Pejić

“Sv. Nikola Tavelić” – fra Ljubo Vlašić

“Sv. Leopold Mandić” – fra Augustin Vlašić

“Blažena Ozana Kotorska” – fra Makso Vlašić

“Hrvatska kraljica Katarina Kotromanić Kosača” – fra Mile Vlašić

“Fra Stipan Vrljić” – fra Marinko – Vinko Prlić

“Hrvatski vojnik” – fra Jozo Pejić

“Rozeta” – fra Andrija Vlašić, fra Tomislav Vlašić, p. Vlado Vlašić DI

“Male rozete u portalu” – fra Petar Vlašić²⁵

Vitraci se nalaze na istočnoj strani crkve tako da ih sunce svojim jutarnjim zrakama prebacuju na zapadnu plohu zida, na kojoj je umjetnik Zvonimir Perko napravio križne postaje u kamenoj intarziji ili mozaiku, a darovala ih obitelj Pave Bobana Stipića. Zvonimir Perko je uradio i oltarnu plohu, također u kamenoj intarziji. Prikazuje Ljubljenog učenika i Majku - Ženu pod križem. Dar je to pokojnog predsjednika Hrvatske Republike Herceg - Bosne mr. Mate Bobana i njegove obitelji. U sporednoj je lađi na zapadnoj strani cvrkve Marina Mikulić na prozorima uradila ukrase s liturgijskim i inim biblijskim motivima.

---

²⁵ Fra Ante Marić, *Obnova – Crkva sv. Petra i Pavla u Sovićima, Župa Gorica-Sovići 1999.*, Župni ured Gorica, str. 88.

Sve se lijepo uklopilo. Crkva je dobila nove klupe, u hrvatskoj hrastovini su ih napravili Veso Boban i njegovi pomoćnici. Prekrasne su to klupe, jedinstvene.

Sve građevinske radove izveli su majstori poduzeća Frane Stipića i Zdenka Kature. Okolišne briketne staze djelo su Andrije Biloša, a lijepo dvorište zahvaliti je pok. Jerki Bušiću Nikšiću, Ivanu Sablji i svim drugim ljudima koji su zdušno pomagali, kao i djevojkama koje se zajedno sa sestrom Elizabetom Soldo nisu štedjele kad god je to bilo potrebno. Oko struje su najviše radili Stjepan Boban Paškić te Ante Galić Đonica i Dražen Bušić Ako. Crkva je dobila i novi razglas, a za nj se najviše brine Mile Pejić Draganović koji je ujedno, kao prvi susjed crkve, sa svojom obitelji bio uvijek pri ruci u svakoj potrebi.

Tomo Čuljak je doveo vodu u zdenac koji je umjetnički osmislio Anđelko Mikulić, a izgradio ga je majstor kamena Marinko Prlić Bata. Na zdencu su odljeveni u broncu kipovi sv. Petra i Pavla, rad umjetnice Lojzike Ulmann, a dar su svojoj crkvi Zvonke i Jasne Pejić.

Crkva je u Sovićima uistinu ubilježila u svoj dnevnik novi nadnevak.

Od blagdana sv. Petra i Pavla 1999. godine udiše ova crkva zrak na nova pluća, a zahvaljuje ovaj puk i pamtit će svoje franjevce fra Antu Marića i fra Vinka Mikulića po obnovi svoje crkve i po žaru kojim su sve radili u njoj, na duhovnom i na materijalnom polju, i nikada ih neće zaboraviti. Ukraša je ova Božja kuća cijele župe, cijele Hercegovine i Sovićkog polja nadasve.

VII.

Dogradnja i obnova zvonika sv. Ilije Proroka u Bobanovoj Dragi

U Crkvenom ljetopisu za župu u Gorici fra Serafin Dodig piše godine Gospodnje 1937. sljedeće: „Ove su godine Bobanova Draga ozidale sebi zvonik, vrlo lijepe vanjštine i uzeli zvono od 300 kg. Za sve to su potrošili (osim svojih radnih nadnica) 50.000 Din. Zvonu je zaštitnik sv. Ilija. Ja sam zvono naredio iz Zagreba od Kvirina Lepiša. On je njima dao zvono na otplatu uz moju ličnu garanciju. Sa dozvolom preuzvišenog biskupa ja sam zvono i zvonik na Ilindan blagoslovio.

Isto su tako učinili i Donji Sovići od Belilovića ulice do Bobanove Drage. Sami su sazidali zvonik od betona. Ja sam im naredio zvono iz Zagreba od g. Kvirina Lepiša. I oni su dobili zvono na otplatu uz moju garanciju. Zvono sam i zvonik blagoslovio na sv. AA. Petra i Pavla. Oni su sve platili i zapalo ih je osim njihovih nadnica 50.000 Din. Oni su zvono kupili radi krupe. (...)“²⁶

---

²⁶ Ovaj dio iz kronike fra Serafina Dodiga iz 1937. godine, koju je priredio fra Ante Marić, preuzet je iz: Župa Gorica-Sovići, 1999., str. 98-100.

S vremenom se zvonik vrlo rijetko obnavljao, pa je zub vremena učinio svoje. Bila je potrebna temeljita obnova. Godine Gospodnje 1994. još je bio rat, vrijeme teško, ali na području obnove fra Ante je nastojao dati obol u cijeloj župi. Došao je red na zvonik u Bobanovoj Dragi. Mnogo je objekata u ovoj župi, a većina njih zahtijevalo je temeljitu obnovu. Materijalna snaga naroda u župi u tom vremenu nije bila velika. Međutim uvijek se nađu oni koji imaju i što je još važnije hoće uložiti i dati svom zavičaju. Marinko Boban Prekić je u tom smislu bio plemenit i darežljiv čovjek, također i Boris Boban koji je sve projektirao.

Fra Ante je ovako zapisao: „Više od četiri mjeseca trajali su radovi kojih su plodovi sada Župi i potomstvu na korištenje i ponos. Zaštićeni su grobovi i kosti naših predaka stari gotovo četiri tisuće godina. Zvonik iz 1937. obnovljen je i prekriven bakrom. U njegovu podnožju izvedena je prelijepa kapela u maniri starohrvatskih, križolika. Na pročelju je luk što počiva na kamenim stupovima, s natpisom uklesanim u “bračkom veselju” – SVETI ILIJA, ČUVAJ NAROD HRVATSKI!

Stećci su konzervirani, prilazi uređeni i sama gomila učvršćena restauriranim potpornim zidom. Bio je posve uništen, a sada više neće “rasipati” kosti svojih harnih stanovnika. Brončana bista sv. Ilije na počasnoj je straži. Bistu je uradio akademski kipar Kruno Bošnjak. Stjepan Boban Paškić je uradio struju, mnogi ili gotovo svi Bobanjari su pomagali. S nemuštim sadržajem gomile i stećaka, on čuva naše noći i sutone. Bobanjari su svojski istrpjeli sve žege i danas su ponosni na svoje svetište.“

VIII.

Nova župna crkva u Gorici – mozaici, oltarna slika...

Gradnja nove župne crkve u Gorici započela je 19. lipnja 1968. godine. Na sv. Misi Polnočki 25. prosinca 1970. u novoj je crkvi u Gorici slavljena sveta misa. Na crkvi nije bilo otvora, ali to nije smetalo narodu koji je na Misi sudjelovao u velikom broju, a 26. lipnja 1971. godine pokrivena je nova crkva u Gorici.²⁷ Premda moderna, ona je klasični dijagonalni prostor, u obliku trobrodne bazilike. Promatrajući njezinu unutrašnjost s liturgijskoga stanovišta možemo kazati da je stvoren molitveni prostor u kojem se, u svoj poniznosti pred Bogom, svaki vjernik može osjetiti pozvanim na molitvu. Središnja je lađa šira i odvojena stubovima od sporednih lađa koje u polukružnom obliku djeluju kao sklopljene ruke i time još više podržavaju srednju lađu. Oltarski je prostor

²⁷ Fra Veselko Sesar, Kronika – župa sv. Stjepana Gorica, Župni ured Gorica, str. 2., 19. i 21.

uzdignut četirima stubama tako da je vidljiv svima u crkvi. Na zidu je, u blagoj polulučnoj apsidi, 1993. godine Anđelko Mikulić, akademski slikar, izradio oltarnu sliku u maniri freske tehnikom acrylic. Dimenzije slike su 8,95 x 7,20 m. Ta je tehnika otporna na vlagu, a podnosi i veliku temperaturnu razliku od - 15 do + 95 stupnjeva Celzijevih. Naziv je slike *Kamenovanje svetog Sjepana i patnja hrvatskog naroda*. Vizija je slikara jasna. On ne vidi dualizam, borbu dobra i zla, nego u trenutku kad četiri apokaliptične osobe podižu kamenje da ga bace na sv. Stjepana same postaju ukočeni kameni stubovi smrti. U središnju temu spada i Savlovo obraćeničko rušenje s konja pred Damaskom: *Savle, Savle, zašto me progoniš?!* Taj je središnji dio slike predočen u frontalnoj perspektivi, a isprepleten je serpentinom na kojoj pati i strada hrvatski narod kroz svoju mučeničku povijest. Tu je borba s Turcima koja je obilježila najveće i najteže razdoblje povijesti naših prostranstava. Ivan Meštrović dobio je zadaću isklesati spomen-znak povijesti Hrvata i u kamenu je ovjekovječio svoju Majku, šutljivi i samoprijegorni simbol povijesti. Bleiburg, križni put, Domovinski rat sa svim svojim strahotama pričaju nam bolnu, a istodobno slavnu priču u likovima fratarara naše župe koje su pobili komunisti nakon 2. svjetskoga rata. Tu su fra Križan Galić i fra Melkior Prlić. Nisu zaboravljene ni civilne žrtve koje uosobljuju vitez Rafael-Ranko Boban, zrakoplovni vitez Cvitan Galić i ubijeni Bruno Bušić. A. B. Šimić i Stanislav Šimić dio su naše kulturne povijesti, da ne bismo koracali maleni ispod zvijezda. I pjevalo se kad se umiralo - gangaši su znak prkosa i nepokorenosti puka, a kolona koja putuje i završava u nebu nalikuje vukovarskom egzodusu i tolikim kolonama kojima su Hrvati koracali svojom poviješću. Lijevo u gornjem kutu slike predstavljen je stari hrvatski običaj svatova na konjima, a u desnom su gornjem kutu sakralni objekti naše župe s oračem koji radeći ne gubi nadu u život na škrtoj zemlji. Oltar je rad istoga umjetnika. Iz bračkoga sivca uzdižu se vapijuće ruke (43) i preko križa koji dominira na slici povezuju se s Božjim rukama koje primaju svu patnju i vapaje. Ambon je predočen stigmatiziranom rukom sv. Franje Asiškoga, a tabernakul probodenom Kristovom rukom koja poziva ljude na sv. pričest. Ambon i tabernakul zajedno čine franjevački grb. Vrata tabernakula svojim vječnim svjetlom osvjetljaju vitraj koji prikazuje Isusa na Posljednjoj večeri. U nišama s lijeve i desne strane na južnom dijelu crkve uz ulazna vrata akademski slikar Drago Bušić - Šarić izradio je u mozaiku sv. Nikolu Tavelića (1340. - 1391.) prvog hrvatskoga svetca i sv. Stjepana Prvomučenika. Mozaik je izrađen od granitnih kamenčića.

Sv. je Stjepan predstavljen klečeći s rukama uzdignutim prema nebu. U crvenoj je haljini koja simbolizira mučeništvo. Njegovo je lice ozareno sjajem otvorenih nebesa. Mučitelji se tek vide jer ih nebesko potiskuje u drugi plan. Sv. je Nikola predočen u plamenu s križem u desnoj ruci, simbolom mučeništva, a u

lijevoj ruci drži Sveto pismo, simbol propovijedničke i svjedočke uloge. Okoliš i nebo tipični su hercegovački krajolik. Tehnika mozaika nije slučajna jer se nova crkva nalazi podno ilirskoga i rimskog grada, brda Pita i starohrvatske gradine koji u svom municipiju do danas čuvaju mnogo ulomaka rimskih mozaika. U crkvi su tri kipa: sv. Stjepana Prvomučenika, Blažene Djevice Marije i sv. Ante. Prva su dva osobito vrijedni, a posebno onaj Blažene Djevice Marije. Oba su drvena i izrađeni su u Tirolu, u Austriji. Sva su tri kipa iz stare crkve prenesena u novu.²⁸

IX.

Orgulje u novoj župnoj crkvi u Gorici

Kako smo već kazali zborovi u ovoj Stipanjskoj župi djeluju već dugo. U crkvi je zbarsko pjevanje pratio zvuk starog harmonija, na kojem su se vješto snalazile časne sestre. Pomisao na nabavku orgulja za župnu crkvu u Gorici bio je san mnogih župnika, a dolaskom na župu i angažmanom fra Ante Marića, kao i goričkih i sovičkih župljana na radu u Njemačkoj, taj san se polagano pretvarao u javu. Treba kazati kako u Hercegovini malo župnih crkava ima orgulje. Osim u franjevačkim samostanima po župama je to još uvijek rijetkost.

„G. Mirko Polunić p. Ivana i Ive r. Galić Matinović, sa suprugom Veronikom i prijateljima iz Gorice, Sovića, i njemačkim prijateljima, skupljaju milodare kako bi tijekom 1997. godine otkupili „stare orgulje“ iz crkve sv. Pavla u Tübingenu i priskrbili ih za našu novu Župnu crkvu.

Budući da crkva ima samo skromni harmonij koji jedva odgovara potrebama tako velike župe, bit će to uistinu dragocjen dar. Želimo potpuni uspjeh akcije, a ovom viješću u Kronici potičemo sve da u njoj sudjeluju.“²⁹

Ovdje donosimo još jedan kratak isječak iz župne kronike za 1997. godinu:

„PRVE ORGULJE

U prošloj smo Kronici najavili nove orgulje. O zbivanjima do njihova dolaska u župnu crkvu citiramo službeni dopis Mirka Polunića koji ostaje u pismohrani Župnog ureda:

‘...U Tübingenu u crkvi sv. Petra i Pavla prikupljala se pomoć za nove orgulje, pa mi je odmah sinulo glavom, a što će biti sa „starima“. Zajedno sa svojom

²⁸ Mario Bušić, Crkve svetog Stjepana Prvomučenika u Gorici od ranog kršćanstva do danas, Župa Gorica – Sovići 1998., Župni ured Gorica, siječanj 1999., str. 98-99.

²⁹ Fra Ante Marić, Nove orgulje, Župa Gorica – Sovići 1996., Župni ured Gorica, siječanj 1997., str. 57.

ženom Veronikom koja je ujedno i član crkvenog odbora otišli smo župniku. S njim smo govorili o tome da nam stare orgulje proda za našu crkvu u Gorici, jer su tim bili oduševljeni fra Vinko i fra Ante koje smo prethodno telefonski o tome izvjestili. Nakon nekoliko sastanaka župnik nam je obećao orgulje za 15,000 DEM. One su montirane prije 20 godina i tada su koštale 54,000 DEM. Orgulje imaju 7 registara i 800 različitih truba, elektro izvedbe s pedalama i dvostrukom tastaturom. Sa svojom obitelji i prijateljima i nakon pismenog obraćanja našem župniku fra Anti koji je sa svoje strane obećao svu moguću pomoć, pristupili smo akciji skupljanja novca za orgulje. A tu su Goričani i Sovićani uvijek spremni. 20. srpnja 1996. godine dopušteno nam je na gradskom slavlju u Tübingenu ponuditi neke naše kulinarske specijalitete od čega je dobit išla za ovu akciju.

Ovoj akciji velikodušno se pridružila Julija Galić koja je kao violinistica u Gudačkom kvartetu mladih Stuttgart. Oni su održali dobrotvorni koncert u Tübingenu te su prilozi s tog koncerta pomogli ovoj akciji...³⁰

Zauzetost fra Ante Marića i fra Vinka Mikulića, uz veliki angažman Veronike i Mirka Polunića kao i drugih podupiratelja, rezultirala je postavljanje orgulja u novu župnu crkvu u Gorici. Na tim su orguljama već nekoliko puta održani orguljski koncerti. Danas je postala nezamislivo slavlje svete Mise bez zvuka ovih orgulja. Stoga sva zahvalnost svima na njima, a posebno Veroniki i Mirku Poluniću i fra Anti Mariću!

X.

Izgradnja mrtvačnice u Gorici i utemeljenje Hrvatskog katoličkog pogrebnog društva Gorica-Sovići

Groblje (Šamatorje) župe Gorica-Sovići je vrlo staro. Okolica Stare župne crkve iz 1856. godine, danas najstarije crkve u Zapadnoj Hercegovini koja je još u upotrebi, pamti ukopnička mjesta od ranokršćanskih vremena. Tu je, kako smo već napisali, pronađena ranokršćanska bazilika, ranokršćanske grobnice na svod, a srednjovjekovno starohrvatsko razdoblje obilježilo je ovo mjesto mnoštvom pronađenih ulomaka starohrvatskog tropleta i starohrvatskih grobova koji su tradiciju produžili do današnjih vremena.

Mnogi se župljani ove drevne župe sjećaju kako se za vrijeme ukopa pokojnika obavljao obred sprovoda. Najprije se išlo pješice noseći lijes na ramenima, zatim su vremena dala svoje uvjete pa se ukop iz daljih zaseoka obavljao konjima i kolima, da bi u najnovije doba sprovod išao automobilima. Nije to slučaj samo

---

³⁰ Cjelovit tekst vidi u: Veronika i Mirko Polunić, Prve orgulje, Župa Gorica – Sovići 1997., Župni ured Gorica, siječanj 1998., str. 60-61.

ove župe. Redovito se tako išlo i u drugim mjestima, posebno po nekim selima Hercegovine i Dalmacije.

Kako se vremena mijenjaju, običaji se njima prilagođavaju. Prilagodba nije zaobašla ni ovu staru župu. Sve je počelo izgradnjom Spomen-znaka za sve poginule i nestale u minulim ratovima ovoga stoljeća, koji je otvoren 30. svibnja 1995. godine. Isto je tako cjelokupan prostor oko nove i stare crkve uređen za park, zasijani su travnjaci i na taj je način stvoreno kulturno ozračje iz kojega su niknule i druge pozitivnosti u ovoj župi.

Iako je stara, ova je župa, na čelu s fra Antom Marićem, župnikom i fra Vinkom Mikulićem, kapelanom, ukazala na svu svoju modernost na svim poljima, a posebice što se tiče obreda ukopa. Kao prva župa na području Hercegovine ima svoje "Hrvatsko katoličko pogrebno društvo Gorica-Sovići", sa sjedištem u Gorici, kao pravnu osubu (dalje HKPDGS) i mrtvačnicu koja djeluje od 1. siječnja 1999. godine. Za taj i druge kulturne i vjerske objekte u prvom redu treba zahvaliti gore spomenutim fratrima, a s njima ne smijemo zaboraviti i sudjelovanje cijele župne zajednice.

Mrtvačnica je izgrađena u 1997. i u 1998. godini prema nacrtu ing. Ivana Spajića, a izvedbene je radove obavilo poduzeće Frane Stipića iz Sovića. Za njezinu izgradnju sredstva su darovali oko 700 obitelji iz ove župe.

Mrtvačnica ima tri dijela. Središnji je prostor zapravo kapelica s odrom za lijes na koji se jedan ili dva sata prije obreda ukopa izlaže tijelo pokojnika. Uokolo stoji rodbina kojoj se u tom vremenu mimohodom može izraziti sućut. Prozori koji su na sjevernoj strani, iza odra, daju sliku tri vitraja za koje je skice napravio umjetnik Hrvoje Bošnjak iz Gorice, a uradio ih je "Vitrus" iz Mostara. Oni prikazuju Isusa na križu, Isusa Uskrsloga te Kristovo Uzašašće. Na zapadnoj strani nalazi se prostorija u koju se lijes polaže nekoliko sati nakon smrti i tu u hladionici prenoćuje. Za goričko-sovićku mrtvačnicu hladionicu je darovalo poduzeće Soko iz Mostara. Na istočnoj su strani dvije prostorije koje služe kao uredi za radnike.

Tiho je i svečano sve prošlo 1. siječnja 1999. godine kad se blagoslovom mrtvačnice stupilo na terenu ove župe u jedno novo razdoblje obreda ukopa. S nedoumicom i sa strepnjom su i fratri i ljudi iz HKPDGS očekivali kako će se sve zbiti pri prvom ukopu. No, danas je sve postalo ustaljenim običajem koji kao da tu već stoljećima živi. Što je najvažnije izbjeglo se noćno sjedenje kod mrtvaca koje je zapravo postalo bezćutno i samoj je obitelji stvaralo dodatne probleme.

Neka ovaj primjer i u današnje doba bude uistinu svima poticajom da na ovakav lijep i kulturnan način svojim pokojnicima s puno pijeteta pokažemo odanost i ljubav.

“1.1. Osvanuo je prekrasni dan Nove 1999. Godine. Petak. Zemlja je mirovala. Kao da premišlja o svemu onome što joj se dogodilo u prošloj godini. O događajima se može dvojako razmišljati: da u svakom od njih ima nešto dobro, ali i nečega što nije dobro.

I da svaki dan i svaka godina u sebi nose dobre i loše stvari. Na sv. misama smo čitali statistiku župe, govorili o životu kroz brojke. A one se, tj. život, muče, da se opstane. Posebno je to očito kod broja umrlih i rođenih. Svaka smrt i svako rađanje prava su borba za život.

Nakon završetka pučke sv. mise, kako je bilo i najavljeno, išli smo do uređene i završene mrtvačnice, da je blagoslovimo. Fra Vinko je pristigao iz Sovića, pa se nakon sv. mise u procesiji priključio fra Anti, te smo na čelu s ministrantima, bogoslovom fra Tomislavom i Josipom Vlašićem, i sjemeništarcem Matom Logarom krenuli s cijelim pukom prema mrtvačnici. Mario Bušić je nosio kadionicu. Nakon Službe čitanja i molitve vjernika i zaklinjanja fra Ante je izmolio blagoslovnu molitvu, pa s poslužnicima krenuo kroza sve odaje mrtvačnice i okolo nje i blagoslovio je blagoslovljenom vodom i pokadio tamjanom. Vjernici su stajali uokolo i pobožno molili, a nakon blagoslova pošli su vidjeti kako mrtvačnica izgleda iznutra.

To je lijepa i skladna građevina na mjestu gdje je prije bila kuća za časne sestre. U tlocrtu je dimenzija 11,5 x 10,5 m, gdje je istočni dio predviđen za ured i radnike Hrvatskog katoličkog pogrebnog društva Gorice i Sovića (u daljnjem tekstu HKPDGS), a gdje se prije i poslije ukopa mogu dati sv. mise, dok je zapadni dio za pripremu mrtvaca i hladionica. Središnji je dio građen uistinu lijepo, djeluje pobožno i ima oblik kapelice. U sredini je odar od Rosa Bete i crvene granitne ploče.

Ovaj događaj blagoslova mrtvačnice povijesni je dan za našu župu. Od danas će obredi ukopa biti obavljani iz mrtvačnice, a dok će trajati obnova stare crkve, također i sv. misa prilikom ukopa. Htjeli smo mrtvačnicu pustiti u uporabu upravo s početkom Nove Godine, kako se ne bi moglo zaključiti da smo dosadašnje običaje ukopa prelamali na nekoj osobi, već upravo na terminu.”³¹

---

³¹ Usp. Fra Ante Marić, Kronika 1999., Župa Gorica – Sovići 1999., Župni ured Gorica, siječanj 2000., str. 7.

XI.

Utemeljenje i otvorenje Hrvatske franjevačke arheološke zbirke sv. Stjepana Prvomučenika Gorica

Hrvatska franjevačka arheološka zbirka „Sv. Stjepan Prvomučenic“ Gorica utemeljena je 8. studenog 2000. godine u župnom uredu u Gorici. Urudžbeni je broj zapisnika o utemeljenju: UV-05/00. Na sjednici su prisustvovali članovi Upravnog vijeća: Tihomir Glavaš, fra Vinko Mikulić, fra Branimir Musa, fra Ante Ivanković mlađi i Vinko Zorić. Predsjedao je Tihomir Glavaš, a zapisnik je vodio fra Vinko Mikulić. Konstituirano je Upravno vijeće zbirke i na toj je sjednici predložen Statut o kome se raspravljalo.

Na drugoj sjednici 12. prosinca 2000. godine jednoglasno je usvojen Statut Zbirke, raspisan je natječaj za ravnatelja Zbirke, Mario Bušić je imenovan za tajnika.

Na 3. sjednici Upravnog vijeća 19. siječnja 2001. godine Upravno je vijeće donijelo jednoglasnu odluku da se fra Ante Marić imenuje ravnateljem Zbirke. Glede izrade Statuta i sve pripomoći oko registracije Zbirke fra Ante Marić je tada iskreno zahvalio dipl. iur. Željku Galiću iz Gorice, kao i svima drugima na pomoći oko pravne uspostave ove Zbirke. Fra Ante je u toj prigodi najavio otvorenje prostorija Zbirke koja će biti na I. katu u Staroj župnoj kući u Gorici.³²

„Prvi kat stare župne kuće određen je za smještaj stalnoga postava arheološke zbirke. U njoj su izloženi, u prvome redu, predmeti pronađeni iskopavanjima na goričkim lokalitetima Šamatorje, Grabarje i Grotuša. Izloženi su i ranije pronađeni prapovijesni nalazi s brda Pit, a ima i pojedinačnih slučajnih nalaza iz goričke okolice. Nakon određivanja koncepcije napravljen je projekt postava po kojemu je trebalo izvesti manju adaptaciju prostora. Po dobivenome prostoru, količini i vrsti materijala projektirane su vitrine. Nakon višegodišnjega brižnog iskopavanja i pomnoga obrađivanja u restauratorskoj radionici, arheološki se materijal konačno skrasio u vrijednome, lijepom i nadasve korisnom prostoru, u *Hrvatskoj franjevačkoj arheološkoj zbirci sv. Stjepana Prvomučenika Gorica*.“³³

„Pokretne se nalaze također željelo prezentirati. U tu je svrhu iskorišten reprezentativni prostor staroga župnog dvora na drugom katu i potkrovlju.

³² Zapisnik sa sastanaka Hrvatske franjevačke arheološke zbirke „Sv. Stjepan Prvomučenic“ Gorica, (zapisnike uradio Mario Bušić), Manuskript, str. 6-8.

³³ Miran Palčok-Marko Rogošić, Dokumentacija, restauracija, prezentacija, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 554.; Usp. Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012. godine, priredio: Robert Jolić, Mostar, 2012., str.124.

Na prostoru od 260 m² to su osmislili Miran Palčok i Marko Rogošić. Na površini od 130 m² na drugom katu prezentirani su pokretni nalazi. Prethodno su u MHAS-u u Splitu zaštićeni i obnovljeni. U tom su prostoru prezentirali i starohrvatsku oltarnu pregradu u njezinim stvarnim dimenzijama i u njoj ugradili originalne nalaze starohrvatske tropletne kamene plastike. U potkrovlju, također na 130 m², izgradili su arheološku radionicu od 60 m², prostor za pranje iskopanih nalaza s kadom, arheološki trezor i dva apartmana za voditelje arheoloških istraživanja. U tom je prostoru također i depo Zbirke.

Hrvatsku je franjevačku arheološku zbirku blagoslovom otvorio provincijal fra Slavko Soldo na sv. Stjepana 3. kolovoza 2006. godine.³⁴

Zbirka se s Bratovštinom sv. Stjepana Prvomučenika, s Maticom hrvatskom Ogranak Grude i sa Župnim uredom Gorica uključila u kulturnu manifestaciju europskog ranga Noć muzeja više od deset godina. To je institucija u BiH koja se prva uključila u tu svjetsku kulturnu manifestaciju. Tek su se poslije toj uistinu vrijednoj i značajnoj manifestaciji priključili još po neki muzej iz BiH (Kreševo, Gorica Livno).

O Zbirci se i o svim njenim potrebama svakodnevno brine njezin kustos o. fra Vinko Mikulić Bajević. Grantovima iz proračuna, koliko je to moguće, Zbirku materijalno podupire Vlada i Ministarstvo kulture i obrazovanja Županije zapadnohercegovačke. O tim sredstvima za Zbirku računovodstvo vodi Pere Majić.

XII.

Put križa na Veliki petak

2. 4. Osvanuo je lijepi dan. Veliki je Petak. Sve su ustanove, prodavaonice, radionice i pogoni radili samo do podne, jer se poslijepodne cijela naša župa digla na noge, te od zvonika u Bobanovoj Dragi do župne crkve na četrnaest mjesta zastala pod križem, u najvećoj procesiji u njenoj povijesti, razmatrajući Isusov križni put, muku i smrt. U tome su nam pomogli iz Policije, jer su nam preusmjerili promet, a one koji su ipak morali voziti tim putem sprovodili. Zahvalni smo Autoprijevozu te našim župljanima Mati Prliću i Matešku Bobanu koji su nam autobusima omogućili jednostavniji prijevoz vjernika na ona mjesta gdje je trebalo, kako osobnim automobilima ne bismo zakrčili

---

³⁴ Usp. Fra Ante Marić, *Varia 2*, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 586-593.

promet i ometali pobožnu povorku. U povorci je bilo i staro i mlado. Evo razmatranja pojedinih postaja na tom križnom putu:

Krenulo se u 14,30 a pred glavnim Vratnicama Šamatorja bilo u 17 sati. Zazvonilo je staro zvono sv. Stipana i molilo za sve naše umrle. Silno je mnoštvo ispunilo crkvu i cijelo dvorište oko nje. Počeli su obredi Velikog Petka. Mario Bušić predvodi zbor, pjeva u Muci Evanđelistu, fra Ante ulogu Isusa, Damir Markić Pilata, Ivek Šimić Petra, a Anđelka Grizelj sluškinje i drugih slugu.

Pričest je trajala jako dugo, a nakon toga se po tradiciji izriče počast sv. Križu klanjanjem i ljubljenjem. Narod je oduševljen da se nakon tolikih godina turskog, srbskog i komunističkog zuluma opet moglo slobodno organizirati Put Križa kroz našu župu.

Fra Ante je u 20,15 sati na Erotelu u studiju u Mostaru u živo u emisiji U Žizi s Miljenkom Karačićem, gdje se naglas razmišljalo o Velikom Petku i njegovoj poruci nama danas.

XII.

Fra Vinko Mikulić Bajević

Fra Vinko je rođen 1. travnja 1947. godine u Potkrajju, župa Kočerin. U Matici krštenih župe sv. Petra i Pavla sv. V. na str. 9., pod brojem 16 upisano je njegovo krštenje. Kršten je isti dan kad je i rođen, dakle, 1. travnja 1947. godine. Njegovi su roditelji Ivan Mikulić, zvani Niše i majka Ilka, rođena Mikulić. Stanuju u Kočerinu – Potkraj, a kućni im je broj 202. Kum je malom Vinku bio Stojan Udovičić, a krstio ga je o. fra Inocent Penavić. U Opasci u Matici krštenih stoji: Franjevac; položio vječne zavjete 25. III. 1977. Zaređen za svećenika 5. VI. 1977.

Fra Vinko potječe iz brojne obitelji. Njegovi su otac Ivan i majka Ilka bili čestiti zemljoradnici, Hrvati i rimokatolici. Rodili su devetero (9) djece: Matiju, Jozu, Blagu, Vinka, Milu, Mariju, Stanka, Marinka, Grgu i Darinka. I tako svaka kuća i obitelj u Potkrajju. Djeca su čuvala blago. Polje pod njihovim kućama bilo je obrađeno do zadnjeg pedlja, a puno su u tom polju radila i djeca. No, i igrali su se. Na osobit način „sakriva“.

Priča, tako fra Vinko, da su se jednog popodneva igrali sakriva, i da je otrčao u jedno štalu, te se na polutavanu uvukao u mrtvački sanduk. Naime, u to vrijeme je u cijelom zaseoku bio samo jedan mrtvački sanduk. Ljudi bi mrtvacu u njemu nosili do groblja, pokopali ga bez sanduka, a sanduk bi ostao u onoj obitelji gdje je bio zadnji ukop.

Mali se Vinko, dakle, uz ljestve popeo do toga sanduka, uvukao se u njega, šćućurio i pazio da ga oni koji traže gdje su se djeca sakrila, ne nađu. Krave su

ga za jaslama čudno i mirno promatralo. Kad bi dječaci koji traže skrivenu djecu uletjeli u štalu, samo bi viknuli,

- Uh, sanduk!

I pobjegli. To je Vinko i pretpostavio. A onda je prošlo dosta vremena da ga više nisu tražili. Znao je da je igra gotova. Htio je izići iz sanduka, i baš u taj trenutak u štalu ulazi žena musti krave. Vinko podigne poklopac sanduka i upita,

- Jesu li otišli?!

Ženi je ispala kanta iz ruke, vrisnula je i izletjela iz štale. I Vinko je svom brzinom izletio za njom.

Skupio se cijeli zaseok. Iznijeli su sanduk i stavili ga pred štalu. Domaćin je pitao nevjestu,

- Reci točno što je bilo!

- Vidila san Čaku kako je povirio iz sanduka i pita jesu li se ljudi razišli.

Skupljeni je puk samo u strahu zanijemio. Domaćin je uzeo sjekiru i iscijepao sanduk, te ga dao zapaliti. Svi su izmolili Očenaš za pokojne i razišli se. Vinka je za ruku vodila mama Ilka. Gledala je u njega, te ga upitala,

- A di si ti bio popodne.

- Nigdi ...

Do kuće je mami sve ispričao što se dogodilo.

Fra Vinko je osnovnu školu završio u Kočerinu od 1954. – 1963. Srednju školu (poljodjelstvo) je završio u Vinkovcima od 1963. – 1967. godine. Nakon srednje škole fra Vinko se odlučuje ići u fratre. Javio se u Mostar u Hercegovačku franjevačku provinciju. U Novicijatu je na Humcu, teologiju završava u Sarajevu od 1972. – 1974. i u Königstein im Taunus-u u Zapadnoj Njemačkoj od 1974. do 15. veljače 1977. godine..

Fra Vinko je žestoko navijao za Velež. Tako jednom prigodom, dok je sa svojim kolegama bogoslovima bio na Humcu u samostanu, Velež je gostovao u Zagrebu kod Dinama. Dinamo je vrlo brzo poveo s dva nula. Svi su zadirkivali fra Vinka. Bilo mu je teško. Nestao je iz učionice. I vratio se nakon nekog vremena.

- Kakav je rezultat?!

- Dva prema jedan.

- Ko ga je dao?

- Bajević.

- Dobro!

Opet fra Vinko ode iz učionice. Vrati se ponovo za desetak minuta.

- Kakav je rezultat?!

- Dva, dva!

Odgovore tužno, jer su većina navijali za Dinamo.

- Ko ga je da?
- Bajević!
- Uh, moram još pet Očenaša.

Tek su tad drugi shvatili da on moli da Velež ne izgubi. Skočili su i uhvatili ga i nisu mu dali da ponovo ide u kapelicu. Ostalo je dva prema dva, a fra Vinko je toga dana dobio nadimak Bajević.

Svećeničko je ređenje fra Vinko skupa s fra Lukom Zorićem i fra Jozom Križićem imao u Königstein-u im Taunus u blizini Frankfurta. Njegov otac Ivan nije imao putovnicu. Na vrijeme je dao zahtjev da bi mu je dali, da može sinu ići na ređenje. No, u SUP-u u Lištici to nisu htjeli učiniti. Naime, dva fra Vinkova brata su bili politički emigranti: Blago i Jozo. Zbog toga je cijela njegova obitelj i te kako ispaštala. Često su im kuću pretresali, prijetili. Ivan su i Ilka sve to sa svojom djecom tiho i strpljivo podnosili, kao nešto što je valjalo pretrpjeti i pri tome ostati čista obraza.

I, baš na dan, kad je fra Vinku u Njemačkoj bilo ređenje u 10 sati, milicioner je u Potkraj, na kućni broj 202, donio „pasuš“ Ivanu Mikuliću Niši. Niše je pušio i ložio vatru u peći. Milicioner ga je pozdravio i rekao mu da mu je donio pasoš. Niše je otvorio vrata od ložišta peći i rekao milicioneru,

- Stavi ovdje!
- Molim?!

U čudu ga je gledao milicioner.

- Je li to moj pasoš?!
- Je!
- Onda ga stavi ovdje!

Milicioner je stavio pasoš u oganj koji je lizao iz peći. Niše ga je s ognjem zamiješao mašama i zatvorio peć. Pogledao milicionera i rekao,

- Slobodan!

Nakon studija u Njemačkoj i svećeničkog ređenja fra Vinko dolazi u Provinciju. U Provinciji je vršio službu duhovnog pomoćnika u Konjicu u Franjevačkome samostanu sv. Ivana Krstitelja oko pola godine, a onda je u proljeće 1978. određen za župnika župe Presvetoga Imena Isusova u Mostarski Gradac. Tu će ostati sljedećih trinaest godina (13) s mjestom stanovanja u Franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu. Kroz to je vrijeme fra Vinko uzdigao župu Mostarski Gradac, kako duhovno, tako i materijalno. Podigao je zvonik crkvi sv. Josipa na Žvatiću, izradio cijelu crkvu i napravio predivno dvorište oko nje. Kapeli u Grabovoj Dragi je dozidao zvonik i nabavio zvono, uredio župni stan u Gornjem Gracu, te posve obnovio crkvu Imena Isusova iz 1895. godine. Obnovio je fratarske grobove u groblju u Gornjem Gracu. Napravio je crkvu na Groblju u Donjem Gracu i blagoslovio u Provu novo groblje. Fra Vinko je svake nedjelje morao sa svojim zelenim fićom preći

stotinu kilometara makadama da bi rekao tri svete mise: u 9 sati u crkvi sv. Josipa na Žvatiću, u 11 sati u crkvi Imena Isusova u Gornjem Gracu i u 14 sati u kapeli u groblju u Grabovoj Dragi.

Godine 1991. dolazi u Goricu i tu s fra Antom uzdiže i uzdržava život župe. Obnovili su temeljito staru crkvu, animirali i vodili arheološka istraživanja i utemeljili Hrvatsku franjevačku arheološku zbirku sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici. Obnovili su zvonik sv. Ilije u Bobanovoj Dragi i crkvu sv. Petra i Pavla u Donjim Sovićima. Izgradili su mrtvačnicu za cijelu župu, utemeljili Hrvatsko katoličko pogrebno društvo, uredili Šamatorje. Cijelo vrijeme trajanja Domovinskog rata fra Vinko je pratio vojsku Hrvatskog vijeća obrane na prvoj crti bojišnice kao vojni kapelan. S kratkim prekidom boravka u Drinovcima, fra Vinko je cijelo vrijeme u Gorici, a od 2001. godine je kustos Hrvatske franjevačke arheološke zbirke „sv. Stjepan Prvomučnik“ Gorica.

Osim toga fra Vinko je pomoćnik ravnatelja Franjevačke kuće molitve u Masnoj Luci, kamo u zadnjih petnaestak godina redovno odlazi i vikendom pomaže fra Petru Krasiću u održavanju Franjevačke kuće molitve koju posjećuju mnogi ljubitelji Polja i Planine.³⁵

XIII.

Monografija Gorica od drevne Imote

Nakon arheoloških iskapanja, pošto su istraženi prostori unutar i oko stare crkve u Gorici, Šamatorje, Grabarje i Grotuša, slijed događanja je da se izda prigodna monografija o tome. Nakon dugo vremena nakon iskapanja sastao se inicijativni odbor za izradu monografije u župnom uredu u Gorici. Na tom su sastanku bili: fra Ante Marić, fra Vinko Mikulić, Miran Palčok, Marko Rogošić, Tino Tomas, Tomislav Šeparović i Mario Bušić. Sastanak je bio 21. travnja 2017. godine. Bilo je još pozvanih od kojih su se neki ispričali, a neki se nisu javili. Na sastanku se dogovorilo da se ide u izradu monografije. Dogovoreno je tada da se sljedeći sastanak održi koncem godine što je i bilo. Naime, u petak, 13. Listopada 2017. Održan je drugi sastanak na kojemu su bili fra Ante Marić, fra Vinko Mikulić, Miran Palčok, Marko Rogošić i Mario Bušić. Sastanku se pridružio i župnik fra Stipe Marković. Zaključeno je da se na izradi

---

³⁵ Ovaj rad je u cijelosti iz pera fra Ante Marića jer je fra Vinko Mikulić Bajević fra Antin veliki (najveći) prijatelj. I ovdje je najbolje opisan. Vidi u: Fra Ante Marić, Fra Vinko Mikulić Bajević, fratar slikar (čudesni fratar – samouki slikar), Susreti 12, Grude, 2018., str. 125-135.

monografije treba intenzivno raditi. Pojedinci su preuzeli svoje zadaće i krenulo se konkretno na pisanju tekstova i svemu drugom u izradi ove monografije.³⁶

I uz mnoge poteškoće Monografija GORICA OD DREVNE IMOTE ugledala je svjetlo dana 2020. godine u Gorici.³⁷ Tiskala ju je tiskara Grafotisak iz Gruda u 1500 primjeraka. Izdavač je ove monografije Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika Gorica. Za izdavača se potpisuje fra Ante Marić, ravnatelj Zbirke. Odgovorni je urednik fra Vinko Mikulić, kustos Zbirke. Urednici su fra Ante Marić i Miran Palčok. Urednički odmor čine Mario Bušić, fra Ante Marić, fra Vinko Mikulić, Miran Palčok. Tehnički je urednik Miran Palčok. Tekstove u monografiji su napisali Mario Bušić, Tihomir Glavaš, fra Robert Jolić, fra Ante Marić, Marija Marić Baković, Miran Palčok, Marko Rogošić, Maja Soldo, Tomislav Šeparović, Marinka Šimić, Tino Tomas. Lekturu i korekturu su uradili Josipa Šunjić i Monika Zadro. Prijevod je učinila Lada Laura. Fotografije u monografiji djelo su Antuna Zorana Alajbega, fra Ante Marića, Mirana Palčoka i Marka Rogošića. Terenski nacrti i crteži djelo su Mirana Palčoka, Nade Jukić i Ante Šundova. Miran Palčok je uradio crteže, ilustracije i oblikovanje naslovnice. Grafičko oblikovanje su uradili Edita Grubišić i Miran Palčok, a prijelom i računalnu pripravu je učinila Edita Grubišić.³⁸

---

³⁶ Zapisnici sa sastanaka Hrvatske franjevačke arheološke zbirke „Sv. Stjepan Prvomučnik“ Gorica, (zapisnike uradio Mario Bušić), Manuskript, str. 9-11.

³⁷ Usp. Fra Ante Marić, Monografija Gorica od drevne Imote, Susreti 14, Grude 2020., str. 128-134.

³⁸ Usp. Impressum, Gorica od drevne Imote (Monografija), priredili: fra Ante Marić i Miran Palčok, Gorica 2020., str. 2.

Zaključak

Od onih prvih riječi zapisanih u Kronici župe - *Početak rujna 1991. nastupili smo u službu na Župi*, pa do posljednjeg pastoralnog uratka u Župi monografije *Gorica od drevne Imote* koja je tiskana 2020. godine, fra Ante je bio veoma predan radu u Gorici i Sovićima. Na najljepši je mogući način taj višegodišnji rad fra Ante Marića i fra Vinka Mikulića zaokružen u ovoj opsežnoj i sveobuhvatnoj monografiji. Na svih tih 608 stranica koliko broji ova osebjuna knjiga i nije sve stalo što se u Gorici i Sovićima, zapravo u cijeloj općini Grude, uradilo. To je samo jedan dio. Onaj veći dio, koji nije moguće napisati u knjigama, ostavljen je ljudima koji dolaze, neka istražuju i opisuju,. Ako je dragi Bog čovjeka stvorio kao jedinku i svaki se razlikuje od drugoga, a to jest istina, onda je fra Ante Marić doista različit od sviju i posebna jedinka. On je jedinka koja je ispunila Božji plan stvaranja čovjeka, i još uvijek ispunjava taj plan. Nije se štedio u životu za druge, kako je to sv. Franjo od njega zatražio od onoga trenutka kad je obukao franjevački habit.

Kad bi se radio njegov grb u njemu bi svakako trebala biti ispružena ruka drugome u pozdrav na kojoj se vidi fratarski habit, i široki osmeh prijateljskog susreta. I mnogo bi se o fra Anti još dalo pisati pozitivnih stvari. Međutim dovoljno je kazati da je u životu odgovorio na ono ključno pitanje. Gdje je god bio kad bi ga netko zovnuo: „Fra Ante!“, odgovorio bi: “Evo me!“ I tako 70 godina! Sretan Ti rođendan! Na mnoga i blaga ljeta!

Mario Bušić

ZNAMENITI DRINOVČANI (POZNATI I ZASLUŽNI)

Uvod

Puno je u rječnicima i leksikonima epiteta i sinonima koji pojašnjavaju riječi i pojam znamenita osoba: onaj koji ostaje u sjećanju po zaslugi, glasovit, čuven, značajan, velik, znatan, čašćen, poštovan, primjeren, priznat... Obično se pripisuje umrlim osobama, iako ima osoba koje i za života svojim, radom i autoritetom steknu i zasluže naziv znamenitoga. Takvi ljudi svom mjestu, svom kraju, svom rodu i narodu ili pak određenom razdoblju daju usmjerenje, obilježje, prepoznatljivost, čast i ostavljaju neizbrisiv trag.

Doista predstavlja iznimno zadovoljstvo pisati o znamenitim Drinovčanima, ali istodobno je to vrlo zahtjevan i osjetljiv zadatak. Zadovoljstvo je prebirati po sjećanjima, zapisima, dokumentima, po predajnoj, pisanoj, materijalnoj ostavštini, po spomenu, pijetetu, poštovanju i časti koje su te osobe zavrijedile od svojih suvremenika i mnogih generacija poslije. Čovjeka jednostavno preplave emocije, osjeti nevjericu, divljenje, poštovanje i ponos zato što ih smatra svojim. S tako malog prostora, u tako kratkom i tegobnom povijesnom razdoblju, od tako malog broja stanovnika izniklo je toliko velikih, neizbrisivih i nezaboravnih o kojima i danas svakodnevno zborimo, čije tragove, misli i glas i danas slijedimo. Oni su primjer, snaga, utjeha, opomena i putokaz.

Zbog toga je i odgovorno i osjetljivo pisati o njima. Nemoguće je u jedan kratki literarni osvrt i samo nabrojiti sve one koji to zavrjeđuju, a kamoli dotaknuti sve ono što su oni svojim životom i djelom ostavili generacijama Drinovaca i šire društvene zajednice, svom hrvatskom narodu i svojoj Katoličkoj Crkvi. To je nešto čudesno i uočljivo, i o tom se i do sada mnogo govorilo i pisalo, kao uostalom, uzgred ili detaljnije, i u gotovo svakom poglavlju ove monografije. To je zapravo jedan društveni fenomen koji zaslužuje i stručnija znanstvena istraživanja i elaboriranja, te javnu prezentaciju kroz poseban znanstveni zbornik, leksikon ili jedinstvenu monografiju.

Poznato je i znanstveno dokazano da organizirani život čovjeka na ovim prostorima pa i na prostoru sadašnje župe Drinovci, kreće od prapovijesnih vremena iz Ravlića pećine i prvih izvanpećinskih naseobina, stoga pretpostavljamo da je popunio sva vremenska i povijesna razdoblja, do današnjih dana. Otegotna činjenica u tom proučavanju i spoznavanju jest da su na ovaj prekrasan i pitom prostor stalno nadirali novi silnici i osvajači, i obično uništavali i zatirali sve ono što su zatekli od onih prije. Tek poneki očuvani materijalni eksponat i vrlo rijetki pisani spomen imenuje Drinovce, čak i nakon najstarijeg poznatog, pisanog spomena o župi Drinovci iz 1626. u vrijeme turske okupacije. Zapis, ako ih je i bilo, propadali su ili su paljeni, a obrađeni je kamen najčešće prenašan s uništena objekta u novosagrađeni. Tek poneki spomen Drinovaca iz 16. i 17. stoljeća u turskim tefterima, izvješćima makarskih biskupa, zapisima iz prološkoga samostana ili pojedinog svećenika, te tek poneki spomen nekog osobnog imena, najčešće župnika. Iz prve polovice 18. stoljeća očuvana su dva popisa vjernika u svim selima velike župe Drinovci. Ostaju pisani tragovi tegobnoga svećeničkog života fra Ante Pandžića i fra Anđela Glavaša, prijenosa sjedišta stare župe Drinovci (bez dalmatinskog prostora), u mjesto Ružiće i preimеноvanja u župu Ružići (1779.). U sačuvanim Matičnim knjigama rođenih, umrlih i vjenčanih župe Ružići su i sve osobe iz sela Drinovci, sve do 1871. i ponovne uspostave župe Drinovci. Ona je po uspostavi pokrivala prostor koji pokriva i danas, uz prostor koji je predat župi Tihaljini pri njezinoj uspostavi 1989.

Eto takva zamagljena povijest navodi na pomisao da do pojave fra Paškala Buconjića, s prostora današnje župe Drinovci nije bilo značajnije osobe čiji bi trag i spomen mogli pratiti do današnjih dana. Fra Ante Pandžić, fra Anđeo Glavaš i glagoljaš don Petar Džambić u tegobnim uvjetima i pod prijetnjom smrti najčešće su tajno desetljećima održavali pastoralnu skrb pod turskom okupacijom, a za Vida Glavaš(evića), dugogodišnjeg generalnog vikara Makarske biskupije (i za još dvojicu svećenika Glavaša), iako neki podatci i povijesna logika navode da bi mogli biti drinovačkoga podrijetla ipak to još ne možemo sa sigurnošću znanstveno potvrditi. Isto tako ne ćemo se kititi ni opjevanim ustanikom protiv Turaka Jurišom Lekićem (Lekom) iz Tihaljine, ni s učenim fra Ljudevitom Lalićem iz Ružića, koji su za njihova rođenja bili u sastavu tadašnje župe Drinovci.

1. Paškalovo doba

FRA PAŠKAL BUCONJIĆ, Stjepanov (1834.), biskup. O životu i djelu biskupa fra Paškala Buconjića već je puno toga rečeno i napisano,¹ čak i za njegova života,² tako da nema potrebe prepisivanja i ponavljanja, a s razlogom je

spomenut i u većini poglavlja ove monografije. Zbog toga ćemo ovdje istaknuti samo pojedine aspekte koji će pokazati njegovu veličinu i značaj u vremenu njegova života, te tragove i plodove kojima zavrjeđuje čast i poštovanje do današnjih dana. Uistinu je on ta osoba koja dijeli povijest Drinovaca na doba prije i poslije njega, te s pravom ovo novije razdoblje možemo i smijemo nazvati Paškalovo doba.

Uvijek je na rubovima trulog, zalazećeg carstva, jad i čemer, uvijek je uz granicu nemir, pohlepa i čežnja. Velikoj župi Drinovci je mletačko-turska granica odcijepila nekoliko sela i ostavila ih u prosperitetnijoj, kršćanskoj Dalmaciji, a u Hercegovini ostavljenoj Turcima ostali su stalni nemiri, neredi i česti upadi uskoka s Dalmatinskoga područja. Unatoč bijedi, siromaštvu, turskom zulumu i čestim zbjegovima, evidentan je porast kršćanskoga stanovništva u cijeloj Hercegovini, pa i u Drinovcima. Paškalov djed prebjegao je od Mlečana iz Primorja k Turcima u Mostar, pa je otac Stipan, služeći begu, zaslužio imanje u Drinovcima, gdje je s Vidom Šimić zasnovao obitelj i izrodili su 6 sinova i 4 kćeri. Dakle, u tim nemirnim vremenima, Buconjići su bili "došle" u Drinovcima. Sin Stjepan (fra Paškal) rođen je 1834. u zbjegu pred Turcima uz granicu sa Slivnom, gdje su zbrinuti i kršten je u mjesnoj crkvi. U tom razdoblju malo je popuštala turska tiranija, živnuo je vjerski život, počela je gradnja ili obnova pojedinih vjerskih objekata, a grupa fratara vratila se iz Bosne i utemeljila Hercegovačku franjevačku kustodiju, provinciju i novicijat za nova redovnička zvanja.

Zasigurno je Stjepan Buconjić bio iznimno nadaren, bogobožan, marljiv i ambiciozan dok je primljen na školovanje kod fratara na Čerigaju i Širokom Brijegu. Novicijat je završio 1852. i upućen na bogoslovni studij u Ferrari (Italija), gdje je 1856. primio svećenički red. Po preporuci njegovih profesora, i na inzistiranje generala franjevačkog reda, nastavio je studije filozofije i teologije, imenovan generalnim lektorom bogoslovnih predmeta i od 8. lipnja 1860. profesorom na središnjem franjevačkom učilištu Aracoeli u Rimu. Za vrijeme svoga boravka u Italiji pratio je borbu Talijana za narodno ujedinjenje, proučavao Vatikanske arhive i upoznao vođe hrvatskog crkvenog, političkog i kulturnog života (Račkog, Strossmayera, Crnčića, Kvaternika...) od njih učio i s njima sklapao prijateljstva. Tako je fra Paškala dopala čast održati čuveni "Govor povodom tisućljetnog slavljanja Ss. apostolah Cirila i Metoda" u kojem se založio za uključivanje glagoljice u katolička bogoslužja. Da nije bio poseban, zasigurno ne bi nakon samo osam godina predavanja na Aracoeli, dobio ponudu od najprestižnijeg katoličkog sveučilišta Sorbona u Parizu, da prijeđe kod njih. Fra Paškal im je zahvalio ali nije prihvatio, jer je u duši osjećao potrebu, dužnost i nužnost vratiti se (1866.) sa svim svojim znanjem,

iskustvom, poznanstvima i autoritetom u svoj okupirani zavičaj, u svoju jednu i čemernu Hercegovinu.

Opća zaostalost za kršćanskom Europom, siromaštvo, nepismenost, glad, bolesti, pojačana represija, zadah raspada Turskog Carstva, težnje Srbije i Crne Gore za pripajanjem Bosne i Hercegovine, te narodni Hercegovački ustanak, obilježili su prve godine njegova povratka. Svega je bio svjestan i subraća su brzo prepoznala njegovu vjeru, odlučnost, širinu, znanje i spremnost čim su ga imenovali voditeljem izaslanstva za razgovor s carem Franjom Josipom u Imotskom, pri njegovoj posjeti austrougarskoj pokrajini Dalmaciji (1975.). Svojim razumijevanjem situacije, otvorenošću, naobrazbom i odlučnošću ostavio je izvrstan dojam na cara. Taj stečeni autoritet i ugled kod cara koristio je i nakon austrougarskog zaposjedanja BiH 1878., i svoga imenovanja biskupom, sve do svoje smrti, za svekoliki narodni preporod.

Stječući titule, dužnosti i imenovanja: profesora na Širokom Brijegu, župnika u Drinovcima, franjevačkog kustoda, poglavara hercegovačkih franjevaca (1774.), apostolskog vikara (1879.) i megedskog biskupa (1880.), i svečanim ustoličenjem za biskupa mostarsko-duvanjskoga (1882.) i upravitelja trebinjsko-mrkanskoga (1890.), Paškal je dobivao mogućnost i ovlasti da sve svoje znanje i iskustvo ugradi u realne zamisli i vizije bolje budućnosti svoje Hercegovine i katoličke vjere u njoj. Utemeljio je dvadesetak novih župa i predvodio u suradnji s pukom i državnom upravom gradnju tridesetak crkava i drugih sakralnih objekata. Izgradio je franjevački samostan u Mostaru i utemeljio bogosloviju, katedralnu crkvu prepustio samostanu, a namjeravao uz pomoć Carske vlade sagraditi novu katedralu za koju je otkupio zemljište na Rondou, izgradio biskupski dvor pod Glavicom, doveo je i skućio časne sestre franjevke u Bijelo Polje, pomagao sestrama Milosrdnicama u Ljubuškom, i u svim segmentima nastojao oplemeniti duhovni život Hercegovine. Za njegova upravljanja biskupijom zaređeno je 5 dijecezanskih svećenika i 74 franjevca. Kao takav uživao je veliki ugled među vodstvom Crkve pa su mu dodjeljivane obveze ali i časti, poput predvođenja Mise i propovijedanja prigodom blagoslova sarajevske katedrale (1889.) među osmoricom časnih biskupa i nadbiskupa, ili pak redovitog kontakta s Vatikanom i Carskim dvorom u Beču.

Fra Paškal Buconjić je od svog povratka iz Rima javno zastupao ideju o borbi za oslobađanja od turske okupacije i spajanju svih hrvatskih područja, od Srijema do Istre i od Gradišća do Boke, u jedinstveni teritorij, makar i u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Vrlo brzo je postao svjestan da sami prelazak u okrilje velike i moćne, ali već silnim problemima nagrižene kršćanske monarhije, ni izbliza nije ispunio očekivanja i snove hrvatskoga katoličkog puka u Bosni i Hercegovini. Čak, štoviše, tijekom dugogodišnje vladavine carskog namjesnika u BiH, Benjamina Kallaya, pravoslavci i muslimani su

u mnogočemu bili privilegirani. Zato je fra Paškal, kroz čitavi svoj biskupski mandat, poticao, predvodio i podržavao opismenjavanje puka, gradnju škola i drugih obrazovnih ustanova, kulturnih domova, bolnica, socijalnih ustanova i sirotišta, osnivanje crkvenih, kulturnih i športskih društava, intenzivni razvitak i osuvremenjivanje gospodarstva, gradnju infrastrukture... tj. jedan svekoliki brzi izlazak iz višestoljetne učmalosti i zaostalosti za europskim standardima življenja. Bio je duboko uvjeren da samo zajedništvom, vjerom, umom, organizacijom i silnom ustrajnošću Hrvati Herceg-Bosne mogu opstati i trajati kao narod. Budući da je bila neskrivena i očita intencija Mađara da se ne dopusti političko sjedinjavanje hrvatskih zemalja, a Bosna i Hercegovina bila rascjepkana u višenacionalne provincije bez izrazitog političkog autoriteta, i u tom vremenu je Katolička Crkva bila najčvršći povezujući element, a crkvene oce poput Strossmayera, Stadlera, Buconjića smatralo se istinskim narodnim tribunima i vođama. Neustrašiv, požrtvovan, radišan, pronicljiv, obrazovan, ugladen i dalekovidan, biskup fra Paškal Buconjić brzo je stjecao poznanstva, iskustvo, poštovanje i autoritet te je za života prozvan hrvatskim Leonidom. Bio je uzor i u svim kasnijim borbama Hrvata Herceg-Bosne za svoju slobodu, status i nacionalna prava u svim nametnutim državnim tvorevinama na ovim prostorima do današnjih dana.

Uza sve tadašnje nedaće i teškoće smijemo reći da je u Paškalovo doba cijela Hercegovina živnula. Mostar se, kao nedvojbeno središte, iz jedne učmale i zapuštene kasabe preobražavao sadržajem, izgledom i duhom u gradić europskih standarda i ugodna življenja. I ostala mjesta, pa i Drinovci, ubrzano su dobivala potrebne duhovne, obrazovne, zdravstvene, administrativne i infrastrukturne sadržaje. Gospodarstvo bazirano na poljoprivredi i trgovini nije moglo dostatno pratiti, nama danas nepojmljivu, demografsku ekspanziju tako da je osim odlazaka na školovanje, bila izražena i socijalna, i egzistencijalna migracija u veće gradove: Sarajevo, Zagreb, Beč, pa u ravnice Posavine, Slavonije, Srijema i Banata, kao i u zapadnoeuropske i prekoceanske zemlje sjeverne i južne Amerike. Biskup Buconjić je otkupio od države velike površine zemljišta na području Nevesinja i naselio mnogobrojne siromašne katoličke obitelji, među njima i obitelji od svoje braće i rodbine. Da, bilo je i raznih nedaća: vremenskih katastrofa, epidemija bolesti, gladi, terora, političkih nepravdi, prodora devijantnih ideja, vjerskih i društvenih zastranjenja, odgojnih izobličenja i štošta drugoga što je zadiralo u dotadašnje tradicionalne norme življenja, ali to vrijeme je ipak u svijesti i predaji hercegovačkog puka ostalo zapamćeno kao doba napretka, kao vrijeme reda, rada i molitve, a cara Franju Josipa spominjalo se većinom u pozitivnom kontekstu.

Odmah po dolasku iz Rima, fra Paškal kao profesor bogoslovije na Širokom Brijegu, uočio je potrebu da njegovi rodni Drinovci s više od 1200 stanovnika

imaju pastoralne potrebe i uvjete za odvajanje od župe Ružići i za obnovu stare župe Drinovci. Najprije kapelanija, pa onda 1873. uspostava punopravne župe Drinovci, i to s prvim župnikom fra Paškalom Buconjićem. Izgradio je kapelicu, župni stan, gospodarske objekte, te pokrenuo i otvorio brojnim Drinovčanima putove vjere i znanja. S fra Anđelom Nuićem iz Drinovaca je potekla jedna silna bujica duhovnih zvanja, najizdašnija u hrvatskom narodu, koja ne sustaje sve do današnjih dana. U vrijeme župnikovanja fra Blaža Jerkovića u Drinovcima (1888.-1902.), uz poticaj i izdašnu pomoć biskupa Paškala, urađeni su epohalni objekti: prokopani su kanali (bajeri) kroz polje i izvršena odvodnja (1889.), izgrađena je prekrasna kamena crkva sv. Mihovila arkandela (1895.), probijen cestovni pravac Klobuk - Tihaljina - Drinovci - Sovići (1902.), izgrađen kameni most na Plavilu, utemeljena pučka škola (1900.) i završena zgrada pučke škole (1900.) koji su Drinovcima dali sasvim drugu dimenziju i promovirali ih u značajno središte zapadne Hercegovine.

Na poticaj ili po preporuci biskupa Buconjića na desetke Drinovčana gladnih znanja pohrlilo je u sjemeništa na Širokom Brijegu i Travniku ili u civilne škole sve do Zagreba i Beča, i svojim znanjem i radom zadobili ugled i značajne pozicije u crkvi i društvu. Tako je nekoliko godina krajem 19. stoljeća, istovremeno, fra Paškal Buconjić bio biskup Mostarsko-duvanjske i upravitelj Trebinjsko-mrkanske biskupije, fra Anđeo Nuić provincijal Hercegovačke franjevačke provincije a fra Radoslav Glavaš st. generalni biskupijski vikar, te nakon fra Paškalove smrti, nekoliko godina suupravitelj biskupije i kapitularni vikar. Biskup Paškal je osobno preporučio i uputio na školovanje mnoge Drinovčane, a među njima i don Andriju Majića budućeg biskupijskog delegata s ovlastima biskupa, fra Krešimira Pandžića provincijala, Antuna Šimića čuvenog pjesnika, dr. Andriju Nuića, dr. Petra Nuića i druge.

S pravom možemo reći da je biskup fra Paškal Buconjić preporodio i svoje Drinovce i svoju Hercegovinu u svakom pogledu, a svojim životom i djelom je itekako zaslužio svrstavanje u antologije i leksikone značajnih i zaslužnih Hrvata u njihovoj povijesti (veliki prostor mu je posvećen u leksikonu *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*).³ Mnogi povjesničari i analitičari smatraju ga najvećom i najznačajnijom osobom 19. stoljeća u Hercegovini, a prigodom održavanja Znanstvenog skupa o životu i djelu Paškala Buconjića, fra Bazilije Pandžić uz zdravicu reče: "Objektivnim poredbama nitko se ne može mjeriti s fra Paškalom, ali na žalost uvijek prevladavaju neke druge činjenice i okolnosti."

Danas znamo da je kroz čitav svoj mandat Paškal bio neprijeporno odan svom Bogu i svojoj Domovini bio prisiljen stalno tražiti zadovoljavajući kompromis, između potreba i mogućnosti hrvatskoga puka, između intencija i zahtjeva crkvene vlasti Vatikana i svjetovne Beča, između očekivanja njegova

franjevačkog redovništva i obveze uspostave redovite dijecezanske organizacije. Zadnjih godina života kao da je osjetio nemoć i strah sluteći sve goleme probleme oko onih pitanja koje on nije uspio jasno definirati i do kraja riješiti: pitanje njegova nasljednika, jasan odnos dijeceze i provincije, izgradnja nove katedrale u Mostaru, raspodjela i status župa u biskupiji, statusni problemi hrvatskoga naroda Herceg Bosne, pojava novih političkih ideja... Zasigurno nije slutio veliki krvavi rat i skori raspad Monarhije, niti da će političke ideje panslavizma i anacionalnog ateizma, koje su tada ponovno zaživjele, nanijeti toliko zla svijetu i hrvatskom narodu. Vjerojatno je još manje mogao naslutiti nerješivost prijepora oko upravljanja župama u svojoj Biskupiji i svu nastalu dubinu "Hercegovačkog slučaja", koji više od stoljeća opterećuje vjerski i svekoliki drugi život puka u Hercegovini, ali i objektivno rasuđivanje o Paškalovu životu i djelu. Evo, danas smo svjedoci kako uz sve pogodnosti i blagodati izlaska iz višedesetljetne represije ateističkog i anacionalnog komunizma, Crkva u Hrvata tegobno prolazi brojne skrivene zamke, nedaće i napasti dočekane demokracije i nesputane slobode. Jasno je onda da je razdoblje oslobađanja od višestoljetnog okrutnog turskog zuluma i islamske dominacije, te priklanjanja katoličkoj Europi nosilo neusporedivo veća očekivanja i neusporedivo teže zahtjeve. Potpuno svjestan svoje uloge, dužnosti i poslanja, biskup fra Paškal Buconjić u svome se djelovanju čvrsto držao crkvenih dogmi i zakona, poštivao civilnu vlast i neprijeporno imao istančan osjećaj za potrebe, karakter, tradiciju i običaje svoga puka.

Još za Paškalova života fra Radoslav Glavaš stariji sabrao je i priredio sva njegova pisana djela (*Govori, Političko-programski spisi, Šematizmi i Poslanice svećenstvu, franjevcima i puku*)⁴ i biskupov životopis. U mnogim kako vjerskim, tako i civilnim zapisima, novinama, časopisima, knjigama, zbirkama, šematizmima, biltenima, leksikonima, dokumentima, znanstvenim radovima, fotografijama, slikama iz njegova doba i poslije, ostali su trajni tragovi o njegovu životu i djelu. Tako na, danas sveprisutnoj, internetskoj Wikipediji članak počinje rečenicom: "Paškal Buconjić bio je filozof i teološki pisac te rezidencijalni biskup Mostarsko-duvanjske biskupije od 1881. do 1910.", pa iako danas čak i ulice u stolnim hrvatskim gradovima Mostaru i Zagrebu nose njegovo ime, prof. dr. Vlado Pandžić piše "Na svehrvatsku žalost, život i djelo biskupa fra Paškala Buconjića nisu još dostojno ni istraženi ni valorizirani u skladu s modernom znanstvenom metodologijom..."⁵

Biskup fra Paškal Buconjić umro je 10. studenog 1910. u Mostaru i pokopan u crkvi sv. Petra i Pavla. Popsrje mu je izradio kipar I. Rendić ali je spomenik zajedno s nadgrobnom pločom i crkvom izgorio u srpskom bombardiranju ratne 1992. Posmrtni ostatci biskupa Buconjića preneseni su na groblje Šoinovac u Mostaru.

Na jednom od najljepših spomenika u hrvatskom narodu, koji je osmislio fra Pio Nuić, a zahvalni Drinovčani ga podigoše svome biskupu ispred župne crkve sv. Mihovila u Drinovcima, s desne strane mramornog Paškalova lika je stilizirani kameni križ - u spomen na 1300 godina od pokrštenja Hrvata, a sa lijeve strane stilizirani kameni hrvatski grb - u spomen na 1000 godina Hrvatskoga Kraljevstva. Stubišta poput polusklopljenih ruku, i s jedne i s druge strane vode od prometne ceste do predvorja crkve i svetosti oltara. Prekrasna sinteza svjetovnog i duhovnog, ljudskog i božanskog, u životu i biću biskupa fra Paškala Buconjića, jednog silno velikog čovjeka iz Drinovaca.

FRA ANĐEO NUIĆ, Jurin (1850.). Petnaestak godina bijaše fra Anđeo (Nikola) Nuić (1850.) mlađi od fra Paškala Buconjića, i godinu po njegovu rođenju fra Paškal je pristupio u franjevačko sjemenište. I dok je Paškal pohađao škole na Širokom Brijegu i Rimu, Nikola je odrastajući u tegobnom okružju osmanlijske tiranije, pokazivao posebnu nadarenost tako da je kao desetogodišnjak upućen i primljen na školovanje na Široki Brijeg. Upravo kad se fra Paškal vratio iz Rima, i Nikola je pristupio franjevačkom redu, te su četrdesetak godina zajedno opustošenu i zaostalu Hercegovinu pretvarali u prostor pristojnog življenja. Ako kažemo da je fra Paškal, franjevački kustod i biskup bio srčan i uman borac, crkveni i svjetovni organizator, istinski preporoditelj, prosvjetitelj i graditelj, onda za fra Anđela možemo reći da je dirnuo i ušao u dušu u svakog pojedinca i cijelog Božjeg puka u Hercegovini. Zbog toga vrijedi citirati što o njemu piše u knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925.*:

NUIĆ fra ANĐEO (Nikola). Rodio se u Drinovcima, kotar Ljubuški 20. XI 1850. god. 1861. došao je na Široki Brijeg u školu i u franj. red stupio 1866. U Rimu učio filoz. i teolog. i tamo rekao prvu misu g. 1873. g. 1874. vratio je se u Hercegovinu. U Mostaru bio kateheta, učitelj glazbe i pjevanja. On je s mjesnim župnikom fra Nikolom Šimovićem, biskupom fra Anđelom Kraljevićem proveo kroz razjarenu muslim. i srp. svjetinu mostar. škol. mladež pod hrv. barjakom (6. VIII. 1878.) pred komandanta generala Jovanovića i zapjevao hrv. himnu "Lijepa naša domovina". Poslije učitelj u Humcu i Županjcu (Duvno). God. 1892. opet župnik u Mostaru, na Humcu gvardijan, a 1904. provincijal. God. 1915. otišao je iz Međugorja u Konjic za župnika. Umro je u Mostaru 15. V. 1916. Napisao je najpopularniji molitvenik, koji je doživio 11. izd. Vodio je također dnevnik pod imenom "Svaštenjak" važan za poznavanje najnovije naše historije.⁶

Eto tako se 1925., dakle desetljeće nakon njegove smrti, pisalo o fra Anđelu, a stotinjak godina kasnije on je i dalje intenzivno nazočan u hercegovačkom puku. Njegov jedinstveni *Molitvenik* objavljen 1892. ima gotovo svaka obitelj u Hercegovini, tiskan je 23 puta, a zadnjih nekoliko izdanja su po 50.000

primjeraka, što ga čini jednim od najčitanijih djela u Hrvata. I danas je nezamjenjiv u obiteljskim molitvama i brojnim crkvenim obredima, posebno Putu križa i Gospina plača. Njegov jedinstveni dnevnik od 1875. do 1895. pod nazivom *Svaštenjak*, izniman svjedok tih burnih vremena i nevremena, nakon tiskanja 1910. godine ponovo je objavljen u svojevrsnoj prigodnoj monografiji *Fra Anđeo Nuić: život i djelo: u prigodi 160. obljetnice rođenja: (1850.-2010.)* priređivača dr. fra Roberta Jolića i fra Ante Marića, u nakladničkom nizu Recipe 2010., u izdanju Hercegovačke franjevačke provincije, a prigodom 160. godine njegova rođenja. Autor je prikupio i studiozno obradio ono najbitnije iz fra Anđelova života. Ovdje ćemo samo podsjetiti da je fra Anđeo Nuić dopremio prvi harmonij u Hercegovinu, osnovao prvo pjevačko društvo (kasnije Hrvoje), nabavio prve orgulje u Hercegovini, utemeljio Treći red sv. Franje, pa počeo s arheologijom, izgradio prvi muzej u BiH na Humcu, sradio provincijsku arhivu, napravio prve fotografije i stalno bio među narodom, poticao, organizirao, izgrađivao, okupljao, smišljao i zapisivao.

Fra Anđeo je u Hercegovini izgrađivao jednu novu duhovnu, kulturološku, domoljubnu i civilizacijsku dimenziju. Tako će npr. Zdenka Miletić svoj stručni rad u Časopisu za sakralnu glazbu *Sveta Cecilija* nasloviti: "Jeka s hercegovačkog krša, fra Anđeo Nuić, preporoditelj crkvene glazbe u Hercegovini". Doista, na slične radove možemo naletjeti iz područja: arhivistike, lingvistike, arheologije, povijesti, pastoralna, duhovnosti... gdje je fra Anđeo ostavio neizbrisivi trag. U Ljubuškom ulica prema samostanu, crkvi i muzeju na Humcu nosi njegovo ime.

Drinovcima je fra Anđeo Nuić osim molitve, blagoslova, zagovora, pisanog spomena i razne druge pomoći, poklonio (1911.) prekrasne slike Puta križa (ulje na platnu) nama danas još nepoznatog autora. I kako se makar u korizmi, dok molimo Put križa iz njegova *Molitvenika*, stojeći na postajama pred slikama koje je on poklonio, ne sjetiti fra Anđela, reći mu velika hvala i poželjeti vječni pokoj kod Gospodina.

FRA RADOSLAV GLAVAŠ, stariji, Antin (1867.). Rođen je godinu dana nakon odluke da Drinovci ponovo dobiju status kapelanije, a krstio ga je fra Paškal Buconjić pod imenom Andrija. Kao darovitog dječaka fra Paškal ga je preporučio za školovanje u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu, te podržavao i usmjeravao sve do svećeničkog ređenja u Innsbrucku (1890.) i stjecanja statusa profesora teologije. Postaje prvim dekanom Franjevačke bogoslovije u Mostaru (1895.), a iste godine je imenovan tajnikom Provincije. Nakon toga izabran je za definitora Provincije (1901.), te imenovan tajnikom biskupa Buconjića (1904.) Po smrti biskupa Buconjića, bio je zajedno s don Lazarom Lazarevićem suupravitelj biskupije (*in materialibus*) (1910.-1912.), pa iako je imao dobre svećeničke, ljudske i znanstvene reference, zbog nekih

zakulisnih radnji, kojekakvih lobiranja, izraženog prohrvatskog stava i uočenih zdravstvenih problema, nije bio među izrazitim kandidatima za novog biskupa.

Još dvojica fra Radoslavove braće, Ante - fra Valentin (1873.) i Ivan - fra Anđeo, don Anđelko (1877.), sinovi Jurini, postali su istaknuti svećenici, tako da uz osobnu sklonost duhovnosti i Božjem pozivu možemo pretpostaviti i potporu obiteljskoga okružja. Fra Radoslav je osim iznimnog oratorskog dara, od samoga početka pokazivao ambicije za djelatno uključivanje u život svoje redovničke zajednice, ali i neku posebnu brižnost za vjernike i svoj hrvatski narod. S manjom skupinom entuzijasta osniva prvo Hrvatsko dioničko društvo i pokreće hrvatsku dioničku tiskaru, a k tome je osnovao i Hrvatsko potporno društvo (1902.) u Mostaru za pomoć siromašnim učenicima srednjih i viših škola, koje je kasnije preraslo, odnosno stopilo se sa sarajevskim HKD-om Napredak. Fra Radoslav inicira prvi hrvatski politički list u BiH *Osvit* (1898.) u kojem piše brojne uvode i edukativne priloge, a bio je pokretač (1900.) i prvi urednik franjevačkog časopisa *Kršćanska obitelj* u kojima djelatno piše i njegov brat fra Valentin. Uz to surađivao je i u *Franjevačkom glasniku*, *Serafinskom perivoju*, *Večernjem sarajevskom listu* i *Hrvatskoj obrani*.

Fra Radoslav je za svoga vremena bio iznimno plodan pisac. Autor je poznatih djela: *Spomenica pedesetgodišnjice hercegovačke franjevačke redodržave* (Mostar, 1897.), *Život Isusa Krista* (1900.) te životopisa biskupa fra Rafe Barišića (1900.) i fra Paškala Buconjića (1910.), a njegove brojne rasprave otisnute su u knjigama: *Malo više istine ili Odgovor nepozvanim sudijama* (1900.), te *Politika bosanskih i hercegovačkih franjevaca u prošlosti i sadašnjosti* (1904.) pod pseudonimom *Philadelphus Philalethes*.

Uza svoje znanje, oštroumnost, usudnost, neumornost i govorničke vještine postao je jedan od najpoznatijih i najzaslužnijih franjevaca svoga vremena i pravi narodni tribun. Predvodnik je i najvjerniji suradnik biskupa Buconjića u borbi za prava hrvatskoga naroda i boljitak hercegovačkoga seljaka, u vrlo rigidnom i nepravednom režimu vladavine namjesnika Benjamina Kallaya i njegovih nasljednika u BiH. Bio je ustrajan borac za očuvanje autohtonih prava i ugleda bosanskohercegovačkih franjevaca, kojima austrougarska politika nije bila naklonjena. Vjerojatno duboko pogođen preranom smrću brata fra Valentina (u 33. godini), i bliskoga prijatelja biskupa fra Paškala, te satran svim tegobnim događanjima u svim segmentima življenja crkve i države te nadolazećih pošasti bolesti, gladi i rata, obolio je relativno mlad, umro u 46. godini života (1913.), te pokopan na humačkom groblju.

Fra Radoslav je i danas često spominjan po dobru i citirane su njegove riječi i zapisi, kako u crkvenim isto tako u znanstvenim, informativnim i gospodarskim krugovima. Slobodno možemo reći da je fra Radoslav mislima, idejama i djelima išao ispred svoga vremena. Doista, rijetkost je i u svijetu da su trojica

braće kao Jurini sinovi: fra Radoslav, fra Valentin i fra Anđeo - don Anđelko izabrali svećenički poziv i da su ga obnašali tako zdušno. Fra Radoslav Glavaš na ponos svojoj Provinciji, svojoj Hercegovini i svom hrvatskom narodu. Sva trojica braće Glavaša iz Drinovaca, na trajni ponos svojim Drinovcima.

Povijesno je neosporno da su trojica Drinovčana, biskup fra Paškal Buconjić i njegov tajnik i kratkotrajni sunasljednik fra Radoslav Glavaš te provincijal fra Anđeo Nuić, činili ono čvrsto i postojano prosvjetiteljsko jezgro koje je svojim položajem, radom, znanjem i hrabrošću čuvalo katoličku vjeru, hrvatski nacionalni duh, kulturni identitet i nastojalo standard življenja što više približiti razvijenoj Europi. Na žalost, ovaj svijet napustili su u razmaku od samo 6 godina, možda u najkritičnije povijesno vrijeme, u začetku velikih pošasti u svijetu, u Hercegovini, i u njihovim rodnim Drinovcima: odseljavanja, bolesti, gladi, rata i ulaska u čudnu političku asocijaciju i državnu tvorevinu. Vječiti je dojam da bi s autoritetima kakvi su oni bili u svoje vrijeme, sve to puno lakše i bezbolnije prebrodili. U spomenutoj prigodnoj spomenici *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, dostojno su ubilježeni sva trojica, a do danas je za njima ostao neizbrisiv trag i trajan spomen kojim se ponosimo i dičimo.⁸

Kao što vidimo i u drugim poglavljima ove monografije, zadnje desetljeće 19. stoljeća je možda i najznačajnije u povijesti Drinovaca. Drinovci su cestovno povezani, urađena je odvodna kanalska mreža u polju, izgrađena je i opremljena župna crkva i pučka škola, otpočelo se s opismenjavanjem i školovanjem, osuvremenjuje se poljoprivreda i pojavljuje poduzetništvo. Drinovci su postupno postajali istaknuto administrativno središte u zapadnoj Hercegovini. U tom desetljeću rođena su još trojica Drinovčana koji bi po svim kriterijima sigurno ušli u spomenice o znamenitim i zaslužnim Hrvatima, da se ona pisala poslije njihove smrti.

DR. FRA KREŠIMIR PANDŽIĆ, Filipov (1892.). “Rođen je u Drinovcima, i u rodnom mjestu završio osnovnu školu”, - ugodno je pročitati u životopisu fra Krešimira (Stjepana) Pandžića. Bio je prva generacija u novosagrađenoj pučkoj školi. Potom je nastavio školovanje na Širokom Brijegu, Mostaru, Grazu, pa sve do doktorata iz filozofije u Zagrebu (1923.). Poslije svećeničkoga ređenja (1915.) i nakon završetka studija prvenstveno je bio profesor klasičnih i njemačkog jezika na Širokom Brijegu, te ravnatelj Gimnazije. Bio je definator i kustod u Provinciji, a 1940. izabran je za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. Čovjek često ne može birati kad će na svoja leđa primiti preteški križ dužnosti i odgovornosti, pa zasigurno tako ni fra Krešimir ne bi birao za svoj mandat Provincijala, tjeskobne predratne i krvave ratne godine. S odmjerenom radošću dočekao je stvaranje hrvatske države, a s primjerenom očinskom pažnjom i svećeničkom odgovornošću držao svoje franjevačko stado na okupu, pokušavajući ga zaštititi od svih poriva, napasti i izazova koje rat nosi.

Poznat i priznat kao radišan, principijelan i nepokolebljiv u svom stavu, vjerojatno noseći tu čvrstoću iz okruženja i ugleda svoje brojne obitelji. Otac Filip, djed Stjepan i pradjed Jure bili su glavari sela, brat Ivan i njegovi potomci uspješni poduzetnici u Zagrebu i SAD-u, brat Nikola ugledni domaćin u Drinovcima, Nikolin sin fra Bazilije znameniti franjevac, a unuk Zvonko ugledni spisatelj znanstvenik i istraživač. Doista obitelj dostojna pažnje i divljenja. Fra Krešimir i brat mu Ivan Pandžić, uz Marka Leventića, političara, pisca, glumca i kulturnoga djelatnika, bili su prvi, i sve donedavno jedini članovi ugledne i elitne "Družbe hrvatskoga zmaja" u Zagrebu, podrijetlom iz Drinovaca.

Fra Krešimir je završetkom mandata provincijala (1943.) opet samo profesor u gimnaziji na Širokom Brijegu. Bez ikakve optužbe i suđenja partizani su ga strijeljali zajedno s petoricom subraće u Mostarskom Gradcu, gdje su se bili sklonili. Već odavno je pokrenut postupak za proglašenje njegova mučeništva zajedno s još 65 subraće franjevaca njegove Provincije. Uz njih je iz Mostarske biskupije pobijeno 14 dijecezanskih svećenika i još deseci drugih duhovnih osoba podrijetlom iz naših krajeva. Krvlju mučenika čuvana je vjera katolička. Iz župe Drinovci njih najviše. Franjevci: fra Krešimir Pandžić, fra Anđelko Nuić, fra Arkandeo Nuić, fra Žarko Leventić, fra Radoslav Glavaš ml., fra Borislav Pandžić i fra Emil Stipić. Dijecezanski svećenici: don Ilija Tomas, don Jerko Nuić, don Andrija Majić ml. i don Ante Buconjić. Isusovac brat laik Ivan Šimić i svršeni sjemeništarač Mate Dedić, te još nekoliko njih koji su bili polaznici pa zbog osobnog opredjeljenja i pred ratnim vihorom napustili sjemeništa ili bogosloviju. Svaki od njih je osoba vrijedna znamenja i poštovanja, o svakom od njih mogle bi se pisati knjige i studije, svakom podići spomenik, svakom se moliti za zagovor.

Fra Krešimir je u mladenačkim godinama studirajući u Mostaru i Grazu pregrmio sve tegobe krvavog Prvog svjetskog rata, no partizanski komunisti pred kraj Drugoga svjetskog rata prekinuli su njegov život u najzrelijim svećeničkim godinama (53). Zemni tjelesni ostatci fra Krešimira Pandžića pronađeni su i ekshumirani 1969. te pokopani u širokobriješkoj crkvi. I osim crkveno službenih komemorativnih godišnjih Misa primjetno je da sve više vjernika svakodnevno kleči na njihovim grobovima, moli za pokoj njihove duše i moli njihov zagovor kod Gospodina.

DON ANDRIJA MAJIĆ, stariji, Vidov (1892.). Samo 35 dana nakon fra Krešimira Pandžića u Drinovcima je, u staroj i uglednoj obitelji Majića - Vitkovića, rođen don Andrija Majić. Zajedno su pohađali Pučku školu u Drinovcima, bili primjerni đaci pa tko zna iz kojih razloga je biskup fra Paškal, na zamolbu njihovih roditelja i preporuku učitelja Pave Štambuka i župnika fra Vjenceslava Bašića, Stjepana Pandžića uputio u franjevačku širokobriješku Gimnaziju, a Andriju Majića u travničku kod isusovaca. Tko zna, možda je

on već tada, po tim preporukama, uspjehu u školi, čudorednom vladanju, obiteljskom ugledu slutio njihove potencijale i mogućnosti, vjerujući da će obojica izrasti u znamenite ljudske i svećeničke veličine.

O don Andriji Majiću je u Mostaru 1998. održan studijski dan, a don Željko Majić priredio je Zbornik radova, pod naslovom *Sluga dobri i vjerni. Život i djelo mons. Andrije Majića*⁹ - gdje se može zapisom, dokumentima, svjedočenjima i fotografijom čitati o svemu onom bitnom u njegovu životu i radu. Uistinu nema potrebe ovdje prepisivati te tekstove ali je lijepo, korisno pa i nužno, i ovdje istaknuti nekoliko posebnosti i činjenica.

Don Andrija Majić je vođen Božjom rukom ili možda spletom okolnosti, bio prvi dijecezanski svećenik iz Drinovaca, a uz Božji poziv, vjerojatno zahvaljujući i njegovu ugledu, utjecaju, blagoslovu i preporuci njegovim stopama je krenulo još tridesetak Drinovčana, a među njima 13 s prezimenom Majić. Još zanimljivija činjenica je da je iz najbliže, krvne obitelji don Andrije Majića starijeg proisteklo 16 duhovnih zvanja i to, i dijecezanskih svećenika, i isusovaca, i franjevaca, i časnih sestara više redova. Bijaše među njima monsinjora, biskupskih vikara, vicerektora, gvardijana, župnika, predstojnica, misionara, radijskih urednika, propovjednika, profesora, ispovjednika, pisaca, ali i pogubljenih mučenika, zatvorenika i prognanika - emigranata za vjeru Kristovu. Doista, doista, slobodno možemo reći da je don Andrija obitelj podarila više duhovnih zvanja Kristovoj Crkvi nego mnoge velike župe.

Don Andrija je imao svećeničko ređenje i prvu službu tijekom ratnih nedaća Prvog svjetskog rata i to svoje iskustvo trpljenja, dostojanstva, hrabrosti i ustrajnosti nosio je do kraja života. Nasilnim utamničenjem biskupa don Petra Čule i biskupskog vikara don Mate Nuića koje je organizirao komunistički režim, don Andrija Majić imenovan je biskupskim delegatom i s punim ovlastima sve do svoga utamničenja preuzeo je i provodio sve obveze i rješavao brojne probleme u funkcioniranju i ustroju crkve i biskupije, te naslijeđenim prijedporima s Provincijom. Poput Biskupa Čule i don Mate srčano se i ustrajno tih mračnih poslijeratnih godina, borio protiv komunističkih ideja i prorežimskog svećeničkog udruženja Dobri Pastir, za očuvanja jedinstva Crkve u Hrvata, i za puno zajedništvo s Papom i Rimokatoličkom Crkvom u Vatikanu. Čvrst i nepokolebljiv u svojim stavovima i pregovorima, i sam je u komunističkom zatočeništvu proveo najprije 4 mjeseca, pa onda pune 4 godine strogoga zatvora. Njegov prvi rođak mons. don Mate Nuić odrobijao je punih 8 godina, fra Vinko Nuić 7, fra Krsto Ravlić 6, fra Placid Pandžić 5, fra Pio Nuić 10 mjeseci, fra Krunoslav Pandžić 2 mjeseca. O svakom od tih drinovačkih svećenika i njihovim tegobnim sudbinama dalo bi se napisati zanimljive biografije. Zajedno sa svećenicima na službi u Drinovcima: fra

Ratimirom Kordićem, fra Ferdom Vlašićem i fra Vladom Buntićem, blizu pola stoljeća trpljenja za vjeru.

Kada govorimo o mons. don Andriji Majiću, biskupskom delegatu, apostolskom protonotaru i generalnom pro/vikaru, onda jednostavno ne smijemo ne spomenuti njegov pastoralni rad. Od prvih svećeničkih dana don Andrija je među pukom i subraćom svećenicima. On predvodi Euharistije, dijeli sakramente, poučava, propovijeda, savjetuje, organizira, piše, gradi... Nezaboravna je i jedinstvena u svijetu Zlatna Misa don Andrije Majića u Drinovcima (1965.), zajedno s još pet Mladih Misa drinovačkih mladomisnika. Župni pomoćnik, pa župnik u Stocu, Gabeli, Bijelom Polju i Studencima, svugdje je ostavio trag. U Studencima je bio najduže, gotovo 35 godina, tamo su ga iz poštovanja svi zvali "prisvitli", tamo je u groblju pokopan 1978. godine, pa poslije prenesen u crkveno dvorište, a na njegovu nadgrobnom spomeniku je znakovit natpis "Gospodaru Bogu svojemu se klanjaj i njemu jedinom služi".

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ, Martinov (1898.). Nema dvojbe da je najpoznatiji Drinovčanin, a nema ni sumnje da bi Antun Branko Šimić u mnogim općim anketama i objektivnim analizama bio i najpoznatiji i najpriznatiji Hercegovac svih vremena. Na trenutak se upitaš, doista, pa ima li nešto još nenapisano o njegovu životu i radu, nešto što bi izazvalo dodatnu pažnju ili možda promijenilo neku dosadašnju spoznaju? Teško. Pa izgovoreno je toliko riječi, napisano toliko tekstova, ispjevano, oslikano, odigrano, izrađeno, izgrađeno, imenovano, organizirano... toliko toga o njemu, i njemu u čast. I bilo bi najlakše iz brojnih tekstova, životopisa, kazivanja, analiziranja, sjećanja, tumačenja, prepričavanja, divljenja ili hvaljenja izdvojiti neke zanimljive podatke ili citate, prepisati ih i sklopiti pristojan članak, ali ne ćemo tako. A gotovo sam siguran da ni Antun Šimić ne bi tako, a valjda i ja od prababe Matije imam koji zametnuti Šimićevski gen. Pa valjda danas baš svatko ima mogućnost zaviriti u taj njegov čudesni poetski svijet, zaroniti, osluhnuti, upitati se otkuda to i zašto tako, prihvatiti i poneku stručnu sugestiju pa stvoriti svoju vlastitu impresiju. A ona ničija nije ista. Uostalom u poglavlju o Književnosti ćemo dublje, stručnije, formalnije i sadržajnije o pjesništvu A. B. Šimića, a ovdje ćemo istaknuti tek neke manje spominjane činjenice i izreći nekoliko slobodnijih misli.

Prije desetak godina na jednom od 57 dosad održanih "Šimićevih susreta" u Drinovcima, onako usput zapitah Tonka Maroevića, istaknutog hrvatskog akademika, pisca, pjesnika, prevoditelja, književnog i likovnog kritičara, što ga je najviše impresioniralo kod Šimića i u njegovoj poeziji. Tonko se uozbilji, kao da sam postavio najteže pitanje, pa mi kao u nekom svom čudnom zanosu odgovori pitanjem - "Uvijek se pitam, jesmo li mi uopće svjesni da je Antun Branko Šimić svoju jedinu zbirku poezije *Preobraženja* napisao s tek dvadesetak godina. Ej, s dvadesetak! Onu tematiku, onu misao, onu osjećajnost

i suosjećajnost, onu dubinu, onu hrabrost, onu odanost, onu bol i strah, onu vjeru i sumnju, onu slobodu, onu ljepotu... sa samo dvadesetak godina. Zamisli nas s dvadesetak godina, zamisli današnje dvadesetogodišnjake, zamisli..., a mi Antunove misli stavimo u kontekst ili uspoređujemo s mudrim Tagorom. Pa to je nevjerojatno, genijalno. Ne znam, otkud mu to, al to je doista čudesno i neponovljivo.” Naravno da sam osjetio neizmjeran ponos.

Malom Antunu Šimiću Martinovu iz naših Drinovaca divljenje, priznanje i čast su kroz izgovorenu i pisanu riječ odali doslovce svi relevantni književni i kulturni autoriteti, kao europskoj pjesničkoj veličini i jednom od najvećih pjesnika u Hrvata svih vremena. I vjerujem da su se svi odreda, isto kao i akademik Maroević, upitali - otkud i kako.

Kad je Antun rođen (1898.), u Drinovcima još nije bilo izgrađene škole i organizirane nastave, pa je nastava improvizirana više na razini tečaja, tek je bila izgrađena crkva iznad njegove kuće, a iz Drinovaca je uz fra Paškala i fra Anđela bilo tek nekoliko mladih fratara i sjemeništara. Mladom, sposobnom, bogatom i ambicioznom poduzetniku Martinu Šimiću prvo je dijete po rođenju umrlo, pa je po nagovoru župnika Blaža zavjetovao sljedećem dati ime po svetom Antunu Padovanskom i darovati novoizgrađenoj crkvi kip sv. Ante. Antun je odrastao u sjeni prekrasne kamene crkve sv. Mihovila, neposredno pokraj njegove kuće izgrađena je Pučka škola, a Martin je glavnom inicijatoru i pokretaču svega, svom rođaku biskupu fra Paškalu, obećao da će svakom svom djetetu omogućiti dostojno školovanje. Trideset dvoje đaka upisano je u prvi razred (1900.), pa kad je Antun krenuo u četvrtoj generaciji, sve je već bilo uhodano, učitelj Pavao Štambuk bio je istinski učitelj, a školovanje je postalo trend.

Antun je, sasvim očekivano, nakon pučke škole u Drinovcima, upućen u sjemenište na Širokom Brijegu, gdje je zatekao nekolicinu starijih Drinovčana, među kojima i rođaka Iliju Glavotu, uvaženog sjemeništara, pisca, pokretača i urednika glasila *Ruža*. Ilija iz siromašne obitelji, bez oca, boležljiv, bistar, uman, nespontan, sam se morao boriti za svoj status, i Antun pet-šest godina mlađi, bistra uma i nemirna duha kome je gotovo sve bilo osigurano i predodređeno. Lako je pretpostaviti na temelju, Antunova životopisa i njegovih književnih djela, da se već tu pojavila ona buntovna znatiželja i ona prva poetska umjetnička iskra. Ilija i Antun dva tako različita životna predodređenja i dvije tako srodne umjetničke duše. Kako je Ilija uronio u svijet pisane riječi i u Antunu su se probudili misao i riječ, kad je Ilija napustio sjemenište i Antun je krenuo njegovim putem, kad je Ilija propitivao okrutnu zbiljnost življenja i Antun je upijao, dijelio i izgrađivao svoje stavove, kad je Ilija otišao u Beč na studije, obolio, gladovao i od gladi umro, u Antunu se javio gnjev, ojađenost i prkos. Po

dotad relativno pitkoj i pitomoj Antunovoj poeziji kao da je prolivena gorčina. Bilo mu je tek 18 godina. Tek osamnaest!

Naravno da je ocu Martinu bilo krivo. Uspio je sve poslovno i obiteljski posložiti kako je želio, stekao je imovinu, ugled, autoritet, zdravlje je bilo solidno, rađala se nova djeca, al procurilo je gdje se ponajmanje nadao. Sigurno se kao i svaki otac danas, pitao - Bože, što je mom Anti, do čega mu je? Pa sve sam mu isplanirao, osigurao i otvorio. Da, al možda je taj nadareni dječak htio nešto odlučiti i uraditi sam. Javi li se podsvjesno suparništvo s uspješnim ocem? Javi li se želja za slobodom Ilije Glavote? Javi li se poriv za samostalan let?

I u Crkvi je bilo slično. Crkva kao Božja ustanova osmišljena je, organizirana i isplanirana u svim segmentima, poštovana i nadređena gotovo svemu u Hercegovini, posrednik i most prema Bogu i od Boga. Ipak pokatkad njezinu formu i personal osjetiš kao prepreku i poželiš izravni kontakt sa svojim Stvoriteljem. I sav državni i uljudbeni sustav sa svojom politikama, svojim silnim zakonima, sa svojom moći i nemoći, sa svojom pravdom i nepravdom sputava i ograničava. I tradicija i običaji ponekad doista čudni običaji sputavaju, a duša bi htjela živjeti i ljubiti, duša bi htjela letjeti. Ma čak i tijelo ljudsko krhko i ranjivo sa svim svojim potrebama, nagonima i ugodama ne da nam da poletimo. Tko će to sve razumjeti? Tko?

Prepustivši se živoj znatiželji i propitivanju svih poimanja i autoriteta, veoma je rano iskusio nemir i strah, očaj i bol, pa ranjen u duši, ispunjen prkosom i gnjevom, izdvaja se, izdiže od svakodnevnosti stvarnosti i svoju inspiraciju pretače u jedinstveni poetski krik. Nesputan formom, neograničen idejom, neopterećen sebi ljubljem, jednostavan, jasan i razumljiv. Antun, tek dvadesetogodišnjak, piše neke od najboljih stihova hrvatskoga pjesništva i neke od najboljih stihova svoga vremena u čitavu svijetu. Listajući ili otvarajući nasumice njegova Preobraženja, kao pljuskuvi nalijeću antologijski stihovi: Pjesnici, Marija, Molitva na putu, Mati, Smrt, mučenik, Smrt i ja, Hercegovina, Ljubav, Ljubomora, Pjesma jednom brijegu, Žene pred uredima, Put, Ručak siromaha, Siromasi koji jedu od podne do podne, Bakterije, Tijela, Povratak, Mladić, Budući, Otkupljenje... i čini se da što vrijeme dalje odmiče, sve njegove pjesme postaju antologijske. Antun Branko pisac, kritičar, novelist, pripovjedač, prevoditelj, urednik, Antun Branko razdragani poeta ili srditi pjesnik, Antun Branko čuđenje u svijetu. Ta, kome se ne će proširiti vidici, zadržtati duša, otvoriti se nebo čitajući i promišljajući s njim Nadenog Boga, a zar je još nekome čudno kad se kaže da je Opomena najprepoznatljivija, najčitania i najpamtljivija pjesma u Hrvata. Da, jedino je čudo da je nešto takvo nadahnuto i umno napisao mladić s tek dvadesetak i kojom godinom.

Koliko god je Antun bio nemirna duša, koliko god je bio ojađen i nezadovoljan životnim prilikama, politički lutao, vjerski propitivao, moralno

iskušavao, očito su i kod njega postojale neke životne konstante: majka je zauvijek ostala polazište i oslonac, otac kao nedostupni brijeg, ćudljivo vrijeme i škrta zemlja, ljubav kao Tatjana ili Tatjana kao neiskazana i tradicionalno nedokazana ljubav, Hercegovina i njegovi Drinovci dašak neiživljene mladosti i vječita tiha čežnja. Pojmovi: smrt, glad, strah, patnja, gorčina postaju nešto sasvim obično, a Bog, Bog je nakon mnogih daljina pronađen tu gdje ga je prije Antuna malo tko tražio.

Eto, i dan danas, pojavi se odnekud skrivana pjesma, poput "Okreni lice, Gospodine" - kažu njegova, pa u hipu oblije, razveseli, raznježi, izazove note i bude još jedan biser na kruni najljepše hrvatske poezije - Antunove poezije. A čitavo je njegovo stvaralaštvo, pa i sva njegova poezija stala u dva toma *Sabranih djela* koje je najprije sabrao, uredio i tiskao njegov brat Stanislav (1960.), tek 35 godina nakon njegove smrti, a poslije je bilo i nekih drugih izdanja. Nakon jedine tiskane zbirke za njegova života *Preobraženja* bilo je nekoliko njezinih reprinta, novouređenih izdanja, mnoštvo izbora iz poezije A. B. Šimića, lektira, udžbeničkih prikaza, antologijskih prezentacija, prijevoda na desetke stranih jezika te svakodnevnne medijske prezentacije, osvrti i spomeni. U Drinovcima se škola zove njegovim imenom, ispred nje je spomenik njemu i bratu Stanislavu, u rodnoj kući je spomen ploča i spomen muzej, tu su začeti i rođeni susreti pjesnika njemu u čast (1964.), tu su ti susreti kršteni, tu dobili ime "Šimićevi susreti" (1970.), kao i sadržaj i formu. Otada svake godine u sklopu te kulturne manifestacije njima u čast, održano je na stotine poetskih priredbi, kazališnih predstava, promocija, prezentacija, izložbi, koncerata, i akademija u kojima su sudjelovali brojni pjesnici, pisci, umjetnici različitih formi iz Domovine i drugih zemalja. Svaki imalo pristaliji grad u BiH ili Hrvatskoj ima ulicu, trg ili ustanovu s Šimićevim imenom, poneki imaju i spomenike ili spomen ploče, udruženja, manifestacije ili emisije se zovu njegovim imenom, njegovi stihovi se čitaju, uglazbljeni su ili su pretočeni u umne citate.

Antun Branko Šimić je tek nakon smrti izrastao u pravog, istinskog, poetskog velikana i svakim novim danom raste. Za života, prečesto neshvaćen, zatiran, ostavljen i odbačen. Čovjek pjesnik, mladić naborana čela, krupnih očiju, nježnih jagodica, britak, u jednom vrlo nesređenom, ludom i opakom civilizacijskom razdoblju, na svoj način suprotstavljen predodređenjima, klišejima, formama, sustavima, lažnom moralu i lažnim veličinama, površnostima, hedonizmu, licemjerstvu, zadanoj stvarnosti, pa i sebi samom, odživio je u hipu sva svoja preobraženja. Mi maleni ni oćutili nismo kad se odigao iz prašine, zalepršao, poletio, ni naslutili nismo koliko visoko. Na tamnom ljetnom nebu iznad Drinovaca, osutom zvijezdama, Antunova uvijek blista nekakvim posebnim sjajem, oblije nekom nježnom milinom i opominje, opominje...

E, sad bi ovdje mogli stati i završiti tekst, zadovoljni jer vjerojatno baš nitko ne bi imao primjedbe na spomenuta imena, a količina ili veličina njihove ljudskosti i znamenitosti dovoljna je da mjesto koliki su Drinovci svrsta u sam vrh po značaju, ne samo u Hercegovini, nego na svemu hrvatskom prostoru. Ali Drinovci nisu umrli, nit ugašeni njihovom smrću. Gotovo cijelim stoljećem iza njih rađale su se u Drinovcima osobe koji su svojim životom i radom nadilazile svoju sredinu i postajali veliki, a njihovom smrću mi ih poimamo istinskim velikanima i ponosni smo na njih. Zato ćemo nastaviti i spomenuti bar neke u svakom razdoblju, svjesni da će uvijek biti čitatelja koji će pitati zašto je imenovan ovaj, a ne netko drugi. Hvala Bogu da ima još puno tih drugih, jer radi se o ljudima i teško je uzeti neku preciznu mjeru i vrjednovanje, a bit će još prilika. Ako je pogrješka, sigurno nije namjerna, a najveća bi bila da bojeći se pogrješke nikog više ne spomenemo. Zato s Božjom pomoći, ponosom u srcu i molitvom za njihove duše nastavljamo.

STANISLAV ŠIMIĆ, Martinov (1904.). Nakon pučke škole u rodnom mjestu i laičke gimnazije na Širokom Brijegu i Mostaru upisao je germanistiku na Filozofskom fakultetu u Zagreb. Već s četrnaest godina i on se čvrsto opredijelio za književnost kao životni poziv. Očito i on prkosan, samouvjeren i svojeglav, možda po uzoru na brata iz čiste sklonosti prema književnosti, možda iz solidarnosti s bratom prkoseći ocu, a možda je baš u tom svijetu knjige našao utočište pred ratnim kaosom i svim drugim svakodnevnim nevoljama. I on je svjedočio Ilijinoj smrti, a potom je tek punoljetan nakon tegobnih godina bolovanja ispratio brata Antuna na put za Ilijom. Mlad je i Stanislav sazorio. Pjesme su mu bile ozbiljne, cinične i životne, a kritika njegova britka i iskrena, ogolijevala je do kosti. Prevodio je s francuskog, njemačkog i engleskog, uređivao časopise i novine, pisao publicistiku po raznim zbornicima i časopisima. Stanislava su svi državni režimi žestoko tukli: bio je gnjevan na carski iz Beča, duboko razočaran na onaj u Beogradu, onom NDH se sretno izmicao, a komunistički ga je ostavio bez kruha i držao pod prismotrom. Kad su ga se malo okanili, on se dovezao Antunove ostavštine, a teška bolest njega. Uspio je prikupiti mnogo toga i prirediti prva *Sabrana djela Antuna Branka Šimića*. Izdao je svoje dvije zbirke pjesama i tri knjige kritika i eseja, a objavljeno je još preko 200 Stanislavovih kritika, nepotkupljivih, nepokolebljivih i nesluganski čvrstih, te preko 200 Stanislavovih pjesama.

DR. JERKO ŠIMIĆ, Martinov (1906.). Prošao je slično djetinjstvo pa, iako se za razliku od braće otisnuo u stroge pravne vode, umjetnost ga nije mimoišla. Baš buran i raznolik život: zarana je naučio turski i njemački jezik, naučio svirati harmonij, bio je obećavajući operni pjevač, športaš, športski dužnosnik, novinar, publicist, glavni tajnik i potpredsjednik NK Građanskog, jedan od utemeljitelja Hrvatskog nogometnog saveza, hrvatski nogometni izbornik,

jedan od utemeljitelja NK Dinamo, povjesničar nogometa, zaštitnik kulturne baštine, istaknuti HSS-ovac, a nadasve doktor pravnih znanosti i vrstan odvjetnik. Hrabar i aktivan, hvaljen i proganjan, uza sve ostalo, sudski se izborio za književnu ostavštinu brata Antuna. Dr. Jerko Šimić je autor i urednik četiri knjiška djela. Uvijek je bio nesebična potpora i pripomoć, i svojoj rodbini i drugim Hercegovcima koji su stizali u Zagreb. Sva trojica braće Šimića: Antun, Stanislav i Jerko pokopani su na zagrebačkom groblju Mirogoj i nije im teško pronaći grobnicu. Nekako kao da i tu osjetiš dašak Hercegovine i oćutiš tihi šapat drinovačkih duša.

2. Obnovljeni u novo stoljeće

Teško je i iz pozicije današnjega vremena visokog društvenog standarda, tehnološkog napretka, dostupnosti informacija i usporedivosti činjenica, shvatiti koliko je to bilo plodonosno razdoblje za župu Drinovce. Unatoč raznim neriješenim problemima i brojnim tragičnim pošastima, u sumraku jedne velike imperije cijela Hercegovina i Drinovci u njoj bili su u jednom velikom životnom zamahu na svakom području. Najzornije posljedice toga su demografski rast i pomama za obrazovanjem. Kao da je odjednom oslobođen stoljećima zatiran izniman duh i talent. Radi lakše spoznaje toga vremena spomenut ćemo barem još nekoliko Drinovčana različitih zanimanja, koji su ostavili vidljive tragove dostojne i šireg spomena:

IVAN PANDŽIĆ, Filipov (1888.). Stariji brat fra Krešimirov i stric fra Bazilijev, bio je istaknuti pravnik i poduzetnik veletrgovac u Zagrebu. Između ostaloga bio je potpredsjednik Akademskog katoličkog društva "Domagoj". Slovio je za sposobna čovjeka, domoljuba, katoličkog intelektualaca i kao takav je primljen u "Družbu hrvatskog zmaja". Hercegovачkim franjevcima je darovao kuću u Zagrebu. Njegovi potomci nastavili su njegovim poduzetničkim stopama u Zagrebu i SAD-u.

IVAN RADIĆ, Petrov (1888.). Povratnik iz Amerike, trgovac, član i povjerenik za kotar Ljubuški Radićevog HSS-a, istaknuti narodni zastupnik u skupštini u Beogradu u dva mandata. Neškoloivan ali hrabar, uman i rječit, istaknut u borbi za hrvatska nacionalna prava i prava seljaka.

FRA VIKTOR NUIĆ, stariji, Matin (1890.). Uz različit pastoralni rad po župama, bio je 14 godina omiljen i velepoštovan prefekt sjemeništaraca na Širokom Brijegu, te obnovitelj, urednik i suradnik *Ruže*. Njegovi mnogobrojni đaci, kasniji svećenici, redovnici ili svjetovnjaci, a i kolege profesori uvijek su ga spominjali kao izniman primjer i uzor.

DR. PETAR (PERIŠA) NUIĆ, Ivanov (1891.). Po napuštanju sjemeništa i bogoslovije studirao je na Pravnom fakultetu i dobio (1923.) titulu dr. prava (*doctor in iure*). Nositelj je ratnih odličja iz Prvog svjetskog rata. Bio je uspješan odvjetnik u Ljubuškom sve do Drugoga svjetskog rata, a u jednom mandatu narodni zastupnik u Beogradu na prorežimskoj listi. Osnovao je antikomunističku miliciju početkom četrdesetih u Ljubuškom, što je vjerojatno bio dovoljan razlog da u komunističkoj Jugoslaviji netragom nestane.

ILIJA GLAVOTA, Ilijin (1891.). Urednik, suradnik i pisac prvih pripovijetki s motivima iz Drinovaca u širokobriješkoj *Ruži*. Nakon šestog razreda prešao je na svjetovno školovanje od Mostara do studija u Beču i prerane smrti od bolesti i neimaštine. Rođak, kolega, cimer, prijatelj i mentor velikog Antuna Šimića, koji mu je posvetio Pjesmu gladi. Istaknuti član Hrvatskoga kulturnog akademskog društva, nekoliko je zagrebačkih listova objavilo nekrolog o njegovoj smrti. Dr. Domagoj Tomas i Kristina Malbašić su od njegova životopisa i pisane ostavštine priredili knjigu *Pjesma gladi: život i djelo Ilije Glavota (1891.-1916.)*, koja nam je svima otkrila i približila Iliju.

PRIMARIUS DR. ANDRIJA NUIĆ, Matin (1895.). Brat mu je fra Viktor stariji, a stric fra Anđeo Nuić. Prvi je iz Drinovaca završio medicinu i stekao titulu primarijus dr. Bio je dugogodišnji ravnatelj bolnice u Travniku, u Tuzli je bio direktor banke "Prva hrvatska štedionica", pa se preselio u Sisak i Zagreb. Poslije rata pod stalnom prismotrom od komunista bavio se liječničkim poslom i bio pri ruci mnogim Drinovčanima.

MARKO LEVENTIĆ, Stipin (1896.). Doista osebudna i sposobna osoba. Bio je pisac (posebice dramski), glumac, redatelj, suradnik brojnih novina, gorljiv aktivist HSS-a, dužnosnik u NDH, član mnogih laičkih i vjerskih udruga, prvi Drinovčanin član "Društva hrvatskog zmaja" pod imenom Zmaj Drinovački. Bio je jedan od utemeljitelja Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca (MHKD) u Zagrebu 1923. Ujedno je bio jedan od glavnih urednika i suradnika Radio drame na Radio Zagrebu od 1938. do 1945.

DR. FRA ARKANĐEO (NIKOLA) NUIĆ, Petrov - Perkin, (1896.). Također je 1923., kao i fra Krešimir i Periša, u svojoj 27. godini završio doktorat klasičnih jezika studirajući u Beču i Parizu. Upamćen je kao najobrazovaniji Hercegovac do tada; istaknuti profesor, pisac studija, prevoditelj, predavao je 3 klasična i aktivno poznao još 6 živih jezika, bio istaknuti zborovođa te izvrsno svirao glasovir i harmonij. Ubijen je na Širokom Brijegu od partizana na vrlo svirep način.

BLAŽ TOMAS, Petrov (1895.) je po završetku isusovačke gimnazije u Travniku i napuštanju vrhbosanske bogoslovije u Sarajevu, nastavio školovanje, završio pravo te bio poznati odvjetnik, pravnik i prvi Drinovčanin sudac u nekoliko hrvatskih gradova. Kao sudac okružnog suda u Varaždinu, koji je

ujedno od veljače 1945. bio član stegovnog suda I. stupnja pri velikoj župi Zagorje, presuđen je 1. kolovoza 1945. u Varaždinu, na montiranom sudskom procesu, na četiri godine prisilnog rada i 10 godina gubitka nacionalne časti.

O. ANDRIJA GLAVAŠ D.I., Jurin (1901.) je prvi Isusovac iz Drinovaca. Bio je profesor u isusovačkoj gimnaziji u Travniku, te prefekt II. divizije u travničkom sjemeništu 1926./27.¹ Također je bio član Odbora Akademskog kluba sv. Ćirila i Metodija za god. 1926. i 1927.,² a bio je i predsjednik toga kluba.³ Vrlo aktivan bio je i u križarskoj organizaciji. U Travniku je od 1940. do 1943. djelovao kao duhovnik sjemeništaraca te kao ekonom u Travničkom sjemeništu. Uz mnoge zahtjevne dužnosti duhovnika, propovjednika, egzegeta i rektora Dječjeg sjemeništa u Zagrebu od 1944. do 1947., u svome redu, bio je i istaknuti urednik (od 1933. do 1937.) i vrijedan suradnik *Glasnika srca Isusova*, koji je izlazio u Zagrebu. Krajem rata 1945. kao rektor sjemeništa, bio je kratko vrijeme u partizanskom zatvoru u Zagrebu. Pošto je određen da zatvorenicima dijeli hranu, nekoliko puta je uspio razgovarati s dr. fra Radoslavom Glavašem ml. i svjestan situacije nagovarao ga na bijeg. Neuspješno, jer je fra Radoslav bio uvjeren u svoju nevinost.⁴ Fra Radoslav je pogubljen, a o. Andrija Glavaš je nakon puštanja do smrti, obavljao niz svećeničkih dužnosti.

IVAN BANDIĆ, Matin (1901.) je u "godinama gladi" kao siromašan dječak odveden u Srijem, te ostvario zavidnu karijeru. Bio je državni činovnik, tajnik hrvatskog kluba u Beogradu, pomoćnik ministra financija (Hrvata Šuteja), te čak i narodni poslanik kotara Ljubuški za sporazuma Tito - Šubašić čijim je razvrgavanjem svojevoljno dao ostavku. Nekoliko je obitelji iz Drinovaca skućio u Beogradu i Vojvodini. Njegov sin Miloš je napokon danas, u Hrvatskoj enciklopediji promoviran kao hrvatski književnik i kritičar. U Zemunu je dobio spomen ploču i ulicu. Ivanov mlađi sin Zvonimir je bio istaknuti pravnik i odvjetnik u Beogradu, a unučad Ivanova su završili najviše škole i žive u SAD-u.

Eto spomenuli smo ukratko samo ovih dvadesetak imena različitih zanimanja, tek kao dovoljan, ilustrativni, mozaički prikaz tog Paškalova doba, iako smo mogli ovako bez jasne kategorizacije nabrajati još dosta imena dostojnih spomena. Svi oni nam jasno govore da su relativno mali Drinovci, osim svoga svekolikog procvata, i svojoj Hercegovini, svojoj crkvi i svom

---

¹ ANTUN ČOVIĆ, „Kronika“, *Travničko smilje*, god. XII., br. 3-4., Travnik, 1926./27., str. 30–36.

² LUKA KRSTINIĆ, „Naš rad na crkvenom jedinstvu“, *Luč*, god. XXV., Zagreb, br. 1., 1929., str. 73–75.

³ „Predsjednici kluba sv. Ćirila i Metodija: Jago Zorić i Andrija Glavaš“, *Luč*, god. XXV., br. 1., 1929., str. 55.

⁴ ROBERT JOLIĆ, „Dodatak: Fra Radoslav Glavaš i pater Andrija Glavaš“, *Hercegovina franciskana*, god. V., br. 5., Mostar, 2009., str. 556.

hrvatskom narodu dali iznimno velik doprinos. Odredili smo ovo razdoblje od obnove župe i oslobođenja od turske okupacije, pa do vremena u kojem je Paškalo imao uvid pa i izravni upliv na crkvena gibanja i društvene procese i sukladno tome usmjeravati i pomagati svoje Drinovce i Drinovčane.

3. Nakon Paškala kroz dva svjetska rata

Sasvim je jasno da su se izgradnjom pučke škole i otvaranjem mogućnosti školovanja, te stasanjem župe i formiranjem Drinovaca u novo društveno-političko središte u zapadnoj Hercegovini, uza sve globalne tegobe toga doba i poslije Paškaloove smrti otvorili neki novi vidici i životne mogućnosti. Čini se da su ponajprije u svoj toj predratnoj, ratnoj i poslijeratnoj zbilji smjernice davali ljudi koje smo već spomenuli i ljudi koji će stasati, izgraditi svoj ugled i ostaviti vidljive tragove u prostornoj i nacionalnoj zajednici. Dakle, kroz Prvi svjetski rat i raspad Austro-Ugarske, kroz teško razočarenje velikosrpskom Prvom Jugoslavijom, krvavi Drugi svjetski rat i krvavu diktaturu komunističke Jugoslavije, većina je Drinovčana proživljavala tešku sudbinu. No uz već spomenute ranije rođene, koji su osjetili i ova tegobna vremena i mnogi kasniji Drinovčani su u tom razdoblju na različitim područjima života stekli glas, ugled, ime i čast, da se i nakon smrti ne zaboravljaju, za njih se moli, o njima se piše, čuva im se spomen ili im se podižu spomenici.

Činjenica je, da su ratnim završetkom Monarhije Drinovčani veoma stradali, kako u ratu na fronti, tako i od gladi kod kuće. Na stotine osoba je poginulo, ranjeno i umrlo, a gotovo je svaki dom ojađen. Opća je konstatacija da je i stara Jugoslavija bila tamnica i grobnica hrvatskom narodu, posebno onom u BiH. Zašto je onda čudno što su Hrvati poželjeli samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu? A kako su je mogli ostvariti? Zar ikakvim demokratskim putem, obespravljeni i razoružani, kroz diktaturu Kraljevine Jugoslavije i izrazitu srpsku kontrolu medija, vojske, policije, kaznenog sustava, financija i politike?

Zar se to moglo ostvariti u državi u kojoj je na hrvatske zastupnike izvršen atentat u beogradskoj Narodnoj skupštini, što je bio presedan svjetskih razmjera? Zar s pomoću i osloncem na tradicionalne prijatelje Srba: Francuze, Engleze i Sovjete, ili pak na daleke Amerikance? Kako se izvući iz okova Jugoslavije, kako do slobode i svoje države? Činilo se jedino moguće uz pomoć nadolazeće sile Njemačke i njezinih saveznika. Tko je tada mogao birati način, tko to je tada mogao naslutiti dubinu zla nacizma i fašizma, tko je mogao predvidjeti kakve će porive i strasti rat proizvesti kod pojedinaca? Pa u tom vremenu je nacistička Hitlerova Njemačka bila u čvrstom paktu s komunističkim Staljinovim SSSR-om. Teško je i pomisliti da je tad itko od drinovačkih mladića, ma gdje god se

zatekli, i pomišljao na bilo kakvu ideologiju ili agresiju, osim borbe za slobodu svoje Domovine.

Na žalost, opet nam previše toga nije išlo na ruku. Saveznici NDH su srljali, a i nju uvlačili, u svakakva zastranjenja i neminovni poraz. Unutar nacije je ojačao anacionalni, projugoslavenski, partizanski pokret koji je stao uz ratne pobjednike, i ponovo nas vratio u ralje slično monstrozne Jugoslavije samo sada obojene crvenim, ateističkim komunizmom. Obojene i krvlju mnogih nevinih žrtava. A ratne i poratne žrtve su ponovo bile neizrecivo velike. I u Drinovcima su bile neizrecive: u životima (blizu 300), ranama, progonima, tugama, razočarenjima, suzama. Brojne ambicije, nastojanja, želje i snovi su ugašeni, a brojne karijere skršene ili skrenute sa zamišljenog puta. Ipak, ostali su brojni tragovi dostojni časti i spomena. Čak ako će ih ponetko gledati i drukčije, oni su duboki i neizbrisivi. Uče, kazuju i opominju. Opet ćemo ilustrativno spomenuti samo neka imena.

DON JURE VRDOLJAK, Nikolin (1906.). Bio je vrijedan župnik pastoralac u Studencima, gdje je izgradio župnu crkvu, pa je nakon rata prebjegao u Austriju izgrađivši crkvu pokraj Salzburga, a potom u Kanadu, gdje je s našim iseljenicima također izgradio crkvu u Torontu. Dakle, tri crkve u tri države, a uz to je u Salzburgu pokrenuo izdavanje časopisa *Glasnik Srca Isusova i Marijina* u emigraciji, te bio ravnatelj Caritasa i gorljivi skrbnik za izbjegle Hrvate u Austriji.

DON MATE NUIĆ, Stipin (1909.). Kao mlad, bistar, nadaren, učen svećenik i žestok propovjednik, bio je prefektom Napretkova zavoda u Mostaru i kratko imenovan tajnikom biskupa Čule. Kao i on, iskusio je 8 godina okrutnosti Udbinih zatvora. Bio je nepokolebljivi borac za jedinstvo Kristove Crkve, protiv udruženja "Dobri pastir" i stvaranja režimske crkve odvojene od Vatikana. Bio je župnikom u više župa, a svojim radom i stavom zavrijedio je titulu monsinjora.

DR. FRA RADOŠLAV (ANDRIJA) GLAVAŠ, mlađi, Petrov (1909.). Bio je gimnazijski profesor na Širokom Brijegu, pa je doktorirao filozofiju. Uza suglasnost provincijala i biskupa imenovan je Pročelnikom za bogoštovlje u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja NDH u Zagrebu, sve do svršetka rata. Zaslužan za kupnju, dovršenje i obnovu mnogih crkvenih objekata, među njima i crkve u Drinovcima. Osim vjerskih i državničkih dužnosti između ostaloga fra Radoslav je ostao prepoznat kao vrstan kritičar, a njegove studije je posthumno skupio i objavio B. Donat u knjizi *A. R. Glavaš - Hrvatska književnost i duhovnost*. Objavljeni su mu prilozi različite tematike u mnogim časopisima, a objavio je i jednu knjigu. Uvjeren u svoju nevinost i časno obavljanje svoje dužnosti svršetkom rata nije napuštao Zagreb. Nakon groteskne farse od suđenja, strijeljan je od partizana 1945.

DON IVAN TOMAS, Jurin (1911.). Još za studija u Travniku, župnikovanja po Hercegovini i dužnosti biskupova tajnika u Skopju, Ivan je uz ostalo pisao i uređivao mnoge časopise. Doktorirao je teologiju u Rimu, diplomirao arhivistiku, diplomatiku i paleografiju, djelovao u Hrvatskom zavodu sv. Jeronima, vodio iznimnu brigu o poslijeratnim hrvatskim izbjeglicama i emigrantima, uređivao i vodio program Radio Vatikana na hrvatskom jeziku, pisao uređivao i surađivao u brojnim hrvatskim novinama i časopisima diljem svijeta. Odan Kristov svećenik, nesalomljivi hrvatski domoljub, izniman intelektualac. U knjizi *Pet redaka - rimski dnevnik dr. don Ivana Tomasa* dr. Domagoj Tomas prikazao je sve najbitnije iz njegova života i rada.

Ivanov glas je kroz eter odzvanjao diljem svijeta, a fra Vice Blekića (1943.) propovjednika, pisca i skladatelja, diljem Domovine, posebno teških godina Domovinskog rata. Posebno smo bili ponosni na njegov Put križa, prigodom pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj.

FRA PIO (PETAR) NUIĆ, Jozin (1910.). Bio je provincijski tajnik, pisao, uređivao *Ružu*, fotografirao, predavao je crkvenu umjetnost na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru, ali će trajno ostati upamćen kao “dipl. fra arhitekt”. Izradio je nacрте, projekte ili vodio izgradnju četrdesetak sakralnih objekata (crkve, župne kuće, kapele, kapelice, spomenici...) u Hercegovini. Projektirao je i prekrasni spomenik fra Paškalu Buconjiću u svojim rodnim Drinovima.

DR. FRA KRUNOSLAV (VLATKO) PANDŽIĆ, Nikolin (1912.). Nakon ređenja i poslijediplomskih studija u Švicarskoj i Njemačkoj predavao filozofiju i pedagogiju na Humcu i Mostaru, te bio profesor na teologiji u Sarajevu, preživio kolone smrti 1945. i višemjesečne komunističke istražne zatvore, pa 1948. uspio emigrirati u Ameriku. Bio je župnik i duhovni pomoćnik u nekoliko gradova SAD-a i Kanade, misionar za Hrvate u Americi te profesor filozofije na Sudburyju u Canadi. Nakon pisanja i uredništva u širokobriješkoj *Ruži* i *Stopama otaca*, te *Croatia press* u Švicarskoj, fra Krunoslav je i u Chicagu bio urednik tjednika *Danica* i *Hrvatskog katoličkog glasnika*. Prof. dr. fra Krunoslav Vladimir Pandžić, “profesor mudroslovlja i bogoslovlja”, kako ga nazva njegov prijatelj don Ivan Tomas, svojim filozofskim radovima i svojom doktorskom disertacijom ušao je u vrhove hrvatske filozofske misli. Njegova doktorska disertacija: *Problem istine u filozofiji Martina Heideggera* nedavno je u izdanju Synopsisa, dočekala i ponovljeno knjiško izdanje.

FRA KORNELIJE, DON CVITAN RAVLIĆ, Grgin (1913.). Franjevački gimnazijalac, pisac i urednik nakon svršetka gimnazije (1937.), nastavio je studije u Americi (1938.) gdje je i kao franjevac službovao u nekoliko župa u Chicagu i okolici. Sekularizirao se 1949. te i dalje nastavio svećeničku službu kao duhovni pomoćnik, župnik, administratorski upravitelj, dušobrižnik u bolnici, propovjednik pisac i nadasve graditelj u župama od Chicaga do Los

Angelesa. Odmah po dolasku u Ameriku preko uredništva i suradništva u tjedniku *Danica* branio je među hrvatskim iseljenicima čast hrvatskog imena od progugoslavenske američke politike i perfidnih udbaških podmetanja i laži. Služio je u mnogim župama, a u Fillmoru je izgradio dvije krasne crkve, župni dvor i veliki katehetski centar. Tijekom najžešćih napada na Hrvatsku u Domovinskom ratu, kad se u ljude uvukao strah, beznade i tjeskoba, prekrasno i ohrabrujuće je odjeknula vijest da je papa Ivan Pavao II. počasni naslov monsignora dodijelio i don Cvitanu Ravliču, hrvatskom svećeniku i gorljivom domoljubu iz nadbiskupije Los Angeles.

FRA BAZILIJE (STJEPAN) PANDŽIĆ, Nikolin (1918.). Zasigurno je bio najobrazovaniji i najnačitaniji Drinovčanin, a vjerojatno bi tu konstataciju mogli proširiti i na čitavu Hercegovinu. Mlad je otišao na studije u Rim i tamo u relativno kratkom vremenu stekao na Papinskom sveučilištu Antonianu doktorat iz teologije, na državnom sveučilištu La Sapienzi doktorat iz filozofije, na Vatikanskoj školi arhivistike, paleografije i diplomatike i pri Vatikanskom tajnom arhivu dobio titulu *Paleographus et archivarius*, te studirao na odsjeku Islamskih znanosti arapski, turski i perzijski jezik. Između ostaloga fra Bazilije je od 1947. do 1985. bio generalni arhivar franjevačkog reda i bila mu je lako dostupna sva vatikanska i rimska arhiva.

Fra Bazilije je svoja djela pisao na hrvatskom, latinskom i talijanskom jeziku, ponekad čak na engleskom, francuskom, njemačkom i španjolskom, a u čitanju i korespondenciji je koristio ruski, arapski, turski, perzijski i još nekoliko europskih jezika. Napisao je 21 znanstvenu i 2 knjige sjećanja, koje je poslije kroz *Sabrana djela fra Bazilija Pandžića* u elektronskoj formi objedinio, uredio i prezentirao njegov nećak Zvonko Pandžić. Fra Bazilije je s fra Dominikom Mandićem utemeljio izdavačku kuću ZIRAL, a bio je suosnivač i Hrvatskog povijesnog instituta. Matica hrvatska Grude organizirala je znanstveni skup i tiskala zbornik o životu i djelu fra Bazilija u čast njegova stotog rođendana, na čijoj je promociji on održao prigodan govor.

KREŠIMIR MAJIĆ, Petrov (1919.). Rano ostao bez majke i odrastao u brojnoj kršćanskoj i domoljubnoj obitelji. Iz širokobriješke gimnazije otpušten je zbog nestašnog vladanja te završio učiteljsku školu. Oštrouman, hrabar i prkosan zarana je okusio jugoslavenski režim i izgradio prohrvatsku orijentaciju. Uz Luku Glavaša bio je (1941.) glavni predstavnik i promicatelj ustaškog pokreta za Općinu Drinovce. Dragovoljno odlazi u vojnicu i tijekom rata za svoje hrabro, savjesno i dostojanstveno držanje zavrijedio je najveća odličja: Red Krune Kralja Zvonimira s mačevima, Vojnički red željeznog trolista IV. stupnja i Red Krune Kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima. U povlačenju prema Austriji dopukovnik Krešimir Majić zapovijedao je jednom od tri jedinice osiguranja zbjega. Više je verzija o njegovoj smrti ali sve svjedoče o

iznimnoj hrabrosti i požrtvovanju. Partizanska i Udbina propaganda nastojala ga je ocrniti selektivnom dokumentacijom i svjedočenjima, a čak su ga nakon rata dugo vodili i na nekim popisima o neprijateljskoj emigraciji. U narodu je ostao upamćen kao častan, hrabar i pošten hrvatski vojnik, beskrajno odan svom narodu i svojoj hrvatskoj domovini. O njemu su se i u Drinovicima, i u Hercegovini, i u inozemstvu pričale priče, spjevale pjesme, pisali članci, a sve više izlazi na vidjelo i skrivana dokumentacija o njegovu ratnom putu. Književnica u Australiji, Ličanka, Mirjana Emina Majić završava knjigu posvećenu njemu "...Junački je pao na Dravogradskom mostu u jurišu ne žaleći života da bi drugi mogli prokrciti put na drugu stranu mosta. Bojnik Krešimir Majić s nama je." Iako je emigrirala u Kanadu, i poslije se preudala, njegova žena Zlata i sin Mladen su do smrti zadržali naklonost i ljubav prema Drinovicima.

JOZO (JUPA) MAJIĆ, Stipanov (Broketin), (1914.). Iz brojne je i ugledne obitelji Stipana Brokete Vitkovića, načelnika Općine Drinovci i prvog rodaka don Andrije Majića. Nakon gimnazije u Mostaru diplomirao je pravo u Zagrebu i pohađao poslijediplomski studij. Predavao je kao profesor na Zagrebačkom sveučilištu i boravio u emigraciji. Po mnogim živim sjećanjima, Josip Jupa smatran je jednim od najdarovitijih i najobrazovanijih intelektualaca iz zapadne Hercegovine. Uvažavan i cijenjen imenovan je savjetnikom u prvom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH, pa je onda prešao na dužnost tajnika u Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, potom je nadstojnik Političkog odjela pri Glavnom ravnateljstvu sve do rada u Predsjedništvu Vlade NDH. Dakle, najviši državni dužnosnik NDH iz Drinovaca, svojim Drinovicima, mnogim Drinovčanima i Hercegovcima uvijek je bio pri ruci. Iako je bio osobni prijatelj nekoliko ministara i imao mogućnost, nije s vladinim zrakoplovom napustio Hrvatsku nego je s narodom, za rođenom braćom Jerkom i Ljubom, u grupi intelektualaca iz Hercegovine, krenuo u zbjeg prema Austriji. Vraćeni su od Engleza partizanima i nakon mučenja na Križnom putu svoj trojici se gubi trag. Preživjeli dio te cijenjene obitelji opljačkan je te stalno nadgledan i proganjan, a djeca pok. Ljube su morala u bijeli svijet. Otac Stipan je zbog terora partizana morao uništiti vrijednu arhivsku građu Općine Drinovci. I danas je Broketino ime u Drinovicima, a i šire, sinonim za ustrajan, pošten i neumoran rad i uspjeh.

PATER ZVONIMIR MAJIĆ, Nikolin (1922.). Svoju je iznimnu službu isusovačkog redovnika, pastoralca, duhovnika i propovjednika okrunio s više od dva desetljeća djelovanja kao pučki misionar. Glasan i jasan, gorljiv i jezgrovit, sijao je sjeme vjere diljem Domovine i svijeta sve do svoje smrti. Sigurnosne službe socijalističke Jugoslavije vodile su o njemu dosje pod br. 219876. Među ostalim tu je za njega navedeno „da je kao i ostali Isusovci vrlo aktivan u neprijateljskom radu protiv našeg društvenog uređenja, da politizira, da je protivnik svećeničkih udruženja...“ U centralnoj razradi 'Misionar' koja

se vodi nad svim pripadnicima reda DI obuhvaćen je i Majić Zvonimir. Tako je 30. IX 1964. napisan i odobren prijedlog za kontrolu korespondencije Majić Zvonimira.⁵ Unatoč svemu tome pater Zvonimir je do smrti ostao čvrsto na Kristovom putu.

4. Zadnje razdoblje

Listajući lagano “knjigu života” povijesti naše župe, stigismo i do naših vremena. Iako je komunistička Jugoslavija, barem deklarativno, omogućila određena socijalna prava (školovanje i zdravstvenu skrb, privatnost prakticanja vjere, privatnost vlasništva), ipak smo svi jasno i nedvojbeno osjećali da živimo u ideološkoj diktaturi. Zanimljivo je da je i nakon te silne višedesetljetne komunističke ideologizacije i propagande u svim sferama života, motiv i razlog zbog kojeg je željena i neprežaljena NDH, i dalje ostao jednako čvrst, čak i čvršći. Nova socijalistička i komunistička Jugoslavija, ponašala se kao i stara monarhistička, kao zamaskirana Velika Srbija, na čijoj su crvenoj karti zapadna Hercegovina, a pogotovo naši Drinovci, bili označeni crnom bojom. Bilo je teže i složenije, ponekad vrlo trpko i bolno, ali Drinovci se ni u ovom vremenu nisu dali. U mnogim poglavljima ove monografije spomenuta su događanja vrijedna spomena i ljudi, koji su se unatoč ovim lošim okolnostima uspijevali izdići iznad ovoga vremena te biti primjer i uzor.

Zbog toga je teška spoznaja da si prisiljen, u bilo kojem pisanju pa i ovom, zbog ograničenosti vremena, zbog forme i ograničenosti sadržaja monografije, birati pa možda i ne spomenuti osobu koja je zavrijedila spomen. Iako se ograničiš samo na mrtve, jednostavno negdje moraš povući crtu. Preostaje ti da poput slikara biraš boje i likove koji će najzornije pokazati sliku tog drinovačkog ljudskog bogatstva, koje je ostavljalo vidljive i neizbrisive tragove u svim vremenima po cijelom svijetu. I uvijek uočiš da ti neke nijanse izmiču. Znaš da će ti netko predbaciti da si izostavio majke: temelj, polazište, tri kuta kuće, roditeljicu, stopanjicu, odgojiteljicu i čuvaricu. Od njih sve polazi. Znamo da su sve donedavno u drinovačkoj crkvi prevladavale crne odore žena, još tamo od pogroma u Drugome svjetskom ratu i pomrčini nakon njega. Doista, muškarci su pobijeni i prorijeđeni, a žene su nastavile odgajati djecu tihe i prkosne. Djeca su odrastala, išla u različite škole (u zadnjim vremenima ravnopravno i ženska), radila i nizala uspjehe. Svaki njihov uspjeh je na ponos i spomen njihovim roditeljima. I dalje je bilo puno duhovnih zvanja, istaknutih znanstvenika, uspješnih gospodarstvenika, društveno-političkih, zdravstvenih i obrazovnih

---

⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), 219876 MAJIĆ ZVONIMIR: br. 58.820, DB Osijek, *Operativni dnevnik za Majić Zvonimir*.

djelatnika, kulturnjaka, športaša i istaknutih ratnika u Domovinskome ratu. Mnogi od njih su dotaknuti u drugim poglavljima monografije, a nadam se da će svi, i mrtvi i živi, ako Bog da, biti upisani u nekom već planiranom Leksikonu Drinovčana. Ovdje je, opet bez opterećenosti nekim posebnim kriterijima, samo kratki ilustrativni spomen na neke od njih. Neka bude na čast, molitvu i zahvalu, i svima nespomenutima, te poticaj, uzor i ponos svima nama živima.

O. DON PETAR ŠIMIĆ, Ivanov (1938.). Rođen je u brojnoj obitelji, kao peto od trinaestero Ivanove i Katine (r. Glavaš) djece. Prvi je salezijanac iz Drinovaca. Osim po zahtjevnoj i živopisnoj svećeničkoj službi od propovjednika i katehete do zamjenika provincijala, ostat će upamćen kao graditelj šest i obnovitelj dviju crkava, među kojima je "Sveta Mati Slobode" - zavjetna crkva, pastoralni i memorijalni centar Domovinskoga i svih ratova za hrvatsku slobodu, na Jarunu u Zagrebu. Uz reljefni spomenik, spomen ploču, počašćen je i imenom ulice u Zagrebu.

Isto tako izgradnju franjevačkoga samostana u zagrebačkoj Dubravi predvodio je pravnik, pisac, galerist i graditelj FRA VIKTOR NUIĆ MLAĐI, a malo je koji drinovački svećenik u svojim župama diljem domovine i inozemstva bio pošteđen gradnje i obnove. Uza sve ostalo, lako je zamisliv i taj graditeljski doprinos drinovačkih svećenika Crkvi u Hrvata.

IVAN ALERIĆ, Jurin (1961.). Spominjemo ga ispred svih naših poginulih i nestalih u Domovinskome ratu. Trebao je braniti doktorski rad na Filozofskom u Zadru, ali su ga silno povukle demokratske promjene, osamostaljenje Hrvatske i borba za njezin opstanak pred jugo-četničkom agresijom. Pisac, urednik, publicist, filozof, sve svoje umne i znanstvene sposobnosti, prijateljstva i poznanstva stavio je na raspolaganje Domovini. Kad je krenuo nastaviti u svojoj Herceg-Bosni i svojim Drinovcima, sustigla ga je smrt i odvela u vječno počivalište na njegovu Bilom Grebu. O kako su o Ivanu lijepo zborili njegove kolege i suborci, čudo od čovjeka, zavrijedio je da mu i mi spominjemo ime s velikim poštovanjem i ponosom. Svim bojovnicima iz Drinovaca velika hvala, u mnogočemu su bili prvi, u mnogočemu ponajveći, a poginulima, nestalima i umrlima u ratu i nakon rata pokoj vječni daruj im Gospodine!

PROF. DR. SC. FERDO SPAJIĆ, Ljubin (1941.). Rođen je u Drinovcima, pa preko Vinkovaca i Slavenskog Broda dospio do Zagreba. Tamo je diplomirao i doktorirao na ekonomiji. Bio je profesor na fakultetima u Zagrebu i Mostaru, a održao predavanja na mnogim drugima. Postao je vodeći hrvatski stručnjak za računovodstvo i financije. Autor pedesetak znanstvenih i više stotina stručnih radova, autor, suautor, urednik ili prevoditelj mnogih stručnih knjiga, udžbenika i časopisa, član mnogih udruga, ekspertnih timova, asocijacija, odbora, povjerenstava u zemlji i inozemstvu. Cijenjen i poštovan, autoritativan

i prijatan, dobitnik je državnog odličja i brojnih stručnih nagrada i priznanja. Godišnja nagrada Ekonomskog fakulteta u Zagrebu nosi njegovo ime.

U svojoj biti nije puno drukčija priča njegova rođaka PROF. DR. JERKE NUIĆA, a niti BERISLAVA BORE MAJIĆA, MARIJANA VUČKA i mnogih drugih živih Drinovčana, koji su izrasli iz male sredine, ni od kog gurani, podržavani i protežirani, samo svojim umom i svojim radom dosegli najviše znanstvene razine. A ima nas takvih u svim sferama života.

Doista rekli smo za mnoge mrtve, a mogli bismo danas reći i za mnoge žive - iz malih, siromašnih i zabačenih Drinovaca preko trnja do nacionalnih visina i svezemskih duljina. S Božjom pomoći, bistrim umom, upornim radom, poštenim pristupom i obiteljskim blagoslovom sve se može. Da, možda bi bilo dobro na nekoliko primjera istaknuti upravo taj utjecaj obitelji. Osim genetskih predispozicija, svakoj osobi obitelj daje odgoj, usmjerenje, potporu, ugled, obvezu, inspiraciju. Puno je obitelji iz Drinovaca koje treba spomenuti i istaknuti ali opet ćemo ih, samo ilustrativno doista kao posebnu znamenitost, spomenuti tek nekoliko.

4.1. Majići - Grginovci - Vitkovići

Zar nije izniman podatak da je u izravnoj obiteljskoj lozi don Andrije Majića tj. od njegove bake Matije r. Šimić potekao i don Andrija Majić ml., don Srećko Majić, don Željko Majić, pater Zvonimir Majić, pater Dragan Majić, don Ivan Tomas, fra Damjan Glavaš, fra Vitomir Glavaš, don Mate Nuić, don Vinko Nuić, č.s. Mariangela Majić, č.s. Anastasija Majić, č.s. Serafina Majić, č. s. Kata Glavaš, č.s. Nera Glavaš i nekoliko njih koji su odustali od duhovnoga poziva. Doista, doista šesnaest vrijednih radnika u Božjem vinogradu. Iz iste su loze pobijeni Jupa, Jerko i Ljubo tri Broketina sina, don Andrija ml. i Vid Eljuga, a don Andrija, don Mate i don Vinko odrobijali su dvadesetak godina, pa emigracija don Ivanova, Smiljanova, Slobodanova, Mirkina, progoni i mučenja - toliko je ta obitelj dala žrtve za vjeru i Domovinu. I više desetaka visokoškolskih diploma različitih zanimanja i mnogo čega drugoga. Svaka im čast!

4.2. Nuići - Andrijini - Matutinovci i Perkići

I tek što se zadiviš obitelji Majić - Grginovcima, vratiš se dvije generacije dublje i počneš prebirati po Nuićima poteklim od Andrije i Matije znanim kao Matutinovići i Perkići pa dođeš do još iznimmnijih saznanja: po izravnoj muškoj i ženskoj krvnoj liniji počev od znamenitoga fra Anđela Nuića još 18 svećeničkih zvanja, 11 časnih sestara, na desetke njih poznatih i istaknutih u drugim zanimanjima. Čovjek opet ostane bez riječi. Svaka im čast!

4.3. Šimići - Martinovci

Da, Martin Šimić obećao je rođaku biskupu fra Paškalu Buconjiću da će svakom svom djetetu omogućiti školovanje, i učinio je tako, ali vjerojatno ni on sam nije mogao ni naslutiti onaj čudesni, buntovni, Šimićevski umjetnički gen. Njegov Antun je prvi uzletio i u kratkom životu dosegnuo zvijezde, za njim i brat Stanislav, brat Jerko, sestra Anđa, sestrić Vlado Pandžić i njegove kćeri, Maksina unučad... a dug bi bio popis i krvne rodbine od Šimića, Tomasa, Pandžića, Benovića, Glavota, Majića, Buconjića, koji su ostavili vidljive tragove u književnosti, umjetnosti, znanosti, kulturi i drugim djelatnostima.

4.4. Pandžić (Brnadušići)

Spomenut ćemo samo najpoznatije: Filip i Nikola su bili glavari sela i Općine Drinovci, dr. fra Krešimir glavar franjevačke Provincije i mučenik, te Ivan uspješni poduzetnik bili su hrvatski Zmajevi, veleučeni dr. fra Bazilije voditelj Vatikanskoga arhiva, Zvonko pisac, publicist i istraživač, Ivanovi potomci uspješni poduzetnici

4.5. Buconjići - Jamberovići

Raširila se dična loza drinovačkih Buconjića, od fra Paškala do današnjih dana, i svugdje ih bijaše (Drinovci, Nevesinje, Mostar, Slavonija, Zagreb, Beč, pa sve do Amerike i Australije) i u svemu ih ima. Svugdje su poštovani i cijenjeni zbog svoga rada i ljudstva, pa zbog toga normalan čovjek teško može povjerovati da su partizani i UDBA mučki pobili 6 rođene braće Jamberovića: Ljubu, don Antu, Vladimira, Danku i Dragana neposredno nakon rata, a Matu u emigraciji u Americi. Neshvatljivo i nepojmljivo. Od njegova brata Joze pobiše još trojicu: Iliju, Jerku i Krešu - Janjiće, te Pavlove Matu i Petra. Doista nepojmljivo. Da je suza kolik vode u Krenici, sve bi ih isplakali. Otac Ivan - Jamber je doslovce uvenuo od tuge.

Mogli bismo s istom tugom spomenuti i Nuiće - Perkiće, Vrdoljake i mnoge druge osakaćene i zatrte obitelji. I u Domovinskome ratu, u vrijeme kad je Mario poginuo, a Zdravko ranjen, petero braće Glavota - Grepušića, Perinih sa Sebišine, bilo je na braniku Domovine. U herojskom Vukovaru su slavljani junaci Tvrtko Majić Žurić i njegov sin Robert.

Zaključak

Čini se da bismo mogli ovako znatizeljno do beskrajna prebirati po drinovačkim matičnim knjigama. Kreneš po prezimenima - svugdje ima neko novo zanimljivo ime koje vuče, kreneš po zaseocima - u svakome ponetko koga ne smiješ preskočiti, kreneš po zanimanjima i uvijek otkriješ nešto nepoznato, kreneš po generacijama i svaka ti se čini posebna i bojiš se da ih ne zakineš svojim prosudbama. Čak kada se ovako ograničiš samo na umrle Drinovčane brzo spoznaš kako je to jedan zaista impozantan puk preseljen kod Gospodina. Žive smo izostavili. Nepravedno? Može se i tako reći. Iznimnih i poznatih Drinovčana i danas ima od Drinovaca pa diljem svijeta: iznimnih svećenika i časnih sestara, znanstvenika, vojnika, političara, sportaša, liječnika, novinara, književnika, umjetnika, poduzetnika, majstora, predsjednika, ministara, ravnatelja, rektora, dekana, dobrih vjernika, dobrih domoljuba, dobrih roditelja, vrijednih radnika, dobrih i poštenih ljudi. Teško je doći do svakog imena ali začudit ćemo se jednog dana kad vidimo koliko ih ima puno.

---

¹ Popis literature naveden u: ROBERT JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar, 2011., str. 82.

² RADOSLAV GLAVAŠ, *Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar, 1910.; RADOSLAV GLAVAŠ, Spomenica, "Dvadeset godina biskupovanja Presvjetlog gospodina Otca Paškala Buconjića", u: *Kršćanska obitelj*, br. 3/1900.; "Viestnik (25-godišnjica biskupovanja priesvetlog gosp. Paškala Buconjića)", u: *Kršćanska obitelj*, 3/1905.

³ F. P. D. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, Zagreb, 1990. (reprint), str. 41-42.

⁴ FRA ROBERT JOLIĆ (prir.), *Pisano djelo biskupa Buconjića*, Okrugli stol o životu i djelovanju biskupa fra Paškala Buconjića u povodu 100. obljetnice njegove smrti, Drinovci, 10. XII. 2010.; *Susreti*, 5, Godišnjak Matice hrvatske ogranak Grude, Grude, 2011., str. 349.

⁵ VLADO PANDŽIĆ, "Antologijski govor fra Paškala Buconjića o svetoj braći Ćirilu i Metodu", u: *Susreti*, 6, Godišnjak Matice hrvatske ogranak Grude, Grude, 2012., str. 26.

⁶ F. P. D. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, str. 201.

⁷ ROBERT JOLIĆ - ANTE MARIĆ (prir.), *Fra Andeo Nuić: život i djelo, u prigodi 160. obljetnice rođenja: (1850.-2010.)*, Mostar, 2010.

⁸ F. P. D. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, str. 93.

⁹ DON ŽELJKO MAJIĆ (prir.), *Sluga dobri i vjerni. Život i djelo mons. Andrije Majića*, Zbornik radova sa Studijskog dana, Biskupski ordinarijat Mostar, Mostar, 1998.

Ovo je samo jedan mali nesavršen pokušaj prikaza toga ljudskog što je iz Drinovaca poteklo, na slavu Gospodinovu, na korist svome hrvatskom narodu i patničkoj zemlji Hercegovoj, na čast svome rodu i svojim Drinovcima, za primjer, inspiraciju, opomenu i izazov svim budućim pokoljenjima. Ako bude tako, lako je naslutiti kako će se sličan zapis za nekih budućih obljetnica znatno proširiti. Uvijek su nas učili: mrtvima velika hvala i spokoj kod Gospodina, a živima dobro zdravlje i obilje Božjeg blagoslova, uza želju da nas bude i da Drinovci žive!

Petar Majić

ZVONA I ZVONICI FRANJEVAČKE CRKVE SV. PETRA I PAVLA U MOSTARU¹

Crkveno zvono i crkveni zvonik imaju od samih početaka kršćanstva svoje mjesto u životu, vjeri i liturgiji kršćana. Oni su glasnici temeljne vrijednosti kršćanske vjere – Utjelovljenja. Svoj temelj nalaze u Lukinom evanđelju:

„Kad anđeo uđe k njoj, reče joj:

- Zdravo, milosti puna! Gospodin s tobom!

Na te se riječi ona smete i poče razmišljati, kakav bi to bio pozdrav. Anđeo joj reče:

- Ne boj se, Marijo, jer si našla milost u Boga. Ti ćeš začeti u utrobi i roditi Sina i nadjenuti mu ime Isus. On će biti velik i zvat će se sin Svevišnjega ...“ (Lk 1, 28-32)

(...)

„Nato Marija reče:

- Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po riječi tvojoj.“ (Lk 1, 38)

Bog je postao čovjekom. Nastanio se među nama, s nama u svemu jednak osim u grijehu. Taj događaj kršćani slave od početka tri puta na dan. Mole *Anđeo Gospodnji* u jutro – kad sunce izlazi, na podne i u večer – kad sunce zalazi. I pri tome zvone zvona s crkvenih zvonika.

Dakako da je i kod Hrvata po krštenju bila ista praksa, i da su tom svetom činu davali i svoj osobni, narodni obol. Grad Mostar prije turskih osvajanja ima svoje katoličke crkve: Sv. Stjepana Prvomučenika, Sv. Luku, sv. Anu, sv. Ružu, Gospu Snježnu i crkvu i samostan Sv. Ante Padovanskog. Sve su one imale i svoje zvonike i svoja zvona. I sve su one tri puta na dan zvonile. Godine 1563. zadnja je srušena crkva sv. Ante sa franjevačkim samostanom, i zvona su u gradu umuknula. Kao tihi spomen na to vrijeme ostao je zvonik sv. Luke, kojeg su pretvorili u Sahat kulu. I dugo je s njega otkucavao sat. Danas je tužan i devastiran.

---

¹ Rad objavljen u Hercegovina franciscana broj 16. i Susreti broj 16.

Gradnjom Stare biskupije u Vukodolu, fratri se 1847. vraćaju u Grad. S vremenom je, nakon punih tri stoljeća, biskup Barišić nabavio zvono, iako su to još bila teška turska vremena. Samo su tri zvana u cijeloj Bosni i Hercegovini zvonila u turskom vremenu. Ono sv. Katarine u Kreševu, Duha Svetoga u Fojnici i Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci i za to su fratri plaćali Turcima veliku zvonarinu.

Bujruntijom od 6. kolovoza 1863. obavještava se biskup Barišić da mu je sultan dopustio graditi crkvu i školu u Mostaru, a u dopisu pod točkom 3. izrijekom stoji:

„Svu cielu i zakonitu slobodu da morete graditi crkveh, i metnuti zvana, kako svi drugi čestitoga Cara podanici.“²

Godine 1866. „car stambolski mlogo dobrovoljni dade misto ugodno za gradnju, uz to grošah pedesejet kesah“, te fratri u rastoku rijeke Radobolje, a prije njenog utoka u Neretvu, sagradiše crkvu sv. Petra i Pavla. Sa zvonikom. Zvonik bijaše visok 36.40 metara bez križa. Imao je na visini od dvadeset metara na svakoj strani po elegantnu biforu sa žaluzinom, da bi se zvuk zvona čuo u cijelomu gradu. Crkva je svojim križem ponad portala dosizala visinu od 20 metara.

U svom Šematizmu iz 1873. fra Petar Bakula, koji je umro te godine, daje opis postojećeg stanja i gradnje crkve sv. Petra i Pavla. O zvoniku navodi slijedeće:

„Od istoka kapele (apside, m. o.) je zvonik dug 5 i širok 5 lakata³, a visina mu je, od vrha, gdje je vješto izrađen veliki željezni križ, pa do dna 48 lakata.“⁴ Godine 1873. zvonik je, dakle, posve završen, što je vidljivo iz Bakulina opisa. Nadalje o zvoniku veli: „Zidovi crkve i njezin zvonik čak i na vrhu imaju debljinu jednog lakta. Odličnu su cementirani i uzgorito pravilni. (...) Vrhovi su stupova kako međusobno tako i s pobočnim zidom pričvršćeni željeznim šipkama i čavlima. Štoviše i vanjski zidovi crkve i zvonik imaju više takvih poveznica da ne budu izloženi izvanjskim navalama.“⁵

Fra Petar, daje opis i onoga što crkvi i zvoniku nedostaje. Pa tako o zvoniku piše:

„Samo svetište i vrh zvonika prekriveni su metalnim pločama od cinka preko drvenih ploča. Sve su četiri strane zvonika jednake i sa svake strane ima po dva prozora koje razdjeljuje stup čiji su lukovi vješto isklesani. Na isti je

² Arhiv provincije, SK SV. 6. f. 17.

³ Fra Petar Bakula od različitih „lakata“ uzima venecijanski koji iznosi 0,683 metara.

⁴ Tipografsko-historijski Šematizam Apostolskoga vikarijata i Franjevačke misijske kustodije u Hercegovini za godinu Gospodnju 1873., fra Petar Bakula, Recipe 18., Mostar, 2016., str. 269.

⁵ Isto str. 269.

način fino isklesano i svo kamenje od polovice visine zvonika pa sve do krune ispod vrha. Prozori su visoki tri i pol lakta. U zvoniku su drvene stube koje vode do zvona, a zvona nema više nego samo dva. : malo koje je već prije za Vukodol nabavio blagopreminuli biskup Barišić, i veće koje je nabavio o. Petar Bakula davši za njega 379 srebrenih forinti koje je nekako namakao od pobožnih dobročinitelja.⁶

Dragocjene podatke, i čini se jedine, o prvim zvonima crkve Sv. Petra i Pavla daje nam fra Petar Bakula ovim opisom. I u Šematizmu iz 1867. on neizravno spominje zvono: „Prerevan za vjersku slobodu (biskup Barišić, m. o.) smiono uvede zvonjenje, javni pokop, procesije, svečano opremanje bolesnika, blagoslov kuća, i među mrziteljima vjere.“⁷

O prvim zvonima crkve sv. Petra i Pavla je ovo gore rečeno. Predmnijevamo da je u zvoniku bilo još koje zvono, osim ovog fra Rafinog i fra Petrovog koje spominje fra Petar Bakula. No, kad su i gdje nabavljena nemamo, barem za sada, dokaz.

Iz tiska saznajemo što se ovim zvonima događalo tijekom Prvog svjetskog rata. *Kršćanska obitelj* donosi vijest: „Trientski knez-biskup izdao je okružnicu na sve dijecezanske crkve, da se sva zvona, koja nisu nužna za službu Božju, pošalju ratnom ministarstvu za lijevanje topova. Mnoge crkve već su prije tog poziva darovale svoja zvona za topove, i tako će darovima južno tirolskih crkava biti saliveni topovi, kojima će se dočekati ‘osloboditelji’ Tirola.“⁸

I već slijedeće godine se to sa zvonima događa u našoj Provinciji i Biskupiji. „Početkom mjeseca prosinca presvij. biskupski Ordinarijat u Mostaru razaslao je na sve katol. župne urede okružnicu o popisu crkvenih zvona u ratne svrhe.“⁹ To je dakle bilo u prosincu 1915. godine. U tom se dopisu u Kršćanskoj obitelji spominju i obrasci koje treba popuniti kako bi se znalo od koga je zvono uzeto i kolika je njegova vrijednost.

Čitamo u Kršćanskoj obitelji godine 1918.: „Pišu, da se crkvena zvona ne će više skidati, kako je to rekao ratni ministar, jer se u osvojenim krajevima našlo toliko kovina, da se mogu ratne potrebe namiriti.“¹⁰ No, nešto kasnije, te iste godine, u Kršćanskoj obitelji dolazi jako zanimljiv dopis, koji na sva ova oduzimanja i darivanja zvona u ratne i domoljubne svrhe baca jednu tešku mrlju. Naime, tršćanski list „Unione“ piše o oduzimanju zvona: „Kardinal Skrbensky, nadbiskup grada Olomuca, u ime svih austrijskih biskupa prosvjedovao je sa

⁶ Isto, str. 271 – 271.

⁷ Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski Šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867., Mostar 1970.. str. 64.

⁸ Kršćanska obitelj, god. XVI., U Mostaru, 1. rujna 1915., br. 9., str. 214.

⁹ Isto, god XIX. U Mostaru, 1. siječnja 1916., br. 1., str. 19.

¹⁰ Isto, god. XIX., U Mostaru, veljače 1918. br. 2. str. 29.

jednim pismom upravljenim na kancelariju carskoga kabineta proti svakome novom dizanju zvona, jer ova zvona nijesu se upotrijebila u ratne svrhe, nego su bila dana privatnim špekulantima nekih osobitih kovinskih industrija.

Spomenuti kardinal, koji imade obilno dokaza, kako je sekcija kovina u ministarstvu rata, da se blago izrazimo, prevarila javno mnijenje, uzdiže pred Njegovo Veličanstvo ovu strašnu tužbu: Na obranu domovine i naših vojnika bješe dignuta od upraviteljstva crkava i samostana zvona, dočim su ista bila mjesto toga predana privatnim industrijama, da bi se lihvarskim dobitkom okoristile. Tražimo s toga, da ministarstvo rata odgovori na ovu tužbu. (...)

Tako kardinal. Sad se pak ustanovilo, da su mnoga zvona oduzeta po austr. crkvama bila predana židovskoj tvrdci u Budimpešti pod imenom Manfred Weiss, koji se je poslužio s njima najviše za vagjenje modre galice, koju je poslije uz bajoslovne cijene prodavao vinogradarima.¹¹ Očito već poznata sprega rata i ratnog profiterstva.

Arhiv biskupskog ordinarijata u Mostaru čuva *Izvjestaj o stanju novca rekviriranih crkvenih zvona u Hercegovini*. Na tom su popisu dva zvona iz Mostara. Na spomenutom dokumentu stoji da je za njih podignut novac:

1. Mostar Br. 242. teško 166 kgl. glavnica 166 D. kamata 166. D. – 332 Din
2. Mostar Br. 108. teško 347 kgl. glavnica 347 D. kamata 347 D. – 694 Din.¹²

Jesu li ovo zvona fra Rafe Barišića (malo!) i fra Petra Bakule koja su prva stavljena u zvonik novosagrađene crkve svetoga Petra i Pavla 1872. godine? A da je u zvoniku bilo još i treće zvono govori činjenica da je nakon oduzimanja ova dva samo ostalo u zvoniku da obavlja svoje dužnosti.

Nabava novih mostarskih zvona

Minuo je veliki svjetski rat. Na tisuće se ljudi nije vratilo s bojišnice. Mnogi se vraćaju i po nekoliko godina poslije. Narod je pretrpio ljutu glad, prebolio tešku zarazu španjolske bolesti. Mnogima su ove nedaće uz stradanja na bojišnici odnijele živote. Ljudi pomalo dolaze k sebi. Tako i samostan i crkva sv. Petra i Pavla. Gvardijan i nadžupnik fra Bernardin Smoljan piše molbu na Biskupski ordinarijat da bi dobio dopuštenje skupljanja milodara za nova crkvena zvona. Ordinarijat mu je na njegovu molbu odgovorio pozitivno.¹³

¹¹ Isto, God XIX., U Mostaru srpanj i kolovoz 1918. br. 7-8., str. 119.

¹² Biskupski ordinarijat – Mostar, 1525., Mostar, 14. decembra 1927.

¹³ Biskupski ordinarijat – Mostar, 1009. Mostar, 16. 7. 1927.

Fra Bernardin je još prije poslao istu molbu upravi Provincije, a Provincijal je uz odobrenje razaslao i preporuku te molbe na druge župe. „Ove je jeseni poduzeta akcija u Mostaru, da se nabave nova zvona na ovomjesnu samostansku nadžupsku crkvu. Budući da se radi o našoj franjevačkoj crkvi u glavnom mjestu provincije, to je potrebno, da svi složno poradimo, da se ova dobra namisao što skorije i ostvari. (...) Tekom slijedećih mjeseci proći će opunomoćeni sakupljači pojedine naše župe. Neka se stvar s oltara oglasi i preporuč i samim sakupljačima u svemu na ruku bude.“¹⁴

Gvardijan se dao u sveobuhvatnu akciju. U to ime koristi i Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu *Narodnu slobodu*. Odaslao je *Poziv katolicima Hercegovine*, koji je objavljen na prvoj stranici Narodne slobode:

„Glavni grad Hercegovine Mostar lišen je svoga nakita, crkvenih zvona. Čitavi već niz godina jedno samo omanje zvono zove vjernike k Službi Božjoj i kao da tugaljivim glasom poput siročeta cvili, jer nema druga s kojim bi u harmoničnoj zajednici oglašivao radosne i žalosne zgođe.“¹⁵

Između redaka iščitavamo da je na zvoniku bilo više zvona, ali da je sada ostalo samo ovo jedno. Vidjeli smo da su dva skinuta za potrebe vojske. No, ova prva najava u *Narodnoj slobodi*, na prvoj stranici, vrlo je zanimljiva, ako ne i čudna. Na prvoj su stranici udarne vijesti broja. Uredništvo stavlja na prvu stranicu fra Bernardinov oglas za skupljanje novaca za nova zvona. I ništa drugo. Cijela je stranica posve bijela, bez ijednog teksta osim rečenice ispod objave za skupljanje priloga za zvona: *Hljeba, hljeba, gospodaru*.¹⁶ Uredništvo kao da prigovara ovoj akciji zbog siromaštva ljudi i samoga Grada i Hercegovine. Ne znam koji bi drugi razlog bio, da je ostali dio prve stranice posve čist, bez i jednog slova, osim spomenutog. No, vrijeme će pokazati da su ova zvona i ova akcija koju je pokrenuo karizmatični gvardijan i župnik fra Bernardin Smoljan bio pravi i slasni „hljeb“ za žitelje Mostara.

U tom oglasu pri kraju stoji: „Da se nabave potrebna zvona u skupnoj težini okruglo 3000 klg, moramo imati 50 hiljadara (po 1000 Dinara), 100 petstotnika (po 500 Dinara), 1000 stotnika (po 100 dinara). Na posao dakle svi bez razlike staleža, dobi i zanimanja, da što skorije uzmožemo čuti ugodni

¹⁴ SP. SV. 67., f. 274. Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru, 651./1925., Mostar 28. decembra 1925.

¹⁵ Narodna sloboda, god. 8., br. 41., Mostar, petak 16. listopada 1925.

¹⁶ Aludira se na spjev I. Mažuranića Smrt Smail-age Čengića, gdje gladna raja vapi svom okrutnom gospodaru: Hljeba, hljeba, gospodaru, ne vidjesmo davno hljeba ... i kako im okrutni gospodar grubo odgovara: Čekaj krstu dok večeras / noć sa neba pane crna / pečenja češ mješte hljeba ...

akord sa našega zvonika. Ispred posebnog odbora: O. Bernardin Smoljan, nadžupnik.¹⁷

I akcije je krenula, a fra Bernardin je vjerojatno već i naručio zvona. Za kratko čitamo u *Narodnoj slobodi*: „U korist novih crkvenih zvona u Mostaru postadoše Hiljadari: Dr. Božidar Božić, odvjetnik, Marko Blažević pok. Lovre, trgovac, Jure Tokić, pekar i Martin Suton.“¹⁸ Akcija teče, a opet se u siječnju 1926. u *Narodnoj slobodi* oglašava da će „odlične katol. gospogje dobrovoljne doprinose po gradu od 1.-3. februara skupljati“.¹⁹

Dana 9. listopada časne sestre Milosrdnice organiziraju u prostorijama „Hrvoja“ zabavu koju izvode njihovi učenice i učenici u čast 700. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga, i sve daju za nova mostarska zvona.²⁰

I primakao se dan dolaska zvona. O tome *Narodna sloboda* detaljno izvještava:

„Katoličko slavlje u Mostaru. Ovih dana slavi Mostarska katolička župa rijetku svečanost posvete novih zvona za župsku crkvu. Deset je već godina, da je nesmiljena ruka za vrijeme velikog rata oduzela crkvi njezina zvona. Kroz cijelo vrijeme jedno je samo malo zvono oglašivalo sa zvonika sve male i velike gode i godovine. Opća je želja svih bila, da se što prije počne s akcijom za nabavu novih zvona. Sadašnji župnik i gvardijan o. Bernardin Smoljan uz pomoć svoje braće i prijatelja dao se je pretprošle godine na ovaj dosta težak posao. I ako dosada materijalna strana ove akcije nije uspjela, kako se je nadalo, ipak udovoljavajući općoj želji vlč. župnik naručio je u tvornici Bühl u Mariboru 4 nova zvona, koja su ovih dana sretno stigla u Mostar. U nedjelju, dne 25. ovog mj. (rujna) prevežena su najsvečanije sa stanice do same crkve. Uz brojno sudjelovanje gragjanstva i seljaštva, katoličkih društava i cjelokupne katoličke učee mladeži i predvedena Hrvatskom glazbom razvila se je veličanstvena povorka, koja je prošla Šetalištem, Pijesak i Crkvenom ulicom do crkve. Marne ruke Sestara sv. Franje i Sestara Milosrdnica uresile su i nakitile 4 kola i 16 konja, kako se najljepše može zamisliti. Ugledni starina Marko Šiljeg jašio je praćen barjaktarima na čelu podvoza, a mali jahači iz škole Milosrdnih Sestara proizveli su kod publike opću pažnju i dopadnost.

Isti dan u 10^{1/2} sati u predvorju crkve a u prisutnosti cijeloga naroda i uz brojnu svećeničku asistenciju posvetio je nova zvona prečasni Hercegovački provincijal o. Lujo Bubalo. Sve važnije tačke povorke i posvete snimio je besplatno g. Zimolo fotograf. Nakon posvete pristupili su pojedinim zvonima

¹⁷ Narodna sloboda, kao gore.

¹⁸ Narodna sloboda, god. 7., Mostar, petak 20. studenoga 1925., br. 46., str. 3.

¹⁹ Isto, god. 8., Mostar, petak 29. sioječnja 1926. br. 4., str. 4.

²⁰ Isto, god. 9., Mostar, četvrtak 29. rujna 1927., br. 38., str.3.

njihovi kumovi i kume, i davali svoj doprinos za otplatu duga za zvona i pozvonili su svaki svojim zvonom.

Na 3. oktobra, uoči svetkovine sv. Franje pozvonit će prvi put sva zvona. Istu večer bit će rasyjeta crkve i bacanje vatrometa u predvorju crkve.

Zvona su posvećena na ova imena: Sv. Franjo 1700 kg, Bl. Dj. Marije 776 kg, sv. Ante 460 kg i sv. Ivana Apostola 330 kg.

Cijeli potrošak za zvona i željeznu konstrukciju iznosi 217.332, dok je dosad iskupljena svota Dinara 81.836.²¹

Bila je to godina sv. Franje Asiškoga. Cijeli svijet je slavio 700. godišnjicu njegove smrti. To slavlje je grad Mostar narudžbom i kupnjom novih crkvenih zvona želio posebno proslaviti. *Narodna sloboda* donosi detaljan program te proslave:

„Zadnji dani sv. franjevačke godine, koja se je završila sa svetkovinom sv. Franje na 4 oktobra, proslavljeni su u našem gradu na osobito svečan način. Na 25. septembra, kada su nova zvona bila svečano prevežena do crkve i tu posvećena, počela je devetdnevna pobožnost u čast sv. Franje i trajala do same svetkovine.

Posljednja 4 dana proslava je tekla ovim redom: U subotu popodne (1. listopada, m. o.) govorena je propovijed o 'sv. Franji i Euharistiji', u nedjelju o 'sv. Franji i katolicizmu'. U ponedjeljak popodne u 5 sati oglasila su se prvi put nova zvona sa tornja nadžupske crkve. Zvona je salila tvornica Bühl u Mariboru i uspjela su nad svako očekivanje. Pojedinačke skupine u gradu a veliko mnoštvo vjernika pred samom crkvom slušalo je s najvećim zadovoljstvom skladno zvonjenje zvona. Svi se osjećaju sretni i svi se izrazuju najpovoljnije o njima. U 6 sati počela je pobožnost u crkvi. Dr. Petar Čule govorio je pred dupkom punom crkvom o temi 'Franjevci i hrvatski narod'. Nakon govora preč. O. Provincijal uz asistenciju držao je svečani blagoslov, a na koncu sa pjevanjem i molitvom držana je na oltaru sv. Franje spomen na njegovu blaženu smrt (Transitus, m. o.).

Nakon sv. funkcija u crkvi nastala je na prostranom crkvenom dvorištu prava narodna svečanost. Pročelje crkve i samostana bilo je ukrašeno bujnim zelenilom, a na svakom prozoru ogromnoga samostana gorjele su po dvije svijeće i davale cijeloj zgradi neki čarobni izgled. Brojne hrvatske zastave treptale su u zraku a velike električne žarulje na zvoniku bacale su nadaleko svoje oštro svijetlo. Cijelo predvorje crkve pokriveno je bilo nepreglednim mnoštvom svijeta megju kojim se opazilo i veći broj inovjeraca. Dok je Hrvatska glazba svirala komade sa tornja crkve razlijegali su se divni harmonični glasovi novih zvona. Makaranin Šabić izvodio je čitavi jedan obilni program vatrometa

---

²¹ Narodna sloboda, god. IX., Mostar, subota 8. listopada 1927. br. 39., str. 3.-4.

na opće zadovoljstvo svih prisutnih. Iako se nalazimo u gradu, ipak dosada nijesmo bili vikli, da ovako što gledamo. Vladalo je opće i potpuno raspoloženje i veselost ove krasne oktobarske večeri.

Na osvitku same svetkovine služile su se brojne tihe mise, a sve ispovjedaonice bile okružene brojnim vjernicima iz grada i sa sela. U 10 sati držao je hercegovački provincijal o. Lujo Bubalo svečanu službu Božju i izrekao lijepi prigodni govor. Nakon službe Božje bilo je primanje novih članova u III. Red i polaganje svetih zavjeta.

U 12 sati pozvao je gvardijan i župnik o. Bernardin Smoljan najodličnije svoje župljane iz grada i sela na svečani objed u samostanu. Tom prigodom izrečene su brojne nazdravice, u kojima se je naglasivala zasluga Franjevačkoga Reda za hrvatstvo i katoličanstvo u našim krajevima. Po objedu fotografirao je g. Zimolo sve prisutne goste.

U 6 sati popodne održao je u crkvi zaključni govor u čast sv. Franje dubrovački Dominikanac Dr. O. Jozip Budrović, kojega je narod sa velikim razumijevanjem i pozornošću slušao. Ovo je bila za našu crkvu velika sreća, da smo baš na svetkovinu sv. Franje imali jednoga Dominikanca za govornika. Poznato je naime, da su se oba sv. utemeljitelja Dominik i Franjo za svoga zemnoga života osobito voljeli i ljubili i ova je ljubav prešla na članove ovih velikih katoličkih Redova i traje još danas.

Na koncu pobožnosti u crkvi bilo je ljubljenje sv. Moćiju i s time je dovršena ova lijepa i uspijela proslava svetkovine sv. Franje u našem gradu.²²

Otac gvardijan i nadžupnik je poslao molbu ocu biskupu Alojziju Mišiću za blagoslov zvona:

„Udovoljavajući općoj želji svećenika i svjetovnjaka katolika ove župe, potpisani je naručio kod tvornice Bühl u Mariboru četiri nova zvona za franjevačku crkvu u Mostaru. Namjera je bila, da ova zvona budu jubilarna u spomen 700 godišnjice smrti sv. Oca Franje, pa će s ovoga razloga i pozvoniti prvi put uoči same svetkovine sv. Franje dne 3. oktobra.

Zvona će stići tekuće sedmice na mostarsku željezničku stanicu, odakle će se u nedjelju dne 25. ov. mj. svečano prevesti do pred crkvu i tu isti dan u 10 prije podne posvetiti.

Umoljava se Vaša Presvijetlost, da ovo saopćenje dobrohotno uzme na znanje te lično ili – u slučaju odsutnosti – preko opunomoćenika obavi posvetu zvona u rečeni dan.²³

No, otac biskup je bio spriječen „...jer smo već davno naredili i ustanovili red sv. krizme i vizitacije po biskupiji. Ustanovljeni red i vrijeme sv. krizme

²² Narodna sloboda, God. IX., Mostar, subota 8. listopada 1927. br. 39.

²³ Katolički nadžupski ured u Mostaru, Broj 809/1927. U Mostaru, dne 19. oktobra 1927.

sada se naknadno izmijeniti ne da.“ Otac biskup izriče svoje žaljenje te za posvetu zvona određuje „... preč. O. Luji Bubalo, franjevačkom Provincijalu Hercegovine, da ih isti posveti. (...) Iza posvete zvona podnesite izvještaj na Ordinarijat, da su zvona zaista posvećena.“²⁴

Cijela priča o zvonima završava izvješćem fra Bernardina Smoljana Provincijalatu hercegovačkih franjevaca 10. travnja 1931. godine. U tom izvješću o radovima u Samostanu i Crkvi, imamo dragocjene podatke o zvonima. U stavku II. CRKVA, pod točkom 2 stoji:

1927. 2) Novih 5 velikih zvona iz Maribora, Dinara 228.775.²⁵

Odjedanput se sada javlja peto zvono. I ono je , kako i na njemu stoji napisano, izliveno također u tvornici Bühl u Mariboru, ali tek 1929. godine i naknadno dodano onim zvonima salivenim 1927. godine. Posvećeno je Anđelima čuvarima. Iz navedenog je dokumenta razvidno, da je nadžupnik ono zvono što je ostalo samo u zvoniku i čekalo ova nova, prodao. Tako stoji u izvješću o troškovima:

„Ovi izvanredni crkveni izdaci pokriveni su:

1) Prodajom starog zvona Dinara 8.200 ...“²⁶

Zvona su nastavljala slaviti Gospodina. U sva vremena, lijepa i tužna. Zvona su preživjela Drugi svjetski rat. Zvonima je najteže bilo 14. veljače 1945. kad su gledali kako partizani pred samostanskim vratima žicom vežu ruke njihovim fratrima na čelu s Provincijalom. A suzu su pustila kad prepoznaše svoga gvardijana koji ih je dao saliti i na zvonik postaviti. Samu su tužila u mrzlu i krvavu noć Čiste Srijede 1945. godine.

Odjek ovoga događaja u ondašnjem tisku

O ovom je događanju lijepu vijest s dvije fotografije donio *Svijet*, Zagreb, God. II., Knjiga IV, broj 17., 22. X. 1927. na str. 362. pod rubrikom IZ NAŠE POKRAJINE, u članku *Posveta novih zvona u Mostaru*. U kratkom tekstu s dvije kvalitetne fotografije opisan je cijeli događaj i doneseni osnovni podatci o zvonima: „... Isti dan u 10 i pol sati u prisutnosti cijeloga naroda, posvetio je nova zvona Hercegovački provincijal o. Lujo Bubalo. Na 3. oktobra uoči svetkovine sv. Franje zazvonila su prvi put sva zvona. Istu večer bila je rasvjeta crkve. Zvona su posvećena na ova imena: Sv. Franji 1700 kg, Bl. Djevice Marije 775, sv. Ante 460 i sv. Ivana Apostola 330 kg.“

²⁴ Biskupski ordinarijat – Mostar, Broj 1223., 20. IX. 1927.

²⁵ SP. SV. 90., f. 132.

²⁶ Isto.

Večernja pošta, broj 1872., str. 6., 28. 9. 1927. piše: „Jučer prije podne na željezničkoj stanici u Mostaru bila je sakupljena ogromna masa svijeta. Tom prilikom učestvovali su katolici iz svih škola, hrvatski soko i hrvatska glazba, te svo svećenstvo i časne sestre. Na kolima bila su postavljena lijepo okićena velika četiri zvona za ovdašnju katoličku crkvu. Oko 9 sati krenula je povorka sa zvonima do katoličke crkve, gdje je bila svečana misa i osveštenje zvona.“

Jugoslavenski list, god. X., broj 221., 27. 9. 1927., str. 3. donosi: „NOVA ZVONA NA KATOLIČKOJ CRKVI. Mostar, 25. septembra. Danas je na vrlo svečan način uz prisustvo mnogobrojnoga građanstva i sve srednjoškolske mladeži izvršeno posvećenje nad četiri nova velika zvona, koja su podignuta na toranj katoličke crkve. Najveće je teško 10 kvintala, a najmanje 4. Celebrirao je dr. Dominik Mandić uz pomoć nekolicine fratara.“

Jugoslavenski list, God. X., 6. 10. 1927., broj 229., str. 3. donosi vijest: „DAN SV. FRANE ASIŠKOG. Sinoć je na svečan način proslavljen dan sv. Frane Asiškog u dvorištu Franjevačkog samostana uz sudjelovanje Hrvatske glazbe i priredbu vatrometa. Tom prigodom su zazvonila prvi put novonabavljena četiri zvona, koja su tek instalirana.“

‘NOVA’ STARA ZVONA, NOVA ZVONA I NOVI ZVONIK

U 22.30 h 9. svibnja 1992. godine franjevačku su crkvu sv. Petra i Pavla i njen zvonik napali iz helikoptera i s brda Huma Jugoslavenska narodna armija i srpske paravojne jedinice napalm bombama. Crkvu su spalili do temelja, i teško oštetili zvonik i zvona.

Još u vrijeme ratnih djelovanja fratri su teška srca sklonili ruševine stare crkve, jer je nisu mogli obnoviti, i na njenom mjestu sagradili kriptu, i u njoj slavili Ponoćku 1995. godine. Poslije grade novu crkvu i novi zvonik. Zvonik je visok 107.20 metara. U zvonik su vratili ona ‘nova’ zvona iz 1927.-1929. godine. I Franjino, i Gospino, i Antino, i Ivanovo i Anđelovo, i onda su nabavili još dva nova zvona. Nova su zvona nabavljena nastojanjem graditelja nove crkve i zvonika fra Ivana Ševe, koji je u vrijeme stradanja crkve bio gvardijan, čuvar sv. Petra i Pavla s drugom braćom Samostana.

‘Nova’ – stara zvona danas u zvoniku:

1. Svome Ocu i Utemeljitelju franjevci Hercegovačke provincije – 1700 kg

2. Svojoj nebeskoj Majci i Zaštitnici Hrvati katolici Hercegovine – 775 kg

3. Velikom čudotvorcu sv. Anti padovanskom katolici mostarske župe – 460 kg

4. Zaštitniku katoličke mladeži sv. Ivanu – 330 kg

- „Fra Leonu P(etroviću), fra Grgi V(asilju), fra Jozi B(encunu), fra Bernardinu S(moljanu), fra Rafi P(rusini), fra Kažimiru B(ebeku) i fra Nenadu P(eharu) – našoj braći pobijenoj u Mostaru 1945.“ – Zvono teško 3100 KG.

- „Svojoj nebeskoj zaštitnici Blaženoj Djevici Mariji na nebo uznesenoj. Hercegovačka franjevačka provincijs – Mostar. Kraljice mira, moli za nas“ – Zvono teško 1400 kg.

Fra Ante Marić

DRINOVCI DOBILI MONOGRAFIJU (NA DLANU RUKE NJEGOVE)

Uredništvo

Prvi, zasad poznati, pisani spomen imena naselja Drinovci datira iz 1585. godine, koje je najkasnije od 1624./25. bilo sjedište velike katoličke župe u sastavu drevne županije Imota. Tada su u sastavu te župe bila sela: Drinovci, Ružići, Tihaljina, Grude, Runovići, Slivno, Stilja i dio Grljevića. Povijesne okolnosti utjecale su na to da se prostorni obuhvat drevne župe Drinovci nakon Požarevačkog mira 1718. smanjio za Runoviće, Slivno i Stilju i kao takova župa je postojala do 1775. Nakon toga župa u istom prostornom obuhvatu nosi naslov Ružići do 1871., kada je nastala obnovljena župa Drinovci, u današnjem prostornom obuhvatu, s prvim župnikom fra Paškalom Buconjićem. Istina taj prostorni obuhvat je djelomično korigiran 1889., kada je po dekretu znamenitog Drinovčanina biskupa fra Paškala Buconjića nastala obnovljena župa Tihaljina. Od tada župa Drinovci djeluje u svom današnjem prostornom obuhvatu.

Tijekom povijesti u Drinovcima su se odvijali brojni događaji razne vrste, od čestih ratovanja između različitih velikih sila s istoka i zapada, a Drinovčani su bili proganjeni, maltretirani i nerijetko ubijani, nekad od jednih, a nekad od drugih, do uspješnih ostvarenja ljudskog duha i vrijednog, te promućurnog rada. Veliki broj Drinovčana je kroz povijest iseljavao u razne krajeve po svijetu i gdje god su dolazili Drinovčani su davali velike doprinose u svom okruženju. Unatoč svim poteškoćama Drinovčani su opstajali i u Drinovcima (više godina Drinovci su bili i središte općine Drinovci u prostornom obuhvatu gotovo identičnom ovome kojeg danas ima općina Grude), gdje i danas žive u priličnom broju, ponoseći se time, kao svim svojim potomcima koji širom svijeta žive i postižu velike uspjehe u svim područjima ljudskog života i uljudbe.

Premda je u Drinovcima rođeno ili iz njih poteklo preko 1.000 akademski obrazovanih ljudi (među kojima oko 100 doktora znanosti), veliki broj

gospodarstvenika, kulturnih djelatnika, profesora, književnika, političara, ratnika, sportaša i svih drugih djelatnika, do ove godine Drinovci nisu imali svoju monografiju. Konačno je na Malu Gospu, 8. rujna 2022. u Drinovcima na prostoru otvorenog misišta, pokraj velebne, temeljito obnovljene, župne crkve, izgrađene od Drinovčana 1895., pod patronatom njihovog nenadmašnog sina biskupa Buconjića, održano je predstavljanje monografije Srećko Tomas - Božo Goluža (gl. ured.), *DRINOVCI na dlanu ruke Njegove - Monografija naselja i župe*.

Koliko je bio zahtjevan posao izrade monografije svjedoči činjenica da se intenzivno počelo raditi na tome od ljeta 1018. godine, s namjerom da se završi do 2021., kada je svečano obilježena 150. obljetnica obnove župe Drinovci, ali se u tome nije uspjelo. No, na taj način se obilježavanje ove velike obljetnice produžilo i na 2022. godinu. Treba spomenuti dobro posjećenu misu na Bartuluši na dan Drinovačkog domobrana, 7. kolovoza 2022., posvećenu svim braniteljima iz Drinovaca, a koju je predslavio don Ante Ljulj svećenik neokatekumen, potomak majke Drinovčanke Jasminke, čiji su roditelji Marinko i Zora Tomas pokopani na tom groblju.

Drinovčani tradicionalno slave i časte Malu Gospu i u to ime održavaju se večernje mise uočnice kroz tri dana. Mise su predvodili fra Goran **Ćorluka**, fra Marin Karačić i fra Ljubo Kurtović, uz gostovanje međunarodno priznatog dubrovačkog tenora Stjepa Markosa Gleđa. Dan uoči same svetkovine Male Gospe održana je tradicionalna procesije od župne crkve kroz središte naselja do centralnog groblja Bartuluše i do spomenika drinovačkim žrtvama ratova

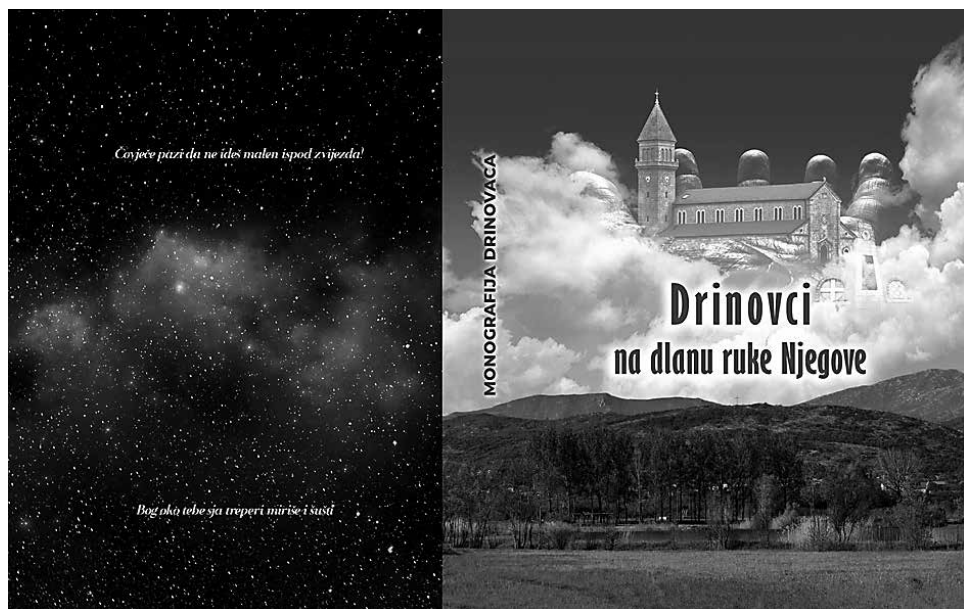
i poraća, s molitvom za njihove duše te povratkom do župne crkve gdje su na vanjskom misištu održane završne pobožnosti. Svečanu misu za Malu Gospu predvodio provincijal fra Jozo Grbeš uz desetak svećenika i uz nazočnost brojnog drinovačkog puka, koji živi u Drinovicima, ali i izvan Drinovaca.

Za dan Male Gospe u večernjim satima je najavljena kiša, ali prije samog predstavljanja monografije u 19 sati duže vremena zvonila su zvona sa zvonika župne crkve i kiše nije bilo sve do ponoći. To je razveselilo sve Drinovčane i njihove goste, a osobito agilnog župnika fra Josipa Mioča, koji je bio zabrinut zbog predviđenog programa predstavljanja monografije, koncerta klape HRM-a Sv. Juraj i cjelovečernjeg domjenka na otvorenom u župskom dvorištu. Inače Drinovčani su sportski program zbog vremenskih neprilika produžili iza Male Gospe.

Svečanost predstavljanja monografije: Srećko Tomas - Božo Goluža (gl. ured.), *DRINOVCI na dlanu ruke Njegove - Monografija naselja i župe*, započela je u 19 sati pored oltara vanjskog misišta župne crkve. Ova monografija je dugo očekivana, tako da su neki Drinovčani počeli govoriti da je „na putu

ko Petakova roba“. Voditelj programa bio je mladi drinovački znanstvenik dr. sc. Zvonimir Glavaš. Pozdravio je sve uzvanike, brojne nazočne Drinovčane, koji žive u Drinovcima ili izvan Drinovaca, te nemali broj gostiju iz okolnih župa. Zatim je pojasnio pojam monografije i istaknuo: „Siguran sam da će ove zapisane riječi o Drinovcima i drinovačkim ljudima, biti kamen temeljac i izvorište za sve buduće publikacije koje će pisati o istoj temi.“ Predajući riječ prvom predstavljaju, fra Josipu Mioču, poduzetnom župniku Župe sv. Mihovila Arkandela Drinovci, glavnom nakladniku ove monografije, između ostaloga rekao je: „Otkad je došao u našu župu pokrenuo je niz vrijednih inicijativa koje bi teško bilo sve i pobrojati. Jedna od njih je i obnova ove drinovačke ljepotice, koja se nalazi s vaše lijeve strane, župne crkve svetoga Mihovila Arkandela, i okolnog prostora, na čijem se jednom dijelu trenutno nalazimo. Mi Drinovčani imamo goleme potencijale, ali često nam treba neki pokretač sa strane, da se započne i dovrši kakav veliki projekt. U ovome čovjeku smo ga dobili.“

Fra Josip Mioč se zajedno s nazočnim pukom najprije kratko pomolio Bogu, jer sve je s Bogom počelo i s Bogom treba da se i dalje odvija. Naglasio je da župa Drinovci ima dva monumentalna spomenika, a to su župna crkva i spomenik znamenitom Drinovčaninu biskupu fra Paškalu Buconjiću, pod čijim patronatom je ta crkva izgrađena 1895. godine. i koji je istinski preporoditelj Drinovaca i cijele Hercegovine. Za razliku od ova dva materijalna spomenika, za monografiju Drinovaca je rekao da je spomenik drinovačkoj **učenosti**, upornosti, uspješnosti i nadahnućima, spomenik intelektu Drinovčana, njihovoj volji da očuvaju i grade svoju baštinu te njihovoj ljubavi za svoje

Drinovce i sve njihove ljude. Istaknuo je da su od 23 autora članaka (poglavlja) čak 22 Drinovčani (autor jednog članka je sam fra Josip Mioč), među kojima je osam doktora znanosti, a koji su iz svih drinovačkih zaseoka. Zaključio je da Drinovci nisu maleni ispod zvijezda, zahvaljujući svim autorima članaka i svima koji su na bilo koji način pripomogli da drinovačka monografija ugleda svjetlo dana.

Dr. sc. Zvonimir Glavaš,
voditelj predavljanja
monografije, te predavljači:
fra Josip Mioč, Petar Majić,
prof. dr. sc. don Božo Goluža i
prof. dr. sc. Srećko Tomas

Najavljujući drugog predavljača Petra Majića, dr. sc. Glavaš je istaknuo da je po njemu njegova knjiga *Drinovci su čuđenje u svijetu*, već 7 godina bila najvrjedniji tekstualni reprezentant Drinovaca. Naglasio je da je Petar Majić i pored toga napisao puno pregledanih i uređivanih članaka, a za ovu monografiju, pored člana uredništva napisao je tri samostalna članka i tri napisana u suautorstvu.

Literarno nadareni Petar Majić obavio je predavljanje ove monografije u svom stilu. „Nije samo moje mišljenje da je ovaj prostor našeg življenja između slivova Neretve i Cetine jedan od, a možda i najljepši, na cijeloj kugli zemaljskoj, a vjerujem da će broj takvih čitanjem ove Monografije biti znatno veći. Prostor „Na Dlanu ruke Njegove“ a moji Drinovci negdje u sredini – sjecište, stjecište,

poveznica okolnih prostora, brda, polja, voda, vjetrova, ali i vremena, ljudi, vjere, običaja, duhovnosti i kulture. Jedinstveni uzorak i ogledni kutak cijelog prostora koji su od davnina istinski baštinili samo ilirski Daorsi i Delmati i s njima pomiješani dalmatinski i hercegovački Hrvati. Razbacani poljem, pa pokraj jezera, izvora, duž rijeke, po uvalama, obroncima, šumarcima, zaravnima, usjeklinama, nad docima i ponorima, pod gradinama liticama i vrhovima brda i brežuljaka – razbacani, razbucani, razasuti, rasprostrti moji Drinovci. I rastegnuti u vremenu življenja, od Kamenog doba do današnjih dana. Puni trpljenja i muke ali i puni ljudi željnih života: hrabrih, odlučnih, usudnih, nadarenih i znanih, i uvijek s pouzdanjem u Boga.“ Naveo je i kako je došlo do dogovora o kretanju u veliki i zahtjevni projekt pisanja monografije Drinovaca: „Velike godišnjice su se neumitno približavale, za župnika je stigao voljni i poduzetni fra Josip, Srećko Tomas je često navraćao iz Osijeka, don Željko iskazao volju, a Zvone Glavaš i znanstveno sazorio. Na prvom sastanku (2018.) smo donijeli čvrstu odluku da krenemo u pisanje monografije i još nekoliko važnih odluka“, od kojih je posebno istaknuo „baš sve poslove istraživanja, pozivanja, fotografiranja, fotokopiranja, pisanja radimo volonterski o svom trošku“. Za ekipu za rad na monografiji rekao je da je odabrana „ne samo po znanstvenoj i stručnoj kategorizaciji, nego i po dostupnosti, prisnosti i voljnosti“. Dodao je: „Dužnost urednika povjerili smo našem Srećku Tomasu i Crkvi na kamenu. (...) Tražili smo i dobivali pomoć još na stotine osoba iz Drinovaca i desetine osoba izvan Drinovaca. Svima im od srca HVALA! Obišli smo desetine arhiva, muzeja i knjižnica, prelistali tisuće zapisa, knjiga, dokumenata, prešli Drinovce uzduž i poprijeko tisuće puta, prisjetili se naši pokojnih, ponosili se znamenitim i poznatima, tražili poveznice i rodbinu, ponovo pisali s našima od pera, gradili s graditeljima, ratovali s našim vitezovima i stradalnicima, uvlačili se u suzu materinu, i radosnicu i žalosnicu, i molili, molili Gospodina i naše zaštitnike. Dragi moji nakon puno, većini nerazumljivih napora, prepreka i poteškoća, nakon nekima desetine, nekima stotine, a našem Zvoni i posebice Srećku nakon na tisuće uložениh sati istraživanja, promišljanja i pisanja, nakon probijanja mnogih samozadanih rokova - evo je gotova! (...) Da, mi smo danas zaista ponosni, isplatilo se! - a svi budimo sretni da sada imamo prigodan poklon svom djetetu kad se udaje ili ženi, kad ide na fakultet ili u bijeli svijet, da imamo lijep i vrijedan poklon prijatelju i neznancu i trajni dokaz strancu ili nepozvancu. Napisa pjesnik:

Sve najljepše od ovog svijeta
Najvrednije od Božjeg dara
Svaki dan mi pred očima
Od Lastova do Kupresa
Od Trogira do Mostara

I Drinovci moji u sred te ljepote – NA DLANU RUKE NJEGOVE. Vrijedi se i danas za to boriti.“

Pozivajući sljedećeg predstavljača monografije prof. dr. sc. don Božu Goluzu, dr. sc. Glavaš je rekao: „Tko iole poznaje proces nastanka jedne knjige, zna da je svakom tekstu, odnosno materijalu koji se priprema za tisak, potrebna korektura, lektura, slaganje u knjižni slog, itd... Taj je mukotrpan proces naša monografija prošla u izdavačkoj kući “Crkva na kamenu”, koja je preuzeti zadatak odradila profesionalno i kvalitetno. Pozivam sada, čelnika Crkve na kamenu, svećenika i vrsnog znanstvenika-povjesničara, da nam se obrati.“

Prof. dr. sc. don Božo Goluzić je rekao: „Monografija koju večeras predstavljamo zasigurno ne će ostati nezapažena ne samo na području drinovačke župe, nego i u Hercegovini pa i mnogo šire, rekli bismo do na kraj svijeta. Za nju će se čuti gdje god živi neki izdanak ove nadaleko čuvene župne zajednice. Čuvene ponajprije po duhovnim zvanjima, ali nisu Drinovčani nepoznati i u ostalim društvenim sferama od znanosti do športa, od gospodarstva do politike. Uostalom, o svemu tome moći ćete čitati u ovoj monografiji koja ukupno obuhvaća gotovo 800 stranica, i to velika formata.

Razni će ocjenjivači i večeras i u budućnosti, i pozvani i nepozvani govoriti o ovome djelu, ali činjenica da je ovo bio jedan od najzahtjevnijih projekata Crkve na kamenu u čitavoj njezinoj povijesti dovoljno govori o zahtjevnosti i veličini ovoga djela. U ovaj projekt bila je uključena čitava “vojska” istraživača i njihovih pomagača te nije bilo nimalo lako sve to koordinirati i posložiti u jednu harmoničnu cjelinu. Zato bih kritičare zamolio da ostanu na razini kritike, a da ne prelaze u sferu kritiziranja jer nijedno djelo ljudskih ruku nije savršeno, ali će dobronamjeren čitatelj uočiti i znati cijiniti taj silan napor koji je uloženi u ovu po mnogočemu jedinstvenu monografiju.

U ime uredništva Crkve na kamenu zahvaljujem svima koji su radili na ovome projektu, ali jedno ime ipak večeras moram istaknuti, a to je prof. dr. Srećko Tomas, s kojim smo ostvarili plodnu široku suradnju.

Uz ostale poslove uredništvo Crkve na kamenu na ovoj je monografiji radilo više od godine dana. Moram priznati da u početku nismo ni znali što nas čeka, odnosno kakav i koliki je posao pred nama. Iscrpljujući rad odužio se više nego smo očekivali, ali uz izvrsnu suradnju svih aktera ovoga vele-djela, uz Božju naklonost, došli smo do kraja. Monografija ove vrste zapravo je najzahtjevnije knjiško djelo te je puno lakše raditi zbornike radova, knjige jednoga autora ili časopise. U monografiju župe obično je uključeno više autora, što samo po sebi usložnjava posao, ali se sva težina rada očituje u tomu što već sami autori ulažu golem trud kako bi došli do što više podataka i prezentirali ih javnosti; pa onda velik posao oko lekture, prijeloma i korekture. Tisuće podataka treba provjeriti. Velika poteškoća jest i pronalazak slika, napose onih starijih. Kada

sve ovo imamo u vidu moramo zaključiti kako je rad na ovakvim projektima izuzetno zahtjevan i traži mnogo strpljenja, ali i ljubavi za to djelo u nastajanju.

O župi Drinovci, koja je na dlanu ruke Božje, i o samome mjestu i do sada se mnogo čulo, ali nakon izlaska ove monografije svi oni koji budu htjeli saznati nešto više o ovome kraju sve će podatke moći imati na svome dlanu, tj. u svojoj ruci. Gotovo da nije ostao nijedan segment života u ovoj župi koji nije opisan u ovoj knjizi. Zato ovo vele-djelo može biti na ponos ne samo autorima i svima onima koji su radili na njemu, nego i svim Drinovčanima koji su ostali na svome ognjištu, ali i onima koji su raspršeni diljem svijeta. Župa kao što je ova drinovačka, sa svojom bogatom poviješću i uspješnošću svojih ljudi, kako u domovini tako i u inozemstvu, zaslužuje promociju svoga rada i djelovanja kakvu nudi ova monografija.

Kroz četiri poglavlja čitatelju se nudi bogat sadržaj ove monografije. Najprije je izložen zemljopisno-povijesni okvir. U prvome dijelu u devet članaka veoma stručno izneseni su dostupni podatci o ovoj problematici. U drugome dijelu u pet članaka govori se o prošlosti drinovačke župe od osnutka do danas. Treće poglavlje govori o raznim djelatnostima Drinovčana, a sve je to obrađeno u devet članaka. Četvrto poglavlje s naslovom "Od žrtve do uspjeha" u tri članka govori o stradanju ove župe i njezinih žitelja kroz povijest, ali i o osobama iz ove župe koje su ostvarile mnoge uspjehe na raznim područjima.

Nemojmo zaboraviti, svijet ne počinje od nas, a i ne završava s nama. Ovom je monografijom to jasno rečeno. Ona je neke vrste zahvala svima onima koji su kroz prošlost svoje živote utkali u ovu župu i mjesto, ali i poticaj budućim generacijama da nastave izgradnju svoje župe i ovoga prostora, i to ne samo materijalno, nego prije svega u duhovnoj sferi jer je upravo ta sfera preduvjet svakoga napretka.

I ovom prilikom čestitam župi i župnom osoblju na čelu sa župnikom fra Josipom, kao i svim Drinovčanima, već proslavljenju 150. godišnjicu obnove župe Drinovci jer je i ovo djelo dio te obljetnice i proslave. Čvrsto vjerujemo da će Gospodin Bog i dalje obilno blagoslivljati ovaj hrvatski kraj i prostor, a da će župa Drinovci i dalje napredovati u mudrosti i milosti s obiljem duhovnih zvanja i uspješnih ljudi na svim područjima."

Zadnji predstavljatelj monografije bio je njen glavni urednik prof. dr. sc. Srećko Tomas, a dr. sc. Glavaš je u njegovoj najavi rekao: „Na drinovačkoj monografiji radio je velik broj ljudi, njih 30-ak, a ako se ijedno ime trebalo istaknuti i posebno spomenuti, onda je to ime našega sljedećega izlagača. Znanstvenik s impresivnom znanstvenom karijerom iza sebe i mnoštvom napisanih djela, a što je za nas Drinovčane najvažnije, najdraža su mu tematika upravo Drinovci i drinovački ljudi, o kojima već desetljećima istražuje po različitim arhivama, arhivama, knjižnicama... Poštovani prof. dr. Srećko Tomasu, uz zahvalu za

stotine i stotine sati uloženi u pisanje monografije, a u njoj ste samostalno napisali dva velika članka i u suautorstvu još 6, pregledavali ste, doradivali i uređivali sve članke, i sve to potpuno volonterski iz čiste ljubavi prema svojim Drinovcima i Drinovčanima, dajem Vam riječ.“

Klapa HRM-a Sv. Juraj uveličala je predstavljanje monografije

Uredništvo *SUSRETA* je zaključilo da je govor prof. dr. sc. Srečka Tomasa najzorniji pregled cjelokupnog sadržaja ove monografije te je odlučilo prenijeti ga u cijelosti:

„Poštovani fra Josipe Mioč,

upravitelju Župe sv. Mihovila Arkandela Drinovci, domaćine današnje promocije Monografije Drinovaca! Poštovani visoki uzvanici, dragi gosti, suradnici na izradi ove monografije, a napose poštovane Drinovčanke i Drinovčani, rođeni bilo kada, u Drinovcima ili izvan Drinovaca, dakle svi vi čiji korijeni sežu do drinovačkih prostora, sve vas najsrdačnije pozdravljam onim redoslijedom i čašću kojom vas je na početku pozdravio naš vrli voditelj ovog predstavljanja dr. sc. Zvonimir Glavaš.

Znano nam je da je ljudskog života na ovim drinovačkim prostorima bilo najmanje 6.000 godina prije Krista, a unatoč brojnim teškoćama, što prirodnim, što od zlih ljudi nametnutim, održao se do danas. Nadam se da će ga biti i dugo dugo u budućnosti. Zahtjevan je bio posao obuhvatiti sva ta razdoblja, ljudske i prirodne djelatnosti te pojave i fenomene u jednoj jedinoj knjizi, ma koliko ona opsežna bila. No, kad se okupi dobar tim od 23 kvalitetnih, revnih i radišnih autora i koautora članaka od kojih su svi Drinovčani osim fra Josipa, kojeg smo svi prihvatili kao je da je naš, onda je svjetlo na kraju tunela bilo vidljivo. Možda će neki reći da je ova monografija „bila na putu kao Petakova

roba“, ali najbitnije je da je ipak stigla i da je danas predstavljamo Drinovcima i svijetu.

Pred stotinjak godina nenadmašni drinovački pjesnik A. B. Šimić je zapisao tvrdnju „Pjesnici su čuđenje u svijetu“, a Petar Majić je zamislio da su svi Drinovčani pjesnici, pa je napisao knjigu *Drinovci su čuđenje u svijetu*. Time je nama autorima i uredništvu postavljen težak zadatak da u monografiji iznesemo argumente da taj naslov ima opravdanje. Jesmo li u tome uspjeli procijenit će drugi.

Što to sve ova monografija sadrži, reći ću vam ukratko. Tu su dva predgovora, dva uvodnika, 26 članaka i tri ostala potpoglavlja.

Vrlo sadržajne predgovore napisali su biskup dr. sc. Petar Palić („Mozaik vjere i života. 150. obljetnica župe Drinovci“) i provincijal dr. sc. fra Miljenko Šteko („Drinovačkih stotinu i pedeset godina (1871.-2021.)“). Uvode u monografiju napisali su fra Josip Mioč („Riznica neprocjenjiva blaga“) i prof. dr. sc. Srećko Tomas („Drinovci u srcu“). Ostala građa monografije podijeljena je u pet većih poglavlja.

Prvo poglavlje nosi naslov ZEMLJOPISNO-POVIJESNI PRIKAZ DRINOVACA, a sadržava članke:

- ▶ „Položaj i reljef Drinovaca“, autora Tomislava i Jerke Leventića, u kojem su opisali zemljopisni položaj, reljef i geološke i hidrološke značajke prostora na kojem se nalazi naselje i župa Drinovci.
- ▶ „Klima u Drinovcima i okolici“, autora doc. dr. sc. Kreše Pandžića, u kojem je on temeljem znanstvenih istraživanja prikazao glavne klimatske karakteristike Drinovaca i okolice, kroz kretanje temperatura zraka; količina oborina; osunčavanja i naoblaka; grmljavinskih pojava; vlažnosti zraka i vjetra. Opisao je i tipove klime, a dotakao se i globalnog klimatskog zatopljenja.
- ▶ „Flora i fauna Drinovaca“, autora prof. dr. sc. Anđelka Ađe Opačka, u kojoj je kako i sam naslov kaže obradio biljni (šumsko drveće, grmlje i nisko rašće; vazdazeleno drveće i grmlje; korovna, ruderalna i travnjačka flora; vodene biljke; hortikulturne biljke) i životinjski (sisavci; ptice; gmazovi; vodozemci; ribe; ostala značajnija hidrofauna; kukci; ostali beskralježnjaci) svijet koji postoji na području Drinovaca. Dao je i niz prekrasnih fotografija, a iznenadit ćete se koliko je raznolik ovaj svijet u Drinovcima.
- ▶ „Prirodne znamenitosti Drinovaca“, autora Petra Majića, a tko bi drugi i trebao to pisati, kad je on prohodao svaku stopu drinovačkog područja. Istaknuo je tek Dubravu; Boljavu; Krenicu; Vrbinu; Maticu; Peć Mline; Ravlića pećinu; Petnjik; ponore; pećine i jame; vrela i bunare; te brdske vrhunce.

- „Prezimana i područja (zaseoci) u Drinovcima“, autora prof. dr. sc. Srećka Tomasa, Pere Majića i Davora Glavote, u kojem je temeljem povijesnih izvora i literature pokazano da je, koliko je do danas poznato, u Drinovcima postojalo ukupno 125 rodova (prezimana), a danas ih je preostalo 59. Dat je i pregled prezimana i kućanstava po područjima (zaseocima) drinovačkim.
- „Demografska i migracijska kretanja žitelja župe Drinovci“, autora prof. dr. sc. Srećka Tomasa, Pere Majića i Davora Glavote, prema kojem je u Drinovcima 1701. bilo 32 kućanstva, ali ih je čak 17 bilo ispražnjeno zbog mletačko-turskih ratova, dok je 1962. bilo 731 domaćinstvo s ukupno 4369 žitelja (i 1940. su bila 4310 žitelja u Drinovcima). Danas ih u Drinovcima živi 2330, od kojih stalno tek 1947. Izračunato je da je u prethodnih 300 godina u Drinovcima prosječno rađano 50 djece godišnje (najviše 1921. čak 162 djece), a 2021. kršteno ih je tek 20.
- „Drinovci - od najstarijih vremena do pada pod osmansku upravu“, opsežan je članak autora doc. dr. sc. Tine Tomas i Tihomira Glavaša, nažalost prerano preminulog, u kojem su prikazali nalaze iz prapovijesti u Ravliča pećini, brojnim gradinama, još brojnijim ilirskim gomilama; nalaze iz antike; te iz srednjeg vijeka. Bogatstvo baštine drinovačke uvjerit će vas da su autori u pravu kada kažu da tu kulturno-povijesnu baštinu treba pažljivo čuvati i njegovati spoznaje o istoj.
- „Drinovci za vrijeme Osmanskoga Carstva“, autora dr. sc. Zvonimira Glavaša, kojim je opisao jedno od najtežih razdoblja iz naše povijesti. Opisao je tursko osvajanje BiH i provođenje islamizacije; ulogu franjevacu u očuvanju katoličke vjere; slabosti Osmanskoga Carstva i kraj njegove vladavine u BiH; te stanje u Drinovcima od prvoga spomena imena 1585. do dolaska austrougarske vlasti 1878.
- „Drinovci od uspostave austrougarske vlasti 1878. do danas“, autora prof. dr. sc. Srećka Tomasa, u kojem se govori o zamahu novoga života u župi i selu Drinovci nakon dolaska austro-ugarske vlasti; poteškoćama u rastu i razvoju Drinovaca, ali uzlet do općinskoga središta; uspostavi “nove vlasti” u Drinovcima nakon 1945., jednoj zanimljivosti da je fratar (župnik) bio “voditelj izgradnje” zadružnoga doma; tragičnim i mučnim događanjima u tom razdoblju, pa i tome da je Župni ured bio centar svjetovne i crkvene vlasti (1949.-1961.); zatim o životu u Drinovcima od 1962. do 1990. i nakon demokratskih promjena 1990.

Autori članaka u monografiji, te glavni urednici i ostali članovi uredništva monografije

Drugo poglavlje nosi naslov ŽUPA DRINOVCICI OD OSNUTKA DO DANAS, a sadržava članke:

- ▶ „Opća povijest župe Drinovci“, autora fra Josipa Mioča, u kojem je opisao sto pedeset godina stare župe Drinovci (1624./1625.-1775.), i to u sastavu Makarske biskupije (1624./1625.-1735.), te u sastavu kreševskoga samostana (1735.-1775.); zatim Drinovce u sastavu župe Ružići (1775.-1871.), kada je 1846. uspostavljena hercegovačka franjevačka redodržava. Dakako da je opisao i sto pedeset godina obnovljene župe Drinovci (1871.-2021.), i to kroz važnije događaje iz arhivskih spisa i župnih kronika (godine gladi, oduzeta crkvena zemlja, potres za vrijeme svete Mise, posveta župne crkve, pokretanje Kršnog zavičaja, proslava na Bristovici 1971., proslava stote obljetnice župe, blagoslov obnovljena spomenika biskupu Buconjiću, proslava stote obljetnice župne crkve). Na kraju je dao popis svih poznatih pastoralnih djelatnika (župnika i kapelana i školskih sestre franjevki Krista Kralja) na službi u Drinovcima u staroj i obnovljenoj župi.
- ▶ „Izgradnja crkvenih objekata u Drinovcima“, autora prof. dr. sc. Srećko Tomas, članak je koji je obuhvatio izgradnju crkvenih objekata od obnove župe, jer o prijašnjim izgradnjama malo je povijesnih izvora, osim da je još prije 1463. u Drinovcima postojala crkva i da je u prvom pisanom spomenu župe Drinovci 1624./25. bila porušena. Opisana je izgradnja župne kuće i kapelice 1871., a napose izgradnja naše velebne župne crkve 1895., što su je obavljali svi Drinovčani pod patronatom nenadmašnog Drinovčanina, biskupa fra Paškala Buconjića. Tada je po veličini to bila druga crkva u cijeloj BiH, odmah iza sarajevske katedrale. Opisane su i kasnije izgradnje i dogradnje vezane za župnu crkvu (župna kuća i pomoćni objekti, četrnja, misište i kapelice u crkvenom dvorištu, uređenje crkvenoga dvorišta, izgradnja spomenika biskupu Buconjiću). Dakako da je opisana i izgradnja

područnih crkava (na Drinovačkom Brdu, Bilom Grebu i u Blaževićima); zatim drinovačka misišta na otvorenom; groblja (Rašeljka, Bili Greb, Bartuluša, u Blaževićima i na Drinovačkom Brdu); te su prikazane zavjetne kapelice i križevi u Drinovicima.

- ▶ „Duhovni profil župe Drinovci“, autora fra Ljube Kurtovića i Ante Glavaša, u kojem opisuju: župu kao mjesto nadnaravnoga preporadanja; življenu duhovnost u prošlosti i sadašnjosti; obitelj kao kućnu crkvu; pogled bivših župnika na Drinovčane; ukratko statistički pregled svećenika i časnih sestara na službi u župi kao duhovna zvanja iz župe i njihove godišnje susrete; crkvene udruge, bratovštine, društva (trećari, Društvo sv. Ante, Frama, Zajednica mladih “Misericordia”, Molitvena zajednica “Mihael”, župne zajednice - pastoralna udruženja (prakaraturi, ministranti, pjevači, zborovi, liturgijski čitači, župno pastoralno vijeće, pučke misije, razne pobožnosti); župni vjeronauk; vjeronauk za studente - susreti drinovačke mladeži; bračni susreti; Duhovne obnove i trodnevnice; Mise zornice; Pučke molitvene pjesme i hodočašća.
- ▶ „Duhovna zvanja iz župe Drinovci“, autora mr. sc. don Željka Majića i s. Lidije Glavaš, članak je koji najupečatljivije karakterizira župu Drinovce. Naime, proizlazi da iz Drinovaca je bilo i ima ukupno 120 osoba u duhovnim zvanjima rođenih u Drinovicima, i to 75 svećenika i 45 časnih sestara. U članku su dati osnovni podaci iz njihova života i rada. Od svećenika 34 su dijecezanski svećenici, franjevaca je 36 (32 OFM, tri konventualca i jedan trećoredac glagoljaš), isusovca četiri, i jedan salezijanac. Časne sestre su: 14 službenica milosrđa (ančele); 9 školske sestre franjevke Krista Kralja; sedam ih pripada Provinciji sv. Josipa Split; četiri pripadaju Provinciji Presvetoga Srca Isusova i Marijina Zagreb; tri milosrdnice sv. Vinka Paulskog; dvije sestre franjevke od Bezgrješnoga začeca; te po jedna u Hrvatskoj provinciji uršulinki rimske unije, milosrdnim sestrama Svetoga Križa, franjevkama misionarkama iz Asiza, klarisama u Zagrebu, služavka Kristova i služavka Maloga Isusa u Provinciji Bezgrješnoga Začeca BDM Sarajevo.
- ▶ „150. obljetnica obnove župe Drinovci“, autora Petra Majića, članak opisuje obilježavanje 150 godina obnove župe Drinovci, što se obavilo tijekom 2021. U tom ozračju održana je: tradicionalni Put križa na Veliki Petak od Bilog Greba do župne crkve; Put križa na Petnjik; uskršnji blagdani, blagoslovi polja na Rašeljci, Blaževićima, Drinovačkom Brdu, Bartuluši i Bilom Grebu, kao i zajednička Misa s ružičkom župom na Bristovici; mlada misa fra Andrije Majića, zlatna misa trojice Drinovčana don Ivana Šimića Zelića, patera Dragana Majića i don Srečka Majića Jurezića; fišijada na Krenici; obred primanja u novicijat Hercegovačkog područnog bratstva; proslava Male Gospe i sv. Mihovila, ali vrhunac je bio 1. kolovoza kada je održana svečana proslava uz nazočnost preko 2.000 ljudi i uglednih gostiju.

Uglednici i uzvanici pomno prate predstavljanje monografije

Treće poglavlje nosi naslov DRINOVC I U SVJETOVNIM DJELATNOSTIMA, a sadržava članke:

- ▶ „Infrastruktura u Drinovcima“, autora Damljana Sabljica, obuhvaća prometnu infrastrukturu; telekomunikacijsku infrastrukturu; elektroenergetsku infrastrukturu (s elektrodistribucijske mreže, mini centrale i današnje hidroelektrane u Peć Mlinima; obnovljivih izvora energije); vodnogospodarske sustave (vodoopskrba i odvodnja, mlinice u Peć Mlinima, kanal Grudsko vrilo – Matica); te opis ostataka građevina iz osmanskoga doba.
- ▶ „Poljoprivreda Drinovaca“, autora prof. dr. sc. Anđelka Ađe Opačka, sadržava opis: vinogradarstva i vinarstva; uzgoja duhana; ratarskih kultura; stočarstva (ovčarstvo i kozarstvo, konjogojstvo, govedarstvo, svinjogojstvo, peradarstvo i kuničarstvo); vočarstva; povrtlarstva; pčelarstva.
- ▶ „Gospodarstvo u Drinovcima - Drinovčani u gospodarstvu“, autora Ivana Tomasa Živkovića, dr. sc. Zvonimira Glavaša, Petra Majića i prof. dr. sc. Srećka Tomasa, u kojem su opisali gospodarstvo na području Drinovaca od prapovijesnoga vremena do dolaska austrougarske vlasti 1878. te posebno nakon toga do danas. Opisano je obrtništvo i trgovina (proizvodno i uslužno obrtništvo, građevinarstvo i rudarstvo, trgovina, ugostiteljstvo, prometne djelatnosti); te u novije vrijeme nastali poslovni subjekti i Drinovčani u gospodarstvu izvan Drinovaca.

- „Školstvo i obrazovanje u Drinovcima“, autora prof. dr. sc. Srećka Tomasa i dr. sc. Zvonimira Glavaša, opisuje početke opismenjavanja ljudi u Drinovcima i službeno uvođenje osnovnoškolskog obrazovanja i njegov razvoj od 1900. do današnjih dana. Najprije su opisani analfabetski tečajevi, a onda je opisano sto dvadeset godina Osnovne škole u Drinovcima (od utemeljenja 1900./901. kao četverogodišnje, koja je kao takva djelovala do 1949./1950., nakon čega je do 1961./62. prerasla u osmogodišnju osnovnu školu. Nadalje je opisana djelatnost škole do današnjih dana s odvojenim prikazom za razdoblja socijalističke vlasti i razdoblja nakon demokratskih promjena 1990.
- „Zdravstvo u Drinovcima“, autora doc. dr. sc. Mire Leventića, opisuje zdravstvo za vrijeme austrougarske vlasti; nakon Prvoga svjetskog rata i nakon Domovinskoga rata. Posebno je opisao značajnije Drinovčane djelatnike u biomedicini i zdravstvu, i to njih 41 rođenih u Drinovcima i 15 kojima su korijeni iz Drinovaca.
- „Kultura, umjetnost i narodni običaji“, autora dr. sc. Dragana Glavaša, u kojem je opisao stvaranje duhovnoga i kulturnoga mentaliteta u Drinovcima; zatim je opisao umjetničke i kulturne manifestacije, počevši od drinovačke gange i pivanja, pa predstave, priredbe i slične kulturne manifestacije (Bovanijada, Brđanski susreti). Od značajnijih Drinovčana u umjetnosti opisao je šest rođenih u Drinovcima, te devet onih kojima su korijeni iz Drinovaca. Opisao je i običaje za poklade u korizmi i o Uskrsu, o Maloj Gospi, sv. Mihovilu, u došašću, o Božiću, tetoviranja kao očuvanja kršćanskog identiteta; te priče o vilama s Nugla, vukodlacima iz Potočine i duhovima na Vrbini.
- „Jezik, književnost, publicistika i izdavaštvo u Drinovcima“, autora uredništva [prof. dr. sc. Srećko Tomas, dr. sc. Zvonimir Glavaš, Petar Majić i fra Josip Mioč], sastoji se od tri potpoglavlja: Jezik drinovački u govoru i pismu (u kojem je obrađen govorni jezik kroz fonološke i fonetske osobine, oblike i leksik, a pisani jezik na primjeru Svaštenjaka fra Anđela Nuića); Književnost i publicistika (u kojem području je glavnina podataka o izdavaštvu, publicistici i književnom radu uzeta iz kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK katalog), te u Hrvatskoj znanstvenoj bibliografiji (CROSBİ), te ostalim svjetskim bazama podataka, pa je opisano 86 značajnijih Drinovčana rođenih u Drinovcima, s tim da su uz ime A. B. Šimića posebno opisani “Šimićevi susreti” kao kulturna manifestacija koja se održava od 1964. i 61 rođenih izvan Drinovaca); Izdavaštvo u Drinovcima i Drinovčani u izdavaštvu (pri čemu je nađeno da se od Drinovčana spominje njih: 14 u širokobriješkoj *Ruži*, 7 u *Travničkom smilju*, 128 u *Kršnom zavičaju*, 12 samo od urednika u *Našim pokušajima*, 33 u *Bekiji – Grude*,

11 u *Panorami dačkih radova* – Grude, 44 u *Hrvatskoj grudi* – Grude, 22 u *Drinovačkom zovu*, četvero u *Za rodnu grudu* – Grude, 22 u *Susretima* - Godišnjaku Ogranka Matice hrvatske u Grudama i petero samo od urednika u *Drinovačkom glasniku*, uz napomenu da je župa Drinovci još izdala za po dvije godine svoje godišnjake: *Godišnjak Drinovci* i *Župa Drinovci*).

- ▶ „Šport u Drinovcima“, autora Ivana Rogića, u kojem opisuje početke i razvoj športa i igara u Drinovcima; osnivanje i napredak te uspjehe HNK “Boljava”, Drinovci u ligaškim natjecanjima, promjenu imena u HNK “Drinovci”; nastupe veterana HNK “Drinovci”; upravu, trenere i logistiku kluba; nastupe i uspjehe Drinovčana u Ligi mjesnih zajednica Općine Grude, kao i na Danu drinovačkoga domobrana. Opisao je i ostale sportove u Drinovcima, posebno rukomet i biciklizam, a na kraju je opisao Drinovčane uspješne športaše (među kojima su i osvajači najsajnijih odličja na prvenstvima Hrvatske, Europe i svijeta, te olimpijskih igara) i športske djelatnike (među kojima je i Toni Tomas kao najtrofejniji trener u Hrvatskoj), i to 33 rođenih u Drinovcima i 32 kojima su korijeni iz Drinovaca.
- ▶ „Potencijali i perspektive Drinovaca“, autora Dražena Vrdoljaka, koji vidi perspektivu u Drinovcima kroz razvoj malog poduzetništva (graditeljstvu, obrtništvu...); poljoprivrede, osobito ekološke biljne proizvodnje i stočarstva; turizam i proizvodnje energije iz obnovljivih izvora. Naglasio je da bi jedna kvalitetna cesta od Gruda do granice s RH i do autoputa A4, riješila i potaknula mnoge ambicije, skrativši udaljenost u općinsko središte i izlazak na autoput za više od trećine.

Četvrto poglavlje nosi naslov DRINOVAČANI OD ŽRTVE DO USPJEHA, a sadržava članke:

- ▶ „Drinovčani kroz ratove“, autora Frane Pandžića, koji opisuje poznate drinovačke žrtve kroz ratove. Prve što se zna bila su dvojica Drinovčana poginula u Boju na Utvici pokraj Vitine 31. svibnja 1832. Nakon toga opisane su drinovačke žrtve u: Prvom svjetskom ratu njih 85; Drugom svjetskom ratu i poraću njih 276 rođenih u Drinovcima i pet rođeni izvan Drinovaca što je ukupno 281 žrtva; Domovinskome ratu, njih 15 rođenih u Drinovcima i 11 rođeni izvan Drinovaca što je ukupno 26 poginulih, ali je naglašeno da ih je 43 prerano preminulo jer su imali narušeno zdravlje zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu.
- ▶ „Znameniti Drinovčani (poznati i zaslužni)“, autora Petra Majića, u kojem je opisao znamenite Drinovčane, opredijelivši se na one koji su preminuli. Iz Paškalovala doba opisao je osmoricu znamenitih (fra Paškala Buconjića, fra Anđela Nuića, fra Radoslava Glavaša, st., dr. fra Krešimir Pandžić, don Andrija Majić, st., Antun Branko Šimić, Stanislav Šimić i dr. Jerko

Šimić). Uz dr. fra Krešimira Pandžića, kojeg su partizani likvidirali 1945., spomenuo još tada likvidiranih 10 drinovačkih svećenika, jednog brata laika isusovca i jednog svršenog sjemeništara. Od onih koji su djelovali u prvoj polovici 20. stoljeća opisao je 12 znamenitih Drinovčana (Ante Antiša Vrdoljak, Ivan Pandžić, Ivan Radić, fra Viktor Nuić, st., dr. Petar (Periša) Nuić, Ilija Glavota, primarius dr. Andrija Nuić, Marko Leventić, dr. fra Arkandeo (Nikola) Nuić, Blaž Tomas, o. Andrija Glavaš D.I. i Ivan Bandić, a uz njega je spomenuo i dvojicu njegovih zaslužnih sinova). Od onih čija je formativna dob nakon smrti biskupa Buconjića opisao je 11 znamenitih Drinovčana (don Jure Vrdoljak, don Mate Nuić, dr. fra Radoslav (Andrija) Glavaš, ml., dr. don Ivan Tomas, fra Pio (Petar) Nuić, dr. fra Krunoslav (Vlatko) Pandžić, fra Kornelije (don Cvitan) Ravlić, fra Bazilije (Stjepan) Pandžić, Krešimir Majić, Jozo (Jupa) Majić i p. Zvonimir Majić). Uz dr. don Ivana Tomasa spomenuo je i fra Vicu Blekića. Za zadnje razdoblje opisao je trojicu znamenitih (o. don Petar Šimić uz kojeg je naveo i zaslužnog fra Viktora Nuića, ml., Ivan Alerić i prof. dr. sc. Ferdo Spajić). U posebne zanimljivosti uvrstio je podatke da je nekoliko drinovačkih obitelji dalo velike doprinose u duhovnim i svjetovnim zvanjima i djelatnostima, a neki su pretrpjeli velike žrtve u raznim ratovima, te da su dvojica Drinovčana s dvije (regularne) supruge imali po 19 djece, a jedna je majka rodila 15 djece.

- „Mali leksikon Drinovčana“, autora uredništva [prof. dr. sc. Srećko Tomas, dr. sc. Zvonimir Glavaš, Petar Majić i fra Josip Mioč], opisuje još neke zaslužne Drinovčane koji nisu spomenuti u ostalim člancima monografije. Od onih koji su rođeni u Drinovicima opisano je 45, a od onih rođenih izvan Drinovaca 26.

Peto (posebno) poglavlje nosi naslov BIBLIOGRAFIJA, POPIS KRATICA, KAZALO IMENA..., a sadržava potpoglavlja:

- „Bibliografija“, koja sadrži popis 527 arhivskih jedinica iz 31 arhivske ustanove ili arhiva; 207 citiranih knjiga; 290 citiranih bibliografskih jedinica periodike župnog ureda u Drinovicima; 390 citiranih članaka; 78 citiranih internetskih izvora.
- „Popis kratica“, kojih je 197 korišteno u ovoj monografiji.
- „Kazalo imena“, koje sadrži popis oko 3.500 imena s popisom stranica na kojima se u monografiji pojavljuju.
- „Pozdrav iz Drinovaca. Ercegovina“, kolaž razglednica, fotografija i osam pjesama četiri pjesnikinje i četiri pjesnika rođenih u Drinovicima.
- „**Odlomci iz recenzija**“, gdje su uvršteni kratki odlomci iz recenzija dr. sc. Ratka Perića, episcopus emeritusa, izv. prof. dr. sc. Ivana Trojana, dekana

Filozofskog fakulteta iz Osijeka i prof. dr. sc. Mile Lasića sa Sveučilišta u Mostaru, kojima upućujem iskrenu zahvalnost na profesionalno obavljenom poslu.

- ▶ „Dodatne zahvale“, gdje su navedena imena kojima se trebalo zahvaliti na pripomoći u radu na ovoj monografiji. Sigurno nisu sva imena navedena jer brojni su Drinovčani pripomogli, što informacijom, što fotografijom, što davanjem broja telefona, prijemom u svo dom i slično, ali red je spomenuti dva imena. To je Edita Grubišić koja je grafički je oblikovala zadnju koricu i Dario Barić koji je grafički oblikovao naslovnu koricu monografije, koja zato ovako prekrasno izgleda, a Milena Leventić i brojni drugi Drinovčani dali su različite oblike doprinosa, od prikupljanja fotografija, do davanja različitih podataka o Drinovcima i Drinovčanima.
- ▶ „Tisak ove monografije pomogli su“, gdje su logotipi od 15 drinovačkih tvrtki koje su dale donaciju za ovu monografiju: „Lumen d.o.o.“; GP TOMING d.o.o.; Robert d.o.o. Drinovci-Grude; „MAN servis“ Drinovci; TEGRAD d.o.o.; PUŠINA d.o.o. Imotski; BODUS d.o.o., Drinovci; Polaris d.o.o., GRAĐEVINAR JURJIŠIĆ; GRAĐEVINAR LEVENTIĆ; ČULJAK-TRANSEURO d.o.o.; Euro-Benz; T.P. DRINOVCICI d.o.o.; ANTE-MATE d.o.o., Osijek; BENAJA TRUCK d.o.o., Zagreb.

Središnja drinovačka baština – župna crkva, zajedno s brojnim pukom svjedoči predstavljanju monografije

I pri kraju još nekoliko detalja. Opseg monografije je: 800 stranica; 14.800 odlomaka; 35.467 redaka; oko 370.000 riječi i oko 2.500.000 znakova s prazninama, te je spomenuto oko 3.500 osoba. Uz to, u monografiji ima 1.653 fusnota, koje se u nekim slučajevima sastoje i od više bibliografskih jedinica, a bogato je ilustrirana s 570 slika, od kojih su brojne mozaično sastavljene od više manjih pojedinačnih slika.

Posebnu zahvalu upućujem: izdavačima monografije: Župi sv. Mihovila Arkandela Drinovci, na čelu s fra Josipom Miočem, župnikom; Crkvi na kamenu iz Mostara, na čelu s prof. dr. sc. Božom Golužom, ravnateljem i glavnim suurednikom; suizdavaču Matici hrvatskoj, Zagreb, na čelu s predsjednikom Mirom Gavranom; članovima uredništva, Petru Majiću, dr. sc. Zvonimiru Glavašu i fra Josipu Mioču; tehničkim urednicima, Dragani Lasić, prof. i opet dr. sc. Zvonimiru Glavašu; Martini Vuletin, prof. koja je obavila lekturu i korekturu; Dragani Lasić, prof. koja je obavila prijelom i računalnu pripremu; te Grafotisku iz Gruda koji je vrlo kvalitetno otiskao i uvezao našu monografiju.

Šta mi je još preostalo, nego zahvaliti mojoj široj i užoj obitelji, nevjesti Marini, sinu Domagoju i supruzi Ružici što su trpjeli da sam od pred više godina doveo Drinovce u dnevni boravak naše kuće u Osijeku. Naravno, hvala Maloj Gospi što nas je okupila danas ovdje, a najviše hvala Dragom Bogu što je i mene upisao dlan ruke svoje!“

Nakon završetka predstavljanja monografije župnik fra Josip Mioč uručio je zahvalnice svim autorima članaka te Crkvi na kamenu iz Mostara i Matici hrvatskoj Zagreb kao suizdavačima monografije.

Poseban dio svečanosti bio je koncert klape HRM-a Sv. Juraj koja je svojim nastupom uveličala predstavljanje monografije i razdragala srca svih preko 1.500 nazočnih u prostorima oko župne crkve, među kojima su bili brojni uglednici. Posebno je zanimljivo da su na ovu svečanost došli brojni Drinovčani i iz Zagreba, Splita, Osijeka i drugih krajeva širom svijeta, a među njima su uočena i dvojica književnika Šimićeva drinovačkog roda: Pejo Šimić koji je došao iz Zagreba i Nikola Šimić Tonin koji je došao iz Zadra, a njihovi preci su iz Drinovaca iselili u bosansku Posavinu i srednju Bosnu još prije oko 200 godina. Očito ih je privukao drinovački pjesnički gen, a osobito genijalni pjesnik A. B. Šimić. Inače, koncert klape HRM-a Sv. Juraj izravno je prenosila TV Herceg Bosne. Iza koncerta svi gosti su imali na raspolaganju bogatu ponudu jela i pića što su priredili Drinovčani i Drinovčanke. Prilozi za piće išli su u humanitarnu svrhu liječenja bolesne malodobne Drinovčanke u inozemstvu.

Brojni Drinovčani i gosti uživaju u jedinstvenoj kulturnoj manifestaciji predstavljanja monografije

SVEČANOST ZA PAMĆENJE

DRINOVCI – Prošle je godine župa Drinovci proslavila 150. obljetnicu svoje obnovne (1871-2021). Župa je tu svoju obljetnicu svečano proslavila, ali se ta svečanost protegnula i na ovaj godišnji, jer je bilo planirano da bude monografija o našoj župi i mjestu na predstavi toga jubileja, ali su više prostori nije se mogao naći u tako kratkoj noći. Župa se iznova sreće sliki događanja događaja ove godine na blagdan Male Gospe, nastavljanje župe, kada je u večernjim satima u sklopu uređenom crkvenom dobojnu predstavljena monografija o Drinovcima i njihovom ljudima. Ovaj svečani svečanost ambient dodatno je opletkao ova večer.

Monografija je izšla u nakladništvu Crkve na kamenu. Zapravo uređena i Matice hvaranske iz Zagreba. To svečano djelo (uključujući 800 stranica velika kartata) računao je više od godišnje dana. U predgovoru i uvodu je bibliografiju, papir, kartica i kazalo imena, monografija ima četiri glavna poglavlja u kojima se našli 26 Glasnika. Duhovni, najviše je pisano u župi, jer je najveća obiteljica bila i ponos nastanka ove monografije, ali detaljne su i ostale teme, od povijesnih do gospodarskih. Glavni urednici monografije (prof. dr. Srećko Tomas i prof. dr. Ivan Božo Galuša) bili su i glavni predavači, a na njih je u monografiji govorila i Petar Masić. Zapravo fra Josip Masić

KNJIŽNI IZLOG

Monografija župe i mjesta Drinovci

Župa sv. Marije Anđelke Drinovci i okolno mjesto našle su daleko na izmaku vjerske knjige. Na blagdan Male Gospe, 8. rujna, u večernjim satima predstavljena je opsežna monografija „Drinovci na dlanu rukavca“.

Monografija je uređena na 800 stranica velikoga formata i ilustrirana s 170 fotografija. Sastoj se od četiriju poglavlja u kojima su predstavljene razdoblja povijesti okruge, prošlost župe od nastanka do danas, naše detaljniji stanovništva Drinovaca, te stradanje župe i njenih židova tijekom povijesti, ali i sveobuhvatno se se iskazuje na raznim područjima.

Na predstavljanju je naglašeno da su Drinovci dala više od 2000 ljudi u fakultetima, veći broj sveučilišnih profesora, naučnika, poduzetaca i sportista. U području književnosti i publicistike spominje se 86 važnih Drinovčana rođenih u Drinovcima i 41 rođen izvan Drinovaca, među kojima je oko 100 doktora znanosti. Tih sila u glasovito hvaranom gradu Zagrebu nisu ostala Drinovčana.

Drinovci su osim svete nadežde trag u prošlosti Crkve u Hrvatskoj, posebice u Hercegovini i Republici Hrvatskoj, tu Drinovci su uključeni 120 osoba u Duhovnosti vjerskim, našim u Drinovcima – 75 svećenika i 45 laičkih sestara. Monografija na nekoliko 22 autora iz Drinovaca, od kojih je osam doktora znanosti, stručnjaci u svojim područjima i raznim područjima je svih vrstama i vrsta. U glasovito dlanu našeg je ključ „sveti župnik“ Hrvatske ratni maršal, koji je nakon predstavljanja održala koncert, a potom je uključio dr. Srećko Tomas, u opsežnom i vjerskim strahu.

Monografija župe i mjesta Drinovci

CRKVA NA KAMENU | LISTOPAD 2022. | 7

24. naša ognjišta - listopad 2022.

Osim toga TV Herceg Bosne je prikazala i opsežnu reportažu o cjelokupnom predstavljanju ove monografije, a sličnu reportažu prikazala je i HTV u emisiji „Pogled preko granice“. Također su brojni drugi mediji i portali (npr. grudeonline.info) prenijeli informaciju o ovom predstavljanju drinovačke monografije.

Mostarska Crkvi na kamenu (god. 43., br. 10 (503), listopad 2022., str. 7.) dala je prikaz ove monografije člankom znakovita naslova „Svečanost za pamćenje“. Ivan

Kaleb je u mjesecniku *Naša ognjišta* (god. 51., br. 10 (493), listopad 2022., str. 24.), također, dao prikaz drinovačke monografije u članku pod naslovom „Monografija župe i mjesta Drinovci“.

Srećko Tomas

USPJELO „SLAVONSKO-HERCEGOVAČKO SILO” U OSIJEKU

Slavonska udruga Hercegovaca (SUH) organizirala je „Slavonsko-hercegovačko silo” koje je održano 14. listopada 2022. (petak) u dvorani Kristal u Osijeku. Bio je to susret Hercegovaca iz Hercegovine, onih doseljenih u Slavoniju, Srijem i Baranju, ali i svih njihovih prijatelja. Nazočno je bilo ukupno 323 gosta, koje su zabavljali HKUD „Hercegovac“ iz Širokog Brijega i STO POSTO BEND iz Osijeka. Okupljanje gostiju počelo je oko 20:00 sati, a goste je na stolovima očekivalo predjelo od hercegovačkog sira iz mišine iz Rakitna i pršuta iz Studenaca, te hercegovačkih uštipaka pečenih od slavonskih kuharica.

Na silu je bio nazočan i veliki broj uzvanika i dostojanstvenika, među kojima ističemo: izaslanika župana Osječko-baranjske županije Ivana Anušića, gospodina Matu Lukića, njegovog zamjenika; gospodina Igora Pandžić izaslanika gradonačelnika Osijeka Ivana Radića, gradonačelnik Belog Manastira Tomislava Roba sa suradnicima, načelnik općine Grude iz Hercegovine Ljubu Grizelj sa suradnicima; rektora Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku prof. dr. sc. Vladu Guberca, p. Dragana Majića iz rezidencije Družbe Isusove iz Osijeka; gospođu Anu Stanić, predsjednicu podružnice udruge Prsten iz Osijeka, gospodina Branko Mihalj dugogodišnjeg predsjednika zavičajne udruge Herceg Stjepan Kosača iz Požeške županije i gospodina Tomislava Pavkovića, predsjednik „Slavonske udruge Hercegovaca – general Blago Zadro“ iz Vukovarsko-srijemske županije. Nazočan je bio i veliki broj ravnatelja, predsjednika i članova uprava, gospodarstvenika, političkih, kulturnih djelatnika, kao i iz raznih drugih ljudskih zanimanja. Treba naglasiti da je uoči ove svečanosti, u četvrtak 13. listopada 2022., održana sveta misa u crkvenom prostoru Rezidencije družbe Isusove u Osijeku, koju je predslavio poštovani p. Dragan Majić D.I. Misa je bila namijenjena svim članovima SUH-a, članovima njihovih obitelji te svim prijateljima i ljudima dobre volje.

Svečanost je u petak 14. listopada u 20:30 sati otvorila poznata TV voditeljica gospođa Biljana Pavlović i nakon odsvirane hrvatske himne, u ime organizatora, pozdravila je navedene uzvanike i sve drage goste. Iza toga predsjednik SUH-a, prof. dr. sc. Srećko Tomas, uvodno se obratio nazočnima. Pozdravio je sve sudionike i zahvalio im se na dolasku, na ovo silo nakon dvije pandemijske godine, kada nije bilo moguće održati takvu svečanost. Posebno je pozdravio goste iz Hercegovine, članove HKUD-a „Hercegovac“ iz Širokog Brijega i izaslanstvo općine Grude na čelu s načelnikom Ljubom Grizelj, rekavši da se uputi poruka podrške svim Hrvatima u BiH za njihovu pravednu borbu za ostvarenje svoje suverenosti i konstitutivnosti te jednakopravnosti s ostala dva naroda u BiH, što je toplo pozdravljeno pljeskom svih nazočnih.

Nazočne je pozdravio i gospodin Ljubo Grizelj, načelnika općine Grude, zahvalivši se na pozivu i rekavši da je i on i njegovi članovi općinske delegacije zahvalni na pozivu te da su oduševljeni ugođajem u dvorani. Uputio je pozdrave svima iz kršne Hercegovine, naglasivši da ih je pozvao i gradonačelnik

Belog Manastira Tomislav Rob, u goste u subotu 15. listopada 2022., jer vode konačne dogovore oko službenog proglašenja prijateljstva grada Belog Manastira i općine Grude. Na kraju govora uručio je umjetničku sliku crkve u Drinovcima predsjedniku SUH-a, prof. dr. sc. Srećku Tomasu, u kojoj se on krstio te imao prvu pričest i krizmu. No, nakon Tomasove zahvale, nastavio je darivati, najprije buteljom vrhunskog hercegovačkog vina blatine i na kraju čitavim hercegovačkim pršutom.

Zatim je nazočne pozdravio gospodin Igor Pandžić, izaslanik gradonačelnika grada Osijeka Ivana Radića. Uputio je čestitke organizatorima i naglasio da su gradovi Osijek i Mostar od 26. svibnja, 2022., nakon što su gradonačelnik Osijeka i Mostara, Ivan Radić i Mario Kordić potpisali u mostarskoj gradskoj vijećnici sporazum o prijateljstvu i suradnji. Sporazumom je obuhvaćeno unaprjeđenje prijateljskih odnosa, posebno u području gospodarstva, kulture, turizma, obrazovanja i sporta.

Na kraju pozdravnih govora nazočnima se obratio i Mate Lukić u ime župana Osječko-baranjske županije Ivana Anušića, a kao njegov zamjenik. Iznio je svoje zadovoljstvo ovakvim okupljanjima koje organiziraju zavičajne udruge, jer se na taj način bolje međusobno upoznaju ljudi različitih profesionalnih opredjeljenja i iz različitih krajeva, stvarajući veće zajedništvo i sinergijske učinke za napredak društvene zajednice. Naglasio je da Osječko-baranjska županija ustrajno daje različite vidove podrške svim Hrvatima izbjeglim iz republika bivše Jugoslavije, kao i onima koji danas žive u drugim državama.

Nakon toga STO POSTO BEND je otpjevao poznatu pjesmu „Dođi da vidiš“ i još nekoliko pjesama, dok su konobari poslužili juhu na stolove pred nazočne. Nakon toga se p. Dragan Majić D.I., po rođenju Drinovčanin, obratio s nekoliko riječi nazočnima i izmolio je molitvu prije večere. S oduševljenjem je pozdravio aktivnost SUH-a na organizaciji ovakve svečanosti, a osobito ga je oduševila organizacija misnog slavlja dan uoči te večeri (sila). Naglasio je da svaka ljudska aktivnost treba početi s molitvom Bogu, jer smo po njemu i mi postali to što jesmo, dakle najsavršenija bića na Zemlji.

Voditeljica je naglasila da će se za vrijeme večere prodavati listići tombola, te da su organizatori priredili veliki broj od 80 bogatih tombola (čija je procijenjena vrijednost oko 25.000,00 kn), čije izvlačenje je bilo pred ponoć.

Prvi nastup HKUD „Hercegovac“ iz Širokog Brijega bio je oko 21:30 sati. Prije toga voditeljica je naglasila da je to kulturno-umjetničko društvo osnovano 19. svibnja 1996. godine na županijskoj razini i obuhvaća članove iz sve četiri općine Zapadno-hercegovačke županije: Posušja, Gruda, Ljubuškog i Širokog Brijega. Zbog velikog broja članova (preko 150) i gajenja hercegovačke i svehrvatske kulturno-zabavne baštine mnogi ga nazivaju i „hercegovački Lado“. Dodala je da nisu mogli svi doći, ali da ih je dovoljno (27) da s uspjehom izvedu svoga bogatog folklornog programa. Nazočni su ih toplo pozdravili pri izlasku na plesni podij. Brojni su se ustali od svojih stolova da bolje vide njihov nastup, bogatstvo njihovih nošnji, izvornost gänge, pjesama i kola iz Hercegovine.

Osobito atraktivna i svima zanimljiva bila je izvedba kola linđo koje izvorno potječe iz područja južne Hercegovine.

Negdje pred ponoć pristupilo se dodjeli nagrada od prodaje tombola. Budući ih je bilo čak 80, dodjela je potrajala, ali nitko se nije požalio, pogotovo oni koji su imali sreće i dobili bogate nagrade. Prve tri nagrade dodijelili su visoki uzvanici. Tako je treću nagradu motorna pila HONGOLDONIJA, vlasnika Jure Ždere, sretnom dobitniku uručio načelnik općine grude Ljubo Grizelj.

Drugu nagradu laptop dar tvrtke SIGURNOST-OSIJEK, sretnoj dobitnici uručio je gospodin Igor Pandžić. Prvu nagradu TV prijemnik tvrtke EKTRAN iz Osijeka, vlasnika Mirka Mikulića, sretnoj dobitnici uručio je gospodin Mato Lukić.

Među slavonsko-hercegovačkim „sildžijama“ bila je nazočna i Tereza Martinović, koja inače nije Hercegovka, a zajedno s mužem bila je na „Slavonsko-hercegovačkom silu“ i 2019. godine. Oni su dali i donaciju za obnovu spomenika znamenitom Drinovčaninu biskupu fra Paškalu Buconjiću, a ono što je bitno Tereza je tog dana, 15. listopada, ima rođendan. Stoga je udruga SUH priredila poklon bon za večeru za dvoje, a uručio ga je zamjenik predsjednika gospodin Marinko Miloš.

Među „sildžijama“ bilo je i dvoje zagrebačkih Drinovčana, Mirela i Rajko Pandžić. Oni su također bili na „Slavonsko-hercegovačkom silu“ i 2019. godine. Dakle oba puta su došli iz Zagreba, pa im udruga SUH dodjeljuje darove u vidu vina od dva hercegovačka vinara, Branka Mihalja iz Kutjeva i Silvestra Rogića iz Dalja, koje uručio predsjednik prof. dr. sc. Srećko Tomas.

Uz zvuke pjesama iz svih hrvatskih krajeva zabava se nastavila sve do jutarnjih sati.

Bogat program za Hercegovce i u subotu, 15. listopada 2022.

U subotu 15. listopada 2022. izaslanstvo općine Grude imalo je dogovoreno gostovanje u Belom Manastiru i Baranji, a SUH je organizirao bogat program za članove HKUD „Hercegovac“. Najprije treba napomenuti da je članove ovog HKUD „Hercegovac“, u petak, 14. listopada 2022., u poslijepodnevним satima u Osijeku dočekaо Marinko Miloš, zamjenik predsjednika SUH-a sa suprugom Jasnom, također članicom SUH-a, i odveo ih u Pizzeriu Novi saloon na ručak o svom trošku.

U subotu nakon zajedničkog ručka u dvorani KRISTAL u Osijeku, članovi HKUD „Hercegovac“, u pratnji predsjednika Srećka Tomasa, zamjenika Marinka Miloša i rizničara Davora Mikulića uputili su se u Vukovar. Najprije su posjetili Muzej vučedolske kulture, što je bilo zanimljivo svima, a osobito devetnaestero mladih članova, koji su prevladavali među hercegovačkim folklorasima, što je za svaku pohvalu.

Iza toga posjetili su Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata u Vukovaru, gdje su se pomolili za sve poginule branitelje, a na grobu generala Blage Zadre, heroja obrane Vukovara zapalili su i svijeću, kao i ispred centralnog spomenika svim poginulim.

Slijedila je posjeta Središnjeg križa na ušću Vuke u Dunav. Taj križ je podignut u čast svim poginulim braniteljima za slobodu Hrvatske u listopadu

1998. godine. Dar je to Hrvatske ratne mornarice zbornog područja Pula. Na njemu su glagoljicom uklesani stihovi Frana Krste Frankopana: „Navik on živi ki zgine pošteno“. Potom su se odmorili uz kavu ili druga pića u restoranu „Vrške“ uz moćnu rijeku Dunav.

PREĐSTAVNICI OPĆINE GRUDE U BARANJI

Općina Grude i grad Beli Manastir postat će prijatelji

BELI MANASTIR

Tijekom vikenda u posjeti Baranji i Belom Manastiru boravili su predstavnici bosansko-hercegovačke Općine Grude. Izaslanstvo je predvodio općinski načelnik Ljubo Grizelj. U Maloj gradskoj vijećnici primio ih je gradonačelnik Belog Manastira Tomislav Robsa suradnicima, a nakon zajedničkog sastanka posjetili su Kuću baranjskog kulena, tvrtke EcoGortec i Tehno-filter, beljski Vidikovac i Vinariju. Kako je istaknuo Grizelj, prijateljstva trebaju, kako pojedincima, tako i gradovima, odnosno općinama.

Suradnje lokalnih zajednica uvijek će nešto dobro donijeti. Bez obzira na sve razlike između Gruda i Belog Manastira, uvijek jedni od drugih imamo što naučiti - poručio je Grizelj. Rob je, pak, podsjetio na službeni posjet belomanastirskog izaslanstva Bosni i Hercegovini, naglasivši kako

će uskoro pripremljen i potpisan biti Sporazum o prijateljstvu grada i općine, čime će suradnja postati službena, a Beli Manastir dobit će novog prijatelja i poslovnog partnera. Podsjetimo, Grad Beli Manastir u travnju ove godine uputio je pismo namjere Općini Grude kojim je predložio službenu uspostavu prijateljskih odnosa između dvije jedinice lokalne samouprave. Općinsko vijeće Općine Grude je 19. srpnja 2022. godine donijelo Odluku o proglašenju prijateljstva između općine Grude i grada Belog Manastira. I. Getto ■

Lijepo je bilo probati vina u podrumu Vinarije Silvestra Rogića u Dalju uz Dunav. On je rodom iz Drinovaca, ali je uspješnu poslovnu karijeru ostvario u Slavoniji i kao član SUH-a rado je primio Hercegovce i dao im da kušaju njegova vina.

Na kraju su se svi okupili na večeri u „Starom mlinu“ u Dalju, također uz Dunav. Uz bogata jela i pića raspoloženje je bilo na visokoj visini. Tamburaški sastav kojeg je angažirao restoran svirao je i pored stola Hercegovaca, koji su radosno pjevali, pa i gangu. Onda kada su tamburaši zaszvirali slavonsko kolo mladi članovi HKUD-a „Hercegovac“ u tren su skočili na noge lagane i zaigrali oko naših stolova. Gosti restorana od drugih stolova radosno su pristupili da ih gledaju i fotografiraju. Blagovanje i veselje nastavljeno je sve do ponoći.

U nedjelju 16. listopada 2022. HKUD „Hercegovac“ je iza doručka otputovao u Hercegovinu, zahvalivši se na svemu udruzi SUH-a. Budući da je to bio dan spomena na pogibiju generala Blage Zadre, trojica članova SUH-a, Srećko Tomas, Davor Glavota i Silvestar Rogić položili su vijenac i zapalili svijeće na njegov grob u ime udruge, što je učinilo i izaslanstvo općine Grude na čelu s načelnikom Ljubom Grizeljem.

Za realizaciju programa „Slavonsko-hercegovačkog sila“ brojne su tvrtke dale svoje donacije. Ističemo:

VODOVOD-OSIJEK d.o.o., UNIKOM d.o.o. Osijek, GRAVIA d.o.o. Osijek, MONTE-MONT d.o.o. Osijek, EXCIDO d.o.o. Osijek, HIDROING d.o.o. Osijek, Z-GRUPA d.o.o. Beli Manastir, AUTO REOR d.o.o. Osijek, GT IZOLIRKA d.o.o. Osijek, RAVLIĆ TRANS Osijek, SKRIPTA d.o.o. Osijek, ANTE-MATE d.o.o. Osijek, RESTORAN CITADELA Vardarac, OPG DOZO LAZAR Vardarac, STRATOS d.o.o. Osijek, JURVAL d.o.o. Vrbovec, GIBANJ d.o.o. Vinkovci i MIRIJANA BORIĆ, jav. bilj. Pored njih bio je veliki broj tvrtki koje su dale svoje materijalne ili financijske priloge za tombolu, što je javno pročitano prilikom izvlačenja dobitnika tombola na samoj svečanosti u petak 14./15. listopada 2022. Osim tvrtki više pojedinaca je dalo financijske donacije za uspjeh „Slavonsko-hercegovačkog sila“, i to: Marinko Miloš, Ivan Sesar, Šime Kurtović, Srećko Tomas, Matko Bašić, Mirko Ivković,

Grga Škobić i Stipe Rudan. Ništa manja zasluga nije niti onih koji su se istakli svojim organizacijskim radom. Tu treba istaknuti, uz članove predsjedništva SUH-a (Srećko Tomas, Marinko Miloš, Davor Mikulić, Vjekoslav Barišić i Davor Glavota), Jasnu Miloš, Berislava (Boru) Pandžoća, Nenada Pralasa, Marka Eljugu i Mateu Crnjac Ilić.

Srećko Tomas

UČENIČKI POKUŠAJI

OSNOVNA ŠKOLA

PETAR BUŠIĆ

Dječak veselog osmjeha 213

Ubili su mog fra Arkandela i sve profesore 214

MARTINA GRIZELJ

Mudrost osmjeha a ne podsmjeha 216

Što se iza osmjeha krije? 217

IVAMARIJA LUKENDA

S prijateljem nikad nisi sam 218

DOLORES PANDŽIĆ

Djeca su dar, tako i s njima postupajte 221

ANTE PRLIĆ

Moje djetinjstvo 222

LUCIJA PRLIĆ

Hercegovina, moja domovina 223

LANA VRANJEŠ

Nasilje 224

LOVRE VLAŠIĆ

Komadić raja 226

MIRKO VLAŠIĆ

Snaga osmjeha 227

SREDNJA ŠKOLA

RUŽICA MAJIĆ

Usporedba megalita sa današnjim spomenicima 228

PETRA SUŠAC

Lijepa li si, domovino moja 230

LUKA VUKOJA

Usporedba megalita sa današnjim spomenicima 232

OSNOVNA ŠKOLA

DJEČAK VESELOG OSMJEHA

U jednom selu je živio dječak Marko. Bio je dobre duše, vedrog duha, prijateljski se ponašao prema svima. Imao je jedan tjelesni nedostatak koji je bio svima vidljiv, ali dječaku nije predstavljao problem. Desna noga mu je bila kraća od lijeve pa je zbog toga šepao.

Ljudima, koji su ga poznavali i svakog dana sretali, to je postalo normalno. Dječak je išao u školu i neki dječaci su ga zadirkivali i smijali se njegovom nedostatku. On se nije obazirao na to. Znao se često i sam na svoj način našaliti.

Jedna skupina dječaka iz njegove škole počela se naglas rugati. Sačekali bi da nastava završi, stali bi kod izlaza iz školskog dvorišta i glasno bi se rugali, podrugljivo smijali, svašta mu ružno i podrugljivo govorili. Dječak je sve to trpio jer je imao dobre prijatelje koji su ga tješili, a i sam se nije dao lako razljutiti.

Jednog dana je ta skupina rugalica dočekala dječaka i počeli su ga udarati u bolesnu nogu. On je pao i počeo plakati. Sve je to vidio ravnatelj škole koji je zločeste dječake i njihove roditelje pozvao na razgovor u školu.

Sutradan su došli u školu s roditeljima. Dječaci su ostali posramljeni, a neki su se i tu počeli smijati i potihom rugati. U to vrijeme je u razred ušao Marko. Veselo se nasmijao i glasno ih sve pozdravio. Kazao je ravnatelju da svakog dječaka želi zagrliti te im je rekao da im sve oprašta. Zločesti učenici su se jako posramili, a obrazi su im vidno postali rumeni.

Marko je bio veselog, zaraznog osmijeha koji se širio na druge ljude koji su bili s njim u društvu. Na kraju su svi bili nasmiješeni, radosni i sretni zbog ovog događaja.

Marko je svima održao životnu lekciju svojim osmijehom i više ga nikada nitko nije gledao s podsmijehom.

Petar Bušić 9. a

UBILI SU MOG FRA ARKANĐELA I SVE PROFESORE

Franjevački samostan i poznata Gimnazija na Širokom Brijegu doživjeli su veliku tragediju u veljači 1945. Partizani komunisti su 7. i 8. veljače 1945. pobili sve profesore i druge fratre koji su se zatekli u samostanu na Širokom Brijegu.

Jedan je dječak to sve gledao. Svakoga bi dana dolazio profesoru fra Arkanđelu Nuiću da mu pokaže latinski jezik. Dječaku je bilo ime Jerko. Nije mu išao latinski i trebao je dodatne poduke. Fra Arkanđeo je rodom iz Drinovaca. Bio je vrlo učen fratar, završio je studij u Austriji i Francuskoj. Bio je doktor znanosti, veoma strog profesor, ali bi mu uvijek bilo jako drago kad mu netko od učenika dođe i zamoli ga za pomoći u latinskom jeziku. „Trebaš čitati i dobro naglaske izgovarati, to je osnovno, a onda pomalo proširivati svoje znanje“ – govorio bi fratar profesor malom dječaku Jerki, koji je tek krenuo u Gimnaziju.

Fra Arkanđeo je, kao iskusan čovjek i profesor, znao da je rat veliko zlo, i nikad se ne zna kako će završiti. Drago bi mu bilo da konačno bude Hrvatska država slobodna i samostalna, i nadao se hrvatskoj slobodi, ali nikad se ne zna. Hrvatski vojnici su čuvali Široki Brijeg, pazili da nitko ne nastrada. Posebno su se brinuli za svoje svetinje, crkve, Gimnaziju, i sav narod. Jerko nije imao taj osjećaj kao profesor. On je bio dječčić, razigran, veseo, sklon pomalo sitnim dječčkim nestašlucima. Ipak je dobro učio sve druge predmete, ali mu je zapinjao taj latinski.

Početkom mjeseca veljače 1945. Široki Brijeg su počeli napadati partizani sve češće i sve žešće. Željeli su protjerati hrvatsku vojsku, zavladatai tom zemljom kako bi mogli uspostaviti svoju vlast. Profesor fra Arkanđeo svakodnevno je gledao kako napadi bivaju sve jači pa je svom malom učeniku Jerki predložio da prekinu poduku iz latinskog jezika dok ti napadi ne završe. Jerki nije bilo baš drago, jer je znao, ako zapusti latinski, neće više moći sve stići, dobit će lošu ocjenu i to će mu pokvariti uspjeh. Ali se morao s tim pomiriti, jer se treba

starijega slušati, tako su ga roditelji odgojili i naučili. Posebno je trebalo slušati fratre, a najviše profesore.

Jerko je živio u kući koja je bila u blizini samostana na Širokom Brijegu.

Pucalo je sve više i jače. Nisu partizani gledali u što pucaju, pa su puno puta pogodili crkvu i samostan. Očito ih nije brigalo ima li tu djece i starijih ljudi. Nije ih brigalo za fratre i profesore. I osvojili su Široki Brijeg. Izmišljali su razne priče protiv fratara kako bi ih okrivili za izdaju. Posebno su bili ljuti na profesore. Oni su im bili trn u oku.

Fra Arkandeo je mirno pratio razvoj situacije, kao i svi drugi samostanu. Molio je Boga i mislio da će partizani biti dobri prema fratrima i profesorima. „I oni su Hrvati,“ – govorio je onako više za sebe. Međutim ti partizani su bili zločesti i zli ljudi! Nisu slušali što su im učeni profesori govorili, nego su ih sve po redu poubijali i ubacili u jamu pa zapalili.

Jerko je došao drugoga dana pred samostan. Prišuljao se između zidova da vidi je li njegov profesor fra Arkandeo živ. Čuo je kako su neki pogani ljudi govorili da su ih sve pobili. Optuživali su te fratre i profesore da su bili zločinci, da su ih s prozora samostana polijevali vrelin uljem. Mali je Jerko sve to čuo. Znao je da lažu. Profesori su bili dobri ljudi, posebno njegov fra Arkandeo. Plaćući je otrčao kao strijela nebeska svoj kući i sav uplakan rekao svojoj majci, baki i djedu: „Ubili su moga fra Arkandela i sve profesore.“ Svi su zaplakali i stisnuli se jedno uz drugoga. Jerki su suze tekle, nije ih mogao zaustaviti. A onda je djed počeo moliti, i svi su uglas za svoje fratre i profesore molili Očenaš, Zdravomariju i Pokoj vječni.

Petar Bušić 9. a

MUDROST OSMJEHA A NE PODSMJEHA

Osmijeh.

Ne bih znala kada je to bilo, utorak, subota ili četvrtak, ali jednog dana sam si počela postavljati pitanja o raznim, naizgled običnim temama o kojima prije ne bih ni mislila. To razmišljanje, naravno, nije moglo zaobići ni osmijeh.

Je li moj osmijeh bitan? Primjećuje li ga itko? Ima li od njega ikakve koristi? Što je osmijeh osim obična grimasa?

Počela sam više promatrati tuđe osmijehe i preispitivati vlastite. Samo je izgledalo kao navika – nešto što radimo nesvjesno. Većinom to i je tako, ali sam shvatila koliko to nekim ljudima znači i koliko osjećaja i brige drugi stavljaju u osmijehe.

Ljudi, kojima je stalo, na lice će svojim osmijehom izmamiti naš samo da nas razvesele. To možda uvijek ne primijetimo, ali trebamo im biti zahvalni jer znaju prepoznati kada smo tužni i probaju bas razveseliti.

No, što zapravo stoji iza nekih osmijeha? Mogu to biti razni osjećaji od same sreće, brige, pažnje i ljubavi do poruge, užasa, neugodnosti i opterećenosti. Ponekada ne znamo što sve nevini osmijeh može skrivati. Je li to bijesni medvjed, lukava lisica ili skakutavi zečić!?

Nisu rijetke situacije kada se jedna osoba iskreno smije, a druga ima jedno na licu, a drugo na umu : „ Kako je ona dosadna, kada ću napokon kući...“

To je ono što ja znam kao podsmijeh – smijeh pod kojim se krije potpuno drukčiji osjećaj od onoga koji prikazujemo drugima. Ako nam se neka osoba ne sviđa, mislim da ima puno boljih načina na koje se možemo odmaknuti od te osobe ili izraziti te osjećaje. Ako skrivamo osjećaje, zapravo nismo iskreni prema njima, a sebe na kraju ispunjamo samo negativnim osjećajima.

Naš osmijeh je jako bitan jer njim izražavamo svoju sreću, a tko zna možda netko pored tebe čeka upravo tvoj osmijeh da mu radošću ispuni dan.

Martina Grizelj 7. a

ŠTO SE IZA OSMJEHA KRIJE?

Na svakom licu svijeta
osmijeh se može skriti.
Nekada lice stvara osmijeh,
A plave suze želi liti.

Što sve krije osmijeh
žarko želim znati.
Znam da iz osmijeha
ponekada netko stvarno pati.

Smiješ li mi se stvarno?
Što je na tvom umu?
Današnja je istraga –
sviđa li mu se šala ili mi se ruga?!

Što je zapravo osmijeh,
više ne mogu znati.
U ovom svijetu
zbunjenost te prati.

Sa zubima
ili skriven rukom,
osmijeh nek' bude iskren
i ispunjen ljubavlju –

Martina Grizelj 7. a

S PRIJATELJEM NIKAD NISI SAM

Zvone školska zvona. Ukazuju se jedna školska vrata puna veselja i šarenih boja s natpisom „1.c“...

Iza tih vrata nalaze se stare školske klupe u kojima sjede djeca. Neka od njih su nasmijana, neka uplašena, zbunjena. No, ističe se baš jedna učenica. Zove se Iva. To sam ja... Preskočit ćemo par stranica da priča ne bi bila suviše duga.

Opet zvoni školsko zvono, ali ovaj put se čini nešto tužnije. Nije zvono jedino koje odiše tugom.

Nađoh se i ja ispred novih vrata na kojima nije pisalo 1. c. Ova vrata nisu bila toliko čudesna i šarena nego ozbiljna i hladna. Najprije pročitah „VI“, onda VII.c (7.c). Kao i prvi put, isti broj razbacanih školskih klupa, u njima nestašni učenici, a među njima usamljena, izgubljena učenica 7. c razreda; opet ja.

Sav njezin smijeh i sreća pretvorili su se u kišnu oluju. Nitko baš ne zna razlog zašto... Ona ima prijatelje, ali nisu to oni prijatelji koji su uz tebe zbog onoga što ti jesi. Upravo zbog tog i nije bila nikad istinski raspoložena. Bilo je tome raspoloženju još dosta stvari u prilog; drugi učenici su je vrijeđali takvim okrutnim riječima kakvim samo djeca mogu.

Jednoga je dana sve to samo prestalo, završilo. Napustila je svoj “dragocjeni” 7. c. Zašto? Kako? Gdje?

Odlučila je otići u novu školu i okrenuti novu stranicu u 7.a. Ulazeći u učionicu obuzme je neugodan osjećaj. Sve oči su bile uprte u nju. Nastava engleskoga jezika bio je u tijeku. Sve je uredno proteklo, ali kad je sat završio, kao da se stranica opet prelistala unatrag. Sve je bilo isto, ili čak gore.

Napokon je zazvonilo zvono za veliki odmor. Iva je uzela svoj sendvič i sjela na klupu sama. Nitko je nije ni pogledao, ili se to bar tako činilo. Odjednom se neka sjena pojavila ispred nje. Polako je digla glavu i ugledala djevojčicu duge smeđe kose, a kad joj bolje pogleda lice, učini joj se kao da joj u očima svijetli cijeli Atlantski ocean. Bila je to Andrea. Sjele su jedna pored druge i s neusiljenim osmijehom počele su razgovarati o nečemu, o bilo čemu.

I od tog dana uvijek je bila uz nju. Nastavile su se zajedničke šetnje do škole, vikende bi prespavale jedna kod druge, ljeti su se zajedno igrale na plaži... ali sve te radosti nisu bile dokaz pravog prijateljstva.

Bio je petak. Vrijeme i nije bilo baš lijepo. Bilo je kišno, zapravo nekako baš tužno. Vrijeme se savršeno uklopilo u opis toga cijelog dana. Djevojčice su opušteno šetale kišnim ulicama kada su ugledale dva starija dječaka koji su se pomalo čudno ponašali. Djevojčice se nisu previše obazirale na njih jer su ih već viđali u školi nekoliko puta. Nastavile su hodati, ali je to bio krivi potez. Jedan od dječaka je Ivu uzeo za ruku i bacio na pod dok joj je drugi uzeo torbu punu knjiga i krenuo je namakati u prvoj kišnoj lokvi. Kad se uvjerio kako joj je uspješno uništio knjige, nasrnuo je na nju. U trenutku u kojem je podigao ruku, spreman udariti, Iva je zatvorila oči. Bum!

Dok je Iva polako otvarala oči, ugledala je svoju prijateljicu na podu. Andreina je majica bila krvava. Kad su dvojica dječaka vidjeli strašan prizor, djelo svojih ruku, pobjegli su kao uplašeni mačići.

Iva je odmah potrčala do svoje prijateljice i podigla joj glavu. Nos joj je bio slomljen. Iva je zatim gorko zaplakala. Andrea ju je pogledala onim istim milim pogledom i blagim osmijehom, kao onoga dana kad su se upoznale. Nježno pogladi Ivinu kosu i reče: "Nemoj plakati! Što će meni nos? Bolje bez nosa, nego bez tebe."

...

Počele smo pisati na svakoj bilježnici "Andrea i Iva - Prijateljice zauvijek". Ali to "Zauvijek" nije bilo zauvijek.

Nakon slomljenog nosa Andrea je imala probleme s disanjem. Nastupili su i još neki dodatni zdravstveni problemi i Andrea je završila u bolnici. Posjetila sam je u bolnici. Dok smo pričale, odjednom je nešto počelo pištati. Monoton je zvuk ispunio prostoriju, a mene su samo izgurali van iz sobe. Znam da sam čula rečenicu: "Žao nam je..." Dalje se ne sjećam. Nešto u meni je stalo, prestalo. Istrčala sam van.

Prošlo je neko vrijeme od tog teškog dana. Nikad više ista Iva, ja... Došao je dan bola, dan sahrane.

Bilo je tako teško gledati zatvaranje onog teškog poklopca na grobu. Nakon što su svi otišli, sjela sam pored groba. Nisam plakala. Teški poklopac navalio se na moju dušu. Suza nije bilo. Neće se vratiti ma što god ja uradila. Bar sam tako mislila.

Odjednom začujem poznat glas. Sa strahom skočih na noge. Oči su mi pokušavale istodobno gledati na sve strane, ali nigdje nikoga. Tišina. Opet se začuje glas, ali ovaj put jasnije. Ovaj put bila sam sigurna da dopire iz šume. Tamo bismo se Andrea i ja igrale tijekom ljetnih praznika. Sjela sam na kamen

i osjetila kako me nešto potapšalo po ramenu. Okrenula sam se okamenjena. Ispred mene je stajala Andrea odjevena u bijelo.

Nasmiješila mi se onim poznatim osmijehom i nestala.

Od tada znam da će se opet ukazati neka nova vrata, ne možda onako šarena kao ona iz „1.c“, ali ipak nova, drugačija. Bit će to opet ista vrata novih prilika, a možda i novog prijateljstva kroz koja moramo kročiti hrabro. S pravim prijateljem nikad nisi sam pa makar se nekad i činilo drugačije.

Ivamarija Lukenda 7. c

DJECA SU DAR, TAKO I S NJIMA POSTUPAJTE

Često cujem da su dieca ukras svijeta, ali ne znam što to točno znači. Mislim da to znači

da su djeca život. Ona su dar Božji i zato ih treba voljeti. Nitko nije čist kao djeca. Od njih možeš dobiti besplatan zagrljaj, besplatnu ljubav i besplatni poljubac. Nitko te ne može nasmijati, kao što može dijete igrom i nestašlucima. Djeca su stvorena čistoga srca i duše.

Ali, nažalost, često se dogodi da neki roditelji to zaborave. Stave ih na drugo mjesto, a

karijeru na prvo. Djeca osjećaju krivnju jer se roditelji svađaju i djeci govore da su smetnja na njihovom putu. Neka mama kaže da ne može ostvariti karijeru jer mora čuvati dijete, a neki tata da ne može van s dečkima jer mora čuvati dijete. Zbog toga roditelji djecu tuku, vrše nasilje nad njima.

Čak djeca u školi maltretiraju i tuku drugu djecu jer njihove roditelje nije briga za njih. Roditelji, kada tuku djecu, ne misle o njihovim osjećajima.

Vršiti nasilje nad djecom ne mora značiti da ih tuku, možeš ih i riječima uvrijediti. To su

rane koje nikada ne zacijele i ostave vječni trag i ožiljak na srcu. Zato, da bismo to promijenili, moramo prvo promijeniti sebe. Voljeti i ljubiti jedni druge, da bi bilo manje mržnje.

Ja sam sretna što živim u obitelji koja me voli i cijeni. Takvu bih obitelj poželjela svima. Zato vičem, neka je nasilju stop!

Dolores Pandžić 5. b

MOJE DJETINJSTVO

Bok. Ja sam Ante. Živim u jednom malom selu po imenu Sovići, ali rodio sam se u Mostaru.

Prva godina, moj prvi rođendan.

Samo kad se sjetim toga dana – svi oni rođaci koji su sada veliki bili su mali. Moj veliki rođak Toni bi me uvijek zabavljao dok sam bio mali.

Četvrta godina: rođenje mog brata Patrika.

Dok sam s tatom putovao do mame da vidim brata, putem sam mu postavljao svakakva pitanja. Kad sam vidio brata bio je tako malen i sladak kao mucica.

Šesta godina: spremam se i polazim s mamom u školu.

Bolio me trbuh. Mama mi je rekla da je to samo mala trema i da se ne moram bojati ni škole ni učiteljice. Kad sam ušao u učionicu, svi su bili stidljivi. Tamo sam prvi put upoznao svog frenda Jakova.

Deseta godina: moj deseti rođendan.

Taj dan je za mene bio poseban. Kada su mi počeli dolaziti prijatelji, bio sam još uzbuđeniji. Jedva sam čekao svoju čokoladnu tortu. Kada je tata donio tortu u kuću, bio sam tako sretan!

Mama je položila tortu na stol. Onda su mi prijatelji počeli pjevati „Sretan rođendan“.

Jedanaesta godina: 23.9.2021.

Dan kada sam počeo ovo pisati i prisjećati se svoga dobrog i veselog djetinjstva.

Ante Prlić 6. b

HERCEGOVINA, MOJA DOMOVINA

Hercegovino, zemljo lipa,
odgojila si čovika tvrdog ka stina,
ljutog ko zmija,
a srca meka ko kukuruzna svila.

U Hercegovini najlipše Sunce sija,
puna smokava, grožđa, raštike
i raznog likovitog bilja,
cilom svitu ponos i dika.

Mnogi se borili i za te život dali,
da bi dica, majke, didovi i bake
uživali u lipoti Hercegovine,
moje domovine.

Lipa domovina, Hercegovina,
zemlja moja.
Rijeke i jezera,
brda, planine i velika polja.
Najlipši cvrkut ptica i
kukurik pivca.

Sve lipote ovog svita ima,
moja Hercegovina.

Lucija Prlić 6. b

NASILJE

Nasilje, što je nasilje? Često ovu riječ u posljednje vrijeme čujem, ali nikada nisam razmijela što ona krije. Nikad se nisam zapitala što nasilje donosi, kako se nositi snasiljem bilo ono psihičko ili fizičko.

Znam neke osnovne značajke koje sam čula, a to su: da se ne smijemo rugati, ne smijemo omalovažavati druge, ne smijemo ismijavati druge, ne smijemo izbjegavati druge i još puno toga „NE SMIJEMO“ i toga so nastojim pridržavati, Moje znanje l nije baš široke palete, ali, evo, moja me draga nastavnica hrvatskog jezika navela ovimsastavom da razmislim i saznam malo više o nasilju, Razmišljajući dok pišem ovo, shvaćam da je nasilje vrlo, vrlo, vrlo neugodno, ružno, tužno, pa čak i pomalo jedno i bijedno. Tako mi padne na pamet jedan primjer nasilja koji sam neki dan vidjela, a da toga nisam bila svjesna sve do sada, pa ću vam ukratko ispričati.

Kada smo se vraćali s puta, stali smo ručati na odmoru, Moja obitelj i ja smo se smjestili na terasi restorana, koji je bio uz šetnicu i rijeku. Primijetila sam da dosta mojih vršnjaka prolazi šetnicom u skupinama, smiju se, razgovaraju i družu, Pomalo skrenem pogled i krajičkom oka ugledam manju skupinu vršnjaka koji su sjedili na klupi. Donjih na klupi bile su dvije djevojke, drugačije od njih po ponašanju i odijevanju. Činilo mi se kao da se poznaju: jedna djevojka iz skupine pokraj njih dvije, stalno im je nešto dobacivala, neke riječi izrugivanja i omalovažavanja. Njoj je to bio način zabave, rekli su mi roditelji. HEEEJ, NAČIN ZABAVE??? Zar je to moguće da u današnje vrijeme moji vršnjaci ne znaju za drugi način zabave?, pitala sam se. I sve dok sam boravila u tome restoranu, djevojka je uporno nastavljala zadirkivati cure, dok se njezino društvo njezinu načinu zabave smijalo i podržavalo je. Bez da su se zapitali kako bi bilo da se prema njima netko tako ponaša,: Tužno, jedno, pa čak i sramotno sam se osjećala.

Oko srca se stislo, knedla u grlu zapela, a dvije prijateljice u mojoj magli suza otišle su u daljinu.

I, za kraj, još samo da kažem da smo svi mi isti, da se potrudimo razumjeti svakoga, pomoći koliko možemo, a riječ NASILJE i sve što ono nosi ZABORAVIMO i što MANJE PRIMJENJUJMO!!!

Lana Vranješ 7. c

KOMADIĆ RAJA

Kada vidiš zemlju najljepšu na svijetu,
koju uvijek prati zlatnog sunca sjaj,
masline i smokve gdje se s dračom pletu,
to je moja zemlja znaj.

Domovinu moju zapljuskuje more,
prirodnih se bezbroj tu ljepota krije,
potoci i rijeke i zelene gore,
žito, grožđe, smilje što se suncu smije.

O, Bože, hvala ti za ovaj lijepi kraj,
za domovinu moju, pravi zemaljski raj.

Lovre Vlašić 7. b

SNAGA OSMJEHA

Osmijeh je dar života.
S osmijehom se od jutra do mraka trebamo družiti.
Na spavanje s osmijehom dobro je poći
pa će nam i u snove osmijeh doći.

Male se bebe slatko smiju.
Djeca i odrasli.
Bake i djedovi.
I Sunce se smije kada nas grije.

Kada se iskreno smiješimo
ni u čem ne griješimo,
Ali kada s podsmijehom druge gledamo
tada smo podrugljivi, varamo i vrijeđamo.

Dobro je što je osmijeh prijelazan.
Molim te, Bože, neka se svijetom širi.
Neka zaliječi sve rane od tuge, bolesti i rata.

Velika je snaga osmijeha.
Svi ljudi iskrene osmijehe vole.
Lijepo je lice koje se smije.

Kažu da osmijeh otvara sva vrata
i od neprijatelja može učiniti brata.
Osmijeh je uistinu vrjedniji od zlata.

Mirko Vlašić 7. b

SREDNJA ŠKOLA

USPOREDBA MEGALITA SA DANAŠNJIM SPOMENICIMA

U neolitiku su se zbili brojni presudni događaji kulturne prapovijesti, no čovjek postaje pravi umjetnik, brže se razvija i mijenja te počinje baviti složenijim oblicima izgradnje. Uz drvo, čovjek počinje koristiti kamen. Jedni od takvih složenijih oblika su različiti megalitski spomenici. Praljudi su se izražavali preko megalita, ogromnih kamenih blokova. Egipatske piramide, grčki hram ili gotičke katedrale nisu bili izgrađeni samo kao boravište vjernika ili simbol prisutnosti bogova, tako ni megaliti nisu samo uspomene na praljude nego dokaz spoznaje novijih oblika kulture kamenoga doba. Menhiri, dolomeni i kromlehi kao predstavnici megalitske kulture danas nas asociraju na brojne druge kulturne spomenike. Razbacani kameni blokovi podsjećaju na nama vrlo poznate nadgrobne spomenike, stećke. Ukrašeni su obično srednjovjekovnim simbolima. Motivi stećaka bili su vjerski poput križa, ljiljana, prstena te svjetovni poput plesa, lova, viteških turnira. A megaliti od kojih su proistekli, uključuju motive poput sjekire, kuka, simbola političke moći kao što su vrlo poznate egipatske piramide. Postavljanjem menhira okomito i vodoravno, nastaju dolomeni koji danas podsjećaju na različite spomenike poput kamenih grobnica, ulaza, vrata te na prikaz poznatog slavoluka u Puli. Svetište u Delfima me asocira na niz poredanih menhira u krugu, a najizdignutiji prikazani dio nalikuje na dolomena. Cijelo proročište izgleda poput kromleha sa kružnim prikazom, pobacanim tonama kamena i središnjim najistaknutijim dijelom nalik na oltar u kromlehu. Grčka izgradnja razlikuje različite tipove gradnje poput uzdužnih pravokutnih građevina s kamenim stupovima baš kao što su megaliti. Još jedan zanimljiv primjer usporedbe megalitskih spomenika je s hramom boga Amon-Ra u Karnaku koji je bio povezan s dugim nizom sfingi s glavama, isklesanim od kamena. Hram sa svojim vratima, dvorištima i

dvoranama i s bezbroj stupova i skulptura koje su se nizale jedna za drugom u svojoj raskoši predstavlja najveličanstveniji spomenik starog Egipta. Asocira na vertikalno postavljene menhire koji su predstavljali put u neko svetište poput niza sfingi poredanih do samog ulaza u hram. Postoje brojni drugi spomenici koji su ostali sačuvani u svojoj raskoši, a proistekli su upravo iz razdoblja megalita. Pronalaskom i usavršavanjem u oblikovanju kamena danas je nastalo stotine hramova, crkvi, grobnica, ustanova i brojnih drugih znamenitih građevina. Megalitska kultura je još i danas nepoznanica brojnim arheolozima i povjesničarima. Kako vrijeme prolazi, sve više megalita pronalazi se u samoj Europi i na Sredozemlju. Neki su tu već tisućama godina, a tek su u novije vrijeme prepoznati što je dokaz postojanja jedne neobične svjetske megalitske civilizacije.

Ružica Majić 2. c

LIJEPA LI SI, DOMOVINO MOJA

Ima jedna zemlja mala,
kraj Jadrana plava položena,
iza zidina Dubrovnika sakrivena,
Pulom i Zadrom okrunjena.

Zagreb vrli joj je središte,
a Vukovar ponos, Slavonija ravna
prostire se do Kotora gorskog.

Istra dična još je jedna vrlina
što se Hrvatskoj pribraja,
a Biokovo jedini, Hercegovinu
i Dalmaciju dijeli.

Lijepa li si, domovino moja,
da ljepša ne možeš biti,
savršena u svakom pogledu,
svi su te htjeli sebi.

Visoke planine, vedro nebo i plavo more,
plodne ravnice i krške gore.
Zelene šume što su krile,
hajduke i vile.

Pjesme, gusle i stare priče,
samo su dio naše baštine
što su nam preci ostavili.

Sloboda slatka, što nam je
nedavno tek dana,
skriva prošlost teškog rata.

Bolne rane branitelja
još uvijek su vidljive.
Najveće blago što su imali,
život svoj, za domovinu,
u Oluji, mnogi su dali.

Za dom, spremni!
Za dom, braćo, za slobodu!
Odjekivali su povici,
makar života više ne imali.

A danas ljudi od kuće odlaze,
trbuhom za kruhom,
iz svoje mile domovine,
u nadi za boljim životom.

Oni ne vole tuđe više nego svoje,
ali borba za opstankom zove.
Ne vide budućnost,
što se u sjeni sada krije,
ali vratiti se kući svaki od njih snuje.

Zagrliti majku, poljubiti oca,
odgojiti djecu na spomen Boga.
Otpjevati gangu, obući svoju nošnju,
slaviti slobodu i veličinu svog naroda.

Ovdje me je mati rodila,
hrvatsko mi ime nadjenula.
Stotinu me ljudi može uvjeravati
da je bolje tamo negdje,
ali ne, ovdje je moja mila domovina.

USPOREDBA MEGALITA SA DANAŠNJIM SPOMENICIMA

Megaliti-najčešće ih susrećemo u Europi u blizini obala kako u Engleskoj, Irskoj, Španjolskoj, Portugalu tako i u skandinavskim zemljama.

I dalje su aktualna i otvorena pitanja: Tko, kada i gdje je započeo njihovu izradu? Kako su se raširili po cijelom svijetu? Istraživači megalita stvarali su najrazličitije teze, pretpostavke...

Jedna od najpoznatijih i najstarijih teorija je ona o razvoju čovjeka od njegova "silaska s drveta" do mukotrpnog "ovladanja prirodom".

Ljudi su tada očito nastojali postići nešto što je njima bilo u funkciji stvarnosti, a što nama danas izgleda tajanstveno i neshvatljivo. Kao što ni Egipatska piramida i grčki hram nisu izgrađeni samo kao kulturno mjesto vjernika nego su služili za razne obrede. Najbolji primjer megalita s današnjim spomenicima je Bakhov hram u Baalbeku. Jedan je od najvećih sagrađenih ikada. Upisan je na UNESCO-ov popis mjesta svjetske baštine. Zovu ga još i Baal što znači "gospodin". Stradao je 2006 tijekom rata. Bio je ukrašen raznim motivima poput školjaka, golubica i drugih simbola. Sagrađen je od 24 monolitna kamena, od kojih najteži teži više od 800 tona, što ga čini posebnim i nestvarnim.

Luka Vukoja 2. c

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ

Kronika Matice hrvatske - Ogranak Grude (2021. – 2022.) 237

DOMINIKA ANDRIJANIĆ

Susreti 15 – Osvrt 263

PAULA TOMIĆ

Osvrt na Grudski godišnjak „SUSRETI 15“ 266

KRONIKA ZBIVANJA U MATICI HRVATSKOJ OGRANAK GRUDE 2021. – 2022.

- U okviru XVI. dana Matice hrvatske u Grudama -BOŽIĆU USUSRET-, u organizaciji Kulturnog doma A. B. Šimić Grude, Matice hrvatske-Ogranak Grude i Matice hrvatske-Ogranak Čitluk u kinodvorani u Grudama 11. XI. 2021. godine predstavljena je knjiga KRIJESNICE.

Na početku je u ime domaćina sve prisutne pozdravila i zahvalila svima na dolasku, dr. sc. Dominika Andrijanić.

Voditeljica programa Andrea Soldo je u uvodu kazala: „Naime, kako legenda kaže: -Kada sanjate krijesnice, otkrit ćete nešto važno-. I upravo to je bila nit vodilja jednoj od studentica Edukacijske rehabilitacije, Matei Visković kada je predložila naziv ovoj knjizi. Jer ona, među ovim svojim koricama, otkriva mnoštvo krijesnica koje svojim životnim pričama žele osvjetljavati puteve razumijevanja, empatije i različitosti.“

Knjigu Krijesnice su predstavili: prof. Andrija Stojić, predsjednik Matice hrvatske u Čitluku, zatim Azra Grizović, jedna od autorica u ovoj knjizi, te na koncu u ime Matice hrvatske Ogranak Grude Paula Tomić. Andrija Stojić je darovao knjige, koje su izašle u nakladi Matice hrvatske Ogranak Čitluk, predsjedniku grudskog Ogranaka MH Mariju Bušiću, a Mario je knjige predao

u narodnu knjižnicu Grude, knjižničarki gđi. Snježani Barić. Mario Bušić je Andriji Stojiću također darovao knjige koje je izdala MH Grude.

Svojim lijepim i skladnim pjevanjem uz pratnju gitare sve je oduševio solist Josip Herceg.

Voditeljica je na koncu još kazala: „Posvijestimo sebi da prava koja mi uživamo i imamo trebaju uživati i imati i OSI i djeca s TUR. Ne čekajmo i ne govorimo da će drugi nešto učiniti po tom pitanju - to trebamo biti baš mi. I to ne sutra nego odmah danas!“ Sav prihod od prodaje knjiga namijenjen je za djecu s invaliditetom.

-Predstavljanjem romana „Koliko traje jedno zauvijek“, autora Filipa Pešorde, u kino-dvorani Grude, započela je tradicionalna kulturna manifestacija Dani Matice hrvatske Grude – Božiću ususret.

Predstavljajući knjige bili su prof. Lucija Mikulić, dr. sc. Dominika Andrijanić, Ivana Prlić i autor Filip Pešorda.

Srce mi je puno i hvala vam što ste došli i uljepšali mi ovu večer. Nadam se da ćemo se u budućnosti još susretati na ovakvim događajima, a i da ću vam dosaditi s promocijama, rekao je kroz šalu Filip Pešorda. Hvala organizatorima Kulturnom domu Grude koji su me pozvali da u svojim Grudama održim promociju.

Što još reći? Ovo je jedan od onih trenutaka kada riječi izostaju i kada je emocije teško opisati nekim suhim riječima. Mislim da je to normalno. Kao dijete kad legnete u krevet i razmišljate, pa prije nego usnete sanjate pa razmišljate što želite učiniti od svog života. I jednostavno to postane stvarnost. Teško je objasniti kako se osjećate u tom trenutku. Ovo je veliki korak za mene i nadam se da je ovo početak ovoga puta i jednostavno sam ponosan i na sebe i svoje izdavače što su prepoznali to nešto u meni, a Matica hrvatska ogranak Grude je još prije dvije godine pustila u tisak ovaj roman. I ponosan sam što ću na kraju životnog puta moći stati pred ono dijete i reći mu da sam ostvario svoje snove. Hvala vam, poručio je Filip.

Svečanost su glazbeno uveličali mladi glazbenici Stipe Iličić i Gabrijela Iličić.

Dani Matice hrvatske Grude se nastavljaju u subotu, 11. prosinca, kada će se obilježiti 22. obljetnica Bratovštine Sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići.

 maticahrvatska
 Matice hrvatska – Ogranak Grude
 poziva Vas na

**XVI. DANE MATICE HRVATSKE U GRUDAMA 2021.
-BOŽIČU USUSRET-**

8. XII. 2021. (srijeda) - u knjižnici Kulturnog doma
 A. B. Šimić u Grudama u 18.30 sati
Predstavljanje romana
 „Koliko traje jedno zauvijek“,
 autora Filipa Pešorde

11. XII. 2021. (subota) – obilježavanje 22. obljetnice
 Bratovštine Sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići;
U 18 sati u župnoj crkvi u Gorici sveta misa,
 potom koncert američkih božićnih pjesama u izvedbi
 prof. dr. sc. Stewarta Schultza
 uz pratnju klape Bratovština Gorica - Sovići

16. XII. 2021. (četvrtak) – u knjižnici Kulturnog doma
 A. B. Šimić u Grudama u 18 sati
predstavljanje Godišnjaka Matice hrvatske
 Ogranak Grude
SUSRETI 15

19. XII. 2021. (nedjelja) - u župnoj crkvi
 sv. Ivana Krstitelja u Ružičima u 17 sati
XVII. Adventsko-božićni koncert župnih zborova
 i drugih glazbenih organizacija i pojedinaca s područja općine Grude

Svi ste dobro došli!
Radujemo se Božiću koji dolazi!

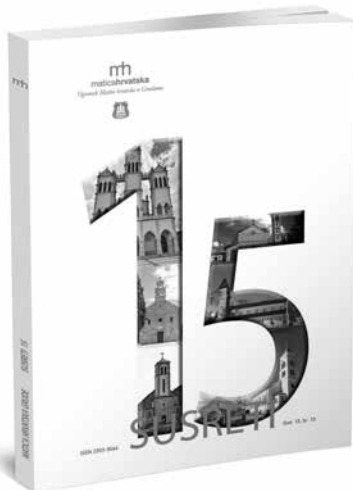

U staroj crkvi u Gorici u 18 sati bit će sv. Misa, a nakon toga koncert američkih Božićnih pjesama u izvedbi prof. dr. sc. Stewarta Schultza uz pratnju klape Bratovština Gorica-Sovići.

-Iz tiska su izišli, a u Grudama su predstavljeni jubilarni 15. Susreti, godišnjak Matice hrvatske Grude, grudska knjiga, kako je mnogi nazivaju.

Mario Bušić i njegov tim još su jednom odradili izvrstan posao, a tekstovi objavljeni u Susretima još jednom potvrđuju kako općina Grude i Hercegovina općenito imaju izvrsne pisce, intelektualce, pjesnike...

Vrijednost Susreta apsolutno je njihov doprinos istini jer i danas postoje onih koji žele relativizirati pa čak i prebrisati istinu o Hrvatima na tisućljetnim ognjištima i zato su potrebni Susreti i zato je potrebna Matice hrvatska kao i čovjek pun elana i volje za kulturni rad Mario Bušić.

Ovogodišnje Susrete praćene pjesmom klape Bratovština uveličali su predstavljači Dominika Andrijanić, Paula Tomić i Ivan Šimić – Ivek.

U svom govoru dr. sc. Dominika Andrijanić istaknula je osjećaj ponosa zbog 15. izdanja godišnjaka Susreti.

Posebnost je i u tome što su Grude malo mjesto, pa ova postojana publikacija čini kulturni život na grudskom području bogatijim i znatnim. Ovogodišnji Susreti sadržajno su osmišljeni, prožeti, raznoliki, zanimljivi te prilagođeni čitateljstvu različitih uzrasta, zvanja i zanimanja, kao što su bili i prethodnih godina. Uz to su popraćeni: književnim, kulturnim, povijesnim, religijskim te učeničkim radovima i spoznajama predstavljajući ih i prenoseći sadašnjim i budućim naraštajima kao nematerijalno vrijedno naslijeđe. U Susretima su tekstovi većinom povezani sa zavičajnom tematikom. Metaforično i simbolično kroz stručnu sadržajnost posvećuju se rečenice majčinskom ognjištu. Zavičaj za svakog čovjeka predstavlja posebnost koja poteško može pronaći svoju zamjenicu, naglasila je Dominika Andrijanić.

Zavičaj je opisala kao riječ koja nema definiciju, već kao nešto što cijeli život živi u nama i podsjeća nas na lijepa sjećanja iz djetinjstva i mladosti, na prošlost naše obitelji i mjesta na kojima smo odrasli i koja nikada nećemo zaboraviti, kazala je, između ostalog, Dominika Andrijanić.

Pozvala je i istražitelje, znanstvenike, književnike i druge kulturno – umjetničke djelatnike da pruže zastupljeniju istraživačku prisutnost u godišnjaku Susreti i tako dadnu doprinos kulturnom bogatstvu općine Grude.

Paula Tomić na sadržajan je i zanimljiv način istaknula osobni dojam koji ju je prožeo nakon čitanja stranica Susreta.

Prvi osjećaj nakon čitanja bio je osjećaj ponosa i divljenja. Zbog čega to? Zbog toga što nam i ovi prikupljeni radovi pokazuju kako među nama, odraslima i djecom našega kraja još postoje ljudi koji odolijevaju „buci“ svakodnevice koja uništava stvaralaštvo i kreativnost. Kako i sam pišem, vidim koliko svakodnevno bombardiranje informacijama i dostupnost mrežama informiranja može biti zamka koja lako zarobi tvoj um i srce i nekako zarobi vlastitu kreativnost i sposobnost

oslušivanja sebe i Božjeg Duha koji su ključ stvaralaštva. Buka naime utječe na amigdalnu što uzrokuje oslobađanje hormona stresa, a samim tim i napetosti, šteti obavljanju zadataka na poslu i u školi, smanjuje motivaciju i povećava broj pogrešaka, posebno ugrožava pažnju, pamćenje i sposobnost rješavanja problema.

Znanstveno je dokazano da sve to ostavlja traume na našem mentalnom i duhovnom zdravlju. S druge strane tišina ima sljedeće psihološke učinkovitosti: povećanje radnih mogućnosti, povećanje senzibiliteta, povećanje pamćenja, stavljanje u stanje mentalnog promišljanja koje oslobađa naš intelektualni um što znači da ćemo prilikom obrade podataka i pokušaja rješavanja problema imati drugačiji pristup i ideje. Boravak u tišini nam povećava samosvijest što dovodi do veće kontrole naših akcija i reakcija. Tišina potiče kreativnost, doprinosi sazrijevanju ideja, posreduje emocionalnom čišćenju sagledavanja pa onda rješavanja problema. Dakle, i ovi nam objavljeni tekstovi pokazuju kako među nama još ima ljudi koji znaju iz tišine svoga srca donijeti na svijet nešto originalno, kazala je, između ostalog, Paula Tomić.

Kao zaključak poželjela je svima nama jednostavnosti Blažene Djevice Marije, ali i odlučnosti i postojanosti svih života ljudi ovoga kraja koje smo dotaknuli, kako bi ovaj naš komadić zemlje – naš dom – ostao „postojan i svoj“ i slobodan.

A na poseban način, kako bi mogao stvarati generacije djece i mladih slobodnih ljudi koji će znati ići putem svojih pradjedova: putem ljubavi prema Bogu, obitelji i domovini. To im mi dugujemo, a ovi naši Susreti nas svake godine iznova na to podsjećaju, zaključila je urednica i voditeljica na Radiopostaji Mir Međugorje Paula Tomić.

Ivan Šimić – Ivek, grudski poduzetnik i 'Hercegovac s razlogom', kako glasi naziv njegove knjige, svojevremeno najpopularnije u Hercegovini, osvrnuo se na tri velika čovjeka koja su nas napustila u posljednje vrijeme, ali je njihov doprinos Hercegovini neizmjeran.

Radi se o ljudima o kojima i 15. Susreti donose osvrte. To su fra Bernard Marić, fra Serafin Hrkać i Tihomir Glavaš. Sa svima njima Šimić se susretao na svom životnom putu i sačuvao samo lijepe uspomene, one koje se mogu i moraju prenositi zbog istine i zbog naraštaja Hrvata u BiH koji imaju doći jer upravo ljudi poput spomenute trojice velikana mogu biti uzor svakom čovjeku ovih, naših prostora.

Matica hrvatska Grude i župni ured Ružići
požaljuju vas na
17. ADVENTSKO-BOŽIČNI KONCERT
OJ, DJETESCE MOJE DRAGO

U župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Ružićima,
u nedjelju, 19. XII. 2021., u 16 sati
SUDJELOVUJU:
ZBOR OSNOVNE ŠKOLE FRA STIPANA VRLJIČA SOVIĆI
ZBOR GLAZBENE ŠKOLE GRUDE
ZBOR OSNOVNE ŠKOLE RUDERA BOŠKOVIČA GRUDE
MALI ŽUPNI ZBOR SV. TEREZIJE MALE LEDINAC, NEBESKE RUŽE*
ŽUPNI ZBOR SV. IVANA KRSTITELJA RUŽIĆI
ŽUPNI ZBOR BEZGRJEŠNOG ZAČEĆA RBM TITALJINA
ŽUPNI ZBOR SV. STEJEPANA PRVOMUČENIKA GORICA-SOVIĆI
ŽUPNI ZBOR SV. MIHOVILA ARKANDELA DRINOVCI
KLAPI BRATOVŠTINA GORICA-SOVIĆI
Na dobro Vam došao Božić i sveto porođenje Isusovo!

Susrete, apsolutno, vrijedi imati u ruci, učiti iz njih, prenositi naučeno, sačuvati ih na vidljivom mjestu, za one koji dolaze.

-Ovim su koncertom završili XVI. Dani Matice hrvatske u Grudama 2021.
-Božiću ususret-

U nedjelju, 19. XII. 2021. u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Ružićima održan je tradicionalni 17. adventsko-božićni koncert u organizaciji Matice hrvatske - Ogranak Grude i župe domaćina Ružića. Nastupili su župni zborovi, glazbene organizacije i solisti iz općine Grude, kao i dragi gosti.

Crkva je bila prepuna izvođača i slušatelja koji su uživali u svim izvedbama, te nisu krili oduševljenje i sjajno raspoloženje. Svoju su podršku, kako zborovima iz svojih župa tako i organizatorima, svojom prisutnošću dali i župnici župa grudskog dekanata!

Prigodnim riječima svima nazočnima u ime domaćina obratio se župnik župe Ružići fra Tomislav Jelić koji se i pomolio i blagoslovio ovaj koncert i sve izvođače i nazočne! Na kraju je načelnik općine Grude Ljubo Grizelj zatvorio 16.

Dane Matice hrvatske Grude i zaželio svima čestit Božić!

Program je lijepo i skladno vodila Franka Bračić.

Na koncertu su nastupili:

- Zbor i tamburaški sastav Glazbene škole Grude
- Dječji zbor župe sv. Male Terezije Ledinac – „Nebeske ruže“
- Zbor Osnovne škole Ruđera Boškovića Grude
- Zbor župe sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići
- Zbor Osnovne škole fra Stipana Vrljića Sovići
- Klapa Bratovština Gorica-Sovići
- Zbor župe sv. Mihovila Arkandela Drinovci
- Zbor župe Bezgrješnog začeca BDM Tihaljina
- Zbor župe sv. Ivana Krstitelja Ružići
- Lucija Zovko s klapom Bratovština Gorica-Sovići

-Matica hrvatska Ogranak Grude uputila je svojim članovima i svim ljudima dobre volje Božićnu i novogodišnju čestitku:

Zornice su Božić naslutile. A s njima i Materice i Očići. I sveta Lucija sijući pšenice. Tako uvijek, da bi nam Božić došao. Hrvati su čuvali svoje Zornice, svoje Očiće, Materice, čuvali su svoje pšenice i svoje Božiče. Matica hrvatska je nad svim tim bdjela. U svakom selu, naselju, u svakom gradu, sa svojim je Hrvatima rimokatolicima Božiče čuvala. Čuva i ovaj danas i veseli se u njemu. Tu radost dijeli sa svima Vama. Na dobro Vam došao Božić i sveto rođenje Isusovo. Čestito vam Novo 2022. ljeto Gospodnje.

-Noć muzeja koja se u petak 28. siječnja 2022. godine u Hrvatskoj održala po 17., a u Gorici po 12. put i ove godine je privukla veliki broj posjetitelja.

Tema ovogodišnje Noći muzeja bila je „Muzeji – između stvarnog i digitalnog“.

U programu Noći muzeja sudjelovalo je preko 210 kulturnih institucija iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, organizirano je preko 450 različitih programa, u Noći muzeja je preko digitalnih platformi sudjelovalo više od 44.000 pratitelja, a do ponoći je zabilježeno preko 75.000 posjetitelja kulturnih ustanova.

Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići, Župni ured Gorica, Matica hrvatska – Ogranak Grude i Hrvatska franjevačka arheološka zbirka “sv. Stjepan” Gorica i ovu su godine organizirali još jednu zanimljivu Noć muzeja u Gorici.

Posjetitelji su u muzeju Hrvatske franjevačke arheološke zbirke mogli proći kroz tisućljetnu povijest našeg kraja, razmatrajući nalaze iz prapovijesti, preko

rimskog, starohrvatskog i turskog doba, do današnjih dana. Kroz Staru crkvu sv. Stjepana Prvomučenika u digitalnom obliku kroz video projekciju vodio ih je Fra Ante Marić, a u galeriji Bratovštine bila je upriličena izložba fotografija koju je priredio Regionalni resursni centar pod nazivom „Prirodna baština“ prikazujući prekrasne živopisne fotografije našega kraja Krenice, Vrbine, Peć Mlina, Kravice i drugih.

Zaključujemo kako je Noć muzeja i ove godine bila uspješna, na zadovoljstvo svih posjetitelja.

-Matica hrvatska Ogranak Grude je objavila:

NATJEČAJ
ZA NAJLJEPŠI DOMOLJUBNI LITERARNI RAD
I NAJLJEPŠI DOMOLJUBNI LIKOVNI RAD

Grude, 31. siječnja 2022.

U povodu 100. obljetnice rođenja hrvatskog uznika, hrvatskog književnika i domoljuba Ivana Alilovića, Matica hrvatska – Ogranak Grude, dana 31. siječnja 2022. godine, raspisuje natječaj za najljepši domoljubni literarni rad, i za najljepši domoljubni likovni rad, pod nazivom: LIJEPA LI SI, DOMOVINO MOJA. Natječaj se raspisuje za učenike osnovnih i srednjih škola.

UPUTE ZA LITERARNE RADOVE:

Literarni radovi mogu biti u svim vrstama i izričajima.

Radovi trebaju biti lektorirani.

Radovi se šalju isključivo elektroničkim putem na e-adresu: info@maticahrvatska-grude.org, s naznakom „za natječaj“.

Svaki rad treba imati: naslov, ime i prezime autora, razred, naziv i adresu škole, te broj telefona autora.

UPUTE ZA LIKOVNE RADOVE:

Likovni radovi trebaju biti originalni i izrađeni samostalno.

Nagrađuje se kreativnost, maštovitost, inovativnost i osobni likovni izričaj.

Mogu se primijeniti različite crtačke, slikarske i grafičke tehnike te tehnike prostornog oblikovanja. Preporučujemo suradnju s nastavnicima likovne kulture.

Likovni radovi šalju se poštom, zamotani i zaštićeni od oštećenja.

Likovni radovi se ne vraćaju autorima.

Na poleđini likovnog rada tiskanim slovima (u gornjem lijevom kutu) napisati sljedeće podatke: ime i prezime učenika, razred, ime i prezime mentora, ime i adresa škole, broj telefona autora, likovna tehnika i dimenzije rada.

Likovni radovi šalju se isključivo poštom na adresu:

Srednja škola A. B. Šimića Grude,
Dr. Franje Tuđmana 14, 88 340 Grude,
s naznakom „za natječaj“

Radove je, prema navedenim uputama, potrebno poslati najkasnije do 28. veljače 2022. Prema ocjeni Povjerenstva najuspješniji radovi bit će nagrađeni nagradom i plaketom, a širi izbor odabranih literarnih i likovnih radova bit će objavljen u Godišnjaku Matice hrvatske Ogranak Grude, Susreti.

Od srca Vas pozivamo na sudjelovanje u Natječaju kako bismo kroz literarni i likovni izričaj učenika izrazili ljubav prema hrvatskoj Domovini, za koji su mnogi patili i život svoj dali, za koju je patio, bio utamničen i progonjen i prof. Ivan Alilović.

-U četvrtak, 10. ožujka 2022. godine u dvorani župnog ureda u Ružićima održan je svečani okrugli stol u o profesoru Ivanu Aliloviću u prigodi 100. obljetnice njegova rođenja. Organizator ovog skupa je Matica hrvatska – Ogranak Grude.

O prof. Aliloviću i njegovim djelima kazivali su: prof. dr. sc. fra Andrija Nikić, prof. dr. sc. Damir Zorić, dr. sc. Milka Tica, dr. sc. Hrvoje Mandić, prof. dr. sc. Srećko Tomas. Milan Bešlić, književni i likovni kritičar poslao je svoje izlaganje jer nije mogao doći.

Na početku je župnik župe Ružići fra Tomislav Jelić pozdravio sve nazočne i zazvao Božji blagoslov na ovaj skup.

Nekoliko pozdravnih riječi uputio je načelnik općine Grude, gosp. Ljubo Grizelj. A pozdrave je uputio i Igor Zidić povjesničar hrvatske umjetnosti, likovni

kritičar, pjesnik i esejist, bivši predsjednik Matice hrvatske. Nažalost nije mogao doći i biti nazočan na ovom skupu.

Ovu su večer učinili posebnom i učenici i profesori Glazbene škole Grude.

Nastupili su:

Filip Čale, 5. razred Glazbene škole Grude, gitara, Tarrega Tango u G molu, klasa: Zvonimir Pejić prof.;

Tina Palac, 1. srednje Glazbene škole Grude, klavir Chopin valcer u H molu Opus 69, br.2, klasa: Gabrijela Iličić prof.;

Sanja Vukoja, 3. razred srednje Gl. škole Grude, klavir Chopin Nocturno op 55 br.1 klasa, Brigita Barić prof.

Bilo je posebno uistinu za one ljude koji nisu znali detaljnije o prof. Ivanu Aliloviću. Na ovom Okruglom stolu su mnogi postali bogatiji za znanje koje su prenijeli gosti predavači.

Pokrovitelji ovog svečanog Okruglog stola o prof. Ivanu Aliloviću u prigodi 100. obljetnice njegova rođenja su općina Grude i Ministarstvo hrvatskih branitelja Županije ZH. Riječi zahvale je na kraju uputio gosp. Mladen Begić, ministar hrvatskih branitelja Županije ZH.

Na kraju je prof. Stipe Iličić otpjevao A. B. Šimić: Okreni lice Gospodine a pratila ga je na glasoviru prof. Gabrijela Iličić.

Radovi s ovoga skupa bit će objavljeni u Susretima 16, Godišnjaku Matice hrvatske Grude za 2022. godinu.

Na kraju ovog skupa skupa nagrađeni su učenici za najljepše domoljubne likovne i literarne radove.

Nagrađenim učenicima za likovne radove plakete i druge nagrade je uručila Andrijana Mlinarević Cvetković, potpredsjednica Matice hrvatske Ogranak Grude.

Nagrađeni su sljedeći učenici – Osnova škola:

1. razred, Rade Grizelj, Maja Bušić mentorica, Sovići

2. razred, Ana Bešlić, Mentorica: Ivana Zlomislić, Posušje

3. razred, Ana Badrov, Mentor: Janja Jurčić, Livno

4. razred, Martina Zorić, Mentorica: Anamarija Milas-Kolak, Sovići

5. razred, Eva Kolobarić, Mentor, Vlatko Čavar, Kočerin

Srednja škola:

4. razred, Gimnazija Grude, Monika Mlinarević, Mentorica: Andrijana Mlinarević-Cvetković, Grude

U prosudbenom povjerenstvu su bili: dr. art. Dragana Nuić-Vučković, profesorica i akademska slikarica; Ivana Mikulić Sarić, akademska kiparica i kustosica galerije u Kninu; mr. art. Vesna Vuga-Sušac, profesorica i akademska kiparica.

Nagrade za literarne radove učenicima je dodijelio pro. Mladen Leko, ravnatelj Srednje škole A. B. Šimića Grude.

Nagrađeni su sljedeći učenici – Osnovna škola:

Ljubica Mikulić, 6. a, OŠ Vir Posušje – za rad: Lijepa li si, domovino moja!

Lovre Vlašić, 7. b, OŠ Sovići – za rad: Komadići raja!

Lucija Prlić, 6. b, OŠ Sovići – za rad: Hercegovina, moja domovina!

Srednja škola:

Petra Tomas, 2. b, Srednja škola Grude – za rad: Lijepa li si, domovino moja!

Mia Hrkać, 4. b, Gimnazija Š. Brijeg – za rad: Lijepa li si, domovino moja!

Darko Tusun, 4. Gimnazija Travnik – za rad: Jesi li još tu, o mila!?

U prosudbenom su povjerenstvu bili: Mladen Leko, prof.; Marijana Čuljak, prof.; Mirela Knezović, prof. i Suzana Pešorda, prof.

Plakete su dodijeljene i učenicima i profesorima Glazbene škole Grude koji su uvijek uz Maticu hrvatsku Ogranak Grude, na različitim kulturnim događanjima kroz cijelu godinu: Nagrade je uručila Suzana Pešorda, ravnateljica Kulturnog doma A. B. Šimić.

Plakete i nagrade su dobili: Tina Palac, Sanja Vukoja, Filip Čale, prof. Stipe Iličić, prof. Gabrijela Iličić.

Program je skladno i lijepo vodila Franka Bracić, voditeljica i urednica na radio postaji Grude.

Zahvala ide svima koji su na bilo koji način pomogli da se ovaj događaj održi. Posebno hvala župnom uredu u Ružićima i župniku fra Tomislavu Jeliću.

Prije samoga skupa na grobu Ivana Alilovića upaljene su svijeće, položeno je cvijeće i pomolili su se svi prisutni za pokoj Ivanove duše. Molitvu su predvodili fra Andrija Nikić i fra Vlado Lončar.

-U prepunoj dvorani novog pastoralnog doma u Gorici, upriličena je promocija knjige Karin Grenc i Maria Bušića *Put križa!*

U petak, 18. ožujka 2022. održana je 2. Korizmena tribina u organizaciji Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i suorganizaciji Matice hrvatske-Ogranak Grude.

Mario Bušić, predsjednik Matice hrvatske-Ogranak Grude, autor je teksta križnog puta, a ovo je njegov već četvrti molitvenik Križnog puta. Prvi je izašao 2002., a Mario ga je uradio zajedno s pok. širokobriježkim umjetnikom Zvonkom Perkom. Godine 2014. u povodu 15. godišnjice Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići izašao je drugi križni put! Za samu knjigu osvrte su napisali akademik Luko Paljetak, Tomislav Marijan Bilosnić i fra Ante Marić. Ilustracije je izradio akademski slikar Drago Bušić iz Gorice.

Treća knjižica je izašla 2018. i nosi naziv „PUT KRIŽA ZA DJECU“. Ilustracije je osmislila akademska slikarica Andrijana Mlinarević – Cvetković.

Ovaj četvrti uradak *PUTA KRIŽA* svojim ilustracijama oplemenila je splitska grafička dizajnerica, slikarica i kiparica Karin Grenc. Osvrte su napisali prof. dr. sc. fra Ante Vučković i don Ilija Drmić.

Karin Grenc je prije svega vjernica, koja osobno iskustvo boli i trpljenja te Božje prisutnosti pretače u svoja ponajviše sakralna umjetnička djela. Umjetnička kompetencija je za Karin Grenc dar o kojem kaže:

“Ako ste svjesni” - kaže umjetnica - *“da ste kao smrtno zemaljsko čeljade, ograničeno svojim mogućnostima, ovdje ne samo da bivstvujete, nego i zato da nekako poslužite Bogu i drugima na neko dobro, onda zaronite u vreću vlastite duše i pronađete što je Bog u nju stavio, što je vama udahnuo dahom života. Što je to što vas čini živim u pravom smislu riječi? I kako zahvalnost za to prenijeti i drugima? Svakomu od nas dano je nešto. Manje ili više. Važno je kako tim darom ili talentom rukujemo, raspoložemo. Predajemo li se kao oruđe u Božje ruke ili nama rukuje nešto drugo. Često to područje nije ‘sigurna zona’, nego stalno propitivanje i korigiranje, nikad bez molitve i otvorenih vrata duše.”*

Tribinu na temu ISUSOV PUT KRIŽA održao je dr. sc. fra Zvonko Benković, profesor na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom i filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Fra Zvonko se u svom kratkom, ali sadržajno bogatom predavanju osvrnuo na samu knjigu, ali i na postanak pučke pobožnosti Križnog puta i onoga što ona znači za čovjeka prošlosti i sadašnjosti.

Nakon predavanja, fra Zvonko je i otvorio izložbu postaja Puta križa, spomenute akademske slikarice Karin Grenc iz Splita! Baš kao što je Karin na njezin originalan način uspjela iz otpadaka drveta, iz nežive materije ‘izvući’ u umjetničkom prikazu oživljene ljudske likove i dočarati scene Isusovih križnih postaja, tako nas isto moljenje križnog puta poziva da molitvom i žrtvom oživimo naša grijehom otvrđena srca.

(napisala Paula Tomić)

-Matica hrvatska Ogranak Grude je uputila Uskrsnu čestitku:

Kako su samo Korizme znale dugo trajati, i sustizati jedna drugu. Bile teške i krvave, da si mislio Uskrs neće nikada. Nosili smo svoje križeve ustrajno i svaki dan i sve do konca. Do tolikih naših Kalvarija i nismo uzimali pred onima što su nas bičevali i na križeve raspinjali. Jer, znali smo, i Isus je sve to prošao, i samo tako došao do uskrsne zore – do Uskrsa. A dugo, dugo vremena, u najtežim stoljećima hrvatske opstojnosti, kad su nas Pilati i Herodi htjeli smaknuti do jednoga, Matica je hrvatska stajala uz nas, svoj puk, hrvatski puk. S nama na Križni put hodila, s nama Gospin plač pivala. S nama na Uskrs u zore pisanice najljepše u crveno, bijelo i plavo obojane crkvi nosila. Čestit Vam i blagoslovljen Uskrs svima, od srca želi Ogranak Matice hrvatske Grude.

-Književno-kulturna manifestacija “Šimićevi susreti 2022.” imala je opsežan program. Tradicionalni susret s književnicima u osnovnim školama i Srednjoj školi u Grudama počeo je već u deset sati, a potom je u župnoj crkvi u Drinovcima, rodnom mjestu braće Šimić, služena misa zadušnica za Antuna Branka i Stanislava Šimića. U Peć Mlinima (Ravlića pećina) upriličena je tradicionalna svečana akademija u čast braće Šimić, a prigodno slovo održao je pjesnik akademik Luko Paljetak.

Potom su dodijeljene nagrade mladim pjesnicima, a Ivan Baković, predsjednik Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, godišnju nagradu “Antun Branko Šimić” uručio je Stijepi Mijoviću Kočanu za knjigu “Bože moj”

U programu su nastupili pjesnici i učenici Glazbene škole Grude.

Ovogodišnji program Šimićevih susreta, najdugovječnije književne manifestacije u Bosni i Hercegovini, otvorio je u ponedjeljak, 25. travnja Miro Gavran, novoizabrani predsjednik Matice hrvatske, jedan od najizvođenijih dramskih pisaca u svijetu, koji je istaknuo to kako poeziju A. B. Šimića valja prevesti na 20-ak najvažnijih jezika, a na zatvaranju je sudjelovao Luko Paljetak, jedan od najvećih živućih hrvatskih pjesnika i jedan od najboljih poznavatelja poezije A. B. Šimića. Šimićevi susreti već šest desetljeća

magično privlače književnike iz BiH i Hrvatske te mnogobrojne poklonike lijepe riječi.

U programu ove književne manifestacije kroz desetljeća sudjelovala su brojna ugledna imena hrvatske književnosti, među kojima Vesna Parun, najveća hrvatska pjesnikinja, velika poklonica djela A. B. Šimića, Veselko Koroman koji je dva puta bio nominiran za Nobelovu nagradu od Društva hrvatskih književnika iz Zagreba, Jure Kaštelan, zaslužan za hrvatski prijevod Biblije, Petar Gudelj, Anđelko Vuletić, Mladen Vuković, najveći broj članova Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne...

-U Galeriji Bratovštine, u starom župnom dvoru u Gorici, u znak sjećanja na pok. kapelana u župi Gorica-Sovići otvorena je izložba slika umjetnice Vesne Čorluka iz Gruda, 23. lipnja 2022. godine.

Za ovu je izložbu tiskan poseban katalog. O umjetnici i njezinim radovima, kao i o pok. fra Nikoli kazivala je Jasna Brnadić, a Kulturno ljeto kao i ovu izložbu otvorio je Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj.

U katalogu je između ostaloga Mario Bušić napisao: „Vesna nam svojim slikama hoće kazati onu prvu rečenicu Ivanova evanđelja na sasvim nov, ali prihvatljiv način svima koji vjeruju: U početku bijaše Riječ koja je slikom postala.

A ovu je izložbu, zajedno s organizatorima, posvetila pok. fra Nikoli Spuževiću, dugogodišnjem kapelanu u župi Gorica-Sovići koji je otišao s ovoga svijeta pred Božić prošle godine, a koji se svojim samozatajnim toplim životom uvukao u mnoga srca i osvojio ih. Nenametljiv, a susretljiv, nasmiješen, naslonjen na ogradu balkona na ulazu u stari župni dvor u Gorici, ostao je zapamćen i u Vesninom prvom urađenom portretu.

Fra Nikola je slavio Krista, slavio Život. Vjerujemo da sada živi u vječnom slavlju, odakle moli za sve nas, koji se nadamo tamo doći, i uskoro s njim zajedno, nasmiješeni gledati svoga Stvoritelja, u Njegovoj i našoj slavi!

Vesna, čestitam Ti u ime organizatora i svih koji vole umjetnost, i nastavi dalje slaviti život svojim slikama!“

-U ponedjeljak, 27. lipnja 2022. godine, na drugi dan trodnevnice u čast apostolskim prvcima sv. Petru i Pavlu, u podružnoj crkvi u Sovićima (župa Gorica-Sovići) gdje su naslovnici crkve ovi apostolski prvaci fra Zvonimir Pavičić je održao koncert duhovne glazbe, gregorijanskih napjeva.

Sveta misa započela je u 19 sati molitvom na čast sv. Petra i Pavla, a samu Svetu misu predslavio je fra Zvonimir, u koncelebraciji je sudjelovao župnik župe Gorica-Sovići fra Stipe Marković. Fra Zvonimir je u propovijedi obrazložio pročitano evanđelje, a mnogobrojni puk skrušeno je upijao svaku njegovu riječ.

Svečano misno slavlje prekrasnim pjevanjem uveličala je glazbena sekcija Frame Međugorje koju je vodio Mario Berišić.

Nakon Svete mise uslijedio je koncert gregorijanskih napjeva. Prije samog nastupa, fra Zvonimir je nazočnima obrazložio kako gregorijansko pjevanje predstavlja pjevanu Božju riječ, prvi, iskonski oblik pjevanja u crkvama, a prije svake pjesme uvodno je obrazložio njezino značenje i vrijeme kada se pjeva.

Iako se gregorijansko pjevanje u zadnje vrijeme može sve manje čuti, slušatelji u Sovićima su ostali zapanjeni njenom ljepotom i tekstovima.

Nakon koncerta posjetitelji su pristupali fra Zvonimiru s riječima hvale i čestitkama, oduševljeni ali i tužni što se ovaj način pjevanja ne može češće susresti u našim crkvama.

Fra Zvonimirov prekrasni glas i mnogobrojne riječi hvale probudile su želju u organizatorima da uskoro, uz Božji blagoslov, organiziraju još jedan sličan koncert gregorijanskog pjevanja.

Skladbe koje su otpjevane uključuju:

- Nebesa odozgo rosite
- Parce Domine
- Salve Regina
- Ave maris stella
- Nek mi se jezik za nepce prilijepi

-Kulturno ljeto u župi Gorica-Sovići svake godine jednu večer navrati i u Bobanovu Dragu. Obično uoči Ilije, no ove godine na sam dan ovog starozavjetnog proroka i sveca, zaštitnika našeg mjesta i Bosne i Hercegovine.

Bratovština svetog Stjepana Prvomučenika kao organizator kulturnog ljeta danas nam je podarila nastup Nade Kovačević, glumice Gradskog kazališta

mladih Split. U animaciji za djecu izvela je zanimljiv sadržaj u kojem su sudjelovala sva djeca aktivno i sigurno će imati o čemu pričati u vremenu koje slijedi.

Nakon nje na pozornicu su izašli glumci Kluba kulture Libuša iz Ljubuškog s predstavom „Naoposum ili nikako“. Može se reći da su se svidjeli publici i prije nastupa tijekom isprobavanja „bubica“ odnosno mikrofona s ležernim pristupom i improvizacijom. Humor liječi, a ova komedija u kojoj su izuzetno odigrali uloge i opisali borbu za ravnopravnost spolova u tvrdokornom kamenjaru je oduševila sve prisutne, tim više što je u potpunosti samostalno napisana, producirana i režirana predstava jedne amaterske glumačke družine. Jedva čekamo njihov sljedeći projekt.

Program je temeljito i maestralno vodila Gabriela Čuljak, a zahvalila je svima koji su omogućili ovu večer.

Nakon njih i zahvaljujući Udruzi Zvonik nastupili su tamburaši iz sastava Miris juga i podigli atmosferu na drugi nivo, a naravno da nisu izostali ni gangaši.

Večer je obogaćena zakuskom i kapljicom. Žene Bobanove Drage potvrdile su status majstorica u pripravljanju različitih delikatesa. Sveukupno, još jednom se pokazalo kako je kulturno ljeto u župi pun pogodak, kako je zvonik-kapelica svetog Ilije savršeno mjesto za okupljanje, kako smo željni zajedništva i lijepog druženja. I moramo dati sve od sebe, svi koji budu živi i zdravi i u mogućnosti, uz pomoć Božju, da se nastavi i u budućnosti. Stoga što su svi ljudi, svi tekstovi i sve fotografije dokazi prisutnosti i opstojnosti u domu koji nam je ovaj kamen tvrd. Svi napori i želje da se tradicija nastavi nikada neće biti uzalud.

Gornji tekst Marka Čuljka nadopunit ćemo s FB objavom Kluba kulture Libuša koja kaže:

Svuda pođi – kući dođi! Istinita je ova izreka, ali sinoć smo utvrdili da joj nešto nedostaje pa ćemo je malo proširiti: „Svuda pođi – kući dođi, ali kada si pošao u Saviće, ne žuri natrag – ostani što duže.“ Biti prvi put na nekom mjestu, a osjećati se kao neki dragi prijatelj kojega svi odavno čekaju, e to je rezultat gostoprimstva koju su usavršili Savićani, i veliki, i mali. Hvala Bratovštini sv. Stjepana Prvomučenika i svim mještanima Savića na prekrasnom dočeku.

Bratovština zahvaljuje svim izvođačima i posjetiteljima, a posebno onima koji su ovih dana pomogli u organizaciji ovog kulturnog događaja u Bobanovoj Dragi. Vidimo se ponovno u petak 29.07. u 20 sati u Staroj crkvi sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici na 16. Susretu klapa!

-U petak 29. srpnja 2022. godine u prepunoj crkvi Sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici održan je 16. susret klapa.

Na susretu je nastupilo šest klapa i to: Ženska klapa Certissa iz Đakova, Mješovita klapa Šuferini iz Srinjina, Muška klapa Zvizdan iz Posušja, Muška klapa Concordia iz Međugorja, Ženska klapa Euterpa iz Zagreba i klapa domaćin Bratovština iz Gorice i Sovića.

Susret klapa vodila je Marija Prlić, a otvorio ga je Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj.

Publika je imala priliku uživati u acapella izvedbama narodnih, vjerskih, domoljubnih i drugih pjesama, tako da se za svakog pronašlo po nešto.

Na susretu su trebale nastupiti još i Muška klapa sv. Mihovil iz Prološca i Ženska klapa Tamarin iz Solina, ali su zbog bolesti morali otkazati nastup.

Susret klapa u Gorici inače se održava u sklopu programa Kulturno ljeto 2022., a sljedeći događaj najavljen je za ponedjeljak 01.08.2022. kada će u galeriji Bratovštine biti upriličeno otvaranje izložbe grafika umjetnice Branke Grizelj, sovićanke s adresom u Švedskoj.

-U ponedjeljak 1. kolovoza 2022. godine u galeriji Bratovštine u Gorici upriličeno je otvaranje izložbe grafika akademske slikarice Branke Grizelj pod nazivom "Posmrtna haljina džepove nema". Prije otvaranja izložbe održana je misa trodnevnice u čast sv. Stjepanu Prvomučeniku, zaštitniku naše župe.

Prije razgledanja izložbe posjetitelje su pozdravili Mario Bušić i umjetnica Branka Grizelj. Mate Vokić je otpjevao dvije gänge, a samu izložbu otvorio je Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj.

Publika je s oduševljenjem komentirala izložene radove, a umjetnica je posjetiteljima rado pojašnjavala pojedine instalacije te ih pozvala da za jednu od grafika predlože i ime.

-Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i Matica hrvatska-Ogranak Grude organizatori su VI. humanitarne Likovne kolonije u znak zahvalnosti za svu žrtvu tamnice i uzništva hrvatskom vitezu i domoljubu Zvonku Bušiću Taiku.

Likovna kolonija bila je u Taikovoj rodnoj Gorici od 31. kolovoza do 3. rujna 2022. pod nazivom: “-Zvonko Bušić Taik-32-godišnji uznički san o slobodnoj domovini Hrvatskoj”.

Ova je humanitarna likovna kolonija održana pod pokroviteljstvom Ministarstva hrvatskih branitelja Republike Hrvatske, Vlade Županije Zapadnohercegovačke i Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Županije Zapadnohercegovačke.

U srijedu, 31. kolovoza 2022. u 20 sati u Galeriji Bratovštine, u starom župnom dvoru u Gorici svečano je otvorena ova kolonija prigodnim programom u Večeri domoljublja. U toj je prigodi postavljena i otvorena za javnost Izložba ratnih fotografija 1991., autora Zorana Filipovića, fotografa. U program otvorenja su sudjelovali župnik fra Marin Karačić koji je u ime domaćina pozdravio sve prisutne. Zvonkova supruga Julienne Bušić, koja nije mogla fizički nazočiti, poslala je pismo koje u nastavku prenosimo u cijelosti. Profesor dr. Ivo Čolak je govorio o izložbi slika Zorana Filipovića koja je u Galeriji postavljena za ovu prigodu i kao obilježavanje 29. obljetnice Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Ministara Tomu Medveda je zamijenila njegova izaslanica na ovom skupu Ida Punda Kavelj koja je pozdravila sve nazočne u ime ministra Medveda i zaželjela uspjeh ovoj koloniji. Ministar hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Županije Zapadnohercegovačke Mladen Begić je prigodnim riječima zahvalio organizatorima, umjetnicima i pokroviteljima. Zoran Filipović je zahvalio svima na organizaciji ove izložbe i iskazao da mu je velika čast u prigodi sjećanja na Zvonka Bušića Taika biti sudionikom ovog događaja.

Likovnu je koloniju otvorio predsjednik Vlade Županije Zapadnohercegovačke gosp. Zdenko Čosić.

U nastavku, u četvrtak, 1. rujna i u petak, 2. rujna cijeli dan, te u subotu, 3. rujna 2022. godine do podneva umjetnici su slikali i rezbarili nadahnuti krajolikom i ljepotama, povijesno-kulturnim izobiljem Gorice i okolice. U subotu, 3. rujna u podne pod starim kostilama, u parku ispred stare kapele u Gorici otvorena je izložba radova nastalih na ovoj koloniji, ujedno je tom izložbom zatvorena ovogodišnja svehrvatska humanitarna Likovna kolonija u Gorici. Mnogi Taikovi poštovatelji, njegova obitelj, hrvatski branitelji, kao i ljubitelji umjetnosti posjećivali su od početka do kraja ovaj hvalevrijedan kulturni događaj.

Prigodne riječi zahvale, prisutnima i umjetnicima na zatvaranju Likovne kolonije i otvorenju izložbe, iskazali su umjetnik Anđelko Mikulić i načelnik općine Grude Ljubo Grizelj koji je otvorio ovu izložbu i time ujedno zatvorio ovogodišnju VI. humanitarnu likovnu koloniju. Voditelj ove Likovne kolonije u Gorici prof. Antun Boris Švaljek zbog zdravstvenih problema nije bio nazočan, ali je uputio velike pozdrave svim sudionicima. Nazočio je njegov zamjenik akademski slikar Anđelko Mikulić.

Program je vodila Marija Prlić. Profesor Božidar Vlašić je svojim nastupom na glasoviru oduševio sve prisutne sudionike. Radovi s ove Likovne kolonije bit će izložene i prodavane na humanitarnoj aukciji u korizmi 2023. godine!

U ovoj su Likovnoj koloniji svojim dolaskom ili svojim darovanim radovima sudjelovali su slijedeći hrvatski umjetnici kojima od srca zahvaljujemo:

- Antun Boris Švaljek, voditelj Likovne kolonije
- Anđelko Mikulić, zamjenik voditelja Likovne kolonije
- Anđelka Hrkać (Široki Brijeg)
- Ante Braovac (Tomislavgrad)
- Ante Brkić (Čapljina)
- Ante Ljubičić Car (Imotski)
- Antonio Kukavica (Imotski)
- Borislav Brzica (Grude)
- Branko Širić (Posušje)
- Damir Boras (Ljubuški)
- Dominik Domo Bošnjak (Sovići)

Drago Bušić (Zagreb – Gorica)
Edo Unković (Split)
Fra Vinko Mikulić (Gorica)
Jadranka Seka Koštro (Mostar)
Josipa Jelavić (Imotski)
Josip Škerlj (Dubrovnik)
Julija Montense Stapić (Split)
Karolina Marušić (Široki Brijeg)
Magdalena Džinić Hrkać (Široki Brijeg)
Marela Jerkić Jakovljević (Mostar)
Marija Galić (Gorica)
Megi Kunštek (Mostar)
Mišo Baričević (Dubrovnik)
Neven Jakovljević (Split)
Nikša Erceg (Split)
Robert Tomić (Posušje)
Sanijela Matković (Široki Brijeg)
Stipe Renić (Zagreb)
Stipe Marušić (Široki Brijeg)
Srećko Slišković (Široki Brijeg)
Vesna Ćorluka (Grude)
Zdenko Galić (Gorica)
Zoran Vlašić (Sovići)

PISMO JULIENNE EDEN BUŠIĆ ZA OVU LIKOVNU KOLONIJU

Dragi prijatelji!

Često sam pisala i govorila o sjećanju, o kojem je Ciceron razmišljao ne samo kao o riznici brojnih podataka, nego kao i o čuvaru i održavatelju zdravog uma. A po filozofu Schopenhaueru, s kojim se također slažem, “ludilo je prekinuta nit pamćenja”. Kada je prekinuta naša sposobnost prisjećanja i povezivanja proteklih događaja koji nam daju osjećaj kontinuiteta postojanja (i koji nisu samo “priče”), naš se “zdrav razum” odmah dovodi u pitanje.

Zamislite na osobnoj razini da ste izgubili sjećanja na svoje voljene, na djetinjstvo, na sva vlastita iskustva koja ilustriraju tko ste bili i koja su utjecala na oblikovanje vaše osobnosti. Sjećam se dirljive Taikove priče iz njegova djetinjstva o nekom čovjeku iz Gorice koji je prodavao svojeg magarca.

Jednoga potencijalnog kupca prodavatelj je pitao puši li. Iznenađeni kupac mu je odgovorio da ne puši. “Zaboravite onda”, rekao je vlasnik magarca. “Moja se životinja mora s vremena na vrijeme odmoriti, a nepušač bi je samo tjerao čitav dan bez predaha!” Jer, pušač bi i magarcu omogućio odmor kada bi zapalio...

Zvonko je tu uspomenu često prepričavao, kao primjer velike čovjekove dobrote, iskazane i prema magarcu. Zvonko je za života doista bio dobar prema drugima. Nije se time hvalio, o njegovim velikodušnim djelima čula sam isključivo od drugih. Naime, on je bio uvjeren da činjenje dobrog ne smije biti radi samohvale ili samouzdizanja.

Čitav Taikov život bio je niz velikodušnih djela bez predumišljaja. Nije ih činio da bi ga hvalili, da bi time hranio vlastiti ego, nego u duhu davanja, služenja, žrtvovanja sebe za opće dobro. I zbog toga je važno prisjetiti se, ne samo Zvonka, već svih onih koji su tijekom naše tragične povijesti činili dobro. Zbog toga je važno svake godine održavati i ovu likovnu koloniju i nogometni turnir u čast ratnika kao što su Blago Zadro i drugi, ili po našim herojima imenovati ulice, organizirati neka druga događanja njima u spomen. Jer, dragi prijatelji, mrtvi žive u sjećanju živih. To znači da oni žive u nama i po nama. Ako umru u nama, nestali su zauvijek. Zbog toga od srca vam svima velika hvala što na ovom mjestu ponovno odajete počast svojem sumještaninu, što ga se sjećate i volite. Sigurna sam da je Taik večeras s nama. Osobno ne mogu biti večeras s vama u Gorici, ali sam sa svima vama srcem i dušom.

Puno vas volim i pozdravljam – vaša Julie!

-Povodom proslave blagdana Male Gospe u Drinovcima je u četvrtak, 8. rujna 2022. godine upriličeno predstavljanje knjige Drinovci na dlanu ruke Njegove – Monografija naselja i župe Drinovci.

Monografiju su predstavili i o njoj govorili: fra Josip Mioč, Petar Majić, prof. dr. sc. don Božo Goluža i prof. dr. sc. Srećko Tomas.

U monografiji koja se nalazi na 800 stranica nalazi se mnoštvo bogatog i zanimljivog sadržaja kao što je zemljopisno-povijesni prikaz Drinovaca, zatim o župi od osnutka do danas, Drinovci u svjetovnim djelatnostima, Drinovčani od žrtve do uspjeha...

Nakon predstavljanja uslijedio je koncert klape "Sveti Juraj" – Hrvatske ratne mornarice. Brojni gosti istinski su uživali bezvremenskim hitovima klape, koja oduševljava gdje god se pojavi. Klapa Sveti Juraj Hrvatske ratne mornarice osnovana je početkom 2001. u Splitu. s ciljem očuvanja i promicanja kulture a cappella pjevanja dalmatinske klapske pjesme, skladbi sakralnog i domoljubnog karaktera koje su kao najvrjedniji dio naše glazbene baštine.

Domaćini su organizirali prigodni domjenak, a prihod od prodaje pića i prodaje Monografije Drinovaca ići će u humanitarne svrhe.

-Na Drinovačkom Brdu, u subotu, 1. listopada 2022. godine u 16 sati, u Osnovnoj školi predstavljena je monografija Anđelka Opačka - Ađe.

Uz autora, monografiju je predstavio prof. dr. sc. Srećko Tomas, a program su uveličali učenici koji pohađaju ovu školu svojim recitacijama i igrokazom.

Sve nazočne blagoslovio je župnik fra Josip Mioč, a obratili su im se dopredsjednik Ogranka Matice hrvatske u Grudama, Petar Majić i načelnik Ljubo

Grizelj, dok je predstavljajući nazočila i ministrica obrazovanja u ŽZH Ružica Mikulić, te mnogi mještani i oni koji su potekli sa Drinovčkog Brda.

Božici Alerić, učiteljici koja je cijeli svoj radni vijek provela u ovoj školi uručena je posebna zahvalnica i prigodan poklon zahvale.

Prihod od prodaje monografije namijenjen je daljnjem opremanje spomenute škole. Monografija je izašla u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Grudama i općine Grude.

Program je vodila Božana Iličić s radija Grude.

-U subotu, 1. listopada u Hrvatskom domu Herceg Stjepana Kosače u Mostaru prikazan je film o Stipi Lekić – Čipi pod nazivom „225 kilometara“.

Nakon uvodnih riječi voditeljice programa Franke Bračić, emotivnim govorom prije samog prikaza filma obratio se i glavni akter ovog filma – naš Čipa; *„Nije mi bila namjera napraviti od običnog čovjeka heroja, namjera mi je naprosto izazvati u vama koji ste slični meni, da moja namjera i moj motiv za ovo što učinih u životu da bude vaše kao i moje. Da ne uzimam to k sebi, niti onima koji su zajedno sa mnom zaslužni za ovo sve. Ne bih želio prisvojiti ono za što sam ja najviše zaslužan. A to zaista nije fraza – svi vi jednako ste utjecali na krajnji cilj ovoga kao i ja. Ako nešto dijelite s nekim drugim, onda to tek ima potpuna smisla i čini uistinu jednu veliku cjelinu o kojoj ne treba puno pričati. Čovjek ako nema s kim podijeliti nešto što mu je drago – nema ništa. Mnogima sam se činio čudakom, danas više nisam čudak što je sasvim dobro.“* – dio je iz emotivnog govora Stipe Leke Čipe koji je popraćen gromoglasnim pljeskom. Život jednog atletičara, rekordera, planinara, oca, djeda, prijatelja je zaokružen ovim filmom kao krunom čitavog rada našeg Čipe. Film koji na emotivan način prikazuje život i rad ovog čovjeka mnogima je izvukao suze na lice. Tim više, sama činjenica da se Stipe trenutno bori sa opakom bolešću, a da nije izgubio onaj optimizam koji ga krasi, daje samu veličinu ovom događaju. U filmu se pojavljuju pored obitelji, ljudi koji su bili dio njegovih natjecateljskih podviga liječnici, kolege iz Hrvatskog i BiH atletskog saveza, a neki od njih su i nazočili samoj promociji poput legendarnog alpinista Stipe Božića.

Nakon prikazivanja filma uslijedilo je kratko druženje i fotografiranje sa istinskom legendom ovog kraja.

Stipe Leko Čipa rođen je na Ledincu, općina Grude, 26. prosinca 1951. u obitelji s desetero djece. Odrastao je i školovao se u Banjoj Luci. Početkom Domovinskog rata seli se u Rijeku, a nakon rata se vraća u rodno mjesto gdje i danas povremeno živi.

Do 25. godine bavio se nogometom, a posljednjih tridesetak godina redovno je trenirao i istrčavao staze duže od klasičnog maratona. Poznati je hrvatski ultramaratonac. Prvi je predstavnik Hrvatske na svjetskom prvenstvu u disciplini 24 sata. Vlasnik je naboljeg državnog rezultata u utrci na 24 sata. U Grudama je s kolegama osnovao ATPK Grude 1955.

Sudjelovao je na svjetskim prvenstvima u Wörschachu, Austrija (2005.), u Taipeiu, Tajvan (2006.), u Drummondvilleu, Kanada (2007.), sve u disciplini 24 sata. Na zadnja dva bio je najstariji sudionik. Nekoliko puta je istrčao Zagrebački maraton kao i maraton «Trčimo Gospi», Grude - Međugorje 2007. i 2008. godine i još dvadesetak maratona s osobnim rekordom od 2 sata i 40 minuta. Utrku od Ledinca do Dubrovnika u dužini od 185 km istrčao je 19. travnja 2003., a 2. svibnja 2004. je istrčao utрку na dionici Slavonski Brod - Zagreb u dužini od 223 km što je i danas službeno najduža utrka istrčana u jednom danu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na kraju ovog teksta, ne želimo kriti i želimo reći da smo ponosni na našega Čipu, na ostvarenje njegovog velikog djela. Pa i sam njegov život je jedno veliko djelo koje nije baš uobičajeno, što je prikazano u ovom filmu. Još veća će nam biti čast kada se ovaj film pojavi na nekoj televiziji, a mi ćemo s ponosom reći: „DA - to je naš Gruđanin! To je naš Ledinčanin! I ponosni smo što ga imamo!“ A na kraju svega, našem Čipi želimo da se izbori s opakom bolešću i da dalje pronosi i donosi svoj vedar duh i optimizam, onako kako to on najbolje zna i umije. (izvor: www.grude.com)

-U srijedu, 19. listopada 2022. godine u knjižnici Kulturnog doma u Grudama održana su predstavljanja knjiga autorica Anite Martinac (s)MISAO KNJIGE, (za)bilješke i (p)ogledi i Marine Kljajo – Radić Vrša uspomena.

Svoja djela nazočnima su predstavile književnice u sklopu programa obilježavanja Mjeseca hrvatske knjige.

Književnu večer glazbeno je uljepšao prof. Filip Miloš, a program je vodila dr.sc. Dominika Andrijanić.

Organizatori predstavljanja bili su Matica hrvatska Ogranak Grude i Kulturni dom Grude.

OSVRT NA SUSRETE 15

DOMINIKA ANDRIJANIĆ

Susreti 15 - Osvrt 265

PAULA TOMIĆ

Osvrt na grudski godišnjak "Susreti 15" 268

SUSRETI 15 – OSVRT

Uistinu je lijepo svjedočiti petnaestom izdanju časopisa Matice hrvatske - Ogranak Grude. Stoga nam je svima osjećaj ponosa i dostojanstva, kao i sposobnost poštivanja i zadovoljstva što naša Matica hrvatska u Grudama već 15 godina zaredom objelodanjuje svoj časopis Susrete. Posebnost je i u tome što su Grude malo mjesto, pa ova postojana publikacija čini kulturni život na grudskom području bogatijim i znatnim.

Ovogodišnji Susreti sadržajno su osmišljeni, prožeti, raznoliki, zanimljivi te prilagođeni čitateljstvu različitih uzrasta, zvanja i zanimanja, kao što su bili i prethodnih godina. Uz to su popraćeni: književnim, kulturnim, povijesnim, religijskim te učeničkim radovima i spoznajama predstavljajući ih i prenoseći sadašnjim i budućim naraštajima kao nematerijalno vrijedno naslijeđe.

Osvrne li se na definiciju časopisa kao vrstu serijske publikacije koja izlazi u redovitim razmacima, a karakterizira je različitost sadržaja i suradnika te istovjetnost naslova i formata, kao i činjenica kako je većina suvremenih tekućih časopisa označena međunarodnim standardnim serijskim brojem, časopis Susreti posjeduje značajke koje ga uistinu čine časopisom.

Susreti predstavljaju i sredstvo priopćavanja u kojem su izneseni raznoliki interesi, istraživanja, ideje, novosti i drugi oblici, a izlažu se i osobne ideje kritičkim osvrtima. Pri tome osigurava i temeljne funkcije u socijalnom sustavu, kao što su: komunikacijska, oblikovna i funkciju trajnog arhiva, a one se međusobno uvjetuju.

U Susretima su tekstovi većinom povezani sa zavičajnom tematikom. Metaforično i simbolično kroz stručnu sadržajnost posvećuju se rečenice majčinskom ognjištu. Zavičaj za svakog čovjeka predstavlja posebnost koja poteško može pronaći svoju zamjenicu.

Zavičaj je riječ koja nema definiciju, to je nešto što cijeli život živi u nama i podsjeća nas na lijepa sjećanja iz djetinjstva i mladosti, na prošlost naše obitelji i mjesta na kojima smo odrasli i koja nikada nećemo zaboraviti. To su ljudi

koji žive u njemu, svaka suza i svaki osmijeh koji su nam se urezali u sjećanja i oblikovali nas u osobe kakve smo postali. Zavičaj su osjećaji koji nas vežu.

Kuda god kročili, u sebi ćemo nositi svoj zavičaj i sve uspomene koje u nama žive i koje nas vraćaju u posebne trenutke. Bez obzira kamo otišli, zavičaj zauvijek ostavlja trag na nama i, koliko god se sve oko nas mijenjalo, on će nam uvijek biti sigurno i poznato utočište. On je je s nama i u nama. Zavičaj, to su ljudi, s kojima dijelimo sudbinu, s kojima nas veže zajednica, vizija budućnosti, bliska uvjerenja, način reagiranja. Predstavlja sliku životne okruženosti, a nosimo ga u srcu, jer je to dio naše domovine u kojoj živimo.

Mnogobrojna djela u svojoj sadržajnosti obuhvaćaju zavičajne posebnosti te ih na slične načine većina autora predstavlja, ali ipak svako djelo ima svoje umjetničko ostvarenje te način, metode i spoznaje. Zasižno je kada se knjiga poput Susreta pronađe u nečijim rukama, rijetko tko će je odložiti i staviti na stranu.

Svojim istraživačkim raznolikostima i izdanjima Susreti pružaju znatan doprinos svojoj zajednici, jer časopisi su općenito temeljeni za posebne zajednice te s njima čine poveznicu iz koje nadalje proizlaze drugi oblici.

Godišnjak, kao što su Susreti, pruža i funkciju trajnog arhiva. U suvremenijem vremenu podosta pažnje posvećuje se elektroničkom objavljivanju. Međutim, časopisi tiskani na papiru dobro obavljaju svrhovitost arhivske građe, osiguravaju potrebnu stabilnost socijalnoga sustava u kojem dijelovi, koji međusobno komuniciraju, povećaju predvidljivost načina odvijanja interakcija među samim autorima koji objavljuju svoje radove u časopisu, kao i između autora i čitatelja.

Uz pohvale i pozitivnosti koje prate časopis Susrete, katkad idu i manje neprikladnosti kojima je namjera, želja i svrha poboljšati se u svom trajanju. Poznato je da na grudskom području ima znatnih istražitelja, znanstvenika, književnika te drugih kulturno-umjetničkih djelatnika. Iako poneki među njima žive izvan navedenog područja, neizostavno je njihovo grudsko podrijetlo i korijeni koji seže iz Gruda. Međutim, ako se osvrne na njihovu brojku, stvaralački doprinosi za Godišnjak nisu u potpunosti odgovarajući, odnosno može se pružiti njihova zastupljenija istraživačka prisutnost.

Upućene riječi treba shvatiti kao poticaj za većim sudjelovanjem. Časopis nije samo doprinos Matici hrvatskoj i njezinim sadržajnostima, nego cjelokupnom grudskom području, jer je tematika većinom povezana s grudskim krajem i njegovim posebnostima, kojih imamo više nego dovoljno.

Bogatstvo kulturne specifičnosti naših Gruda obvezuje nas zajednički raditi na promicanju i očuvanju naših kulturnih posebnosti. Da bi se u tome uspjelo, potrebna je zajednička suradnja i to je jedini mogući pristup.

Stoga je Godišnjak zajednički susret s našom kulturom, a svjesni smo činjenice kako su naša sadašnjost i budućnost neraskidivo isprepletene, a našu prošlost čuvamo te stvaramo i usmjeravamo našu budućnost.

Nadalje, nadati je se, a vjeruje se i u buduća izdanja koja jedino zajedničkim ljudskim sudjelovanjima i uključenostima mogu ostati i opstati. Usto je potrebno pridonositi njihovu napredovanju, priznavati njihovu vrijednost te poštivati i uvažavati njihovu postojanost. Stoga, zajedno nastavimo s našim Susretima.

Dominika Andrijanić

OSVRT NA GRUDSKI GODIŠNJAK „SUSRETI 15“

„BITI SVOJ I POSTOJAN“

Hvaljen Isus i Marija! Pozdravljam vas ovim našim katoličkim pozdravom, budući da je i naslovnica ovih naših jubilarnih 15. Susreta na kojoj su u obrisu slova 15 prikazane župne crkve iz naše Općine, pokazuje kako nam je bila i kako nam je još uvijek temelj života i stvaralaštva naša katolička duhovnost i vjera koja se uvijek zalagala za život, pravdu i slobodu.

Hvala gosp. Mariju Bušiću na povjerenju koje mi je iskazao dodijelivši mi mjesto jednog od predstavljača ovih 15. Jubilarnih Susreta. Temelj ovog predstavljanja biti će moj osobni „dojam“ koji me je prožeo nakon iščitavanja ovih sadržajno bogatih stranica Godišnjaka Matice Hrvatske ogranka Grude.

Prvi osjećaj nakon čitanja bio je osjećaj PONOSA I DIVLJENJA. Zbog čega to? Zbog toga što nam i ovi prikupljeni radovi pokazuju kako među nama, odraslima i djecom našega kraja još postoje ljudi koji odolijevaju „BUCI“ svakodnevice koja uništava stvaralaštvo i kreativnost. Kako i sam pišem, vidim koliko svakodnevno bombardiranje informacijama i dostupnost mrežama informiranja može biti zamka koja lako zarobi naš um i srce i nekako zarobi osobnu kreativnost i sposobnost oslušivanja sebe i Božjeg Duha koji su ključ stvaralaštva.

BUKA naime utječe na amigdalnu što uzrokuje oslobađanje hormona stresa, a samim tim i napetosti, šteti obavljanju zadataka na poslu i u školi, smanjuje motivaciju i povećava broj pogrešaka, posebno ugrožava pažnju, pamćenje i sposobnost rješavanja problema. Znanstveno je dokazano da sve to ostavlja traume na našem mentalnom i duhovnom zdravlju.

S druge strane TIŠINA ima slijedeće psihološke učinkovitosti: povećanje radnih mogućnosti, povećanje senzibiliteta, povećanje pamćenja, stavljanje u stanje mentalnog promišljanja koje oslobađa naš intelektualni um što znači da ćemo prilikom obrade podataka i pokušaja rješavanja problema imati drugačiji pristup i ideje. Boravak u tišini nam povećava samosvijest što dovodi do veće kontrole naših akcija i reakcija. Tišina potiče kreativnost, doprinosi

sazrijevanju ideja, posreduje emocionalnom čišćenju sagledavanja pa onda rješavanja problema.

Dakle, i ovi nam objavljeni tekstovi pokazuju kako među nama još ima ljudi koji znaju iz tišine svoga srca donijeti na svijet nešto originalno.

Glavni urednik Susreta Mario Bušić u uvodniku 3. Susreta ovako je napisao: „Imajući u vidu da će se tek za neko vrijeme, možda za desetak godina ustrajna objavljivanja ovoga zbornika, moći ocjenjivati njegova vrijednost, nastavljamo hod s vremenom bilježeći grudsko zgodoslovlje.“

Pa evo Susreti su dogurali i do svog 15. izdanja što svakako svjedoči o tome kako ljudi koji su nosioci ovog projekta nisu posustali u svojoj želji da, citiram gosp. Marija: „ovom knjigom, i njezinim sadržajem, budu prinos našega naraštaja onomu što nas nasljeđuje. Dao Bog da naši potomci iščitaju iz ovoga vremena za svoj život i budućnost samo ono dobro, a ono loše neka zaborave.“ I eto naši urednici ovih 15. godina nisu posustali i na tome im HVALA!

Baš zato je i moj sveukupni dojam i poruka ovih Susreta sadržana u tri riječi „BUDI SVOJ I POSTOJAN!“ I toplo se nadam da će budući naraštaji iz ovoga broja Susreta moći ponijeti sa sobom baš ovu poruku. A zbog čega tako mislim sada ću vam objasniti:

Krenimo s NASLOVNICOM:

Od prvoga broja grafička urednica Susreta je Andrijana Mlinarević-Cvetković, uz pomoć Edite Grubišić. Od prvog broja ona je započela s ovom idejom jednostavnog broja u čijim konturama donosi jedno obilježje ovoga kraja ili vremena. (lišće, tikve, marama, vez, zobnica, šipurike...). I u tome je ustrajala dosljedna sebi, dajući tako i grafičkom izričaju Susreta jednu originalnu i prepoznatljivu notu. Po izboru motiva je sazrijevala, hodajući prema onom tipičnom „hercegovačkom“ i na tome je podupiremo da nastavi dalje pronalaziti ono nešto „naše“.

Zatim su tu PJESNICI (Goran Đurđević, Mario Grizelj, Nikola Šimić-Tonin, Pejo Šimić) : koji nam pokazuju kako još ima ljudi koji vjeruju svom unutarnjem svijetu i koji još uvijek jednim drugačijim pogledom gledaju na stvarnost. Još znaju ostati „začudeni“ i biti „čudenje u svijetu“. A time i nas pozivaju da se pogledamo iznutra.

KNJIŽEVNI TEORETIČARI (Žaklina Kutija / Nikola Šimić Tonin, Fabijan Lovrić, Zvonko Pandžić, Božidar Petrač) svatko u svojoj temi opet donose temeljne poruke važne za svakog od nas kao pojedinca i kao narod: važnost naše povijesti jezika, izričaja, ljudi koji su kroz tišinu, osamu i askezu i svoj religiozni poziv (o kojem se dugo nije smjelo govoriti) stvarali djela koja su danas dio naše kulturne baštine, i koliko je važno ono što stavljamo kao primjer - model za našu djecu (Samo dijete nije analitičar, ono je konzument određene recepcije koja ga zadovoljava ili ne, i tako, doživljava svijet na sebi

svojestven način, prihvaćajući ga ili odbijajući.) – citiram Fabijana Lovrića koji govori o pjesništvu za djecu Vesne Parun str. 42.

Poglavlja iz KULTURE i POVIJESTI donose nam primjere života i djela osoba koji su vjerovali sebi i svojim idealima i nisu se ustezali zbog njih započeti nešto novo ili „izgoriti“ do kraja.

Ovdje moram istaknuti prekrasnu povijesnu priču autorice Milke Tice „SUNČEVA DJECA, Legenda o Hrvatima koja nam tako lijepo objavljuje kako su od samih početaka HRVATI narod koji je štovao Boga Svjetla i Ljubavi, narod koji se odlučio za dobro i želio je živjeti dobro i pošteno. I da je odmah od početka zbog toga napadan i proklinjan i slat u bitke i progone, kako bi ga se uništilo.

„Kršćanska vjera, vjera je ljubavi i svjetla; pa nije li nas i naš Bogootac Svevid tome poučio?! - Svi mi, oče, pripadamo jedinom Svijetlom Bogu Svevidu našem ili Svevišnjem Vidinom. Oni su jedno oče, jedno - uzdahnu Porga pa se preko očeva ramena zagleda u maslinu. Stara maslina zadrhta, a kroz krošnju joj prosijavaše dva traka svjetlosti dva traka iz istog izvora iz istog Sunca prosipajući svoju svjetlost na svoju Sunčevu djecu ili Hrvate i svoju Sunčevu Kuću ili Lijepu Našu, Hrvatsku.“

Progoni su ostali dio naše povijesti nažalost. A u dinamikama tih nevolja možemo iščitati jednake strategije i modele kojima nas i danas „proganjaju“ i žele pokoriti različitim ideologijama. Iz teksta FRA ANTONIA PETRICA Islamizacija na području Bosne i Hercegovine do osnutka pašaluka 1580. godine tako pronalazimo ove i danas aktualne RAZLOGE NAŠEG NACIONALNOG I KATOLIČKOG PROPADANJA:

Jedan od razloga neprijateljskog napredovanja je nesloga naroda: „Osmanlije su redovito koristili neslogu među bosanskom vlastelom i na njihov poziv upadali su na područje Bosanskog Kraljevstva i vršili pljačke na tim područjima. Takav slučaj zbilo se 1435. godine kada su Osmanlije na poziv herceg Stjepana Kosače upali na područje Pavlovića i opljačkali ga.“ Str. 199

Drugi je strah za vlastiti život: progoni (veći nameti, oduzimanje zemlje) i glad: „Zaključiti bi se moglo da su razlozi za masovni prijelaz na islam bili progoni i glad. Zbog stalne strepnje hoće li ostati živi ili ne katolici su prelazili na islam kako bi spasili živu glavu. Ovome je još pridonijela i glad, jer su prijelazom na islam smanjeni porezi i osigurana je egzistencija u teškim godinama gladi i kuge.“

Treći je nedostatak političkih i duhovnih vođa: „A stado je najlakše rastjerati kada im se udari na pastire. Mnogi samostani su srušeni i svećenici pobijeni. Ovo je isto bio jedan od razloga zbog kojih je narod masovno prelazio na islam jer su ostali bez duhovnih autoriteta koji su ih podupirali u tihoj borbi protiv okupatora.“ Str. 212.

U svom članku „Četiri godine prisilnog rada i deset godina gubitka nacionalne časti zbog poziva generala Bobana na rakiju“, Drinovčanin

SREĆKO TOMAS istražuje sudbinu svojih sumješтана, suca Blaža Tomasa i don Ilije Tomasa, kao i njihova nećaka don Vladislava Tomasa koji su bili smetnja neprijateljima svake hrvatske države, hrvatskog naroda i njegove vjere. I baš zbog svoga svjedočanstva života i ustrajnosti ostaju im posvećeni ovi reci.

Fra Ante Marić nam u svom tekstu „Plakat s fotografijama ubijenih hercegovačkih franjevaca“ govori o komunističkim progonima i opet pred nas stavlja lica ljudi koji su hrabro ostali svoji u tim teškim vremenima kad je ne zaniijekati vjeru značilo položiti život. Ti ljudi su bili intelektualna konjica onoga vremena i partizani su dobro znali koliko je važno ostaviti narod bez ljudi koji „znaju i misle svojom glavom“. Za nadati se da će njihova krv i žrtva koje i danas čudesno duhovno „hrane“ ovaj narod, iznjedrili ljude koji će biti stub znanja i povjerenja za povjereno im stado. (NAPOMENA) Sam autor teksta, fra Ante je također jedan poseban „SVOJ ČOVIK“ koji svjedoči bistrinu razuma i širinu srca.

RELIGIJA

Fra PAVO FILIPOVIĆ sa svojim tekstom SAVJET IZ NOGENTA me je oborio s nogu. Nikada jasnije secirani pogled na suvremena zbivanja u Crkvi u ovo vrijeme pandemije, niti na jasnije „razlikovanje duhova“ u pogledu Međugorskog fenomena. Najradije ih vam pročitala cijeli tekst, ali to eto ostavljam vama, a ja bih samo izdvojila ovdje njegov zaključak koji pokazuje kako je i sam fra Pavo čovjek čvrstih stavova i principa:

Citiram: „Prema filozofu Agambenu je ljudsko lice ono što bitno čini našu ljudskost (Menschsein). Čovjek ima lice, a ne samo žvalje ili facu, jer se on svojim licem drugima izlaže i priopćava. Zato je lice danas postalo mjesto politike. Naše vrijeme se ne želi ogledati u svojem licu, već ga drži na distanci, maskira ga i prekriva. Danas više ne smije biti lica, samo brojke i cifre. Pa i sam tiranin koji nas tlači postao je bezličan, kaže Agamben. Ono što nam u ovo vrijeme tako bolno nedostaje jest upravo lice – lice čovjeka, lice Crkve, lice Bogočovjeka! Neki ta lica nalaze još jedino u mjestima kao što su svetište Blažene Djevice Marije u bosansko-hercegovačkom Međugorju. Vi koji ste toliko zabrinuti „za život svoj: što ćete jesti, što ćete piti; ... za tijelo svoje: u što ćete se obući“ (usp. Mt 6) ostanite doma! A ove što su još uvijek željni lica čovjeka, lica Crkve, lica Božjega: Pustite ih na miru!

Mario Knezović sudjelovao je u ovim Susretima svojim člankom O jednoj razglednici prigodom 90 obljetnice osnivanja župe Ledinac koja se obilježila prošle 2020. godine. I njegov tekst nam opisuje kako bez ljudi koji su imali karakter i koji su imali viziju (Ivan (Ine) Leko – Vidović) – koji je bio graditelj crkve te prvi župnik don Ante Čule – ne bi danas imali našu lijepu Ledinačku crkvi. Ovako stoji u članku: „Naime, u to vrijeme crkveni ljudi i okolni fratri su župnika don Antu Čulu odvrćali od namisli da gradi velebnu crkvu jer neće moći financijski izdržati. No, don Ante nije odustajao. Plan crkve mu

je napravio bosanski franjevac fra Petar Ćorković. Crkva duga 40 metara zamišljena u tri lađe. Otišao don Ante s planom u Francusku u Liseaux na grob sv. Male Terezije i ostavio ga. Vratio se i nastavio graditi crkvu i konačno je završio 1964. godine...

Dakle, kad čovjek preda stvar Bogu i ide s vjerom, onda mu Providnost otvara putove... To može biti velika poruka i svima nama danas u onome što radimo!

DJEČJI RADOVI su posebno bogatstvo svih ovih 15 godišnjaka. Zbog čega? Zato što nam ulijevaju nadu da smo ipak uspjeli odgojiti ako ne cijele generacije, onda barem pojedince koji će znati misliti svojom glavom, biti različiti od mase, imati petlju ogoliti se pred drugima i još uvijek znati vidjeti u rukama (tema radova) ne sredstvo koje drži tehnički uređaj, nego prije svega organ koji služi komunikaciji, dodiru i iskazivanju ljubavi i nježnosti.

Za kraj sam ostavila citat iz malog ali porukom bogatog teksta desetogodišnje suradnice susreta Mirele Primorac o kipu Bezgrešne u crkvi u Tihaljini, kojem smo na blagdan Bezgrešnog začeca BDM sad 8. 12. proslavili 50 godina od blagoslova kipa.

Ona piše: „Za ljude našega vremena ne možemo reći da se dobro osjećaju u svojoj koži, tj. u običnosti svojega života. Svatko bi htio istaknuti svoju posebnost, što Marija nije činila, iako je imala značajan razlog – nosila je Bogočovjeka pod svojim srcem. Ljudima više nije zanimljiv život u poniznosti, jednostavnosti, pobožnosti i poslušnosti. Ove osobine postale su znak neuspjeha i ljudske slabosti. Ali Marija je bila doista takva, nenametljiva i samozatajna. Veličina i dubina njezina bića upravo se očituje u njenoj jednostavnosti i skrovitosti. Njezin kip u već spomenutoj crkvi u gotovo nepoznatom malom selu može biti simbol duhovne ljepote majčinstva i onih vječnih vrijednosti koje su danas u svijetu blještavila i moći zaboravljene. Sva bogatstva i ljepote ovoga svijeta ne mogu čovjeka ispuniti i učiniti sretnim ako ne zaviri u pećinu k Mariji i ne doživi običnost i jednostavnost maloga čovjeka, kakva je bila i naša Nebeska i Bezgrešna Majka.“

I evo kao ZAKLJUČAK svojega izlaganja poželjela bih svima nama ove Marijine *jednostavnosti*, ali i *odlučnosti i postojanosti* svih života ljudi ovoga kraja koje smo dotaknuli u ovim Susretima 15, kako bi ovaj naš komadić zemlje – naš dom – ostao „POSTOJAN I SVOJ“ i slobodan. A na poseban način, kako bi mogao stvarati generacije djece i mladih slobodnih ljudi koji će znati ići putem svojih pradjedova: putem ljubavi prema Bogu, obitelji i domovini. To im mi dugujemo, a ovi naši SUSRETI nas svake godine iznova na to podsjećaju!

Paula Tomić

OKRUGLI STOL O IVANU ALILOVIĆU

FRA ANDRIJA NIKIĆ

Omiljen zbog jednostavnosti, a poštovan kao

prognanik prof. Ivan Alilović 277

MILKA TICA

Hercegovina i hercegovci tragom zapisa Ivana Alilovića 300

SREĆKO TOMAS

Kulturni opoziconar u socijalističkoj Jugoslaviji Ivan Alilović 309

OMILJEN ZBOG JEDNOSTAVNOSTI, A POŠTOVAN KAO PROGNANIK PROF. IVAN ALILOVIĆ

Proslov

Kada sam 21. srpnja 1968. proslavio mladu misu prof. Ivan Alilović mi je čestitao i rekao: „*Fra Andrija, ti si mladom misom pobijedio komunizam!*“ To mi je rekao društveno proskribirani srednjoškolski profesor koji je, tobože, propovijedao mržnju prema srpskom narodu. Na temelju povijesnog znanja, prijateljskim razgovorima s prof. Ivanom Alilovićem i iskustva moje generacije moram ponoviti da smo proživjeli vremensko razdoblje kada je našim područjima teško bilo Hrvat biti. Trideset i pet godina kasnije (1993.) susreo sam Ivana i rekao mu: Nedavno su američki biskupi došli u Vatikan – Rim *ad limina* - i pokušali čestitati Papi Ivanu Pavlu Dobrom što je srušio komunizam. Papa je zaustavio njihove ruke i rekao: „*Ne ja, nego Gospa u Međugorju je srušila komunizam!*“ Da je imao pravo svjedoči i naši današnji susreti. Da Gospa nije srušila komunizam mi danas ne bismo smjeli govoriti o prof. Ivan Aliloviću.

Danas smo se, se iz zahvalnosti okupili da se prisjetimo stote obljetnice Ivanova rođenja, te domoljubnog svjedočkog djelovanja i patnje za hrvatski identitet.

1. Kratki životopis

Dana 25. veljače 1922. - prije stotinu godina rođen je Ivan Alilović na Gaju, preminuo je prije malo više od devetnaest godina u Mostaru, a njegovi zemni ostaci našli su smiraj na Škelinjoj (Škevinjoj) Njivi. *Poznat je kao profesor, književni povjesnik, bibliograf, istraživač zavičajne baštine i politički kažnjenik.*¹

Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja² završio je Višu učiteljsku školu u Mostaru. Potom je napustio učiteljski poziv i upisao se na Filozofski fakultet u Skoplju tamo ga, zbog jednog pisma upućenog rođaku u Pariz, sumnjiče i ispituju kao antikomunistu, te razmišlja da prekine studij. Biskup dr. Smiljan Čekada, s kojim je bio u vezi, odvraća ga od toga i materijalno ga pomaže da nastavi studij. Kao apsolvent radi na Medicinskoj i Muzičkoj školi u Mostaru, ali, kako još nema diplomu, ubrzo gubi i taj posao, a vraća mu se nakon diplomiranja. Potom je predavao hrvatski jezik i književnost na *Trgovačkoj* (1965.-1968.) i Srednjoj *Medicinskoj školi* u Mostaru.

U Medicinskoj školi i u susretima Ivan je komunicirao čistim hrvatskim jezikom. Svojim stavom nije se dao asimilirati. Iz Ružića je putovao svaki dan autobusom u Mostar i nakon predavanja vraćao se autobusom kući. I tako godinama.

Želio je osnovati obitelj i tražio je stan. U Školi su mu odgovorili ako oženi Srpkinja ili Muslimanku dobit će odmah stan, a ako li uzima Hrvaticu – stana mu nema.³ Kad im taj plan nije uspio, komunisti ga optužuju da u mostarskom pododboru Matice hrvatske, koji u to vrijeme u tom gradu nije ni postojao, djeluje kao nacionalist.

Između ishodišne točke njegova života – na Gaju, studiranja u Skoplju, životnih postaja po hercegovačkim selima, u Zagrebu i Mostaru, stvarno i metaforički smjestio se i cijeli Alilovićev životni vijek i književni opus. Kroz te niti proteže se i franjevačka nazočnost koja je punila *kalež krvi*, *kalež muke* i *kalež trpnje* te okosnice što su obuhvaćale zrele godine profesora Ivana Alilovića.

---

¹ <https://www.matica.hr/knjige/812/>

² Provjerio sam slijedeći podatak: „Ivan je bio samouk, kao i njegovi vršnjaci s Gaja – jednostavno nisu mogli ići u školu. Tada je učitelj bio u Borajni i u Galanovića kući - Alilovićeva je bila sirotinjska kuća pa se nisu mogli ni hraniti ni oblačiti. Na koncu konca su dobri ljudi i uljudni ljudi odgajali sami, na svoj način svoju, učili svoju djecu. Čuo sam od vjerodostojnih osoba da, iz siromašnih okolnosti, školu nije pohađao nego je učio od izgrađenih kršćanskih roditelja od, rekao bih, „učenih“.

³ Taj podatak sam čuo od neumornog franjevačkog pokretača župnih listova, pisca, zaštitnika ugroženih Židova, čuvara kulturnog blaga i karitativnog djelatnika fra Vinka Prlića u večer 19. veljače 2010. godine u župnom uredu u Staševici.

Prof. Ivan Alilović je pratio književna stremljenja u Hrvatskoj. Znao je za *Deklaraciju položaju i imenu Hrvatskog jezika* od 17. ožujka 1967. godine na koju se obrušili komunisti. Potom je izbliza pratio hrvatske proljećare i sudbinu iskrene hrvatske inteligencije, ali i one koji su bili skloni ekstremnom krivudanju od jedne do druge političke krajnosti.

Prof. Ivana Alilovića je boljela stvarnost hrvatskog naroda. Naleglo se na jezik hrvatski, zatirala slavna hrvatska povijest i kulturne institucije, ubijali fratri, zatvarali preživjeli, zabranjivala vjera, progonila Crkva. Bila je to, stvarno, ponovljena slika „obješene Hrvatske“ iz Matoševe pjesme 1909.⁴

Alilović je htio pomoći svom narodu. Želio je da malobrojni hrvatski narod bude slobodan i da živi u pravedno uređenoj državi. Vjerovao je u ostvarenje boljeg društva, u pobjedu istine, pa je odlučio podignuti svoj glas protiv nepravde. O tome je ponešto napisao i koju riječ izrekao. To su doušnici brzo prijavili i za to Judine škode dobili. Zrak je prenosio memlu tamnice. Osjećao je da neće biti dobro. Došao je svom prijatelji fra Bernardu Mariću na dane povjerenja i riječi podršku. Tijelo mu je oslabjelo, a duh prestrašen. Snaga i podrška mu je trebala. Vapio je za snagom u teškim okolnostima. Bilo je to u vrijeme svitanja *Hrvatskog proljeća*. Snage jugoslavenskog komunističkog režima brzo su ugušile mladenačke nemire, uhitili mladež i proglasili ih nacionalistima i neprijateljima države.

Prof. Alilović je bio slijedeći. Pred očekivanim tsunamijem općeg uzništva izišao stao je i rekao: Ja sam! Koga tražite. Uhitili su ga. U mostarskoj Čelovini sile tame su se digle protiv njega. Udarce su smjenjivali uvredama. Za njih je bio izdajnik, neprijatelj naroda i države, kontrarevolucionar, prijatelj kleronacionalista, jer se s fratrima družio, čak u Misiji dobre volje zastupano prirodna prava hercegovačkih franjevaca i vjernika. Zahvaćen tim virom, Alilović se prometnuo u »nehotičnog junaka«, ali je – skroman i ne osobito komunikativan – stoički podnio kušnje pripravljene po mjeri nekog diva političke oporbe (što on, ipak, nije bio). Čestitost i ustrajnost u borbi za ideale učinila ga je, međutim, u teškim trenutcima Hrvatske i hrvatske Hercegovine, simbolom otpora, pamćenja svojih korijena, znakom da se i u porazu može. Ništa nije smio reći, oni su pitali i odgovarali istodobno. Tako su izgledala službena ispitivanja o njegovoj krivnji. Potrajalo bi, ne zna koliko dugo, jer bi izgubio osjećaj za vrijeme, izbezumljen zbog nepravde i nemoći da bilo što učini, ili reče. Modri ožiljci na njegovu tijelu su zacijelili, ali ostadoše ožiljci na dušu mračni i nepravedni, bole i potiču na pitanja koja ostaju bez odgovora. A to uzemiruje. Sa svom nepravdom koju su mu nanosili, batinama koju je

---

⁴ Da ovu priču ispričam na ovaj način potakao me je tekst VOJNE KRIZMANIĆ *Kip domovine*, Glas Koncula, od 26. veljače 2012., br. 8., str. 37.

nevin dobio, psovkom koju su mu upućivali, bio je jači i sigurniji da je njegov put pravi. Formirali montirani proces. Osudili ga. Lica u policijskoj odori bila su smrknuta. Razumio je da je i to dio njihova nečasnog posla.

Zatim je slijedio progon iz sjene. Pratili su svaki njegov korak, sve što je radio i govorio. U ta četiri godišnja doba godina brojnih dan je provodio u tišini čitajući između redaka tiska do koga je dolazio, preispitivao savjest i analizirao svoje stavove.⁵

Sva svoja mladenačka čeznuća prof. Ivan Alilović pretočio je u san o slobodi svog hrvatskog naroda i iščekivanju slobodne Hrvatske. Budio se i odlazio n počinak uvijek s istim mislima. Znao je, režimi nisu vječni, promjene su se događale, to su povijesne zakonitosti, ali istovremeno se pribojavao hoće li put hrvatske slobode biti dug i pretežak?

Hrabro je kidao okove šutnje, najavljivao mi soj dolazak i ostajao sa mnom i s još koji m fratrom u višesatnim razgovorima. Zapravo to su bili monolozi. Sjedio je dojmljivo govoreći o ranama hrvatske povijesti. Tada bismo osjetili kao se bol njegovog naroda pretočila u njegovu osobnu bol. Ostajao sam bez riječi dok mi je pričao: „U noćima progonstva prisjećao sam se tragičnih događaja nad kojim Hrvati gorko plaču. Jasno bih vidio crnosivu kolonu blajburških mučenika kao izgubljeni koračaju kroz blato, spotiču se, nemoćno hvataju zadnje iskrice snage na putu smrti. Vapiju, zazivlju: ‘Marijo pomози nam.’ Osjećao bih njihov strah, žeđ i glad, naslućivao njihove zadnje misli upućene majkama, suprugama i djeci. Vapaji ovih patnika desetljećima traže odgovore: ‘Zašto?’ Čije su ruke krvave?’“ Znao je ponavljati: malobrojni smo narod, ali mnogi su Hrvati kroz našu povijest stradali krvavo i bolno“. Često bi izdvajao širokobriješke mučenike. Znao je i njihova imena, a dosta ih je ponaosob poznao kad je polagao prijemni ispit. Kada je govorio kako je okrutna vlas mučila ove nesebične pravednike, iz srca je brzo i glasno ponavljao: *Sveci! Sveci! Pobijeni hercegovački fratri su sveci!*“

Tih riječi sjećam se svaki put kad dođem na Široki Brijeg u baziliku mučenika. S najuzvišenijim osjećajima prolazim svetim mjestima naše Hercegovine prisjećajući se Golgota pojedini fratara, svećenika, bogoslova, časne sestre Regine Milas, a posebice brojnih katolika. Preko 17.500 – mučenika katoličke

---

⁵ IGOR ZIDIĆ, *Slučaj Alilović (1970.)*, Zidićev tekst govori kroz slučaj pojedinca o stradanju i borbi obespravljenoga naroda u vremenima režimskoga ugnjetavanja, uskraćivanja temeljnih ljudskih i nacionalnih prava i divljeg nerazuma, prinoseći i sam toj borbi, i to činjenicama i uzornim hrvatskim jezikom. Tekst Igora Zidića objavljen je prvi put u **Kolu** br. 12, 1970., potom pod istim naslovom u zasebnoj knjizi.

Sažeti tekst o Ivanu Aliloviću i njegovu slučaju objavio je autor u *Enciklopediji Matice hrvatske* (sv. 1, str. 57-59):

i franjevačke Hercegovine svjedoči da ovdje krvlju natopljeni kamen zapomaže mučenički.

Gotov svaki naš susret dodirivao je hrvatski jezik. Sjećam se kako mi je s jutarnjim suncem stigao iz Zagreba s nekoliko brojeva *Hrvatskog tjednika*. Povezivao je franjevačke pisce, franjevačku i hrvatsku baštinu s našom odgovornošću.

Hrabrio me je na životnom pozivu. Najveći se poraz komunistima učinili svećeničkim ređenjima i slavljem mladih misa (1966. i 1968. u Ružićima). Odah je nastavio govoriti ne izostavljajući našu odgovornost: „*Već sutra vaša će sveta dužnost biti poučavati generacije o vjeri na čistom hrvatskom jeziku. Samo onaj narod koji poznaje, cijeni i voli vlastiti jezik može se oduprijeti onima koji mu jezik hoće zatrti. Zar smijemo zaboraviti fra Ivana Ančića, fra Lovru Šitovića, fra Martina Mikulića, fra Petra Bakulu, fra Franju Milićevića, fra Radoslava Glavaša, fra Didaka Buntića, fra Dominika Mandića, fra Rufna Šilića, fra Slavka Barbarića, Ivana Zovku, Antu Jukića, Remetu, Šimiće...* Nastavljao bi nabrajati poznata imena i njihova djela – što ih je popisao u svojim *Biobibliografijama...* i *Političkim žrtvama*, a zatim bi odlučno zaključio: Hrvatski jezik ima dugu prošlost i bogatu baštinu, posve je različit od srpskog i ne mogu da u njega utopiti!“ Svaki naš razgovor o jeziku završio bi njegovom ozbiljnom opomenom: „Ustrajmo u borbi za svoj jezik i njegove posebnosti jer top je jezik naše domovine Hrvatske koji moramo ostaviti u nasljeđe svojoj djeci. Bez hrvatskog jezika neće biti Hrvatske ni Hrvata! Svaku riječ materinskog jezika moramo čuvati kao zlato!“⁶

Proživio je dva teška desetljeća za kojih se posvetio bilježenju hercegovačkog narodnog blaga i običaja, sastavljanja bibliografija, prikazivanju života na selu i poljoprivrednih kultura, sastavljanju antologija. – God. 1997. predsjednik RH odlikovao ga je Redom hrvatskog pletera. Bio je član MH, član DHK, HKD Napredak, Društva političkih zatvorenika, član i dopredsjednik Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne i aktivan član Misije dobre volje. Kao instrument posredničkoga razbora, tu su Misiju osnovali hercegovački katolici, a onda je za njom pošao, u velikome broju, i hercegovački vjernički narod.

Mislim da je s iznesenim podacima pokolebao čak i mnoge protivnike. Ipak, imao je tu hrvatsku sudbinu da je ostao neshvaćen. S tim teretom dočekao je posljednje dane života u mostarskoj bolnici gdje je preminuo 11. veljače 2003. godine. Dva dana poslije njegovi zemni ostatci našli su smiraj - na Škevinjoj njivi u nazočnosti petnaestak fratara, te lijepog broja prijatelja.

---

⁶ ANDRIJA NIKIĆ, *Sakralna baština i Humačka ploča...* Mostar –Klobuk, 2001., str. 19.-161. <https://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/fra-andrija-nikic-hazu-je-cuvar-hrvatskog-identiteta>

Smrt je prof. Ivana Alilovića pretekla u hipu. Umro je pun zanosa, ideja, pun snova - umro je tragično, bolno-tragično i duboko razočaran. Razočaran vremenom; hrvatskom sudbom koju smo sami sebi namr'jeli. Živio je hrvatstvo, Hrvatsku i Herceg-Bosnu - to mu je bila i obitelj i majka! Umro je uspravno u borbi za hrvatsku baštinu, za hrvatsku kulturu, za hrvatsku pravicu! Umro je prešućivan, zaboravljen i brisan od onih za koje je živio i umro. Ali, ima ljudi koji će nastaviti borbu za hrvatske ideale za koje je živio i umro.

O životnom putu i stradanjima prof. Ivana Alilovića objavljeno je, koliko mi je poznato, nekoliko prigodnih članaka i zapažena knjiga Igora Zidić. Međutim, potrebno je zatražiti poništenje presude i rehabilitaciju prof. Ivan Alilovića bi trebalo ostvariti, spomen obilježje – kip, spomen ploču, s njegovom životnom porukom zasaditi na njegovoj grudi pred očima hrvatskog puka u Hercegovini.

Na Ivanov nadgrobnji spomenik može se upisati poruku njegova domoljublja:

*Dvanaest mjeseci
i godine mnoge
ja sam
Domovino moja
Tebi darovao!*⁷

Prof. Ivan Alilović je iza sebe ostavio trajan, dubok i svijetao trag. Neki su to prepoznali pa je ušao u leksikon *Tko je tko u Hrvatskoj?*,⁸ i poznati leksikon Mirka Marjanovića, zatim su mu vlasti u Grudama jednoj ulici u blizini *Osnovne škole Ivana Gundulića* u Grudama dali njegov ime, a zahvaljujući budnosti prof. dr. Vlade Pandžića Ivan Alilović je ušao i u *Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine*.⁹

---

⁷ Usp. A. NIKIĆ, *Prof. Ivan Alilović*, Zatvorenik, 2003. ; *Ivan Alilović*, Hrvatsko slovo, 2003.; *Ivan Alilović*, Dom i svijet, *Prof. Ivan Alilović (1925.-2003.)*, Kršni zavičaj, br. 36. (2003.), str. 167.-168.

⁸ *Tko je tko u Hrvatskoj?*, Zagreb, 1993., str. 6.-7. – na hrvatskom i engleskom jeziku.

⁹ V.P., *Alilović, Ivan*, Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine, sv.1., Mostar, 2009., str. 36

2. „Slučaj Alilović“

*Nema čovjeka u ovoj državi [Jugoslaviji],
kojega mi nismo kadri staviti pred sud i suditi.¹⁰*

Prof. Ivan Alilović je bio jednostavan čovjek „ponosna gromada“. Blaženim pogledom i izgledom svjedočio je, kako se u narodu kažu da ni mrava zgazi ne bi. Na slabašna pleća stavljen mu je teret koji nije bilo lako nositi“ svjedoči odvjetnik Josip Muselimović. Sudilo mu se što je na javnim mjestima prepričavao ono što je Ivan Meštrović, slavni kipar, pisao u svojoj knjizi Sjećanje na političke ljude i događaje, i što je u zloj i neprijateljskoj namjeri prepričavao ono što je 27. studenoga 1969. godine, objavio beogradski list Ekonomska politika; *Među izabranim državnim dužnosnicima ima 489 Srba, 58 Crnogoraca i 42 Hrvata*“ „Ovakva neravnopravnost nije dobra – govorio je. Godine 1970. vršena je medijska hajka protiv prof. Ivana Alilovića. Na navali mržnje Ivan se sklonio kod župnika u Ružićima fra Bernarda Marića. Tako je župna kuća u Ružićima bila njegov drugi dom, a fra Bernard Marić, fra Bono Krndelj i fra Bonifacije Barbarić omiljeli sugovornici. Nakon dogovora fra Bernard je obišao Damjana Vlašića, koji je radio kod odvjetnika Pere Znaora i prenio Ivanu poruku da se vrati na Gaj, a tim odvjetnika se priprema za njegovu obranu. Prof. Alilović je prihvatio njihov savjet i vratio se u očinsku kuću. Fra Bernard Marić je bio Alilovićev prijatelj i koji mu je pomagao podnositi mučeništvo u onim vremenima.

„Kada je u srpnju 1970., piše odvjetnik Josip Muselimović, Okružno tužiteljstvo podiglo optužnicu protiv Ivana Alilovića, sina Petra i majke Jake, književnika i profesora u mostarskoj Medicinskoj školi, što je govorom poticao na razbijanje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, svatko ozbiljan znao je da je vrug šalu odnio. U višenacionalnoj zajednici ovakva optužnica bila je veliki izazov za politički i pravosudni poredak.

U obranu Ivana Alilovića uključila su se najpoznatija odvjetnička imena bivše države U Mostaru je prof. Ivan Alilovića *pro bono – bez naknade* – zastupalo devet uglednih odvjetnika – Hrvata, Srba i Bošnjaka – koji su bili više nego kompetentna i, po iskustvu i profesionalnoj spremi, Tužilaštvu nedvojbeno superiorna strana.¹¹ U obranu Ivana Alilovića uključila su se najpoznatija odvjetnička imena bivše države: Petar Znaor, odvjetnik iz Mostara, dr. Jerko Šimić, odvjetnik iz Zagreba (brat glasovitih pjesnika Antuna i Stanislava),

¹⁰ »Rekao je to jedan od vaših ljudi višeg položaja« – vjerojatno Vladimir Bakarić zagrebačkomu nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu. Tako se na suđenju izjasnio stožernik Alojzije Stepinac, 1946. godine.

¹¹ ARHIV FRA ANDRIJE NIKIĆA, Ostavština Ivana Mužića.

Berislav Anđelinović, Budislav Anđelinović i Ivan Mužić, odvjetnici iz Splita, Faruk Kapetanović, odvjetnik iz Dubrovnika, Srećko Grgić, odvjetnik iz Metkovića, Veljko Peroš, odvjetnik iz Zagreba, i Veljko Guberina, odvjetnik iz Beograda – najveće ime odvjetničkog staleža bivše države.

Zbog iznošenja istine o zapostavljanju hrvatskog naroda komunističke vlasti su Ivana Alilovića 1970. osudile na tri godine zatvora. – Ivan Alilović presuda Okružnog suda u Mostaru broj K :79/70 od 4. 9. 1970 godine -kazna zatvora tri godine – kazneno djelo neprijateljske propagande iz članka 118 st. 1 Kaznenog zakona SFRJ.¹²

Što je potaknulo devetoricu najuglednijih odvjetnika različitih nacionalnosti, različitih političkih i vjerskih uvjerenja, da pro bono dolaze u Mostar i brane optuženog profesora?! Nitko od njih nije preuzeo obranu da bi stekao ugled. Svi odreda došli su potvrditi svoj renome, došli su zaštititi čovjeka koji se našao u okolnostima surovog kaznenog progona.

Ivan Alilović nije mogao ugroziti temelje države. Krhke tjelesne građe i slabog zdravlja, nije mogao sebe zaštititi. Njegov grijeh bio je u tome što je rano, glasno i javno progovorio. U „*Priči o kmetu Simanu*” Ivo Andrić piše: - U mog djeda Radovana bio je veliki pijevac. Bio je glasan, kao ni jedan drugi. Ujutro rano, sat vremena prije drugih, on bi kukuriknuo da bi se čulo s kraja nakraj sela. Djed je to trpio i podnosio. U jednom času, pijevac je pretjerao, uranio je i to glavom platio.

Profesor Ivan Alilović rano je javno progovorio, rano “kukuriknuo” i to platio trogodišnjom kaznom strogog zatvora.

Osvjedočeni siromah, književnik Ivan Alilović, osuđen je na temelju krivotvorenih isprava i lažnih iskaza dugogodišnjih suradnika Udbe. U Foči se, kažu, posvetio proučavanju ruskih klasika, a svoju patnju sazeo je u misao Mauriaca: - Ja vjerujem, kao što sam vjerovao kad sam bio dijete, da život ima smisla i vrijednosti. Da ni jedna patnja nije uzaludna, da svaka kap nevine krvi vrijedi.

Zbog iznošenja istine o zapostavljanju hrvatskog naroda komunističke vlasti su ga 1970. osudile na tri godine zatvora. Prof. Ivan Alilović proglašen je krivim za počinjenje kaznenog djela neprijateljske propagande. Odlučile su: „*Samo trogodišnja kazna zatvora može pridonijeti njegovu preodgoju!... Nemoćnom optuženiku i njegovim braniteljima nije ostalo ništa osim krika.*”¹³

---

¹² Izražavam zahvalnost odvjetniku u Josipu Muselimoviću na podacima JOSIP MUSELIMOVIĆ, *Muke po Ivanu*, Večernji list, 12. 02. 2017

¹³ JOSIP MUSELIMOVIĆ, *Ne dopusti, Gospode*, Večernji list, 3.3. 2022., str. 20.

Ivana su svezana odveli u njihovu „svjetlu budućnost“ koju su stalno obećavali, a odvjetnici su se vratili u svoje urede obogaćeni još jednim kriterijima komunističkog jednoulmlja.

Posljedice ovog procesa osjetili su i drugi.

Dok je Ivan Alilović izdržavao kaznu strogog zatvora, u veliku dvoranu mostarskog Okružnog suda uselio se novi sudski postupak.

Petar Znaor, predvodnik obrane, morao je sjesti na optuženičku klupu. Poredak ga je želio poniziti i predstaviti kao osobu sumnjiva odvjjetničkog morala. Optužnica je bila neutemeljena, ali je uspjela zalupiti vrata velikog ureda. Nakon izdržane kazne, sjećam se, ostao je bez ureda, obitelji i prijatelja. Smiraj je našao u rodnom Imotskom, kao službenik u uredu kolege Paške Repušića.

Svatko tko se dotaknuo ovog procesa imao je poneku neugodnost.

Netko manju, netko veću, netko i onu egzistencijalne naravi.

Damjan Vlašić, odvjjetnički vježbenik u uredu Petra Znaora, jedno vrijeme proveo je u pritvoru i, na stotinu muka i prepreka, ishodio upis u imenik odvjjetnika.

Paško Repušić morao se braniti od objeda što je u ured, kao službenika, primio osuđenog odvjjetnika Znaora.

Glasoviti mostarski liječnici dr. Vjekoslav Barišić i dr. Ante Aleksić – jedan ginekolog, drugi internist, zbog kontakata s braniteljima ostali su bez radnih mjesta u mostarskom Medicinskom centru.

Ne ponovilo se! – kažu vremešni, mudri ljudi.

Sredinom prošloga stoljeća zagrebački odvjjetnik dr. Ivo Politeo, zaštitni znak uzvišenog poziva, pitao se: - Što hoće pravi odvjjetnici?¹⁴

Spomenuti odvjjetnik Muselimović u svojoj analizi ide prema završetku: „U kaznenom pravu zavladao je institut dogovaranja.“ – *Nadodao bih odluka iz bezbožnog Komiteta*

Gdje je tu pravo? Gdje je tu pravda? Neću dočekati, ali sam uvjeren da će se Europa vratiti svojim izvorima, svom kontinentalnom pravom poretku. Sa sjevera Europe takvi povjetarci već lagano pušu.¹⁵

Na koncu: Prof. Ivan Alilović proglašen je krivim za počinjenje kaznenog djela neprijateljske propagande. Odlučile su: „Samo trogodišnja kazna zatvora može pridonijeti njegovu preodgoju!...¹⁶ *Nemoćnom optuženiku i njegovim braniteljima nije ostalo ništa osim krika.*¹⁷ *Ivan su svezana odveli u njihovu „svjetlu budućnost“ koju su stalno obećavali, a odvjjetnici su se vratili u svoje urede obogaćeni još jednim kriterijima komunističkog jednoulmlja.*

---

¹⁷ J. MUSELIMOVIĆ, *Ne dopusti, Gospode*, Večernji list, 3.3. 2922., str. 20.

Fratri su i u tim okolnostima s prof. Ivanom Alilovićem brojim hrvatskim domoljubima dijelili dobro i zlo sa svojim narodom: bila je to sudbina ranjenika na križnom putu, bila to gorčina prisilne emigracije ili su pak, zajedno s većinom Hrvata, ostavši u granicama komunističke Jugoslavije, dijelili teret straha, neizvjesnosti i terora totalitarističkog režima. Bilo je to vrijeme mučenika, znanih i neznanih. Neki fratri su zaista poginuli – njih 66 - trećina Provincije, kao mučenici i sud o njima prepuštamo crkvenoj i nacionalnoj povijesti. Brojni su, da spomenem najdugovječnijeg uznika fra Ferde Vlašića, podnosili dugotrajno i nevidljivo mučeništvo: gubitak osobnosti, vidljiva i nevidljiva policijska prismotra. No fratri su ostajali postojani prema riječima psalmiste: *Izvršit ću Gospodinu zavjete svoje pred svim pukom njegovim*". Oni se nisu dali odvojiti od svoga naroda: kad su im oduzeli jednu djelatnost, oni bi pronalazili nove, bolje rečeno nove načine služenja. A Bog, koji i po krivim crtama ravno piše, dao je da i u tome olovnom vremenu, a po Božjoj providnosti i milosti, zablista služenje, stvaralaštvo, plodovi uma i srca koji su izvan dosega totalitarizma. Um i srce fra Ferde Vlašića pripadali su riječi, hrvatskoj riječi, hrvatskoj kulturi na kojoj nam mogu pozavidjeti narodi Europe. Kad kažemo riječ, svjesni smo da je to i nada, hrvatska riječ proizišla iz one Riječi, napisane velikim slovom, Riječi s kojom je sv. Ćiril započeo svoj prijevod Svetoga pisma: *V iskoni bje Slovo!* S tom su Riječju započeli i naši franjevci svoje djelovanje prije gotovo 800 godina; ona ih je dozivala u redovnički život, ta ih je Riječ, nadamo se, čekala u vječnosti bilo kao mučenika, kao uznike i istrošene na njivi Gospodnjoj.

U poratnim godinama od 1945. pa sve do devedesetih bilo je jasno kao i danas da se u njihovim osobama sudilo katoličkoj Hercegovini, hrvatskom katoličkom puku u Hercegovini i fratrima kao najodanijim sinovima tog naroda. Trebalo ih je slomiti ili saviti. Ni jedno ni drugo neprijateljima nije uspjelo. Krvnici nisu poznavali ni dušu, ni vjeru, ni svijest, ni otpornu snagu hercegovačkog čovjeka. To se tako jasno očitavalo prije, za vrijeme i poslije suđenja uhićenim hercegovačkim fratrima. Jedan suvremeni zatvorenik bio je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Poznato je da su se prema njemu vlasti odnosile sasvim drugačije. On je konačno proglašen blaženim mučenikom. Ja bih i na njih primijenio ono što se primjenjuje uz blaženog Alojzija Stepinca: *Oni su u svojim svjedočanstvima sabrali svjedočanstva vjernosti fratara, svećenika, redovnika, redovnica i nebrojenih vjernika. Potpuno prožeti Evandjeljem bili su zauzeti za čast Božju, za slobodu Crkve i naroda, za dostojanstvo i prava svake ljudske osobe! Crkvu su ljubili svim srcem, a hrvatski narod i Red ljubili su nepokolebljivo odani i vjerni. Svako suđenje bilo je potvrda najavljenih montiranih procesa: Nema čovjeka u ovoj državi - Jugoslaviji, kojega mi nismo kadri staviti pred sud i suditi. Stvarno, moguće i nesvjesno, komunisti su sudili ljudima, a ne nitkovima!*

*A, ponosni smo, što su među ljudima bili tako brojni hercegovački fratri! Gledajući danas na sve te ondašnje patnje i stradanja, nije teško uvidjeti da su naši fratri i svećenici bili žrtvovani, po onom Mojsijevom propisu: mlado, muško i bez mane, ali isto tako da su svoje mlade živote na taj način ugrađivali u život onda mučeničke Crkve, koja je pomalo hvatala korak s izazovima vremena i života da povede obnovu hrvatskog čovjeka, budeći u njemu svijest o samobitnosti, osjećaje koliko za Crkvu, toliko i za onda porobljenu zemlju, u čiju su mladu slobodu naši fratri ugradili dio sebe, još davno prije Hrvatskog tjednika, prije Proljeća, prije Orambenog rata, što je vrjednije od svih priznanja i odličja.*¹⁸

Konačno, Prof. Ivan Alilović, devedeset i trojica hercegovačkih fratara osuđenih na preko 349 godina uzništva, svećenici, časne sestre, odvjetnici i vjerni katolički puk su postajali uvjereniji da je čitav komunistički sistem bio protučovječan i zato zločinački. Sudili su *ad hominem*, a ne *secundum Deum* – po ljudski a ne po Božji vodi propasti. I nazirao se njihov zločinački svršetak.

3. Uzništvo

„Stupanj civilizacije jednog društva procjenjuje se promatranjem njegovih zatvora.“ (Fjodor Dostojevski¹⁹)

*Prema podacima što ih je prikupio gospodin Zvonimir Mucić, predsjednik Hrvatskog društva političkih zatvorenika u Hercegovini. Komunistički sustav je mljeo 1731 Hrvata iz Hercegovine. Oni su prosječno osuđeni na četiri godine i tri mjeseca. Ukupno preko 7.500 godine uzništva.*²⁰

U njihovo ime obznanjujem:
Sedam tisuća i pet stotina godina
te mjesece mnoge
Domovino moja
Tebi darovasmo!²¹

¹⁸ <http://www.pobijeni.info/userfiles/Patnje-Hercegovackih-franjevaca-1945-1990.pdf>

¹⁹ Mučenje, maltretiranje i stegovni postupci u kazneno ... - OSCE<https://www.osce.org/files/documents>

²⁰ Treba ovaj podatak provjeriti. Ukupno preko 6924 - prosjek 4,3 godine zatvora = 519,3+7,4 53 =preko 8000 godina uzništva dali su Hrvati iz Hercegovine. Prosječno osuđeni 4,3 godine.

²¹ Usp. A. NIKIĆ, *Prof. Ivan Alilović, Zatvorenik*, 2003. ; *Ivan Alilović*, Hrvatsko slovo, 2003.; *Ivan Alilović*, Dom i svijet, *Prof. Ivan Alilović (1925.-2003.)*, Kršni zavičaj, br. 36. (2003.), str. 167.-168.

Osam deset i osam naših fratara i prof. Ivan Alilović su poimenični pojedinci od tolikih koji je pokušao dozvati u svijet vlastodršcima upozorenje književnika Dostojevskog ruskim carevima „*da se karakter jedne vlasti ogleda u tome kakvi su joj zatvori*“, no ta upozorenja nisu dolazila do ušiju partijskih jednounmika, jer su oni svi odreda gradili svoja napredovanja u karijerama, na što nečovječnijem i brutalnijem postupanju prema političkim zatvorenicima. Ivan je bio jedan od šezdeset i šest hrvatskih uznika grudske općine, što je objavljeno u *Političkom zatvoreniku*. Hrvatski i katolički uznici među kojima je bilo osam deset i osam naših fratara i svećenika doživjeli su na svojoj koži da su komunistički zatvori u kojima su tamnovali izdržavajući kazne za političke delikte najstroži od svih zemalja Istočne Europe.

Na jednoj dasci u zatvoru dugogodišnji uznik književnik Kažimir Vučemil je prepoznao i čitao stihove iz Danteova *Pakla*.²² Stihovi su govorili što piše iznad paklenih vrata:

“Kroz nas se ide u grad sviju muka,
kroz nas se ide, gdje se vječno plače,
kroz nas se ide do propala puka.
Pravda nam tvorca višnjega potače,
božanska svemoć, mudrost, što sve znade,
i prva ljubav graditi nas začē.
Što god stvorenja prije nas imade,
vječno je, pa smo i mi vječna vijeka;
tko uđe, nek se kani svake nade.”

Dante Alighieri: Božanstvena Komedija²³

Ti stihovi iz trećeg pjevanja Danteova *Pakla* odgovarali su ulasku u zatvor i prof. Ivanu Alilovića kojega su nastanili u mostarskoj Čelovići. „Da nije Staroga mosta, taj bi zatvor, napisao je dr. Mate Šimundić mogao biti zaštitnim znakom grada Mostara. Budući da je namijenjen za kaznionicu, prozvan je Čelovina zbog česte izreke: Tko u nju uđe s kosom na glavi, izlazi čelav. Ista se često ponavljala. Zatvorenik iz nje *izlazi nakon dugogodišnje robije... Uhićenici uglavnome biše Hrvati, upravitelji muslimani, iztražitelji i ubijatelji pak Srbi. Kako je i doličilo. Danju i noću zatvorenici zvjerski mučeni, paćeni gladu i žedom.*

²² KAŽIMIR VUČEMIL, *Mračna strana svijetle budućnosti*, Rijeka, 2008., str. 140.

²³<https://hopelovefaith16.tumblr.com/post/180489331509/natpis-na-vratim-na-ulazu-u-pakao>

Prema podacima Udbe iz Sarajeva Pregled ubijenih i suđenih osoba u BiH od 1945. do. 1. svibnja 1959. godine, uz ostalo osuđeno je prema njihovim kvalifikacijama: Pripadnici terorističkih organizacija:

Ustačko-križarskih 1.378 - Četničkih 411 - Mladi muslimani 513

UKUPNO 2.302

Pripadnici klera: *Katolički* 167

Pravoslavni 55 Muslimanski 112 - Sekti 7

UKUPNO 341²⁴

Pripadni hrvatskog naroda i katoličkog klera bili su na prvom mjestu.

Za razdoblje do 1990. robovalo je više od 1730 Hrvata zajedno sa svojim fratrima, svećenicima i časnim sestrama.²⁵

U zatvoru su mu kosti mekšali, dušu ubijali a svakodnevno mljeli poput brojnih zatvorenika desetljećima ponižavanih Hrvata u Hercegovini. I tada je u Hercegovini teško je bilo biti Hrvat. Nakon izdržane skraćene kazne nije više mogao nigdje dobiti posao. Zatvor je na njemu ostavio neizbrisive tragove. On mu je zasigurno i skratio život.

Više od 1700 - poznat je i dokumentiran 1731. proces - hercegovačkih hrvatskih uznika rodilo se za ovu suru zemlju, za ovaj neskloni i škrti kamenjar – koji je naselio cijeli svijet i zbog kojega su mnogi ginuli uspravno i «odlazili u nebo», kako napisa širokobriješki đak i veliki susjed Antun Branko Šimić. Predlažem, pokretanje revizije procesa prof. Ivan Alilovića i ostalih osuđenika na montiranim procesima za vrijeme komunističke strahovlade u Hercegovini.²⁶

4. Znanstveno publicistički rad

Stari su jezici korice u kojima se krije nož duha!

Narodi ne ginu dok njihov jezik živi!

(Mudroslovice..., str. 72.)²⁷

Proces prof. Ivan Alilovića su za vrijeme sudskog procesa u Mostaru pratili predstavnici Matice Hrvatske (Petar Šegedin, Šime Balen i Jozo Ivičević) i

²⁴ Ivica Lučić, komunistički progoni katoličke crkve u bosni i hercegovini 1945.-1990.+ http://www.nsf-journal.hr/issues/v9_n3/pdf/008%20-%20ivo%20lucic.pdf

²⁵ IVICA LUČIĆ, Komunistički progoni katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945.-1990.+ http://www.nsf-journal.hr/issues/v9_n3/pdf/008%20-%20ivo%20lucic.pdf

²⁶ DARKO PAVIČIĆ, Crkva traži reviziju procesa Stepincu, Jutarnji list, 7. prosinca 2008., str. 4.

²⁷ ANDRIJA NIKIĆ, Mudroslovice..., Mostar – Veljaci 1994., str.72.

Društvo književnika Hrvatske iz Zagreba, ali i novinari mnogih redakcija izloženi pritisku partijskih i policijskih »informatora« i »tumača zbivanja«. – Kada je 2. lipnja 1970. mostarski javni tužitelj Nikša Sindik podnio Optužnicu protiv prof. Alilovića, nije dugo čekao na utemeljen odgovor. Već 4. srpnja. iste godine Upravni odbor *Matice hrvatske* (MH) i Upravni odbor *Društva književnika Hrvatske* ustaju zajedničkim saopćenjem u obranu optuženoga. Treba reći i to da je, uočivši prijetnju, Izvršni odbor MH bio reagirao i na politički pamflet što je kao »*Informacija o djelovanju antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga*«, bio sastavljen u CK SK BiH, tiskajući – u travnju iste godine – dva mjeseca prije Optužnice, »*Saopćenje u povodu tvrdnji o postojanju i radu pododbora Matice hrvatske u Bosni i Hercegovini*«, davši, usput, i alibi Aliloviću. Kako se u Matici pažljivo pratio taj proces, analizirao kontekst zbivanja i prikupljala dokumentacija to se i moglo dogoditi da *Kolo*, već u prosinačkom broju 1970. god., objavi temeljitu analizu procesa, političkih pamfleta koji su mu prethodili (i kojima je zadaća bila da ga pripreme), da se osvrne na svjedoke i sudske spise i pridoda svemu niz autentičnih dokumenata od Optužnice do teksta obrane. – Taj je tekst oživio raspre o slučaju, potaknuo CK SK BiH da uputi prosvjedno pismo-notu CK SKH, ali i pospješio prijevremeni otpust Ivana Alilovića s robije. Šikaniranja su se, i poslije toga, nastavila godinama: ako je bilo nemoguće zadržati ga iza rešetaka (nakon što je razotkrivena zločinačka konstrukcija) bilo je moguće zapriječiti mu svaki pokušaj da se zaposli.

Lijek životnim nedaćama prof. Ivan Alilović našao je u istraživanju i bilježenju običaja, tradicije, kulture i povijesti hrvatskog naroda Herceg-Bosne. O tim vrijednostima objavio je dvanaest knjiga, desetine članaka te životopise hrvatskih stradalnika na Bleiburgu, križnim putovima i komunističkim zatvorima.

Tridesetak posljednjih godina prof. Ivan Alilović je životario na relaciji Zagreb – preko Mostara do Ružića. Tu je sijao svoja djela. S njima i od njih životario.²⁸ Prikupljao je podatke o stradanjima hrvatskih seljaka pa je napisao o duhanu. S paketima novih knjiga najprije je navraćao k fra Andriji Nikiću u Mostar. Da ga nagradimo za učinjeno i da mu pomognemo živjeti provincijal fra Rufin Šilić je fra Andriji kao knjižničaru rekao da mu se preporučimo za njegova izdanja - po 60, 80 pa i sto primjerak za knjižnicu. Tako sam mu odmah nagrađivao njegov najnoviji uradak.²⁹

²⁸ Imao je prijatelja koji su mu pomagali otkupljujući njegove knjige. Ivan je znao da za stotinu primjeraka svake svoje knjige u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru uvijek ima osiguranu novčanu protuvrijednost. Tako su činili još neki franjevci, kako mi je više puta posvjedočio fra Bernard Marić. Pomoć uzniku prof. Ivanu Aliloviću preporučivao je hercegovačkim fratrima provincijal dr. fra Rufin Šilić.

²⁹ Ljetopisi fra Andrije Nikića 1971ss godina.

Onoga trenutka kad je srušen komunizam, Ivan se našao na prostoru na kojem su želje postale stvarnost. Sloboda hrvatskog naroda, kao što znamo, nije nastala čudom niti ju je stvorio jedan čovjek, ali bez ljudi kakav je bio Ivan Alilović, ne samo da ne bi bilo Hrvatske nego ni on ne bi doživio ispunjenje svojih životnih planova.

Zadovoljštinu svojim patnjama, čini mi se, našao je prof. Ivan Alilović u stvaranju *Republike Hrvatske*, ne krijući tugu zbog podijeljenosti hrvatskog naroda granicom nacrtanom topovskim "đuletom" ispaljenim s imotske tvrđave Topane poslije Požarevačkog mira od 2. siječnja 1718. godine. Tada političari umjetnom granicom podijeliše hrvatski narod na daljnji život u dvije neprijateljske države.³⁰

Prije devetnaest godina napustio nas je prof. Ivan Alilović. Nakon njegova odlaska složili smo se: *Voljeli smo ga, pa nam obljetnice bez njega nisu bile ugodne*. Nitko od nas nije se usudio druženje započeti citirajući Matoša: „*Naš stih je život koji dušu dira*“.

Tijekom posljednjih godina, izostali su najavljivani dolasci, uobičajeni susreti, prelistavanje novih knjiga jer nije dolazio profesor hrabrog srca, bolnog životnog iskustva i profinjenih osjećaja.

Nižu se godine rastanka od prof. Ivana Alilovića – ovo je devetnaesta. Usprkos svemu, prisjećamo se njegove poruke napisane Matoševom rukom:

*„Samo tebe volim, draga nacijo,
Samo tebi služim, oj Kroacijo,“*

i umjesto pozdrava na rastanku čujem: „Odan sam svom narodu i vama dragi prijatelji!“³¹

U razgovorima s Profesorom listali smo požutjele novine čije su stranice početkom stoljeća ispisivali mostarski fratri i rijetki novinari. U njihovim priložima nalazili smo na temelja upozorenja puku da ne zaboravlja jezik, da ne prihvaća tuđice, da bogati svoj govor.

---

³⁰ Tvrđava Topana nastala je u 10. stoljeću, kroz povijest imala je izuzetno strateško značenje i nekoliko puta se spominje u poveljama hrvatskih i bosanskih kraljeva, a bila je nastanjena do 1816. godine. Smještena na klisuri nad Modrim jezerom, oko pola kilometra sjeverozapadno od današnjeg središta Imotskog, tvrđava Topana pripada u red najznačajnijih srednjovjekovnih fortifikacijskih objekata unutrašnjeg dijela Dalmacije. U okružju utvrde nalazi se i crkvice Gospe od Anđela, zaštitnice Imotske krajine izgrađena 1718. godine. <http://bosnae.info/index.php/pozarevacki-mir-1718-godine-dogadjaj-kojim-je-prostor-danasnje-bih-prvi-puta-tokom-osmanske-uprave-usao-u-sastav-druge-drzave> i <https://imotskenovine.hr/povijest-tvrdave-topana/>

³¹ ANDRIJA NIKIĆ, *Humačka ploča i njezine poruke*. Mostarski dani hrvatskog jezika. Mostar 1999., str. 209-248, ovdje 234-236.

“Narodni je jezik vremena svakog ono bio, što je najviše prigledao, u koji sve sile uma svoga uložio, sve darove srca svog izlio; kao zjenicu duha svoga, kao dušu vlasti svoje, kao proroka slave svoje, za koji i oružja se hvatao, vojevao i umirao kao poklad, koji kada jednom straćen, ne bude povraćen.

Zatareš li narodni jezik, zatro si narod... Ostani kost i mozak, ostani krv i koža naroda koga ista: kako jezik mijenja - drugo mu ime dajte, nije narod isti. Po jeziku narodi vjekuju i gospoduju; kako im ga uzmeš - sluguju. Ne plašite se truda i napora, na znojnom čelu se lovor list najljepše zeleni”.

Nakon toga pisac se prisjeća da je negdje čitao: “*da jedna prava Hrvatica deset dobrih Hrvata osigurava - misli na onu poslovicu s brojnom djecom u hercegovačkim obiteljima i poslovicu: Hercegovina cijeli svijet naseli, a sebe ne raseli! - a tih nam u ovo doba očajne borbe, u ovo doba borbe proti onima, koji nam svetinje naše krnje, a krvlju posvećena prava naša podlom svojom nogom gaze; nasuprot jedna odmetnica deseticu za sobom povuče!*”

Tim pobudnim riječima: “*Ja kucam, na vaša srca, ja molim za moju, za našu domovinu poručujući majkama - ja bih to primijenio i na sadašnje i buduće učiteljice, nastavnice i profesorice: zaklinjući ih “glasom groma jačim, srcem sunca žarčim; Budite vi žene hrvatske čuvarice svete vatre čistoga hrvatskog rodoljublja i budite melem ranam naroda hrvatskoga: budite meki rubac narodnoj suzi.*” Naučite lijepi jezik roda svoga i sijte sjeme čistog jezika hrvatskog!³²

Narod koji se srami svoga imena, svoje kulture, svoga jezika i sl. nije narod koji će drugi poštovati. Naravno da ponos ne smije postati napadan, on mora postati normalan.

U jeziku leži vlast i nad samim životom.

Umjetnik je sluga riječi.

Zatareš li narodni jezik, zatro si narod... Ostani kost i mozak, ostani krv i koža naroda koga ista: kako jezik mijenja – drugo mu ime dajte, nije narod isti. Po jeziku narodi vjekuju i gospoduju; kako im ga uzmeš sluguju. Ne plašite se truda i napora, na znojnom čelu se lovorov list najljepše zeleni.³³

Zavezan jezik pribavlja ti mnogo prijatelja.

Zlobni jezik pokazuje se vrijedan kazne, jer mnogo griješi kad govoreći (drugoga) ubija.

Život i smrt u vlasti su jezika.³⁴

³² A.A. *Hrvatskim gospojam*. Glas Hercegovca, 8/1891., br. 86., /str.1/ i br. 74., str. 1-2. ANDRIJA NIKIĆ, *Humačka ploča i njezine poruke*. Mostarski dani hrvatskog jezika. Mostar 1999., str. 209-248, ovdje 234-236.

³³ Usp. ANDRIJA NIKIĆ, *Mudroslovice*, Mostar – Veljaci 1994. na više mjesta

³⁴ Usp. ANDRIJA NIKIĆ, *Mudroslovice*, Mostar – Veljaci 1994. na više mjesta

5. Poruka prof. Ivana Alilovića

„*Za Hercegovinu se obično kaže – piše fra Jakov Bubalo – da je malena i nepoznata te da je gotovo uvijek na rubu zbivanja. To je u svakom slučaju istina. No, ako je riječ o povijesnim vihorima, o patnjama i nevoljama, onda stvari stoje posve obratno.... Neka se ne zaboravi: Narodi ne ginu dok njihov jezik živi i stari su jezici korice u kojima se krije nož duha!* Uz to prof. Ivan Alilović je bio veliki borac za prava hrvatskog naroda.... On je kao apostol ideje hrvatske slobode, u fizičkoj nemogućnosti, posredstvom svojih knjiga zalazio u hercegovačka sela i u duše hrvatskog naroda, ulazio u one sitne i siromašne kućice, pridizao svoga brata seljaka pričajući mu o slobodi hrvatskog naroda koja će svojom stvarnošću donijeti novo doba hrvatskom seljaku i čovjeku.

Prof. Alilović je znao da Katolička Crkva u hrvatskom narodu, posebice posljednjih osam stoljeća prožeta franjevačkim djelatnostima i uзорima, ima svoju dugu povijest, bogatu tradiciju i vjersku baštinu, Humačku ploču i stećke, svoje simbole i vrijednosti, svoje duhovne velikane, blaženike i svece; književnike, znanstvenike, kulturne preporoditelje i narodne vode o kojima je povijest izrekla svoj neprijeporno pozitivan sud. Hrvatski katolički narod ima pravo svoje škole, kulturne i znanstvene ustanove naslovljavati imenima svojih velikana. U školama mora biti mjesta za simbole iz duhovne i kulturne baštine hrvatskoga naroda kao što je to praksa u drugih europskih naroda.³⁵

Lijek životnim nedaćama prof. Ivan Alilović našao je u istraživanju i bilježenju običaja, tradicije, kulture i povijesti hrvatskog naroda Herceg-Bosne. O tim vrijednostima objavio je dvanaest knjiga i desetine članaka te životopise hrvatskih stradalnika na Bleiburgu, križnim putovima i komunističkim zatvorima.

Prof. Ivan Alilović je bio član Društvo hrvatskih književnika iz Zagreba, Hrvatskog kulturnog društva Napredak Mostar, Društva političkih zatvorenika, Matice hrvatske, član i dopredsjednik Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, ali i član Misije dobre volje iz 1968. godine. Ivanovo suđenje je u najizravnijoj vezi s Misijom dobre volje, istodobno žestoko napadane i od crkvene i od državne vlasti. On nije mogao shvatiti ni prihvatiti da katolički puk može biti obespravljen u Crkvi.. S pravom! U tom je puku, naime, golemi dio te Crkve, njezine pameti, dobrote i pravne moći. Nadalje, pokušao se suprotstaviti uhodanom zapostavljanju i zlostavljanju hrvatskih intelektualaca statističkim podacima. Tim se suprotstavio komunističkom mentalitetu crne

---

³⁵ Akademik fra Andrija Nikić, predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Mostaru. Mostar, 31. ožujka 2017.

strahovlade na ovim prostorima. Naime, digao je glas i rekao da je u zapadnoj Hercegovini *tada teško bilo Hrvat biti!*

Prof. Ivan Alilović je rano saznao da komunistička kultura ne može donijeti ništa dobra pa se dao na istraživanje i objavljivanje knjiga. Stoga se okrenuo prema kršćanskim i domoljubnim porukama naših velikana. Tako se zaljubio u povijest i velikane koji ne iščezavaju. Naime, povijest, povijesno iskustvo i povijesno pamćenje bili su, za njega knjiga učenja i orijentir. Nije želio živjeti među hrvatskim narodom i u domovini kao stranac. Stoga je za njega svijest pripadnosti korijenu narodnog bića bila izvor izuzetnog poleta i snage, odvažnosti i hrabrosti u stvaranju novih djela.

Prof. Ivan Alilović je pratio književna stremljenja u Hrvatskoj. Znao je za *Deklaraciju o položaju i imenu Hrvatskog jezika* iz 1967. godine na koju se obrušili komunisti. Potom je izbliza pratio hrvatske proljećare i sudbinu iskrene hrvatske inteligencije, ali i one koji su bili skloni ekstremnom krivudanju od jedne do druge političke krajnosti.

Njihov članak kao i *Deklaracija* iz ožujka 1967, imale su sudbonosan odjek u svijesti i budućem javnom životu svega hrvatskog naroda. U nekim zajedničkim kulturnim glasilima, pa i u *Oslobođenju* (po onodobnim političkim smjernicama), tekstovi su objavljivani na smjenu ćirilicnim i latiničnim pismom. Zanimljivo je da su često pjesnički ili prozni tekstovi na hrvatskom jeziku tiskani ćirilicom i na srpskom tiskani latinicom. Koliko god to može neupućenima izgledati kao znak ravnopravnosti, takva je praksa bila nasilje nad objema stranama. Dovoljno je pogledati onodobne brojeve mostarskog časopisa Most. Kakva je to osobna sloboda, ako zreo i školovan čovjek u svojoj domovini ne može pisati pismom, koje sam osjeća svojim?!³⁶ *Deklaracije* je označila početak novoga razdoblja u povijesti hrvatskog naroda. Zašto se Deklaracija pojavila?

Dvadeset i dvije godine trajala je diktatura Aleksandra Rankovića. U tome dosta dugom vremenskom razdoblju jugokomunisti i velikosrpski hegemonisti jurišali su na sve što je hrvatsko nastojeći zatrti samobitnost hrvatskog naroda. Posebno se na udaru našla hrvatska kultura, a u prvom redu hrvatski jezik. Tako je državni jezik bio srpskohrvatski i Hrvati svoj jezik nisu smjeli zvati vlastitim imenom. Koliko je bila surova i strašna Rankovićeva diktatura i kako se ona žestoko očitovala u Hercegovini, posebno u zapadnoj, najbolje svjedoči govor komunističkog prvaka Cvjetina Mijatovića Maje u Čitluku, u kojemu je između ostalog rekao: *“Stidim se i kao Srbin i kao komunist što su od vas radili.”* I doista, *nigdje na svijetu nije bilo teže biti Hrvat nego u Hercegovini.* Iako poslije pada

---

³⁶ ŽARKO ILIĆ, *Hrvatski jezik u državnim i u crkvenim krugovima u BiH*, Pitanja iz Mostra, str. 237.

Rankovića dolaze na položaj hrvatski kadrovi, stanje se u Hercegovini u neku ruku još više pogoršava. Tada se hrvatski komunisti udružuju s velikosrpskim elementima i provode njihovu politiku progoneći hrvatske rodoljube u Bosni i Hercegovini kao najveći zločin. Istina, materijalno se stanje i u zapadnoj Hercegovini znatno poboljšava, ali nacionalna svijest kod novih naraštaja slabi. Mnogi su Hrvati sretni što dobiju putovnicu i odlaze na rad u Njemačku, što policija koristi u svoje svrhe. Novopečena hrvatska inteligencija mahom se stavlja pod partijsku stegu i potpuno se pasivno odnosi prema svome narodu i njegovoj kulturi. Mnogi intelektualci i u zapadnoj Hercegovini postali su ispružene ruke partijskog jednoulja, odnosno širitelji velikosrpske ideje na štetu hrvatskog naroda.³⁷

U nas ne treba očekivati zahvalnost, ali neke stvari ipak ne smijemo zaboraviti. Ivan je davne 1972. priredio *Pustinjakove pripovijetke* iz seoskog života zapadne Hercegovine – fra Martina Mikulića, a 1990. *Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običaji Herceg-Bosne* Ivana Zovke. Osim toga objavio je u Zagrebu i vlastite knjige: *Tri zaboravljena imena iz kulturne prošlosti Hercegovine* (fra/don Franjo Milićević, Ivan Zovko Mostarac i Ante Jukić), Zagreb, 1974., *Duhan i život naroda u Hercegovini*, Zagreb 1977., *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Zagreb, 1979., *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini*, Zagreb, 1980., *Hercegovci u hrvatskoj poeziji*, Zagreb, 1982., *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine*, Zagreb, 1983., *Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918.*, Zagreb, 1986., *Bibliografija hrvatskih pisaca između dvaju ratova*, Zagreb, 1989., *Tragom slučaj Alilović*, 1983. Antun Radić i *Križni put i raspuća hrvatskih đaka studenata i intelektualaca iz Hercegovine*, Zagreb, 1999. Suradivao je u časopisima: *Politički zatvorenik*, *Marulić*, *Naša ognjišta*, *Kršni zavičaj*..., vjerojatno i još nekima.

O navedenim Ivanovim knjigama i objavljenim prigodnim člancima do danas nije izrečen sud kritike. Ipak, prepoznatljivo je da je prof. Ivan Alilović bio pisac hercegovačkog malog svijeta u kontekstu krupnih povijesnih zbivanja. Bio je dovoljno kreativno slobodan da tiskanje i rasparčavanje njegovih djela komunistička vlast nije dozvoljavala, ali među hercegovačkim fratrima i rodoljubima bilo je pojedinaca koji su prepoznavali i širili Ivanove knjige i ideje. Narodna mudrost, naime, zračila je ne samo iz Ivanovih knjiga nego i u običnom razgovoru. On je oblačio sočnu zavičajnu tradiciju u jezik te oživio svoj zavičaj i u literaturi i u svakodnevlju. Živio je za i od tih svojih djela, često neshvaćen, ali hrabro i nepokolebljivo braneći istinu o krvavoj hrvatskoj

---

³⁷ IVAN ALILOVIĆ, *Sjecanje na događaje koji su prethodili mome suđenju*, Motrišta

povijesti. Tako da su Ivanove knjige postale njegovo potomstvo i naša baština.

38

U Leksikonu *Tko je tko u Hrvatskoj* (Zagreb 1993., str. 6) napisani su šturi podatci o njemu: Rođen 25.2. 1922. u Ružićima (kraj Gruda). Završio Filozofski fakultet u Skopju. Djela: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini* (1978.), *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini* (1980.), *Bio-bibliografija pisaca Bosne i Hercegovine* (I. i II.1989.) i drugo. Član Društva hrvatskih književnika. Poslije Alilovićeve smrti objavljeno je nekoliko prigodnih članaka.³⁹

Prof. Ivan Alilović je otišao s porukom: *Hrvatski jezik moramo stalno učiti.*

Na temelju povijesnog znanja i iskustva moje generacije, moram ponoviti kako je na našim područjima *teško bilo Hrvat biti*⁴⁰. Uza sve to moj narod je kao najstariji na ovim područjima, s mnogo hrabrosti, ostao vjeran sebi i svom jeziku. Svjesni smo da se ne mogu prihvaćati interkulturalne vrijednosti bez poznavanja vlastitog identiteta. Za mene osobno hrvatski jezik život znači. Da ne malakšemo neka nam pomognu poruke Zvonimira Bartolića:

Rekli su mi, da Te zaboravim,
-Ja te nisam zaboravio.
Rekli su mi, da si ružan.
-Ja im nisam vjerovao.
Rekli su mi, da nisi hrvatski.
- Ja to nisam priznao.
Donosili su zakone, da Ti ime promijene.
- Ja ga nisam mijenjao.
Donosili su zakone, da Ti se ime briše,
- Ja sam ga pisao.
Kada su Te čupali iz Zemlji,
-Ja sam Te sadio u srce.
Kada si gorio u plamenu,
-Ja sam gorio s Tobom.
Kada su Tebe mučili,
- I ja sam bio mučen.
Kada su rekli, da si mrtav,
- Ja sam vjerovao u Tvoje uskrsnuće.

³⁸ Hercegovачki fratri su se radovali Ivanovim knjigama, nagrađivali ga za njegov jedinstveni rad.

³⁹ Tko je tko u Hrvatskoj, Zagreb, 1993., str. 9.

⁴⁰ <https://www.matica.hr/vijenac/433/tesko-je-bilo-hrvatom-biti-1610/>

Kuda god sam hodao.
- Vidio sam Te u bojama cvijeća.
Ako je daždilo,
-Vidio sam Te u dijademu duge.
u razgovoru sa slapovima
hrvatskih potoka, rijeka, jezera i mora.
Slušao sam Tvoje rijeci
Od milijuna hrvatskih pokojnika.
Jeziče hrvatski, jedino si Ti neumrl!⁴¹

Ivan je otišao s porukom: Hrvatski jezik moramo stalno učiti. To je priznala i Doris Pach kad je rekla: *“Jednom narodu ne dopušta se nastava na materinskom jeziku i to je asimilacija”*. Nadalje je, istaknula da će se Hrvati iseliti ukoliko im se ne omogući učenje iz svojih udžbenika i nastava na materinskom jeziku.⁴²

Umjesto zaključka

Dragi i zahvalni prijatelji osobe i djela prof. Ivan Alilovića, sve ovozemaljsko, uključujući zdravlje, pa i sam život, i onako prođe, malo prije ili malo poslije, a djela učinjena iz plemenitih pobuda ostaju ovdje i prate nas, samo ona, u vječni život.

„Za Hercegovinu se obično kaže – piše fra Jakov Bubalo – da je malena i nepoznata te da je gotovo uvijek na rubu zbivanja. To je u svakom slučaju istina. No, ako je riječ o povijesnim vihorima, o patnjama i nevoljama, onda stvari stoje posve obratno. Od rata, gladi, neimaštine pa i krvavih progona, Hercegovina je malo kad bila pošteđena. To je paradoks ove male pokrajine koji možda najpotpunije razjašnjava njezinu sudbinu kroz povijest. Kako je to netko dobro zapazio, Balkan je oduvijek bio bure baruta, a Hercegovina nije nikad bila daleko od žarišta tog plamtećeg bureta. A što sve ratne aveti donose zemlji i pučanstvu, nije potrebno posebno nabrajati ali se nekada osjećaju i stoljećima.“⁴³

Sasvim kriomice 1978. pojavila se u Zagrebu knjiga čovjeka iz Hercegovine, nepodobnog profesora, uz čije je ime 1971. prilijepljen *Alilovićev slučaj*. Već tada Ivan je obješen na stup sramote, koji životari na relaciji od nedovršene kuće u Ružića do nekakve mansarde u Zagreba. Ali, uza sve to, Ivan Alilović je

⁴¹ Iz pjesme *Razgovor s duhom hrvatskog jezika*, 31. prosinca 1989.

⁴² Ponedjeljak, 29.9.2003. <http://www.index.hr/>

⁴³ JAKOV BUBALO, *Hercegovina u doba fra Didaka Buntića*, Fra Didak Buntić – spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb – Mostar, 1978.

ostao profesor i književnik. U Leksikonu *Tko je tko u Hrvatskoj* (Zagreb 1993., str. 6) napisani su šturi podatci o njemu. Poslije Alilovićeve smrti objavljeno je nekoliko prigodnih članaka.⁴⁴

Veliki naš povjesničar dr. fra Dominik Mandić, je poručio: *Na prošlosti narodi grade svoju budućnost. Narodna povijest, obrađena istinito i vjerno, u svoj svojoj širini, jedno je od najmoćnijih sredstava, kojima se podržava narodna svijest, jača narodna snaga i narod čini sposobnim za žrtve i napore za kulturno, društveno i državno ostvarenje.*⁴⁵ Uza sve to moj narod je kao najstariji na ovim područjima ostao vjeran sebi i svom jeziku, čemu je prof. Ivan Alilović dodao svoj prepoznatljiv prilog s porukom nadolazećim pokoljenjima: *Za mene jezik, kuća, dom, zavičaj, vjera, nacija, kultura i civilizacija život znači.*

U Obrambenom ratu i poraću posebnu okrpju prof. Ivan Alilović pružao je hrvatskim narodu i braniteljima svojim knjigama i lijepom riječju. On je ukupnim svojim bićem kroz život, bez obzira na uvjete, prolazio uspravno i nije se dao lomiti nasilnicima, svjedočeći svoju vjeru, svoju naciju, svoje čovjekoljublje, svoj jezik, svoju kulturu i domoljublje. *Bio je i ostao omiljen zbog jednostavnosti, a poštovan kao prognanik, vesele naravi, osjetljiv na ljudske patnje, omiljen kod suvremenika i vjernika.*

Saznao sam da je uznik Ivan Alilović u mostarskom kavezu živom zatvorskom vezom postao primjerom velikog čovjeka. I kad se vratio na sunce slobode, ostao je velikim primjerom ljudstva i dosljednosti. Prema svjedočanstvima franjevačkih uznika „90 % ‘pitomaca’ komunisti nisu uspjeli ‘prevaspitati’“.⁴⁶

Na osnovi pročitanih Ivanovih djela i brojnih razgovora te patničkih godina saznao sam da je prof. Ivan Alilović prepoznao ulogu fratra koji se već osam stoljeća brinu oko narodnih duhovnih vrednota. Oni su usprkos stoljetnim (ne)prilikama sačuvali vjeru i nadu da naš kršni zavičaj, naša vilinska brda, naše bistre rijeke i naša čedna, jednostavna, ali jaka duša, koju ništa i nitko ne će slomiti ostaje i biva sve snažnija. Skupa smo i molili da Bog sačuva to naše bogatstvo u siromaštvu jer osim Boga rijetki vidi i cijeni krv naših mučenika i suze naših patnika koje zalijevaju našu vjeru i dom.⁴⁷

Ponavljam i ovom prigodom: *„Hrvatski je jezik ustavna kategorija bosanskohercegovačke države i kao takav neodvojiva sastavnica nacionalnoga identiteta ne samo Hrvata u neretvanskoj dolini i na čitavom prostoru BiH, nego i onih bosanskih građana koji se osjećaju Hrvatima islamske vjere.*

⁴⁴ Usp. A. NIKIĆ, *Prof. Ivan Alilović*, Zatvorenik, 2003. ; *Ivan Alilović*, Hrvatsko slovo, 2003.; *Ivan Alilović*, Dom i svijet, *Prof. Ivan Alilović (1925.-2003.)*, Kršni zavičaj, br. 36. (2003.), str. 167.-168.

⁴⁵ DOMINIK MANDIĆ, Hrvatska revija, München, god. XVII., br. 3-4, str. 299.

⁴⁶ FRA BONA RAVLIĆ, Svjetlo u tami. Rama, 2003., str. 123.

⁴⁷ Usp. Pismo Ivana Meštrovića, 4. ožujka 1953. Kršni zavičaj, br. 36., str. 29-30.

Hrvatski narod je tijekom više stoljeća živio rastavljen na tri međusobno neprijateljski zavađene države (Austrija na sjeveru, Turska u Bosni i Hercegovini i šire, te Mletačka Republika u Dalmaciji i slobodna Dubrovačka Republika) u franjevcima Bosne Srebrene imao jedinu snagu koja ga ujedinjuje. U Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji su djelovali i hrvatski svećenici s latinskim jezikom koji su propovijedali i dijelili sakramente na hrvatskom. A u pojedinim dijelovima BiH djelovali su hrvatski popovi glagoljaši, kao i u susjednoj Dalmaciji.

U svakojakim nijansama okupacijskih vlasti franjevci pod turskom okupacijom, te u Dalmaciji i Slavoniji – pa i šire sve do Budima i Crnog mora, svjedočanstvom vlastitih života, a često i mučeničkom krvlju, najtješnje se povezuju s narodom: propovijedali mu Evanđelje i dijelili sakramente na hrvatskom jeziku, predvodili ga u oslobodilačkim borbama, uvodili hrvatsku pismenost, promicali znanost i književnost i donosili plodove svetosti.

U skladu s gornjim primjedbama potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u medijima, školama, novinstvu, javnom i političkom životu. kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno rabe književni jezik sredine u kojoj djeluju.

Zato je jedini način, piše Domagoj Tolić, „da se Hrvati izbore za svoju federalnu jedinicu... Sve drugo je srljanje u maglu iz koje izlaz jedino vodi izvan zemlje u kojoj su rođeni.“ (Hrvatski tjednik, 28. travnja 2016., str. 46.-47.)⁴⁸

U Ružićima, u sjeni kipa Sv. Ivana Krstitelja, 10. ožujka 2022. godine.

fra Andrija Nikić

---

⁴⁸ Akademik fra Andrija Nikić, predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Mostaru - <https://www.hercegovina.info/vijesti/bih/fra-andrija-nikic-neretvanska-deklaracija-o-bosanskom-jeziku-udar-na-temelje-bih-106816/106816/>

HERCEGOVINA I HERCEGOVCI TRAGOM ZAPISA IVANA ALILOVIĆA

Ivan Alilović, hrvatski književnik i povjesničar, marni skupljač hrvatske tradicijske kulturne i književne prošlosti, iza sebe je ostavio vrijedne zapise o zavičajnoj baštini. Veliki dio svog stvaralaštva posvetio je socijalnim, gospodarskim i političkim prilikama u Hercegovini. Središte njegove pozornosti je selo kao glavni nositelj i čuvar posebnih obilježja narodne kulture. Svojim je životom svjedočio nepokolebljivu težnju za istraživanjem i stjecanjem znanja o minulim vremenima. Od težaka do učenika franjevačke klasične gimnazije, učiteljske škole i pedagoške akademije, prošao je težak put ponižavanja i izopćavanja iz društva. Upravo zbog duboke ljubavi prema hrvatskoj povijesti i narodu, uhićen je 1970. godine i osuđen na tri godine zatvora. Nakon izvršenja kazne, nikada nije dobio posao u državnoj službi pa se još više posvetio samostalnom istraživačkom radu. Studij hrvatskog jezika i književnosti usmjerio ga je u sferu književnosti i kulturne povijesti Hercegovine.

Dugo se godina Alilović bavio proučavanjem materijalne, socijalne, političke i duhovne kulture svoga naroda. Sakupljene krhotine pučke tradicijske kulture, političkih previranja, vlastita književna djela i odlomke iz djela zavičajnih pisaca zaokružio je u dvanaest knjiga. Sva su ta djela izvor znanja o životu naših predaka u povijesno određenim društvima i sve su od iznimne važnosti za hrvatsku povijest, vjeru i kulturnu baštinu Hrvata, osobito u Bosni i Hercegovini. Samostalna Alilovićeva djela su: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*¹; *Duhan i život naroda u Hercegovini*²; *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini*³; *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918.*⁴; *Bibliografija*

---

⁴ Alilović, Ivan. 1986. *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Vlastita naklada. Zagreb

*hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine između dvaju ratova*⁵ te *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*.⁶

U knjizi *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, oslanjajući se na zavičajnu materijalnu, socijalnu i duhovnu kulturu, Alilović je stvorio bogatu građu, podlogu za različita istraživanja baštine. Vrlo izravno uvodi čitatelja u tekst narodnom izrekom: *Tuđe poštuj, a svojim se diči* naglašavajući tako svoju ljubav i odanost hrvatskom narodu i njegovim običajima. Ti se običaji, iz dubine stoljeća, prenose s naraštaja na naraštaj i urastaju u živo tkivo naroda. *Oni su naše duhovno blago koje najbolje otkriva narodnu dušu. Njih se narod držao savjesno i prema njima izgrađivao svoj moralni životni stav kroz stoljeća*.⁷

Nakon uvodnih riječi, slijedi kratki prikaz povijesti Hercegovine i Hercegovaca. Među zanimljivim redovima svakako je i objašnjenje imena polja Buško blato kod Livna koje je povezano s banicom Bugom, sestrom bana Lobela, Kosjenca, Muhla, Hrvata i Tuge iz plemena Hrvata koji su prvi doselili u hrvatske prostore. Tu je i spomen na Stjepana Vukčića Kosaču koji je 1448. godine odcijepio Humsku zemlju od Bosne i prema svojoj tituli herceg, dao joj ime Hercegovina. Prije nego što se Hercegovini dogodila sudbina Bosne, herceg Stjepan je od napuljskoga vladara Alfonsa I. tražio više fratara za bogoslužje u svojoj zemlji. Nažalost, Hercegovina je 1482. potpuno pala pod Turke, a u razdoblju od 1524. do 1563. godine oni su do temelja srušili najstarije i najuglednije samostane u Konjicu, Mostaru i Ljubuškom. Prognani franjevci su u Živogošću i Zaostrogu sagradili samostane odakle su dolazili u Hercegovinu i obavljali bogoslužje. Puk vjerovao u Boga i volio svoje fratre.

Godine 1699. Dalmacija je potpala pod Mlečane, a Turci su franjevcima strogo zabranili prijelaz granice pa su dušobrižništvo u Hercegovini preuzeli bosanski franjevci iz Kreševa i Fojnice. Zanimljiv je izvještaj bosanskoga provincijala papi u Rimu iz kojega je vidljivo stanje u Hercegovini: *Jedan dušobrižnik ima u Mostaru, u Brotnju dva franjevca i jedan pop glagoljaš, u Veljacima kod Ljubuškog jedan franjevac, u Drinovcima jedan, a katkad dva franjevca i jedan pop glagoljaš, i napokon u Posušju dva franjevca i dva popa glagoljaša. U cijelom Duvnu bila su samo dva franjevca i dva popa glagoljaša. Dakle, u cijeloj je Hercegovini 1768. bilo osam franjevaca i četiri popa glagoljaša*.⁸ Iako preteška, ta vremena svjedoče nepokolebljivu vjeru i ljubav prema Bogu i kršćanstvu kako

⁵ Alilović, Ivan. 1989. *Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine između dvaju ratova*. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda. Zagreb.

⁶ Alilović, Ivan. 1999. *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika Zagreb, Produžnica Hercegovina Mostar. Zagreb.

⁷ (I. Alilović, 1977., str. 5).

⁸ (I. Alilović, 1977., str. 12).

franjevaca, tako i naroda. Najjači su odoljeli duhovnom ropstvu i ostali slobodni u svom biću. I doista, baš kako reče Sluga Božji nadbiskup Josip Stadler: *Svemu se od Boga nadaj, a sam se nikakva truda ne boj. Bez muke i truda nećeš nikada ništa postići.* Znao je to davno prije i biskup Barišić pa je s hercegovačkim franjevcima iz Kreševa, nakon odobrenja iz Rima 1844., pješice krenuo u rodnu Hercegovinu. Njih trinaest poveo je gvardijan fra Anđeo Nuić. Put ih je doveo do Čerigaja gdje su se nastanili i podigli fratarsku kuću. Nešto kasnije su kupili jednu ledinu na Širokom Brijegu s željom da na njoj podignu samostan i crkvu. *Kada su sagrađeni crkva i samostan na Širokom Brijegu, počeo se graditi samostan na Humcu 4. travnja 1867., uz sultanovo dopuštenje. Turski sultan darovao je za gradnju tisuću forinti, a austrijski car Franjo Josip I. tisućudvjesta.*⁹

Bog je Hercegovini, osim blage klime i prirodnih ljepota, podario i fratre lučonoše. Podizali su crkve, samostane, škole, tiskare, izvodili narod iz tame neznanja te prosvjećujući ga uzdizali u život dostojan čovjeka. Prvu pučku školu i hrvatsku tiskaru franjevci su 1872. otvorili u Mostaru. Tu je don Frano Milićević 1873. pokrenuo prve novine *Hercegovački bosiljak* koji je kasnije promijenio ime u *Glas Hercegovine*. Svi ti stari izvori znanja bili su Aliloviću glavni oslonac u proučavanju povijesnog i kulturnog naslijeđa rodne zemlje i njezinih stanovnika. Za njega su Hercegovci: *Prava djeca kamena koja su s njime potpuno srasli i imaju neke njezine osobine. Poput visoke planinske stijene naši ljudi su pretežno visoki, fizički jaki i neustrašivi. Kao stanac kamen kruti su, postojani i žestoke naravi. Što im je na srcu, to im je na jeziku, samo što im je srce bolje nego jezik. Priroda i podneblje dali su im bistar um, vrlo oštro zapažanje i razvijenu intuiciju. Živeći stalno prigušeni u ropstvu, bijedi i oskudici, proživljavali su patnju koja ih je oplemenjivala, budila u njima moral i kovala značaj. Osjećajući uvijek nepravdu, čeznuli su najviše za pravdom i istinom.*¹⁰

Hercegovina je prostor na kojemu se stoljećima sukobljavao Istok i Zapad, gdje se moralo boriti s ugnjetavačima, gdje je bilo teško opstati i ostati, gdje se vjerovalo u Boga i hrabro srce. Oni koji nisu povijali leđa, ostajali su bez zemlje. *Jednoga dana aga bi jednostavno skinuo komoštre s ognjišta, što je bio znak da kmet mora seliti sa zemlje. Aga je istodobno dodjeljivao zemlju onome kmetu koji mu je bio pokoran*¹¹. Stoga je Hercegovina rađala i hajduke i junake. Stoljećima se borili za svoj komad zemlje, vraćali oteto, ginuli za dostojanstvo i umirali s gangom na usnama: *Hercegovac kukavica nije, smrt ga gleda, on se na nju smije.*

Nakon propasti turske vladavine, u Hercegovinu stiže austrougarska okupacija. Vrijeme ratova, suše i gladi uvjetovalo je iseljavanje, odlazak u tuđi svijet

⁹ (I. Alilović, 1977., str. 13)

¹⁰ (I. Alilović, 1977., str. 13)

¹¹ (I. Alilović, 1977., str. 17)

u potrazi za boljitkom. Seoba Hercegovaca u Ameriku osobito je bila izražena u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. *Tada državni monopol otima džaba duhan hercegovačkim sadiocima, a švercere duhanom slobodno ubijaju financi i žandari.*¹² Takve su prilike primorale na stotine Hercegovaca živjeti u tuđini. Mnogi se nikada nisu vratili, umrli su čeznući za povratkom u svoj rodni kraj, na svoju plemenitu baštinu.

Modernizacija sela nosi sa sobom vidan društveni prevrat koji kida niti starih modela življenja. Udar globalizacijskih novina poljuljava zatečene tradicijske vrijednosti. Stoga je svaki etnološki zapis spas od zaborava i vrijedan svjedok vremena kada se živjelo: *Što je kruha u meni je, što je ruha na meni je.* Vrijeme i običaji o kojima piše Alilović obilježeno je osim borbom za goli život, ratovima i patnjom i skromnošću, jednostavnošću, veseljem, zaigranošću, slogom i prijateljstvom, jednom riječju teškim, ali poštenim življenjem s vjerom u Boga i čovjeka. Upravo zbog navedenih vrijednosti: *Ne bi se smjeli zapostaviti narodni običaji i vrednote koje čovjeka čine čovjekom, jer će život biti još prazniji i usamljeniji.* No, neminovna je smjena vremena i običaja, ali i neponovljivost, stoga je vrlo bitno sačuvati neprocjenjive duhovne vrednote rodnog zavičaja. Takvi su zapisi starijima budnice uspomena, a mlađima podloga za istraživanje korijena.

U okviru socijalne kulture istražuju se obitelj i drugi oblici društvene organizacije; obiteljske i rodbinske veze, međusobna pomoć; odgoj; spolni život; vrednote i moralne norme. Upravo sve te tematske cjeline zastupljene su u knjizi *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*. Kako bi što bolje dočarao stvarnost starina, Alilović se zadržao na bilježenju narodnih običaja i vjerovanja te opisu seoskih poslova vješto proplićući kroz tkivo teksta pučke izreke, zagonetke i hrvatske tradicijske pjesme, gange. Sve su te gange spjevane na određenu temu i odraz su ljubavi, zaljubljenosti, čežnje, ali i snage i bunta te socijalnog stanja. One najčešće pjevaju istinu, oslobađaju glas nutrine i odašilju jasnu poruku osobi ili zajednici. Primjerice: *Zavitna sam u Goricu bosa, da moj dragi rusake ne nosa.* Ova izgangana ganga srž je vjere, ljubavi i socijalnog stanja u Hercegovini.

Opisujući *strišnu* kuću ili *slamaricu*, Alilović je naveo čuveno pismo fra Grge Martića u kojem svom prijatelju opisuje kuću rođenicu u Posušju. Središnji motiv fra Grgina pisma je opis zajedništva ukućana okupljenih oko sinije uz ognjište: *Postavi siniju ravno, na kojoj razmetni kašike i uz svaku po komad kruha kakva je Bog dao, onda po kašikama i po komadovima poredaj čeljad oko sinije, prekrti se i izmolivši Oče naš srči s njima, a zovnut će te. .... Tu bi mogao opaziti da od ono petoro siročadi jedan muškić ponajžilavije pilji u starca i jagmi predivo*

---

¹² (I. Alilović, 1977., str. 18)

pjesme kao da će je sjutradan kod kozlića raspredati. Upijala mladež riječi starijih, temeljili život na starim običajima i dubokoj vjeri da je Dobro jače od Zla, da ničija sila nije do vijeka. Taj duboki odnos poštivanja, povezanosti i zajedništva uvidio je i francuski putopisac Pouillet, koji je 1653. godine proputovao kroz Hercegovinu, u svom putopisu piše o velikoj *familijarnost što je pokazuje ova čeljad ...* kao i iznimnoj gostoljublju pa kaže kako je *opazio kao nešto izvanredno, kad se hoće poslužiti najugledniji među njima, služi mu se kava, duhan i šerbet.*¹³ Suosjećajnost i dijeljenje s drugima čini srž gotovo svakog hercegovačkog starog običaja. Primjerice, *Trudnicu treba uvijek ponuditi jelom i pićem. Tko to ne učini progrist će mu miš odijelo ili će mu se stvoriti ječmen na očnom kapku.*

Seoska sijela, pjevanja, pričanja, bakanja, igre djece i odraslih izvire iz knjige *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, izniče bijeda, neimaština, ali i radost i ljubav kao svjedok istini kako se stoljećima čuva svoje ime, jezik i vjera. Osim o seoskim sijelima, momkovanju, curovanju, ćosanju, mladenačkoj ljubavi i der-necima, taj osebujni skupljač narodnog blaga nije propustio ni slovo o božićnim i uskršnjim običajima, župnim svetkovinama kao i one o sklapanju braka te životu u zajednici. Vješto je i jednostavno opisao dom i obitelj, njegovanje obiteljskog duhovnog života, primjerice *... Običaj je da trudnica prije poroda otiđe u crkvu na ispovijed i pričest. U kući je čeljad ne ostavljaju samu.* Vrlo detaljno prikazani su običaji uz rađanje i krštenje djece, babine te prvi dječji koraci.

Opisujući odnos roditelja i djece, Alilović upozorava na vrlo važne odgojne postupke koji su odredili i karakterne osobine Hercegovaca. *Djeca su u kući predstavljala pravo bogatstvo jer ih je bilo mnogo. Odgajana su u obiteljskom ozračju i prirodi. Roditelji djeci nisu nikada potpuno otkrivali svoju ljubav, niti su bili osjetljivi u ispunjenju dječjih želja.... Djeca su rijetko roditeljima otkazivali poslušnost, jer su to smatrali za najveći grijeh.*¹⁴ Upravo zbog duboke vjere u Boga i nesebičnog poštovanja obitelji, naše je pretke resila poniznost i izdržljivost. Naravni način življenja iznjedrilo im je dobre duše i Božju hrabrost. Nisu se plašili života. Rađali se i umirali uz četiri riječi, bez viška i manjka uz: *Bog dao, Bog uzeo.* Smisao njihova života zrcalio se u rađanju djece i borbi za pošten život. Znali su reći: *Koga je Bog stvorio i odiću mu je skrojio.* Životna snaga hercegovačkih žena ukorijenjena je u odnos prema životu od samoga rođenja *... ima dosta slučajeva da trudnica nikako ne legne nego dijete rodi čuvajući stoku ili kupeći drva u šumi. Ona sama donese dijete kući i još drva na leđima...* Ta neizmjerena elementarna snaga života izvire iz svake Alilovićeve rečenice brižno skovane od misli i običaja običnoga puka. *Ako se dijete rodi slabunjavo, onda su roditelji nastojali da ga što prije krste. Pod haljinicu na prsima djeteta stavi se zrno*

¹³ (I. Alilović, 1977., str. 50)

¹⁴ (I. Alilović, 1977., str. 24)

*blagoslovljene soli i česmo bijeloga luka. To se čini da djetetu tobože ne bi naudile zle oči. ... Kad ispadne prvi zub u djeteta, običaj je baciti ga preko kuće i reći: Bože, evo drveni, daj mi novi gvozdeni. A tko opazi i nađe prvi dječji zub, dužan je djetetu skrojiti košulju.*¹⁵

Osim sijela i derneka u životu hercegovačke mladeži bio je vrlo važan odlazak u vojsku, prije svega zbog javne potvrde tjelesne i duhovne sposobnosti. O tome svjedoči i činjenica *Da svaki momak kojega uzme u vojsku na pregledu stavi duži komad trobojnice na prsa kao vanjski znak da je odabran u vojsku, da svi u njegovom mjestu vide, osobito djevojke.*¹⁶ Oni koji su bili nesposobni služiti, bili su stigmatizirani, izloženi ruganju ili sažaljenju pa su im sklanjane gange: *Šta je tebi moja barabice pa ti doktor ne da trobojnice.*

Pozabavio se Alilović i hercegovačkim imenima te je na kraju knjige dao popis najčešćih imena među kojima su i ona već zaboravljena ženska: Bistra, Buga, Čedna, Dvorna, Grlica, Krasna, Lasta, Staša, Tihoslava, Tuga, Tugomila, Vesela, Vojna, Vuka, Živana te muška: Bratimir, Dabiša, Dobromir, Držislav, Gojoslav, Hrvatina, Leledrag, Ljutovid, Peroslav, Radoš, Tvrdislav. Osim osobnih imena, objasnio je i rodbinske nazive te dodirnuo tumačenje i proricanje ljudskih sudbina, a nije izostavio ni običaje vezane uz bolesnike, bolesničke postelje, smrt i ukop.

Kršni ljudi, snalažljiva i vrijedna mladost od davnina je bila glavni nositelj i oslonac života u hercegovačkoj obitelji. Uz stočarstvo i vinogradarstvo, većina domaćinstava se bavila uzgojem žitarica i duhan. *Duhan se u Hercegovini počeo saditi koncem 17. ili početkom 18. stoljeća, što se zaključuje na osnovi jednog dokumenta iz 1676. godine u kojem se govori o krijumčarenju duhana iz Hercegovine u Dubrovnik.*¹⁷ Tematski sklopovi obrađeni u knjizi *Duhan i život naroda u Hercegovini* vezani su uz podrijetlo, uzgoj i proizvodnju duhana, duhanarima, financima, izgradnji duhanskih stanica, otkupu, prociniteljima, i vagaricama. *Doktor Krükl direktor Austrijske državne režije u Beču piše da se u Hercegovini ističu dva sela u proizvodnji duhana i to: Mamići i Hamzići. Godine 1870. u Mamićima kod Gruda proizvedeno je 3300, a u Hamzići kod Čitluka 3696 oka duhana. Krükl je dao prvi opis hercegovačkog duhana: List je velik, lagan, svijetle do crvenkaste i žute boje. Drška debela i meka.*¹⁸

U knjizi *Duhan i život naroda u Hercegovini* Alilović je ukazao na vrlo važan segment gospodarsko-demografske povijesti Hercegovine. Osim na gospodarstvenike prilike osvrnuo se i na narodnu predaju te prikazao neka epska i lirska

¹⁵ (I. Alilović, 1977., str. 24)

¹⁶ (I. Alilović, 1977., str. 58)

¹⁷ (I. Alilović, 1976., str. 49)

¹⁸ (I. Alilović, 1976., str. 49)

djela hercegovačkih pjesnika čija je tema duhan. Poseban naglasak stavio je na hercegovačke duhanare koji su osim o uzgoju dobro znali što znače progoni, zabrane, kazne, zatvori i pogibelji prouzročene uzgojem i prodajom duhana. Vrlo otvoreno je ukazao na loš odnos države prema sadiocima te naveo razloge koji su doveli do pojave šverca i krijumčarenja duhana.

Uzrok šverca najbolje je objasnio Ante Žulj-Perkić iz Ružića na jednoj sjednici Udruženja sadilaca duhana za Hercegovinu: *Mora se otimati ili krasti ili švercovati, jer se drukčije ne može ostati živ.*¹⁹ Drugi Ružićanin Jerko Bilić siromašnog imovnog stanja, kao i većina krijumčara duhana, objasnio je da su svi oni za vrijeme stare Jugoslavije *imali samo tri mogućnosti za osiguranje golog opstanka: krasti, otimati ili švercati. Međutim, svi su se oni opredijelili za švercanje, jer su bili uvjereni da s tim ne čine nikome nikakvo zlo.*²⁰

Najstariji podatci o krijumčarenju duhana u Hercegovini potječu iz 1676. kada dubrovačke vlasti u Stonu izdaju posebnu naredbu o zabrani prodaje ili kupnje duhan u listu ili u prahu. Dirljivi su poimenični opisi ljudi koji su nosili duhan na leđima i po nekoliko stotina kilometara, njihovom strahu i uhićenju te pogibeljima od finanaca, žandara ili vremenskih nepogoda. Znano je, franjevci su štitili duhanare o čemu postoji dokument iz 1883. godine prema kojem je *austro-ugarska vlast naredila pretrese Franjevačkog samostan na Humcu jer je neki doušnik prijavio kako se u samostanu skriva veća količina duhana za krijumčarenje.*²¹ *Osim muškaraca, duhan su krijumčarile i žene. Potresan je opis smrti Šime Kolobarić iz Kočerina 1917. godine. U svoju je haljinu ušila duhan i vlakom otputovala u Srijem prodati duhan i kupiti žita za kruh. U Petrovardinu se naglo razboljela i umrla u bolnici. Liječnici su kao uzrok smrti naveli ugrijani duhan koje se nalazio uz njezino tijelo više dana.*²² Jednako nesretna sudbina zatekla je hranitelja obitelji, mladog Jozu Brzicu iz Mamića koji je izgubio život u snježnoj mećavi u bosanskoj planini Paklini.

Iz stranice u stranicu izlistavaju se tužne priče o neslužbenoj prodaji duhana, dosjetkama o skrivanju, prijevozu i prodaji. Svakako je vrlo dosjetljiv, ali i trnovit švercerski putu Frane Zorića iz Gruda. *Zorić je više od pedeset puta otjerao duhan zaprežnim kolima iz Ružića u Vrbanju. Putovao je često i danju i noću, a prelazio je taj put za četiri dana i četiri noći. Oružje nikad nije nosio, ali je u kolima uvijek držao željezne vile, koje su bile i te kako opasno oružje, a nitko mu ga nije imao prava oteti.*²³

¹⁹ (isto, 1976., str. 126)

²⁰ (isto, 1976., str. 154)

²¹ (isto, 1976., str. 127)

²² (isto, 1976., str. 129)

²³ (isto, 1976., str. 161)

Osim navedenih izvornih autorskih djela koja su u neku ruku zokružena povijest društva njegova vremena, Alilović je priredio i objavio zbirke pripovijedaka u kojima je predstavio djela više i manje poznatih hercegovačkih pisaca. Iz tih navedenih dijela, povijesti pisane riječi, važno je spomenuti zbirku pripovijedaka *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života zapadne Hercegovine (izbor pripovijetki Martina Mikulića)*²⁴, *Tri zaboravljena imena iz kulturne prošlosti Hercegovine*²⁵, *Hercegovci u hrvatskoj poeziji : od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata : izbor pjesama*²⁶, *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine : od devedesetih godina 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata : izbor proze*²⁷, *Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običajima Bosne i Hercegovine*.²⁸ Vrijednost tih knjiga ogleda se u predstavljanju zavičajne poezije i proze gdje su svoje mjesto našli, uz poznate, i oni manje predstavljeni književnici. Sam priređivač navodi: *Mnogi čitatelji su mi i sami priznali da za većinu hrvatskih pjesnika iz Hercegovine nisu nikada prije čuli, kao da oni uopće nisu postojali. O njima se nije moglo ništa pročitati ni u jednoj našoj čitanci ili udžbeniku, a njihova imena rijetko se nalaze u našim enciklopedijama i leksikonima. Uskraćeno im je svako priznanje i poštovanje jer rijetko kad njihova imena nose ulice, trgovi ili škole u našim hercegovačkim mjestima.*²⁹

Zahvaljujući i Ivanu Aliloviću naši su pjesnici fra Lovro Šitović Ljubušak, fra Grga Martić, fra Petar Bakula, fra (don) Franjo Milićević, Ivan Milićević, Ivan Zovko Mostarac, Nikola Nine Buconjić, Ante Jukić–Veljo Obradov, Nikola Bubalo, Pero Jakovljević Ljubušak, fra Jozo Konstatntin Jukić, Nikola Kordić, Antun Branko Šimić, Ilija Jakovljević, Stanko Kljajo, Stanko Stanislav Šimić, Petar Bakula, Josip Rebac, Ante Petrlić, fra Janko Bubalo, fra Stanko Vasilj našli svoje mjesto u jednoj knjizi, gotovo antologiji hercegovačkoga pjesništva.

U knjizi *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine : od devedesetih godina 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata : izbor proze* Alilović je predstavio poznate i manje poznate hercegovačke pisce. U predgovoru knjizi navodi razlog objave: *Ja samo želim upozoriti na postojanje do sada nedovoljno istražena i nedovoljno valorizir-*

²⁴ *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života zapadne Hercegovine (izbor pripovijetki Martina Mikulića)* / priredio i pogovor napisao Ivan Alilović. Duvno : Naša ognjišta, 1972.

²⁵ *Tri zaboravljena imena iz kulturne prošlosti Hercegovine* / priredio Ivan Alilović, Zagreb : Vlastita naklada, 1974.

²⁶ *Hercegovci u hrvatskoj poeziji : od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata : izbor pjesama* / priredio Ivan Alilović. Zagreb : Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1982.

²⁷ *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine : od devedesetih godina 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata : izbor proze* / izbor izvršio i priredio Ivan Alilović. Zagreb : Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1983.

²⁸ *Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običajima Bosne i Hercegovine* / sabrao Ivan Zovko, priredio Ivan Alilović. Zagreb : Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1990.

²⁹ (I. Alilović, 1982., str. 5)

*rana (hercegovačkog) odsječka jedinstvene i cjelovite hrvatske književnosti, A to je vrlo značajno ima li se na umu da je književnost jednoga kraja, kao uostalom i jednoga naroda, pravo ogledalo njegove narodne svijesti i duhovne kulture.*³⁰

Zahvaljujući maru Ivana Alilovića, prvi put u povijesti hrvatske književnosti, hrvatski pisci iz Hercegovine, u rasponu od oko pola stoljeća, nalaze se u jednoj knjizi. Oživljen je spomen na mnoge zavičajne pisce: fra Grgu Martića, Ivana Aziza Milićevića, fra Martina Mikulića, Nikolu Ninu Buconjića, Antu Jukića, Viktora Grmovića, Marka Leventića, Nikolu Kordića, Iliju Jakovljevića, Stanka Stanislava Šimića, fra Petra Bakulu, Ivana Soptu, Zvonimira Remetu i fra Janka Bubala. Ono što je zajedničko svim navedenim književnicima jest njihova duboka ukorijenjenost u vjerske i tradicijske vrijednosti rodnog kraja. Gotovo su sve predstavljene pjesme, putopisi, pripovijetke i dijelovi romana fragmenti o načinu života i običajima hrvatskog puka u Hercegovini. Uz svakog predstavljenog autora, navedeni su i najvažniji biobibliografski podatci što je osobito korisno za istraživanje hercegovačke hrvatske književnosti.

Alilovićevo zanimanje za način života pohranjen u kolektivnom pamćenju naroda, pisanu riječ i gospodarsko-demografsku povijest, uspjelo je stvoriti i zaokružiti sliku o Hercegovini i Hercegovcima davnina. Kao zavičajnom piscu valja mu odati priznanje za sva objavljena djela napisana lakoćom i nevjerovatnim zanosom svojom baštinom plemenitom. Gotovo je nepojmljivo koliko je živo njegovo sjećanje na prošlost rodnog kraja. Upravo zbog te njegove opipljive ljubavi i duhovne pripadnosti hrvatskomu narodu i Hercegovini, uspješno prenosi sve naše muke i tuge, ali i radost, snagu i ponos na rodnu grud. Njegova su djela muzej zanimljivosti o Hercegovini i Hercegovcima koji su oblikovali srž hrvatske nacionalne svijesti, duhovne kulture, politike i gospodarstva. Šteta je što Alilovićeva djela hercegovačke tradicijske vrijednosti, kulturne i duhovne povijesti teško nalaze put do široke publike, stoga je hvale vrijedan organizirani skup u povodu stote obljetnice njegova rođenja kao i nastojanja Matice hrvatske – ogranak Grude da zaborav ne prebriše njegove vrijedne fragmente iz prošlosti naše plemenite baštine.

Milka Tica

---

³⁰ (I. Alilović, 1983., str. 5)

IVAN ALILOVIĆ – KULTURNI OPOZICIONAR U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Uvod

Pod pojmom „kulturalna opozicija“ u pravilu se razumijevaju kulturne i društvene prakse raznih skupina ili pojedinaca koje su izražavale kritičko neslaganje s komunističkim (socijalističkim) režimom i njegovom kulturnom politikom, u razdoblju od 1945. do 1990. Jedan od kulturnih opozicionar u socijalističkoj Jugoslaviji bio je i Ivana Alilović. On je bio presuđen na tri godine zatvora od socijalističkog jugoslavenskog režima, jer je bio promotor hrvatske kulturne baštine te kulturnih i inih djelatnika iz Hercegovine i općenito iz reda hrvatskog naroda. Stoga je kao bogoljub, domoljub i čovjekoljub stekao veliki ugled među Hrvatima svoje Hercegovine.

Kratki životopis i bibliografija

Ivan Alilović rođen je 25. veljače 1922. u Ružićima, kao sin Petra i majke Jake, rođene Martinović, a umro je u Mostaru 11. veljače 2003. Pučku četverogodišnju školu završio je u Ružićima, a potom položio prijemni ispit za upis u franjevačku Klasičnu gimnaziju na Širokom Brijegu. Međutim, gimnaziju nije nastavio, vjerojatno zbog slabog imovnog stanja njegove obitelji. Stoga se već kao malodoban intenzivno bavio se poljoprivredom u Ružićima, kako bi njegova obitelj mogla preživljavati. Imao je želju za nastavkom školovanja i saznao je za postojanje Vidovićeve dopisne škole u Sarajevu. Ta škola je osnovana 1919. i imala je organizirano školovanje odraslih, tečajeve opismenjavanja i dopisnu školu, nastava koje se odvijala po prilagođenom programu srednjih škola.¹

¹ Snježana Šušnjara, „Ideje reformne pedagogije u djelovanju Miljenka Vidovića u Bosni i Hercegovini“, Acta Iadertina, god. 14., br. 1, Zadar, 2017., str. 16-20.

Alilović je upisao i završio tu dopisnu školu te tako stekao srednjoškolsko obrazovanje. Za vrijeme NDH od 1941. do konca rata radio je kao učitelj u Borajni (kod Vitine) i područnoj osnovnoj školi u drinovačkom zaseoku Blaževići, koji se nalazi odmah do njegovog rodnog sela Ružića. Bilo je to u Zorušića kući u kojoj danas nitko ne živi (slika ?.), a uz njega je tada učitelj bio i Drinovčanin Jerko Pandžić-Arcikić (1924.-1977.).²

Slika ?. Lijevo: Molitva na grobu Ivana Alilovića povodom 100 godišnjice njegova rođenja, a desno: Zorušića kuća u Blaževićima, u kojoj je Alilović počeo raditi 1941. kao učitelj

Alilović je imao potrebu za nastavkom školovanja, pa je nakon Drugog svjetskog rata u Mostaru položio III. pedagoški tečaj (Učiteljsku školu) te je radio kao učitelj u više hercegovačkih mjesta (Posuški Gradac, Dragićina, Vručice). Također je na Višoj pedagoškoj školi u Mostaru završio studij hrvatsko-srpskog jezika i jugoslavenskih književnosti i od tada je bio nastavnik materinskog jezika u Viru, Posušju i Klobuku. Nakon rada u Klobuku otputovao je u Skoplje na studij književnosti. Zbog jednog pisma upućenog rođaku u Pariz, u Skoplju su ga sumnjicali i ispitivali kao antikomunista, pa je razmišljao da prekine studij. Skopsko-prizrenski biskup Smiljan Čekada, inače svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, s kojim je bio u kontaktu, odvratio ga je od toga i materijalno ga pomagao da nastavi studij. Kao apsolvant radio je na Medicinskoj i Muzičkoj školi u Mostaru, ali, kako još nije imao diplomu, ubrzo je izgubio taj posao, koji mu se vratio nakon diplomiranja. Komunisti su ga 1970. optužili da je u mostarskom pododboru Matice hrvatske, koji u to vrijeme u tom gradu nije ni postojao, djelovao kao nacionalist. Temelj za optužnicu bila je „Informacija o djelovanju antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga“ u kojoj se tvrdilo da su hrvatski nacionalisti, uključivši tu i proustaške elemente organizirano

² Srećko Tomas - Zvonimir Glavaš, „Školstvo i obrazovanje u Drinovcima“, u Srećko Tomas - Božo Goluža (gl. ur.) *Drinovci na dlanu ruke Njegove – monografija naselja i župe*, Mostar - Drinovci - Zagreb: Crkva na kamenu, Župa sv. Mihovila Arkandela Drinovci i Matica hrvatska, 2022. str. 514.

djelovali, „posebice preko pododbora Matice hrvatske – na području SRBiH, a na poticaj i uz potporu iz SRH“.

Ivan Alilović je proglašen inicijatorom hrvatskog nacionalističkog okupljanja i predsjednikom pododbora Matice hrvatske u Mostaru, a da taj pododbor u to vrijeme nije postojao. Kasnije je sama optužnica dijelom preinačena, a ovdje navodimo samo prvu točku iz optužnice: „U drugoj polovini aprila ili početkom maja mjeseca 1969. godine u prostorijama Knjižare „Matice hrvatske“ u Mostaru, zlonamjerno interpretirao statističke podatke koji su objavljeni u časopisu „Kritika“, o nacionalnom sastavu zaposlenih u Saveznim organima, ističući da su u tim organima, ističući da su u tim organima pretežno, u odnosu na brojnost nacija, zaposleni Srbi i Crnogorci, a zatim odmah dodao da je i na području grada Mostara slična situacija, tvrdeći da je od ukupnog broja škola samo direktor X osmogodišnje škole po nacionalnosti Hrvat, i da je nacionalna struktura zaposlenih u Skupštini opštine u Mostaru nepovoljna za Hrvate.“ Obrana na suđenju Aliloviću, koja se sastojala od devetorice dragovoljnih branitelja/odvjetnika, predočila je na suđenju naprijed naveden statističke podatke, čime je dokazala da Ivan Alilović nije ništa lažno iznosio, niti zlonamjerno komentirao ni išta dodavao:³

Nacionalnost	Izborni funkcioneri		Funkcioneri uprave		Pravosudni organi		RO koje pružaju usluge sav. organima	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Crnogorci	58	8,85	304	7,16	34	12,41	28	3,97
Hrvati	32	4,89	414	9,75	17	6,20	41	5,82
Makedonci	17	2,60	110	2,59	7	2,55	11	1,56
Slovenci	15	2,29	154	3,63	12	4,38	6	0,85
Srbi	492	75,11	3.043	71,65	196	71,53	599	84,96
Šiptari	2	0,32	7	0,16	1	0,36	1	0,14
Mađari	1	0,15	6	0,14	-	-	3	0,43
Turci	1	0,15	1	0,02	-	-	-	-
Jevreji	4	0,61	8	0,19	1	0,36	1	0,14
Slovaci	1	0,15	-	-	-	-	1	0,14
Talijani	-	-	-	-	-	-	1	0,14
Neopredjeljeni	31	4,73	179	4,21	3	1,09	11	1,56
Ostali	1	0,15	21	0,49	3	1,09	2	0,28
Ukupno	655	100	4.247	100	274	100	705	100

Alilović je osuđen na tri godine zatvora, ali je otpušten nakon 12 mjeseci izdržane kazne. Nakon te 1971. nikada se više nije uspio zaposliti kao profesor. Igor Zidić je zaključio da je, sagledavajući Hrvatsko proljeće i sve što se događalo u vezi s njim, proces protiv Ivana Alilovića i presuda mu izrečena 1970., bila zapravo upozorenje Hrvatskoj. Po izlasku iz zatvora, pošto se više nije mogao zaposliti kao profesor, Alilović se posvetio po Hercegovini skupljanju i bilježenju narodnih običaja i priča, prikupljanju građe za biobibliografiju hercegovačkih hrvatskih pisaca i životopisa političkih žrtava i progonjenih u Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. Zidić je naveo: „Objavio je za života, kao tih i samozatajan radnik, dvanaest knjiga i knjižica i desetine članaka u periodici. Živio je između Zagreba, Ružića i Mostara gdje je i umro 2003.“⁴

Objavljena djela Ivana Alilovića:⁵

1. *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života zapadne Hercegovine* Martina Mikulića, (Priredio i predgovor napisao), Naša ognjišta, Duvno, 1972.; 214. str.

2. *Tri zaboravljena imena iz kulturne prošlosti Hercegovine (fraldon Franjo Miličević, Ivan Zovko Mostarac i Ante Jukić)* (stu.), Vlastita naklada, Zagreb, 1974.; 125 str.

3. *Duhan i život naroda u Hercegovini* (rasp.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1976., 183 str.;

4. *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini* (stu.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977., 127 str.;

5. *Dr. Ante Radić, velikan hrvatske kulture, o 60. obljetnici smrti* (mo.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1979., 63 str.;

6. *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini* (stu.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1980., 95 str.;

7. *Hercegovci u hrvatskoj poeziji, izbor pjesama* (zbior.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1982., 283 str.;

8. *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine: od devedesetih godina 19. stoljeća do drugog svjetskog rata: izbor proze* (izbor izvršio i priredio Ivan Alilović), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1983., 283 str.;

9. *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., 174 str.;

10. *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine između dvaju ratova*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1989., 235 str.;

⁴ Igor ZIDIĆ, *Slučaj Alilović*, Ogranak Matice hrvatske, Grude, Matica hrvatska, Zagreb, Grude – Zagreb, 2011., str. 20., 85-86., 93, 105-117., 131-135. i slikovni prilozi.

⁵ https://katalog.nsk.hr/exlibris/aleph/a23_1/tmp/SAV1008468.txt, (01. 02. 2022).

11. *Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običajima Bosne i Hercegovine* (sabrao Ivan Zovko, priredio Ivan Alilović) (stu.), Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1990., 153 str.;

12. *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*, Zagreb, 1998., 264 str.

Isto tako o Ivanu Aliloviću, odnosno o njegovom slučaju suđenja u montiranom političkom procesu objavljene su dvije knjige:

1. PETAR ŠARAC (priredio), *Tragom slučaja Alilović*, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika Zagreb, podružnica Ljubuški, 1993., 218 str.;

2. IGOR ZIDIĆ, *Slučaj Alilović*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Matica hrvatska, Zagreb, Grude – Zagreb, 2011., 152 str.

Značajno je da je Ivan Alilović, nakon demokratskih promjena 1990., uređivao glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika *ZATVORENIK*, od god. 2., br.14. – 16. 1991. godine.⁶

Pogledi na neka njegova djela

Sve ovo, naprijed navedeno, pokazuje da jugoslavenske socijalističke vlasti nisu uspjele slomiti domoljubni duh kulturnog opozicionara Ivana Alilovića. Premda mu, nakon izlaska iz zatvora, nisu dali da se zaposli kao srednjoškolski profesor, čime su ga ostavili bez stalnog izvora prihoda, on se nije pokolebao i pokorio tadašnjim vlastima. Čak se može reći da su takvim postupcima usmjerili Alilovića da Hrvatima u Hercegovini i općenito hrvatskom narodu podari više djela općedruštvenih kulturnih vrijednosti. Sigurno je da mu nije bilo lako pretraživati arhive po Zagrebu, Mostaru i samostanima, te župnim uredima diljem Hercegovine, kao i razne knjižnice, te intervjuirati pojedine ljude u prikupljanju građe za svoja djela. Osobito stoga što nije imao stalnih prihoda, a zamislimo samo koliko je vremena morao utrošiti u prepisivanje djela pojedinih pisaca Hrvata iz Hercegovine, te u pronalaženju nakladnika u njemu tada nesklonom društvenom okruženju. Unatoč tome, on je objavio čak 12 knjiga u kojima promiče hrvatsku kulturnu baštinu, osobito stvaratelje te kulturne baštine u Hercegovini i cijeloj BiH. Uvidio je da se kroz stoljeća, pa tako i u vrijeme socijalističke Jugoslavije, nastojalo zatirati identitet Hrvata u Hercegovini i cijeloj BiH. Alilović se svojim radom i djelima tome osvjedočeno

⁶ https://katalog.nsk.hr/F/SFPRHE9VV8LRMP8CMDDBH7PKEDPYEDCQFH7RJAHNMTMXU35V4VJ-14091?func=full-set-set&set_number=018157&set_entry=000004&format=999 (18. listopad 2022.)

suprotstavljao. Naša je sreća da je u hrvatskom narodu uvijek bilo takvih ustrajnih i dosljednih kulturnih opozicionara kroz stoljeća življenja u neslobodi!

Na primjer u knjizi *Hercegovci u hrvatskoj poeziji: od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata*, zastupljeni su autori: [fra] Lovro Šitović Ljubušak (1682. - 1729.); [fra] Grgo Martić (1822., - 1905.); [fra] Petar Bakula (1816. - 1873.); [fra/don] Franjo Milićević (1835. - 1903.); Ivan A. Milićević (1868. - 1950.); Ivan Zovko Mostarac (1864. - 1900.); Nikola Nine Buconjić (1865. - 1947.); Ante Jukić [Veljko Obradov] (1873. - 1906.); Nikola Bubalo (1883. - 1924.); Petar Jakovljević Ljubušak (1876. - 1967.); Nikola Kordić (1897. - 1947.); Antun Branko Šimić (1898. - 1925.); Ilija Jakovljević (1898. - 1948.), Stanko Kljajo (1904. - 1926.; Stanko Stanislav Šimić (1904. - 1960.); Petar Bakula, ml. (1906. - 1997.); Josip Rebac; Ante Petrić; [fra] Janko Bubalo (1913. - 1997.); [fra] Stanko Vasilj (1920. - 1993.); Jozo Jukić (1889. - Sarajevo, ?).

Svi oni bili su „trn u oku“ tadašnjim socijalističkim (komunističkim) vlastima, a osobito književnici Nikola Kordić kojeg su komunističke vlasti ubile 1947. i Ilija Jakovljević kojeg su te iste vlasti ubile 1948., premda je nakon izlaska iz ustaškog zatvora 21. rujna 1944. otišao u partizane, ali je ostao je principijelno u kršćanskom svjetonazoru. Isto tako su dvojica fratara bili nepoželjni socijalističkim vlastima, jer je [fra] Janko Bubalo, koji je 6. veljače 1945. bio je od partizana uhapšen u Vitini i odveden u zatvor u Ljubuški, gdje je vidio između ostaloga dvojicu fratara fra Martina Soptu i fra Slobodana Lončara, koje su partizani ubili na lokalitetu Tomića njiva kod Ljubuškog, zajedno s još nekoliko civila (temeljem njegovih svjedočanstva nakon demokratskih promjena 1990. izvršena je ekshumaciju i identifikacija posmrtnih ostataka tih fratara); dok je [fra] Stanko Vasilj (1920. - 1993.), po lažnoj optužbi 25. ožujka 1947. zatvoren i osuđen na deset godina strogoga zatvora.

Također je u knjizi Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine: od devedesetih godina 19. stoljeća do drugog svjetskog rata: izbor proze, uvrstio autore: [fra] Grgo Martić (1822., - 1905.); Ivan A. Milićević (1868. - 1950.); Osman Hadžić [Nuri]; (1869. - 1937.), hrvatski i bošnjački pripovjedač; [fra] Martin Mikulić (1841. - 1912.); Nikola Buconjić (1865. - 1947.); Ante Jukić [Veljko Obradov] (1873. - 1906.); Viktor Grmović [Hubert Strauch] (1890. - 1957.); Marko Leventić (1896. - 1945., Križni put); Nikola Kordić (1897. - 1947.); Ilija Jakovljević (1898. - 1948.); Stanko Šimić (1904. - 1960.); [fra] Petar Bakula (1816. - 1873.); Ivan Softa (1906. - 1945., Križni put); Zvonimir Remeta (1909. - 1964.) [fra] Janko Bubalo (1913. - 1997.). Uočava se da su dvojica od njih nestali na Križnom putu, dok je za Iliju Jakovljevića naprijed rečeno kako je skončao. Osim toga Alilović je tu uvrstio i Zvonimira Remetu, koji je na Križnom putu uhićen od strane zloglasne OZNE i 1945. osuđen na

smrt, u montiranom političkom procesu, ali je kazna je potom pretvorena u doživotni zatvor. To je imao zahvaliti „zagovoru književnika i partizana Ilije Jakovljevića, kojega je malo potom (1948) ubio Titov režim pa je ubrzo bio odgurnut u zaborav kao i Remeta, te Vladimiru Nazoru, koji se također istakao kao partizan“. U zatvoru je bio punih 15 godina pod utjecajem komunističkih „preodgojitelja“, ali nije dopuštao da ga „preodgoje”.⁷ Tek uspostavom neovisne Hrvatske odlukom Vlade Republike Hrvatske od 1995. godine Zvonimir Remeta proglašen je žrtvom jugoslavenskog komunističkoga političkog režima.⁸

U knjizi *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918.* objavio je Alilović biografije i bibliografije od 170 hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine koji su djelovali do godine 1918. Među njime je obuhvatio i 31 hrvatskog pisca iz Hercegovine, 32 su bili svećenici (20 franjevaca, 1 franjevac koji se sekularizirao i 1 pop glagoljaš, te 10 svjetovnjaka): Ančić, fra Ivan (Lipa kod Tomislavgrada, početak 17. st. – Italija, 1685.); Andrijašević, fra Dominik, biskup (Ravno, oko 1572. – Rim, 1632.); Bakula, fra Petar (Batin, 1816. – Mostar, 1873.); Bandić, fra Ante (Goranci, Mostar, oko 1679. – Omiš, 1740.); Bubalo, Nikola (Ilići, Mostar, 1883. – Mostar, 1924.); Buconjić, fra Paškal, biskup (Drinovci, 1834. – Mostar, 1910.); Buconjić, Nikola (Neum-Klek, 1865. – Sarajevo, 1947.); Čuić, fra Mijo (Mihovil) (Bukovica, Tomislavgrad, 1797. – Travnik, 1844.); Dragičević, fra Pavo (Međugorje, 1882. – Mostar, 1954.); Đurđević, Martin (Doljani, Stolac, 1845. – 1913.); Džamonja, Đuro (Mostar, 1879. – ?); Glavaš, fra Radoslav, st. (Drinovci, 1867. – Humac, 1913.); Gavran, fra Grgo (Rastovača, 1847. – Š. Brijeg, 1880.); Jakovljević, Petar Ljubušak (1876. – Zagreb, 1967.); Jukić, fra Jozo (Posušje, 1889. – Sarajevo, ?); Kraljević, fra Anđeo, biskup (Čerigaj, 1807. – Konjic, 1865.); Kunić, fra Filip (Osmanlije, Kupres, 1821. – Livno, 1871.); Lekušić, fra Marijan (Mostar, 1671. – Šibenik, 1742.); Martić, fra Grgo (Rastovača, 1822. – Kreševo, 1905.); Mikulić, fra Martin (Borajna, 1841. – Š. Brijeg, 1912.); Miletić, fra Ambro (Dobro Selo, 1857. – Nevesinje, 1923.); Milićević, fra/don Franjo (Veliki Ograđenik, 1835. – Mostar, 1903.); Milićević, Ivan A. (Mostar, 1867. – Sarajevo, 1950.); Nuić, fra Anđeo (Drinovci, 1850. – Mostar, 1916.); Perković, don Jakov (Vinica, ? – Rakitno, 1817.); Radulović, Stjepan (Mostar, 1871. – Mostar, ?); Rubić, Stanko Stojan (Duvno, 1877. – Tasovčići, 1904.); Šešelj, Marko (Mostar, 1856. – Mostar, 1931.); Šimović, fra Nikola (Zvirovići, 1835. – Mostar, 1912.); Šitović (Sitović), fra Lovro (Ljubuški, 1681. – Šibenik,

⁷ Stjepan Tomić, „Zvonimir Remeta – prorok i mučenik“, *Kroatologija*, god. 8., br. 1–2., Zagreb, 2017. str., 63.

⁸ <https://komunistickizlocini.net/2020/03/18/dr-zvonimir-remeta-knjizevnik-hrvatski-dostojevski-umro-nakon-15-godina-teske-robije/> (18. listopada 2022.)

1729.); Vladimirović, fra Luka (Neretva, Konjic, 1718. – 1788.) i Zovko, Ivan (Mostar, 1864. – Mostar, 1900.)

Umjesto zaključka

Sva navedena imena dio su hrvatske kulturne baštine u Hercegovini i nije ih bilo poželjno u vrijeme socijalističke Jugoslavije ni spominjati, a pogotovo ne promovirati, što je Alilović činio. Ipak ni on nije mogao objavljivati podatke o izravnim zločinima socijalističkog jugoslavenskog režima na Križnom putu i u poraću, premda je o tome prikupljao podatke, koliko je u takvim okolnostima uspijevaao. Po dolasku demokratskih promjena 1990., to je uspio u znatno većoj mjeri i građu je objavio u značajnoj knjizi *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine* 1998. godine.

U predgovoru ove knjige Alilović je, između ostaloga, napisao: „Na posebnom udaru našli su se hrvatski intelektualci, pisci i znanstvenici koje su komunisti smisljeno ubijali. Mnogi su đaci, sveučilištarci i intelektualci iz Hercegovine poubijani u Bleiburgu i na Križnom putu i o njima se gotovo pola stoljeća nije smjelo javno ni progovoriti. Zaboravljeni su kao da nisu nikada ni postojali. Ali na njihovu mučeništvu iznikla je hrvatska sloboda. Ova knjiga je prvi pokušaj njihova otimanja zaboravu i da im se svima oda posmrtna počast i da se slave u narodu za koji su junački poginuli. Naravno da nisu svi obrađeni u ovoj knjizi. Zato ona može biti poticaj za dalje istraživanje. ...“ U toj knjizi je uvrstio:

u poglavlje „Intelektualci – žrtve rata, Bleiburga i Križnoga puta“ 243 osobe. Među njima su 63 fratra i 14 svećenika petrovaca.⁹

u poglavlje „Bijeg intelektualaca na zapad“ 73 osobe, među kojima je 9 fratara i 3 petrovca.¹⁰

u poglavlje Hercegovački intelektualci nakon Križnog puta u zatvorima 43 osobe, od toga 3 fratra i 2 petrovca.¹¹

---

⁹ Osobno sam pronašao još 32 takvih osoba, a siguran sam da to nije sve. Među njima su 6 fratra, 1 petrovac i 1 brat D. I.

¹⁰ Osobno sam temeljem podataka UDB-e u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, zatim temeljem Vlado ŠAKIĆ - Ljiljana DOBROVŠAK (ur.), *Leksikona hrvatskoga iseljništva i manjina*, Zagreb, 2020. i drugih izvora pronašao još 180 osoba, od kojih su neki otišli prije Drugog svjetskog rata, ali se „nisu smjeli“ vratiti u komunističku Jugoslaviju, dok su neki odseljavali i protekom više godina od rata. Među njima je bio 85 fratar, od kojih su se 3 sekularizirala i 14 petrovca.

¹¹ Temeljem istraživanja pok. fra Žarka Ilića i osobnim pod ovo poglavlje spada još najmanje 87 osoba, a od toga 73 fratra i 9 petrovca.

Dvojicu hercegovačkih intelektualca koji su umrli premladi od posljedica tortura u zatvorima Kraljevine Jugoslavije.

Kao svehrvatskog sužnja uvrstio je pok. Zvonka Bušića.

Prema tome Ivan Alilović je u svoju knjigu, što ubijenih, što prognanih, zatvaranih i maltretiranih intelektualaca uvrstio 362 osobe. Ovom broju može se dodati još najmanje 299 osoba, jer to je broj po našim naknadnim spoznajama, što ukupno iznosi čak 661 intelektualac – žrtva ili mučenik, na ovaj ili onaj način, od Hrvata iz Hercegovine. Među njima je čak 82 doktora. znanosti, od čega 17 likvidiranih 1945!

Sve navedeno zorno ukazuje na činjenicu da je Ivan Alilović bio nepokolebljivi kulturni opozicionar u socijalističkoj Jugoslaviji, te iskreni bogoljub, čovjekoljub i domoljub!

Srećko Tomas

BLAGOSLOVLJEN KUŽNI ANĐELIJIN GROB U GORICI

MARKUS BOHRERMANN

Blagoslovljen kužni Anđelijin grob u Gorici (događaj u čast
i slavu Svih Svetih i na spomen naših vjernih mrtvih) 323

BLAGOSLOVLJEN KUŽNI ANĐELIJIN GROB U GORICI (događaj u čast i slavu Svih Svetih i na spomen naših vjernih mrtvih)

U nedjelju, 23. listopada 2022. u 14 sati bila je molitva blagoslova na Anđelijinu kužnom grobu u brdu, u Gorici na kojoj su se okupili vjernici iz župe Gorica-Sovići kao i oni iz susjednih župa.

Dr. sc. fra Robert Jolić je održao zanimljivo kratko predavanje o kugi i kužnim grobovima na našem području. Između ostaloga fra Robert je kazao:

„Atomska bomba staroga svijeta zvala se - kuga. Ona je brisala čitave obitelji, gotovo čitava sela i gradove, pojavljivala se iznenada, trajala različitim intenzitetima

koliko joj se prohtjelo i obično završavala kako je i započela - iznenada, bez ikakva logična objašnjenja. Nije se mogla liječiti pa tako niti kontrolirati. Jedino je rješenje bilo pobjeći što dalje od žarišta kuge i ne imati nikakva dodira s njom, ili pak hermetički zatvoriti granice određenih područja, primjerice državne granice, kako se ne bi mogla prenijeti iz zaraženih mjesta. Ljudi su nerijetko bježali glavom bez obzira, u šume i pećine, daleko od naseljenih mjesta, ali su onda redovito plaćali cijenu nečemu drugom - gladi, koja je bila redovita pratilja kuge. Polja su naime ostajala neobrađena, ili se pak nitko nije usuđivao ubirati plodove s obrađenih površina pa je glad nastupala kao logična posljedica bijega u zabitna mjesta u kojima hrane nije bilo dovoljno ili je nije bilo uopće. Danas je uistinu nemoguće i zamisliti sav užas i strah koji su podnosili stanovnici zaraženih područja: desetine, stotine, tisuće umirale su u istome danu, a lijeka i pomoći nije bilo. Pokojnike se pokopavalo i iz pijeteta prema njima, ali još više da se zaraza ne bi širila dalje. Nije rijedak slučaj da ih nije imao tko pokopati pa su se njima hranili psi ili divlje životinje...

...Koliko je kuga utjecala na samu svijest ljudi koji su je proživjeli (i preživjeli) možda ponajbolje svjedoči činjenica da su se godine računale prema njoj, točnije od njezina svršetka. Tako primjerice još krajem 19. stoljeća fra Martin Mikulić bilježi riječi jednoga 90-godišnjega starca koji je upamtio najrazorniju kugu u povijesti na našim prostorima, onu od 1814./1815. do 1817./1818. godine; opisujući "utvički rat" iz 1832. kaže da je "bio u proljeće o kopanju kukuruza petnaeste godine po kugi".² Ta se kuga dakle tako snažno usjekla u sjećanje ljudi da su još i 70 godina nakon nje vrijeme računali po njoj!"

Župnik Gorice i Sovića fra Marin Karačić, nakon fra Robertova predavanja, prigodnim je molitvama izmolio blagoslov, poškropio i pokadio ovaj grob.

Sam je grob bio zapušten, obrastao u šiblje i drveće, nije se uopće vidio, pa kad bi netko prolazio neposredno pokraj njega. Obnovljen je zahvaljujući Ivi Boban pok. Nikole, koja je na to potaknula neke župljane iz ove župe. U nekoliko radnih akcija, ovaj je grob očišćen, uređen, te je napravljen križ u tehnici suhozida, a rub groba je obzidan kamenom onako kako je to zahtijevao sam temeljni zidić koji je tu već bio postojao od prije. Sve je urađeno prema uputama akademskog kipara Zdenka Galića Vicića. Na grob će biti postavljena i ploča sa sljedećim natpisom, kojega je predložio fra Ante Marić:

Anđelija i njeno čedo † 1815.

*U IME OCA I SINA I SVETOGA DUHA
U KOBNA VRIMENA KUŽNA
ANĐELIJA S NOVOROĐENIM ČEDOM
OD KUGE OBOLI I U BRDO UTEČE SKRBNA
NA PRSI MAJČINSKE ČEDO PRIVI I DOJI
I SKAPAŠE OBOJE KAD GRUDI NJENE USAHNUŠE
ANĐELIJU MRTVU S ČEDOM MRTVIM NA PRSIMA
NA OVOM MISTU NAĐOŠE
I TU IH POKOPAŠE
VIČNI IM POKOJ BOŽE DAJ
AMEN*

Prema usmenoj predaji koju nam je prenijela Iva Boban, a ona je to čula od starijih, već pokojnih osoba, na ovom su mjestu ukopane majka Anđelija i njezino nejakko čedo. Bili su obolili od kuge i pobjegli u brdo gdje su pronađeni mrtvi, i tu su pokopani!

Cjelovitu priču koju je Iva Boban ispriopovijedala donosimo u nastavku:

„ANĐELIJIN GROB/GREB

Kad sam bila mala, uvijek sam bila sa starijom čeljadi i slušala šta oni pripovijadaju i šta rade. Priče su bile uglavnom o ratu, ko je kuda otiša, kojoj se vojsci priključio, je li se vratio ili, nažalost, di je poginuo. Pripovijadali su čije je bolje vino, duvan, krme, dite, žena, konj, magare, ovca, i tako svaki dan. Te priče su bile uvijek uz neki posa, nije se puno dangubilo. Radi i pripovijadaj!

Uz te priče sam ja čula i priču o našoj Anđeliji. Vladala je kuga. Ta priča je bila slična kao sada korona. Nije bilo lika. Ko bi obolio, mora je napustiti čeljad i bižat od kuće da spasi ostale ukućane. Tako je i Anđelija s malom bebom otišla od svoje kuće.

Nisam čula čija je bila ni kako je se zvala prezimenom. Samo sam upamtila, da su dva čovika zidali zid, a Anđelija je prošla pokraj njih s djetetom.

Skrivala je i sebe i dite, ali oni su je pripoznali. To je po momu pomćenju bilo na Baščini, negdi oko Perišine pojate.

Gledali su kud ode i vidili su je da ode uz kosu, uz Male drage. Zamakla je za dana na vri Draga.

Sutra se nije vratila, pa su je išli tražiti. Našli su je tu di je i sada. Na goloj ledini. Mati sa sićušnim djetetom na prsima koje je doji.

Kad bi se našlo takvo mrtvo tilo, ne bi se dizalo, već bi se donosile stine i bacale na pokojnika, dok se ne pokrije, da ne bi netko od njih obolio. To mjesto su nazvali Anđelijin grob/greb. Tako se zove i danas i neka ostane dok ima Svita! Tu su čobani - pastiri, ljudi koji su išli u drva, šumari, lovci, duvanjari, svi koji su tuda prolazili, molili Boga na svoju nakanu i na svoje ptribe, da Bog pomogne. I pomoga je. Ucviljene majke koje su tražile svoje sinove i cure koje su čekale svoje mladiće često su tu lizle na golim kolinim oko groba, molile Boga i suze lile. Bilo je teško.

Vrime je učinilo svoje. Starost umrla, a dica za ovaj grob ne znaju, i to je otišlo skoro u zaborav.

Prije tri godine ja sam išla uz Krstinu priko Njivetina, Parića drage, Antalovače, Galića vrtla i došla do Anđelijina groba. Groba nema. Šuma naresla. Gledam di bi to moglo bit i našla sam ga. Neko je diza malo stina, šuma naresla, to će se zaboravit. Počela sam pričat s drugima, šta bi, kako to rješiti, očistiti i obnovitri. Sjetila sam se našega Maria i obratila se njemu: „Spašavaj! Obavimo to!“ Eto, hvala Bogu i dobrim ljudima (živ je Anđelijin grob).

Dragi moji ljudi, hvala vam! Budite ponosni! Pričajte svojoj dici kako su živili vaši stari. Nemojte se stiditi svoje prošlosti. Vidit ćete kad ostarite, kako je vami bilo lipo, a da je mlađima puno gore. Oni ne pričaju. Mobitel im je sve, a to nije dobro!

Dragi moji Goričani, hvala vam za vaš trud. Bog vam platio.
Pivajte, veselite se, imate sve, ništa vam ne manjka!
Sve vas voli i želi svaku sriću!

Iva Boban Nukina

Na koncu je Mario Bušić, koji je vodio akcije čišćenja i uređenja kužnog Anđelijina groba, zahvalio Bogu na lijepom danu, sudionicima u radnim akcijama i svima na dolasku!

Za ovu je prigodu otisnuta i sličica s Gospinim likom te s molitvom i tekstom koja je podijeljena prisutnima.

Organizatori ovoga događaja bili su Župni ured Gorica-Sovići i Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići.

Markus Bohrermann

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

